

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας
Τομέας Ψυχολογίας

Σχέση μεταξύ των αντιλαμβανόμενων διακρίσεων και του
επιπολιτισμού με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία
μεταναστών εφήβων: Μία διαχρονική μελέτη

Διδακτορική διατριβή

Αθανασία-Χρυσούλα Παπαθανασίου

Επόπτρια: Καθηγήτρια Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη

Αθήνα, 2013

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση αυτής της διατριβής είναι το τέλος ενός ταξιδιού, που χωρίς αυτούς τους ανθρώπους δε θα ήταν το ίδιο.

Η επόπτρια Καθηγήτρια κα Φρόσω Μόττη-Στεφανίδη με καθοδήγησε σε κάθε βήμα αυτής της μακρόχρονης πορείας. Η ακαδημαϊκή και επιστημονική της επάρκεια, η μεθοδικότητα στη σκέψη και την εργασία, η επιμονή στην επιστημονική στήριξη των δεδομένων, η εργασιακή ηθική και ο επαγγελματισμός της με ενέπνευσαν, με προκάλεσαν, και διαμόρφωσαν τη σκέψη μου. Πέρα και πάνω από τα καθήκοντα της ως επόπτρια, σε προσωπικό επίπεδο με τη στάση της και τη συμπεριφορά της μου έδειξε έμπρακτα τι σημαίνει σεβασμός και αξιοπρέπεια, υποστήριξη και αποδοχή. Θα είμαι πάντα βαθιά ευγνώμων για την τιμή και το πρόνομιο.

Είχα την τύχη να έχω στην τριμελή μου επιτροπή την Ομότιμη Καθηγήτρια κα Αναστασία Καλαντζή-Αζίζι και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κα Άννα Χριστοπούλου. Μέσα από διαφορετικές μεθόδους και προσεγγίσεις με βοήθησαν να κατανοήσω σε βάθος διαφορετικές πλευρές της Κλινικής Ψυχολογίας, και να εκτιμήσω την πολυπλοκότητα της ψυχοπαθολογίας. Τις ευχαριστώ θερμά για όλα όσα μου δίδαξαν.

Επίσης θέλω να ευχαριστήσω τα μέλη της επταμελούς επιτροπής. Η συνεισφορά του Επίκουρου Καθηγητή κ. Βασίλη Παυλόπουλου ήταν καθοριστική για την εκπόνηση της διατριβής. Θέλω να τον ευχαριστήσω για το χρόνο και τη διαθεσιμότητά του στις αδιάκοπες ερωτήσεις μου. Οι συμβουλές και οι παρατηρήσεις του ήταν πάντα τροφή για σκέψη. Ο Επίκουρος Καθηγητής κ Πέτρος Ρούσσος ήταν πάντα διαθέσιμος με συμβουλές και προτάσεις και συνέβαλε ποικιλοτρόπως στη δημιουργία δικτύων υποστήριξης. Ο Αναπληρωτής Καθηγητής κ. Σπυρίδων Τάνταρος αφιέρωσε το χρόνο και εντόπισε τις λεπτομέρειες που έκαναν τη διαφορά. Η Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Φωτεινή Πολυχρόνη διέθεσε το χρόνο της και έκανε χρήσιμες παρατηρήσεις.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω όλους τους συνεργάτες στην ομάδα AStRA, και κυρίως τον Νίκο Τάκη, τη Μαρίνα Ντάλλα και τον Στέφανο Μαστροθεόδωρο για την υποστήριξη και τη συνεισφορά τους στην έρευνα, καθώς και τη Λήδα Αναγνωστάκη, για την στήριξη, τη βοήθεια και, κυρίως, για την ανοχή της στη μονομανία των τελευταίων μηνών της συγγραφής. Επίσης, ευχαριστώ όλους τους προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές που συμμετείχαν στη συλλογή των στοιχείων, καθώς και όλους τους μαθητές και εκπαιδευτικούς που πήραν μέρος στην έρευνα.

Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε με την Υποτροφία Ηράκλειτος II στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους. Θέλω να

ευχαριστήσω την κ. Αικατερίνη Δέρβη στον Ειδικό Λογαριασμό του Πανεπιστημίου Αθηνών που οργάνωσε και φρόντισε όλες τις τεχνικές πλευρές του έργου. Επιπλέον, χωρίς τη βοήθεια και την καθοδήγηση της Αλεξάνδρας Μαυρομάτη, της Κωνσταντίνας Δημητροπούλου και της Χριστίνας Κατσιαδράμη θα πάλευα ακόμη με τις γραφειοκρατικές απαιτήσεις του έργου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους προωθητικούς και προστατευτικούς μου παράγοντες: τον Νίκο Βουλαλά, που δε με ρώτησε ποτέ για το διδακτορικό, τη μητέρα μου, που με μεγάλωσε για να μπορέσω και τη Μαργαρίτα Κοντομιχάλη, που μου έδειξε τον τρόπο.

Αθήνα, Ιούλιος 2013

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της έρευνας είναι να εξετάσει τη σχέση της αντίληψης διακρίσεων και του επιπολιτισμού με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των μεταναστών εφήβων, συγχρονικά και διαχρονικά, μέσα από το μοντέλο της αναπτυξιακή ψυχοπαθολογίας και της ψυχικής ανθεκτικότητας (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, Phinney, 2012). Τα βασικά ερωτήματα είναι αν η αντίληψη διακρίσεων συνιστά παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία, και αν ο επιπολιτισμός αποτελεί προωθητικό ή προστατευτικό παράγοντα απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων, σε σχέση με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Οι συμμετέχοντες ήταν 438 Πόντιοι παλινοστούντες και Αλβανοί μετανάστες έφηβοι που πήραν μέρος στην έρευνα για δύο συνεχόμενα έτη. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και ενάντια στην ομάδα μετρήθηκε με ερωτηματολόγια προσαρμοσμένα από τους Phinney και συν. (1998), και Verkuyten, (1998). Ο επιπολιτισμός αξιολογήθηκε με 22 ερωτήσεις της Κλίμακας Επιπολιτισμού (Nguyen & Von Eye, 2002) και η αίσθηση του ανήκειν με το Ερωτηματολόγιο Εθνικής Ταυτότητας (MEIM, Phinney, 1992). Η προσαρμογή αξιολογήθηκε από την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά και η ψυχική υγεία από την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος (SDQ, Goodman, 1997) και την αυτο-εκτίμηση (Rosenberg, 1965). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί σημαντικό παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Ο επιπολιτισμός λειτουργεί ως προωθητικός παράγοντας για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά και την αυτο-εκτίμηση. Η αίσθηση του ανήκειν και ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής είναι προστατευτικοί παράγοντες για την ακαδημαϊκή επίδοση απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Επιπλέον, η αίσθηση του ανήκειν είναι προστατευτικός παράγοντας για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά και τα συμπτώματα συναισθήματος απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα. Δεν υπήρξαν σημαντικές διαχρονικές επιδράσεις. Η συζήτηση των ευρημάτων βασίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία μεταναστών εφήβων, σε σχέση με τις διαφορετικές συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι Αλβανοί και οι Πόντιοι έφηβοι στην ελληνική κοινωνία.

Λέξεις-κλειδιά: Μετανάστευση, διακρίσεις, επιπολιτισμός, εφηβεία, προσαρμογή, ψυχική υγεία, ψυχική ανθεκτικότητα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
1. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	4
1.1. Το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα.....	4
1.2. Η παλιννοστήση των Ποντίων	5
1.2.1. Ιστορικά και δημογραφικά στοιχεία.....	5
1.2.2. Ανασκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας για την παλιννοστήση.....	6
1.3. Η μετανάστευση από την Αλβανία στην Ελλάδα.....	7
1.3.1. Ιστορικά και δημογραφικά στοιχεία.....	7
1.3.2. Ανασκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας για τη μετανάστευση.....	10
1.4. Διακρίσεις και η αντίληψη τους	12
1.4.1. Η αντίληψη διακρίσεων αναπτυξιακά.....	19
1.4.2. Διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο PERSONAL / GROUP DISCRIMINATION DISCREPANCY	22
1.4.3. Η στάση της ελληνικής κοινωνίας και η ένταξη των παλιννοστούτων	27
1.4.4. Η στάση της ελληνικής κοινωνίας και η ένταξη των Αλβανών μεταναστών	29
1.5. Διεργασίες που προκύπτουν από την επαφή με δύο πολιτισμούς.....	34
1.5.1. Το μοντέλο της μάθησης του πολιτισμού	35
1.5.2. Επιπολιτισμός	36
1.5.3. Τακτικές επιπολιτισμού και επιπολιτισμικό στρες: το μοντέλο του BERRY	38
1.5.4. Επιπολιτισμικό στρες	43
1.5.5. Κριτική στο μοντέλο του επιπολιτισμού	44
1.5.6. Διπολιτισμική επάρκεια (BICULTURAL COMPETENCE): Το μοντέλο των LaFromboise, Coleman, και Gerton (1993).....	46
1.5.7. Το διαδραστικό μοντέλο επιπολιτισμού των Bourhis, Moïse, Perreault και Senecal (1997)	47
1.6. Εθνική ταυτότητα	50
2. ΕΦΗΒΕΙΑ.....	55
2.1. Γενικά χαρακτηριστικά	55
2.1.1. Ορισμός και βιολογικά χαρακτηριστικά.....	57
2.1.2. Γνωστική ανάπτυξη	59
2.1.3. Γνωστικοί μηχανισμοί του εγκεφάλου.....	60
2.1.4. Σχέσεις με την οικογένεια και τους συνομηλικούς	62
2.1.5. «Ατομικοποίηση» (INDIVIDUATION).....	66
2.1.6. Το άτομο ως ενεργός παραγοντας της ανάπτυξης (HUMAN AGENCY)	66
2.2. Προσαρμογή και επάρκεια.....	67
2.2.1. Θεωρίες για την προσαρμογή: μια σύντομη ιστορική αναδρομή	67
2.2.2. Προσαρμογή και επάρκεια: ορισμοί και διαστάσεις	68
2.2.3. Αναπτυξιακά επίτευγματα και επάρκεια.....	74

2.2.4. ΚΛΙΜΑΚΟΥΜΕΝΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ (CASCADING EFFECTS) ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	82
3. ΨΥΧΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ	86
3.1. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ	89
3.2. ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΠΡΩΘΗΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	91
3.3. Η ΨΥΧΙΚΗ ΑΝΘΕΚΤΙΚΟΤΗΤΑ ΩΣ ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ	93
4. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΗΒΕΙΑ	98
4.1. ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	100
4.1.1. ΠΑΙΔΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ	104
4.1.2. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΠΑΡΚΕΙΑ	105
4.2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ	106
4.2.1. ΤΟ ΒΙΟ-ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ URIE BRONFENBRENNER	107
4.2.2. ΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΩΝ GARCIA COLL, LAMBERTY, JENKINS, ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ (1996) ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΟΥ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΕ ΜΕΙΟΝΟΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	109
4.2.3. ΤΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΩΝ ΜΟΤΤΙ, BERRY, CHRYSOCHOΟΥ, SAM ΚΑΙ RHINNEY (2012)	110
5. ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ	115
5.1. ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΟΜΑΔΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ.....	115
5.2. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ	116
5.3. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ	118
6. ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ	122
6.1. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ	124
6.2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΕΦΗΒΩΝ	125
6.3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ.....	126
6.3.1. Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΗΚΕΙΝ ΜΕ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	129
6.3.2. Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΗΚΕΙΝ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	131
6.3.3. Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ	132
7. Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΜΕΛΕΤΗ	134
8. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ.....	137
8.1. ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΕΠΙΔΟΣΗ.....	137
8.2. ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.....	140
8.3. ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ	142
8.4. ΑΥΤΟ-ΕΚΤΙΜΗΣΗ	145
9. ΜΕΘΟΔΟΣ	149
9.1. ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	149

9.2. ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΕΣ	149
9.2.1. ΧΕΙΡΙΣΜΟΣ ΕΛΛΙΠΩΝ ΤΙΜΩΝ	150
9.3. ΨΥΧΟΜΕΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ	152
9.4. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ	156
<u>10. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ</u>	158
10.1. ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΑΠΩΛΕΙΑΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΩΝ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	158
10.2. ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ	159
10.2.1. ΑΛΒΑΝΟΙ ΕΦΗΒΟΙ.....	162
10.2.2. ΠΟΝΤΙΟΙ ΕΦΗΒΟΙ	163
10.3. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	165
10.3.1. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	166
10.3.2. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	171
10.3.3. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	176
10.3.4. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	181
10.4. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	186
10.4.1. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΗΚΕΙΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	187
10.4.2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΗΚΕΙΝ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	193
10.4.3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	198
10.4.4. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	203
10.4.5. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	207
10.4.6. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	211
10.5. ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	215
10.5.1. ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	215
10.5.2. ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	216
<u>11. ΣΥΖΗΤΗΣΗ</u>	217
11.1. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ	219
11.1.1. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	219
11.1.2. Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	222
11.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	224
11.2.1. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΗΚΕΙΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	224
11.2.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΗΚΕΙΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	226

11.2.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	227
11.2.4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	229
11.2.5. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ	230
11.2.6. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΗΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	231
11.3. ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ	232
11.4. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ	233
11.4.1. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ	233
11.4.2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΤΙΞΟΟΤΗΤΑΣ	235
11.4.3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ.....	236
11.5. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ	237
12. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	240
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α	289
ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ	289
Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΣΤΗΝ 2 ^Η ΦΑΣΗ	291
Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΣΤΗΝ 2 ^Η ΦΑΣΗ.....	297
ΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΣΤΗ 2 ^Η ΦΑΣΗ	303
ΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ ΣΤΗ 2 ^Η ΦΑΣΗ	309
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β.....	315
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ	315

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1. Απόλυτες και σχετικές συχνότητες εθνικότητας, γενιάς μετανάστευσης και φύλου των συμμετεχόντων	149
Πίνακας 2. Δείκτες Cronbach α , ανά χώρα καταγωγής και κύμα έρευνας	155
Πίνακας 3. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για την εθνικότητα και το φύλο στην Α΄ Γυμνασίου	160
Πίνακας 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για για την εθνικότητα και το φύλο στην Β΄ Γυμνασίου	161
Πίνακας 5. Συνάφειες για τα δύο κύματα της έρευνας για τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας, τους πόρους και την αντιξοότητα για τους Αλβανούς (κάτω) και τους Πόντιους (πάνω) μαθητές	164
Πίνακας 6. Συνοπτική παρουσίαση της σειράς εισαγωγής των μεταβλητών στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για τις αντιλαμβανόμενες διακρίσεις ως παράγοντα επικινδυνότητας	166
Πίνακας 7. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	168
Πίνακας 8. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	169
Πίνακας 9. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	170
Πίνακας 10. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	173
Πίνακας 11. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	174
Πίνακας 12. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	175

Πίνακας 13. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	178
Πίνακας 14. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	179
Πίνακας 15. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	180
Πίνακας 16. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	183
Πίνακας 17. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	184
Πίνακας 18. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	185
Πίνακας 19. Συνοπτική παρουσίαση της σειράς εισαγωγής των μεταβλητών στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης.	187
Πίνακας 20. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	191
Πίνακας 21. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	192
Πίνακας 22. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	196
Πίνακας 23. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.	197

Πίνακας 24. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	201
Πίνακας 25. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	202
Πίνακας 26. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	205
Πίνακας 27. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	206
Πίνακας 28. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	209
Πίνακας 29. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	210
Πίνακας 30. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	213
Πίνακας 31. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.....	214
Πίνακας 32. Συνοπτική παρουσίαση της σειράς εισαγωγής των μεταβλητών στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την διερεύνηση των διαχρονικών επιδράσεων	215
Πίνακας 33. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	291
Πίνακας 34. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	292

Πίνακας 35. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	293
Πίνακας 36. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	294
Πίνακας 37. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	295
Πίνακας 38. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	296
Πίνακας 39. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	297
Πίνακας 40. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	298
Πίνακας 41. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	299
Πίνακας 42. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	300
Πίνακας 43. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	301
Πίνακας 44. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	302
Πίνακας 45. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.	303

Πίνακας 46. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	304
Πίνακας 47. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	305
Πίνακας 48. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	306
Πίνακας 49. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	307
Πίνακας 50. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	308
Πίνακας 51. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	309
Πίνακας 52. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	310
Πίνακας 53. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	311
Πίνακας 54. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	312
Πίνακας 55. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	313
Πίνακας 56. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.....	314

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Σχήμα 1. Το μοντέλο των Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney (2012) για την προσαρμογή μεταναστών εφήβων.....	112
Σχήμα 2. Αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό για την πρόβλεψη της ακαδημαϊκής επίδοσης των Αλβανών εφήβων.....	188
Σχήμα 3. Αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα για την πρόβλεψη της μη διαταρακτική συμπεριφοράς των Πόντιων εφήβων.....	189
Σχήμα 4. Αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα για την πρόβλεψη της ύπαρξης συμπτωμάτων συναισθήματος στους Αλβανούς εφήβους.....	194
Σχήμα 5. Αλληλεπίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό στη χώρα καταγωγής με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό για την πρόβλεψη της ακαδημαϊκής επίδοσης των Αλβανών εφήβων.....	199

Εισαγωγή

Η έκταση της μετανάστευσης δεν αποτελεί απλώς ένα φαινόμενο των τελευταίων ετών, αλλά μία καινούρια πραγματικότητα που έχει ήδη παγιωθεί. Το 3,1% του παγκόσμιου πληθυσμού ή 214 εκατομμύρια άνθρωποι είναι μετανάστες σύμφωνα με τον Τομέα Πληθυσμού των Ηνωμένων Εθνών (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2009). Το ποσοστό αυτό στην Ελλάδα ανέρχεται στο 10% περίπου του γενικού πληθυσμού (European Commission, 2013). Το ποσοστό αυτό είναι τέτοιο που η προσαρμογή και η ενσωμάτωση των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς δεν αποτελεί ενδιαφέρον αποκλειστικά ακαδημαϊκό, αλλά εμπεριέχει βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες για το σύνολο του πληθυσμού.

Ως μετανάστευση ορίζουμε την εκούσια ατομική ή ομαδική εγκατάλειψη μιας χώρας για εγκατάσταση σε άλλη (Ward, Bochner, & Furnham, 2001, σελ. 23). Το βασικό κίνητρο που ωθεί τα άτομα στη μετανάστευση είναι η επιθυμία για καλύτερες κοινωνικές συνθήκες και ποιότητα ζωής, δηλαδή, περισσότερες ευκαιρίες για απασχόληση, καλύτερη εκπαίδευση και υπηρεσίες υγείας κ.ο.κ. (Furnham & Bochner, 1986. Ward, Bochner, & Furnham, 2001), τις οποίες στερούνται στη χώρα προέλευσης. Επιπλέον, η παρουσία φίλων και συγγενών που έχουν ήδη μεταναστεύσει επιδρά στην απόφαση για μετανάστευση, αλλά και στην επιλογή της χώρας (Boneva & Frieze, 2001). Παρά το υψηλό κίνητρο που φαίνεται να διαθέτουν οι μετανάστες, η πραγματικότητα δείχνει, ότι στις περισσότερες περιπτώσεις, στη νέα χώρα εργάζονται σε τομείς διαφορετικούς από την εκπαίδευσή τους και μικρότερου κύρους, με αποτέλεσμα να αυξάνονται τα ψυχολογικά τους προβλήματα (Boneva & Frieze, 2001). Παρ' όλα αυτά, οι μετανάστες τείνουν να αξιολογούν θετικά τις διαφορές ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και τη χώρα προέλευσης, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι συνθήκες ζωής τους είναι καλύτερες μετά τη μετανάστευση (Aycan & Berry, 1996).

Όπως και κάθε μετάβαση, η διαδικασία της μετανάστευσης είναι σύνθετη και μπορεί να είναι εξαιρετικά στρεσογόνος. Οι μετανάστες δεν αποτελούν μία ομοιογενή ομάδα, ακόμη κι αν

προέρχονται από την ίδια χώρα (Ward, Bochner, & Furnham, 2001). Τα άτομα απομακρύνονται από το οικείο περιβάλλον και την υποστήριξη που τους προσφέρει, από τη γλώσσα, τη δουλειά και τα έθιμά τους και αναγκάζονται να διεκδικήσουν από την αρχή τη θέση τους στην κοινωνία. Ανάλογα με τους λόγους της μετανάστευσης, οι μετανάστες συχνά αντιμετωπίζουν κινδύνους είτε στη χώρα καταγωγής είτε κατά τη μετανάστευση, ενώ και στη χώρα υποδοχής βρίσκονται αντιμέτωποι τόσο με την απώλεια όσων εγκατέλειψαν, όσο και με τις πρακτικές δυσκολίες της ένταξης και προσαρμογής σε μια καινούρια χώρα. Αντίστοιχα, τα παιδιά των μεταναστών καλούνται να αντιμετωπίσουν πρώτα την απουσία των γονέων, και όταν επανενωθούν στη νέα χώρα, την απώλεια των προσώπων που τα φρόντιζαν, στη χώρα προέλευσης κατά την απουσία των γονέων τους, ταυτόχρονα με τη διαδικασία προσαρμογής στο νέο πλαίσιο (Suarez-Orosko & Suarez-Orosko, 2001).

Πέρα από τις κοινωνικές της προεκτάσεις, η μετανάστευση θέτει απτές προκλήσεις και στην ψυχολογική προσαρμογή των ατόμων που απαρτίζουν τους διαφορετικούς πολιτισμούς που έρχονται σε επαφή. Ο επιπολιτισμός αναφέρεται στη διεργασία της επαφής ανάμεσα σε δύο πολιτισμικές ομάδες, κατά την οποία καμία από τις δύο ομάδες δεν μένει ανεπηρέαστη (Redfield, Linton, & Herskovits, 1936. Berry, 1997). Οι ψυχολογικές μεταβολές του ατόμου κατά τη διεργασία αυτή ονομάζονται «ψυχολογικός επιπολιτισμός», μια διαφοροποίηση που έγινε από τον Graves (1967). Η διαφοροποίηση αυτή είναι απαραίτητη για την έρευνα της σχέσης ανάμεσα στις πολιτισμικές μεταβλητές και το ψυχολογικό αποτέλεσμα της επίδρασής τους σε κάθε άτομο, καθώς, η διεργασία του επιπολιτισμού μπορεί να επιφέρει σημαντικές αλλαγές στην ομάδα, αλλά κάθε άτομο δεν συμμετέχει και δε βιώνει τη διεργασία αυτή με τον ίδιο τρόπο (Berry & Sam, 1997).

Ένας από τους κύριους στρεσογόνους παράγοντες στη διαδικασία προσαρμογής σε μία νέα χώρα είναι η αντιμετώπιση διακρίσεων. Στην περίπτωση των μεταναστών, η εμπειρία της διάκρισης διαφοροποιείται σε ένα βαθμό, αφού οι μετανάστες προέρχονται από κοινωνίες στις οποίες οι ίδιοι αποτελούσαν την κυρίαρχη ομάδα. Τα παιδιά των μεταναστών, που δεν έχουν την εμπειρία της ένταξης στην κυρίαρχη ομάδα, βιώνουν τις διακρίσεις εντονότερα από τους γονείς τους, οι οποίοι

συχνά δεν θέλουν η διαφορετικότητά τους να γίνει πρωτεύουσα στη ζωή τους (Waters, 1994). Επιπλέον, τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής αντιλαμβάνονται περισσότερα περιστατικά διάκρισης εναντίον τους, απ' ό,τι τα παιδιά που γεννήθηκαν σε άλλη χώρα, αλλά και συγκριτικά με τους γονείς τους. Αυτό ενδεχομένως, να οφείλεται στις διαφορετικές προσδοκίες των παιδιών που γεννήθηκαν σε άλλη χώρα και στην αντίληψη των γονέων για βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης στη χώρα υποδοχής (Garcia Coll & Magnuson, 1997). Οι εμπειρίες διάκρισης ποικίλλουν και ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ομάδες. Οι Liebkind και Jansiskala-Lahti (2000) υποστηρίζουν ότι το επίπεδο διακρίσεων εξαρτάται από την ορατότητα της ομάδας μεταναστών (πόσο ορατή είναι η διαφορά από την κυρίαρχη ομάδα), την πολιτισμική εναρμόνισή τους (αν οι αξίες και οι στάσεις τους συμφωνούν με αυτές της κυρίαρχης ομάδας και τη διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής (όπου οι διακρίσεις απέναντι σε μια ομάδα αυξάνονται ανάλογα με τη διάρκεια παραμονής)).

1. Μετανάστευση

Η μετανάστευση ως παγκόσμιο φαινόμενο ακολουθεί ανοδική πορεία τα τελευταία χρόνια. Το 1970 ο αριθμός των μεταναστών ήταν 82 εκατομμύρια και μέσα σε λιγότερο από 40 χρόνια, οι μετανάστες υπερδιπλασιάστηκαν. Το 2005, υπολογίστηκε ότι το 3%, ή αλλιώς περίπου 191 εκατομμύρια άνθρωποι ήταν μετανάστες (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2009).

1.1. Το φαινόμενο της μετανάστευσης στην Ελλάδα

Η Ελλάδα αποτέλεσε σχεδόν από την αρχή της ως επίσημο κράτος χώρα προέλευσης μεταναστών. Η οικονομική ανέχεια οδήγησε πολλούς Έλληνες αρχικά στην Ευρώπη και τη Ρωσία και στη συνέχεια –στις αρχές του 20^{ου} αιώνα- στην Αμερική. Με την γεωγραφική αύξηση της χώρας και την είσοδο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας τα πράγματα βελτιώθηκαν προσωρινά, αλλά η εμφύλια σύρραξη μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ενέτεινε και πάλι την μετανάστευση –αυτή τη φορά και για πολιτικούς λόγους. Τα μεγέθη της ελληνικής μετανάστευσης είναι εντυπωσιακά: από το 1850 έως το 1908 περίπου 800.000 άνθρωποι, εργάτες και οι οικογένειές τους, έγιναν μετανάστες, ενώ από το 1945 έως το 1973 ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών άγγιξε το ένα εκατομμύριο. Η επιστροφή των μεταναστών άρχισε από το 1974, και με την παράλληλη οικονομική σταθεροποίηση της χώρα, στα μέσα της δεκαετίας του 1980, η Ελλάδα παρουσίαζε σχεδόν μηδενική μεταναστευτική κίνηση, είτε ως χώρα προέλευσης είτε ως χώρα προορισμού. Η είσοδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η συνεπαγόμενη οικονομική άνθιση, οδήγησε για πρώτη φορά μετανάστες από άλλες χώρες στην Ελλάδα. Οι πρώτοι μετανάστες στην Ελλάδα προερχόταν είτε από την Αφρική είτε από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ειδικά μετά την κατάρρευση του Σοβιετικού καθεστώτος το 1989. Μία δεκαετία πριν την άφιξη των πρώτων μεταναστών, συνέβη και η επιστροφή ενός αριθμού Ελλήνων της διασποράς και παλιννοστούντων από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της πρώην Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Voutira, 2006). Σε αυτούς τους παλιννοστούντες δόθηκε αμέσως η υπηκοότητα και απορροφήθηκαν άμεσα

στην αγορά εργασίας (Danopoulos & Danopoulos, 2004. Lyberaki & Maroukis, 2005), αν και η ενσωμάτωσή τους από την ελληνική κοινωνία δεν έγινε με την ίδια ταχύτητα (Voutira, 2006). Από τις αρχές του 1990, η Ελλάδα φαίνεται να ακολουθεί το μοντέλο μετανάστευσης της Νότιας Ευρώπης, με ανάγκη για φτηνό εργατικό δυναμικό, παράνομη –αρχικά τουλάχιστον– μετανάστευση, η οποία ακολουθείται από κοινωνικό αποκλεισμό και διακρίσεις (Carletto, Davis, Stampini, & Zezza, 2006. Tastsoglou & Hadjicostandi, 2003).

Αν και οι λόγοι της μετανάστευσης ποικίλλουν, στην περίπτωση της Ελλάδας η γεωγραφία συντέλεσε σημαντικά στη μετατροπή της σε μεταναστευτικό προορισμό. Η μορφολογία των συνόρων με την Αλβανία, αλλά και η έκταση των θαλάσσιων συνόρων καθιστούν σχεδόν αδύνατη κάθε προσπάθεια πλήρους ελέγχου (Tastsoglou & Hadjicostandi, 2003). Η πρόσβαση των μεταναστών στη χώρα γίνεται σε πολλές περιπτώσεις παράνομα, είτε μέσω λαθρεμπόρων, είτε με πλαστά έγγραφα (Baldwin-Edwards, 2004. King, 2003).

Με την εισροή μεταναστών από την Αλβανία μετά την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος της χώρας, καθώς και μεταναστών από χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής, η Ελλάδα αναγκάστηκε να εγκαταλείψει απότομα την παράδοσή της ως χώρα προέλευσης μεταναστών και να αντιμετωπίζει την αντιστροφή του φαινομένου. Και ενώ στην αρχή η Ελλάδα δεν ήταν παρά η χώρα εισόδου με τελικό προορισμό βόρειες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στη συνέχεια μετατράπηκε σε μεταναστευτικό προορισμό. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μία σειρά αλλαγών σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο επηρεάζοντας γηγενείς και μετανάστες (Danopoulos & Danopoulos, 2004. Lyberaki & Maroukis, 2005).

1.2. Η παλιννόστηση των Ποντίων

1.2.1. Ιστορικά και δημογραφικά στοιχεία

Η πρώτη μαζική επιστροφή Ποντίων στην Ελλάδα έγινε ανάμεσα από το 1919 και το 1930, μετά από αιώνες αντιστροφής πορείας. Την περίοδο εκείνη σημαντικό ρόλο για την παλιννόστηση έπαιξε η αλλαγή του καθεστώτος στην Ρωσία και υπολογίζεται ότι περίπου 60.000 ζήτησαν πολιτικό άσυλο

στην Ελλάδα (Karpozilos, 1999), ενώ μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, η ανταλλαγή των πληθυσμών έφερε στην Ελλάδα περισσότερους από ένα εκατομμύριο Έλληνες του Πόντου και της Μικράς Ασίας. Αυτή η μαζική εισροή ήταν ο καθοριστικός παράγοντας ομογενοποίησης της ελληνικής κοινωνίας, και για τα επόμενα 70 περίπου χρόνια, η Ελλάδα θα ήταν ένα κράτος αποτελούμενο στη συντριπτική του πλειοψηφία από ελληνικής καταγωγής, χριστιανούς ορθόδοξους πολίτες (Hess, 2010). Η επόμενη μαζική επιστροφή ήταν από το 1965 έως το 1967, που επιτράπηκε σε 13.500 περίπου Έλληνες του Πόντου να φύγουν από την τότε ΕΣΣΔ και να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Από το 1974 και μετά την πτώση της δικτατορίας επιτράπηκε η επιστροφή στην Ελλάδα περίπου 40.000 πρώην πολιτικών προσφύγων που είχαν καταφύγει στην ΕΣΣΔ μετά τον εμφύλιο πόλεμο (Glytsos, 1995). Κατά τη δεκαετία 1980-1990, επέστρεψαν στην Ελλάδα 10.000 περίπου παλιννοστούντες (Karpozilos, 1999) και υπολογίζεται ότι από το 1990 μέχρι το 2000 παλιννόστησαν περίπου 120.000 (Hess, 2010) ή, σύμφωνα με άλλες πηγές περισσότεροι από 146.000 (Halkos & Salamouris, 2003. Voutira, 2004). Το 60% αυτών είναι εγκατεστημένοι στην Αττική, με τη συντριπτική πλειοψηφία να μένουν στον Ασπρόπυργο (Halkos & Salamouris, 2003).

1.2.2. Ανασκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας για την παλιννόστηση

Η οργάνωση του ελληνικού κράτους γύρω από τις έννοιες του έθνους, της ορθόδοξης θρησκείας και της κληρονομιάς του ελληνικού πολιτισμού, σε συνδυασμό με την επικράτηση, έως το 2010, του «δίκαιου του αίματος» (*jus sanguinis*) δημιούργησαν τις συνθήκες, ώστε οι Πόντιοι παλιννοστούντες να βρίσκονται σε προνομιακή θέση ως προς την αντιμετώπισή τους από την ελληνική πολιτεία, σε σχέση με άλλες μεταναστευτικές ομάδες (Hess, 2010. Voutira, 2004). Η υπόθεση πίσω από αυτή την προνομιακή μεταχείριση είναι ότι οι παλιννοστούντες μοιράζονται την ίδια συλλογική εθνική ταυτότητα (Voutira, 2006). Αυτή η προνομιακή θέση γίνεται σαφής και από τη χρήση του όρου «παλιννοστούντες» που έχει επικρατήσει, αν και δε περιγράφει με απόλυτη ακρίβεια το καθεστώς που αντιμετωπίζουν, και συναντάται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες στην αντιμετώπιση παλιννοστούντων από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ (Tressou & Mitakidou, 1997. Voutira,

2006). Η παλιννόστηση χρησιμοποιήθηκε για να ενισχύσει πληθυσμιακά περιοχές όπως η Μακεδονία και η Θράκη, αλλά και για πολιτικούς λόγους (Ρορον, 2007. Tressou & Mitakidou, 1997. Voutira, 2006). Η ανεξέλεγκτη όμως εισροή μεταναστών χωρίς επίσημα έγγραφα στην Ελλάδα, οδήγησε και σε αλλαγές στη νομοθεσία, που επηρέασαν και την πολιτική απέναντι στους παλιννοστούντες. Με νόμους το 2000 (2790/2000) και το 2001 (2010/2001), θεσπίστηκε η ανάγκη να αποδεικνύεται ενώπιον επιτροπής η «ιδιότητα του ενδιαφερομένου ως ομογενούς» και η ελληνική εθνική συνείδηση, που αποδεικνύεται με τη γνώση της ελληνικής γλώσσας, της ιστορίας, και κοινωνίας (Hess, 2010. Ρορον, 2007. Voutira, 2004). Παρόλο που νομικά οι παλιννοστούντες από τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ εξακολουθούν να είναι «προνομιούχοι» σε σύγκριση με άλλες μεταναστευτικές ομάδες, ακόμη και μετά τις αλλαγές που προέκυψαν με το νόμο του 2010 για την ιθαγένεια, πρακτικά αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα και αντιμετωπίζουν υψηλά ποσοστά ανεργίας και αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (Tressou & Mitakidou, 1997. Halkos & Salamouris, 2003).

1.3. Η μετανάστευση από την Αλβανία στην Ελλάδα

1.3.1. Ιστορικά και δημογραφικά στοιχεία

Η ιστορία της μετανάστευσης από την Αλβανία στην Ελλάδα χρονολογείται από τον 14^ο και τον 15^ο αιώνα με την κατάκτηση των Βαλκανίων από την Οθωμανική αυτοκρατορία (Vullnetari, 2007). Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, γινόταν εποχιακές μετακινήσεις για αγροτικές και υφαντικές εργασίες (Psimmenos & Kassimati, 2004), ενώ ένα ακόμη κύμα μετανάστευσης ξεκίνησε με τους Βαλκανικούς Πολέμους και ολοκληρώθηκε το 1945 (Martin, Martin, & Pastore, 2002). Υπολογίζεται ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1930 ήδη ζούσαν στην Ελλάδα περίπου 400.000 πολίτες αλβανικής καταγωγής (Carletto, Davis, Stampini, & Zezza, 2006). Το κομμουνιστικό καθεστώς που εγκαθίδρυσε ο Enver Hoxha διατηρήθηκε και μετά το θάνατό του το 1985, και μέχρι τότε η Αλβανία παρέμεινε πολιτικά απομονωμένη από την υπόλοιπη Ευρώπη και χωρίς καμία μεταναστευτική κίνηση, ενώ ουσιαστικά απαγορευόταν η έξοδος από τη χώρα και οι συνθήκες ζωής ήταν εξαιρετικά δύσκολες (Danopoulos

& Danopoulos, 2004. Bonifazi & Sabatino, 2003. King, 2003). Είναι χαρακτηριστικό του απομονωτισμού που διέκρινε την Αλβανία ήταν η ύπαρξη ηλεκτροφόρου συρματοπλέγματος σε όλη την έκταση των συνόρων με Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία (Vullnetari, 2007).

Η αρχή της μετανάστευσης έγινε το 1990, όταν οι Αλβανοί πολίτες, μιμούμενοι τους Ανατολικογερμανούς, συνέρρευσαν στις δυτικές πρεσβείες και πήραν άδειες εισόδου σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Vullnetari, 2007. King, 2003). Η σύγχρονη μαζική εισροή Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα άρχισε το 1991, λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας και των εξαιρετικά δύσκολων οικονομικών συνθηκών στην Αλβανία. Η ανάγκη για εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα σε συνδυασμό με την ανέχεια και τις ελάχιστες ευκαιρίες για εργασία στην Αλβανία έκανε τη μετανάστευση στρατηγική επιβίωσης, ενώ η ανισότητα των μισθών ανάμεσα στην Αλβανία και την Ελλάδα (με τους μισθούς στην Ελλάδα να είναι έως και εξαπλάσιοι) προκάλεσε επιπλέον αύξηση, κάνοντας την Ελλάδα τον πιο σημαντικό (αν και λιγότερο επιθυμητό) μεταναστευτικό προορισμό, τόσο εποχιακά όσο και μακροπρόθεσμα (Vullnetari, 2007. Carletto, Davis, Stampini, & Zezza, 2006. Danopoulos & Danopoulos, 2004). Στην Αλβανία η ανεργία άγγιζε το 20% στα μέσα της δεκαετίας του 1990, παρά τη μετανάστευση του 20% του εργατικού δυναμικού (King, 2003), αλλά και πέρα από τους σημαντικούς οικονομικούς λόγους, πολλοί επέλεξαν τη μετανάστευση ως διαφυγή από ένα απολυταρχικό και καταπιεστικό καθεστώς, ακόμη και μετά την πτώση του. Η αναζήτηση των πολιτικών ελευθεριών, αλλά και της ατομικής ταυτότητας, αφορούσε περισσότερο τους νέους, τις γυναίκες, τους ομοφυλόφιλους, και όσους είχαν διωχθεί από το κομμουνιστικό καθεστώς (Vullnetari, 2007). Επιπρόσθετα, για τους ελληνικής και βλάχικης καταγωγής Αλβανούς, η Ελλάδα ήταν ο πρώτος μεταναστευτικός προορισμός λόγω των συναισθηματικών δεσμών που προϋπήρχαν (Vullnetari, 2007. Danopoulos & Danopoulos, 2004).

Τη δεκαετία του 1990, περίπου 600.000 - 800.000 Αλβανοί μετανάστευσαν, δηλαδή 20% - 25% του συνολικού πληθυσμού, σε δύο κύματα: το 1991 με την πτώση του απολυταρχικού καθεστώτος και το 1997 με την οικονομική κατάρρευση των πυραμίδων και του χάους που ακολούθησε (Carletto, Davis, Stampini, & Zezza, 2006. Kasic & Triandafyllidou, 2003. King, 2003). Η τελευταία

μαζική μετανάστευση από την Αλβανία στην Ελλάδα έλαβε χώρα το 1999, μετά την κρίση στο Κόσοβο (Vullnetari, 2007).

Παρά τις πρώτες έντονες αντιδράσεις και μαζικές απελάσεις Αλβανών μεταναστών, μέχρι το 1998 περίπου 240.000 Αλβανοί έκαναν αίτηση για νομιμοποίηση, αντιπροσωπεύοντας το 65% των μεταναστών στη χώρα (Baldwin-Edwards, 2004). Στην απογραφή του 2001, καταγράφηκαν 438.036 Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα, ανάμεσά τους και 40.096 παιδιά εγγεγραμμένα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, 17.344 στο γυμνάσιο και 8.134 στο λύκειο, ενώ το 2007 ο σχολικός πληθυσμός ήταν 29.853, 22.606 και 9.126 αντίστοιχα. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία το 10% του γενικού πληθυσμού στην Ελλάδα είναι μετανάστες (αντίστοιχο μέσο ποσοστό στις 27 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το 6,5%), στην πλειοψηφία τους Αλβανοί (European Commission, 2013). Σημειώνεται ότι για το 2007 δεν υπάρχουν στοιχεία για τους μαθητές στα επαγγελματικά Λύκεια. Ταυτόχρονα, δεν υπάρχουν στοιχεία για την Τριτοβάθμια εκπαίδευση (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2010). Η μεγαλύτερη πληθυσμιακή συγκέντρωση των Αλβανών μεταναστών παρατηρείται στην Αττική σε απόλυτους αριθμούς· αναλογικά όμως, στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα (Rovolis & Tragaki, 2006).

Οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα απορροφήθηκαν γρήγορα από την οικονομία, και η απογραφή του 2001 δείχνει ότι για τους άνδρες η κύρια απασχόληση ήταν στον κατασκευαστικό κλάδο, ενώ οι γυναίκες εργαζόταν κυρίως ως οικιακές βοηθοί. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανισότητα ανάμεσα στο εκπαιδευτικό επίπεδο των πρώτων τουλάχιστον μεταναστών από την Αλβανία με τη συνεισφορά τους στην απασχόληση, λόγω της ζήτησης στην Ελλάδα για ανειδίκευτους εργάτες, η οποία προκλήθηκε από την άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου των Ελλήνων και τη συνεπαγόμενη άρνηση τους για χειρωνακτική εργασία (Danopoulos & Danopoulos, 2004. Lazaridis & Psimmenos, 2000). Σε συμφωνία με στην ασυνέπεια μεταξύ μορφωτικού επιπέδου και εργασίας, φαίνεται ότι οι μετανάστες δίνουν πολύ μεγαλύτερη αξία –ενδεχομένως και ως μέσο κοινωνικής και εργασιακής κινητικότητας- στην συνεχή εκπαίδευση και απόκτηση δεξιοτήτων, σε αντίθεση με τους Έλληνες (Lyberaki & Maroukis, 2005).

Η συμμετοχή των οικονομικών μεταναστών στην –νόμιμη και παράνομη- οικονομία βοήθησε τότε την άνθηση του κατασκευαστικού κλάδου πριν το 2004, όσο και τα ταμεία, στα οποία οι μετανάστες αποτελούν το 14% των ασφαλισμένων –και οι μισοί από αυτούς προέρχονται από την Αλβανία (Baldwin-Edwards, 2004). Με την πάροδο του χρόνου, βελτιώθηκε η οικονομική κατάσταση των μεταναστών στην Ελλάδα, αλλά παραμένουν συχνά ανασφάλιστοι κάτω από καταχρηστικές συνθήκες (Psimmenos & Kassimati, 2004). Παράλληλα, η ίδια η νομοθεσία του ελληνικού κράτους καθιστά σχεδόν αδύνατη τη νόμιμη μετανάστευση, ενώ η φιλοσοφία που διέπει τόσο το νομοθετικό πλαίσιο όσο και τις πρακτικές τοποθετεί στην κορυφή της ιεραρχίας τις ελληνικές πολιτισμικές προτιμήσεις, αποκλείοντας όσους θεωρούνται «ανεπιθύμητοι» γιατί θεωρούνται είτε ανέντιμοι είτε πολιτισμικά οπισθοδρομικοί (Baldwin-Edwards, 2004. Jordan, Strath, & Triandafyllidou, 2003).

1.3.2. Ανασκόπηση της ελληνικής νομοθεσίας για τη μετανάστευση

Μια νομοθετική ανασκόπηση των σημαντικότερων νομοσχεδίων των τελευταίων 20 ετών καταδεικνύει την πολιτική αποκλεισμού που ακολούθησε η πολιτεία ως πρόσφατα. Η μαζική είσοδος των μεταναστών βρήκε την Ελλάδα εντελώς απροετοίμαστη, καθώς η έως τότε ισχύουσα νομοθεσία για τη μετανάστευση χρονολογούταν από το 1929 (Hatzirokoriou, 2003). Ο νόμος του 1991 για τη μετανάστευση στόχευε σχεδόν αποκλειστικά στον αποκλεισμό των μεταναστών από την Ελλάδα (Baldwin-Edwards, 2004), παρουσίαζε προβλήματα συνταγματικότητας και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά, φρόντιζε για θέματα όπως οι οικογενειακές επανενώσεις και προσπαθούσε να ευθυγραμμιστεί με τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Skrinis, 2001). Παρόλα αυτά, ήταν ένα νομοθετικό πλαίσιο μηδενικής ανοχής στη μετανάστευση, που καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη την εξασφάλιση της νόμιμης παραμονής και εργασίας στη χώρα (Manrodi, 2005).

Οι διαδικασίες του 1997 για την απόκτηση επίσημης άδειας εργασίας και παραμονής στη χώρα (λευκή και πράσινη κάρτα) είχαν μικρό αποτέλεσμα, λόγω τόσο των πολύπλοκων γραφειοκρατικών

διαδικασιών όσο και του μικρού χρονικού διαστήματος που εξασφάλιζε έως πέντε έτη παραμονής στη χώρα. Παρόλα αυτά, τα 2/3 των μεταναστών που εξασφάλισαν άδειες παραμονής ήταν Αλβανοί (Vullnetari, 2007. Baldwin-Edwards, 2004). Η πολιτεία εξακολουθούσε να προωθεί το «δίκαιο του αίματος» για τη χορήγηση ιθαγένειας, αλλά για πρώτη φορά αναφέρθηκε και στο «δίκαιο του εδάφους», και ενεργοποίησε κάποιες ευνοϊκές ρυθμίσεις, όπως την οικογενειακή επανένωση (Mavrodi, 2005. Triandafyllidou & Veikou, 2002). Με το νόμο του 2001, ο οποίος αντικατέστησε το νόμο του 1991, οι νομικές αμφισημίες επέτρεψαν την επικράτηση διαφθοράς και ξενοφοβικού κλίματος (Baldwin-Edwards, 2004). Είναι χαρακτηριστικό ότι το νομοσχέδιο του 2001 δεν περιελάμβανε προστασία από διακρίσεις, και η διαδικασία παρέμενε δύσκολη, χρονοβόρα και γραφειοκρατική (Lyberaki & Maroukis, 2005. Tastsoglou & Hadjicostandi, 2003. Skrinis, 2001). Ο νόμος του 2005 εισήγαγε ευνοϊκότερες ρυθμίσεις για τους μετανάστες χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναφέροντας και ρυθμίσεις για την κοινωνική τους ενσωμάτωση (Mavrodi, 2005). Δεν είναι τυχαίο ότι αυτός ο πιο ευνοϊκός για τους μετανάστες νόμος συνέβη μετά την είσοδο της Ελλάδας στη ζώνη του Ευρώ, και τη συμβολική της είσοδο στον ευρωπαϊκό πυρήνα, η οποία σηματοδότησε και την διεύρυνση της αντίληψης για το τι συνιστά εθνικό και δημιούργησε το χώρο για περισσότερη διαφορετικότητα (Gropas & Triandafyllidou, 2007).

Το 2010 τέθηκε ισχύ ένας νέος νόμος (3838/24.3.2010) που διαφοροποιούταν σημαντικά από τους προηγούμενους. Θεσπίστηκε ότι τα παιδιά που γεννιούνται στην Ελλάδα, όπως και τα παιδιά μεταναστών που ολοκληρώνουν έξι χρόνια εκπαίδευση στην Ελλάδα δικαιούνται την ελληνική υπηκοότητα. Επίσης, δόθηκε το δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές εκλογές, στους μετανάστες που διαβιούν νόμιμα στην Ελλάδα και έχουν άδεια παραμονής. Ο νόμος αυτός από το σηματοδότησε τα πρώτα βήματα μετάβασης της ελληνικής νομοθεσίας από το «δίκαιο του αίματος» στο «δίκαιο του εδάφους». Σε γενικές γραμμές όμως, η ελληνική πολιτεία φαίνεται να μην έχει μία σαφή θέση απέναντι στα δύο βασικά θέματα που προκύπτουν από τη μεταναστευτική ροή, το πόσους και ποιους μετανάστες επιθυμεί αλλά και τον τρόπο ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Ταυτόχρονα, όπως παρατηρούν οι Triandafyllidou & Kokkali (2012), παρά τη νομοθεσία, η ελληνική κοινωνία

ταυτίζει την υπηκοότητα και την ιθαγένεια με πολιτισμική και θρησκευτική ομοιότητα της εθνικής ταυτότητας,

1.4. Διακρίσεις και η αντίληψή τους

Οι διακρίσεις αποτελούν έναν από τους παράγοντες που επιτείνουν τα προβλήματα προσαρμογής για τα παιδιά και τους εφήβους μειονοτικής εθνικής καταγωγής (Chryssoschoou, 2004). Ένας απλός ορισμός για ένα σύνθετο φαινόμενο, όπως αναφέρεται από τις Brown και Bigler (2005) είναι ότι «οι διακρίσεις περιλαμβάνουν πράξεις που βλάπτουν τους άλλους, επειδή ανήκουν σε μία συγκεκριμένη ομάδα» (Fishbein, 1996, σ. 7), ή πιο συγκεκριμένα, «οποιαδήποτε συμπεριφορά αρνείται σε άτομα ή ομάδες την ισότιμη μεταχείριση που μπορεί να επιθυμούν» (Stroebe & Insko, 1989) ορισμό που υιοθετούν η Garcia Coll, και οι συνεργάτες της (1996). Οι διακρίσεις μπορούν να είναι ξεκάθαρες και ανοιχτές, ή υπονοούμενες και αμφίσημες (Brown & Bigler, 2005) και μπορούν να διαπράττονται από άτομα ή ομάδες ατόμων ή και από θεσμούς, όπως το καθεστώς του διαχωρισμού που επίσημα επικρατούσε στην Νότια Αφρική.

Η ύπαρξη διακρίσεων έχει επιπτώσεις τόσο στη διαθεσιμότητα των πόρων και των ευκαιριών, όσο και στην πρόσβαση σε αυτά (Garcia Coll, και συν., 1996). Η έλλειψη πρόσβασης σε σημαντικούς τομείς έχει άμεσες επιπτώσεις στην κοινωνική θέση, και την υγεία, ψυχολογική και σωματική (Major & O'Brien, 2005). Για παράδειγμα, σύμφωνα με την Αμερικάνικη Εταιρεία Καρδιολογίας (American Heart Association, 2003), τα μέλη στιγματισμένων ομάδων έχουν περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν υπέρταση και καρδιαγγειακές παθήσεις, ενώ έχουν και υψηλότερα επίπεδα παιδικής θνησιμότητας. Η ύπαρξη διακρίσεων επηρεάζει άμεσα στην υγεία με έκθεση σε πιο τοξικά περιβάλλοντα και έλλειψη πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας (Major & O'Brien, 2005).

Ταυτόχρονα, η ύπαρξη διακρίσεων πυροδοτεί μία κυκλική διεργασία σε διάφορα επίπεδα. Οι διακρίσεις που συμβαίνουν σε θεσμικό επίπεδο οδηγούν στη διαιώνιση των κοινωνικών και οικονομικών διαφορών ανάμεσα στις ομάδες. Για παράδειγμα, η χρηματοδότηση των σχολείων στις ΗΠΑ μέσα από τη φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας οδηγεί σε μία συνεχιζόμενη

υποχρηματοδότηση των σχολείων που βρίσκονται σε υποβαθμισμένες περιοχές (Major & O'Brien, 2005. Sidanius & Pratto, 1999), επηρεάζοντας, συνεπακόλουθα την εκπαίδευση και τις μελλοντικές ευκαιρίες των παιδιών αυτών.

Επιπλέον, το άτομο έχει την τάση να συμμορφώνεται με ό,τι αναμένεται κοινωνικά, ακόμη και όταν δεν συνειδητοποιεί τα αρνητικά στερεότυπα. Η συμμόρφωση αυτή αφορά τόσο τη συμπεριφορά όσο και την αυτο-αντίληψη. Με τον τρόπο αυτό, το άτομο καταλήγει να επιβεβαιώνει αυτό τις αντιλήψεις που οδηγούν στις διακρίσεις (Major & O'Brien, 2005. McKown & Weinstein, 2002). Η ύπαρξη διακρίσεων, μαζί με τα αρνητικά στερεότυπα, τις «ετικέτες», τον αποκλεισμό και το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο οδηγούν στο στιγματισμό μιας κοινωνικής ομάδας και των μελών της, στα πλαίσια μίας ανισορροπίας κοινωνικής ισχύος (Major & O'Brien, 2005). Το στίγμα με τη σειρά του αποτελεί απειλή για την αίσθηση κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου. Οι Major και O'Brien (2005) στο μοντέλο τους για τον τρόπο με τον οποίο το στίγμα απειλεί την ταυτότητα συμπεριέλαβαν τρεις αρχικές συνθήκες: τις συλλογικές αναπαραστάσεις, τα καταστασιακά στοιχεία, και τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας του ατόμου. Η αρχική υπόθεση είναι ότι όταν η κοινωνική ταυτότητα του ατόμου υποτιμάται ευρέως, αυξάνονται οι καταστάσεις που εν δυνάμει απειλούν αυτή την ταυτότητα. Για την αξιολόγηση της απειλής προς την ταυτότητα, το άτομο ερμηνεύει τις συλλογικές αναπαραστάσεις που γνωρίζει ότι υπάρχουν και τα στοιχεία της συγκεκριμένης κατάστασης μέσα από το πρίσμα των χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του. Το αποτέλεσμα της αξιολόγησης καθορίζει την αντίδραση, η οποία μπορεί να εκτείνεται από την ρύθμιση ή το μετριασμό της κατάστασης έως τη σύγκρουση. Αλλά και η ίδια η αντίδραση μπορεί να διαφοροποιηθεί, ανάλογα με τα αποτελέσματα που το άτομο εκτιμά ότι θα επιφέρει στην αυτο-εικόνα, την ακαδημαϊκή επίδοση ή την υγεία του (Major & O'Brien, 2005).

Όπως για κάθε διεργασία που προκύπτει από την επαφή ανάμεσα σε δύο διαφορετικές ομάδες, έτσι και οι διακρίσεις είναι σημαντικό να εξετάζονται τόσο από την πλευρά της πλειοψηφίας όσο και από την πλευρά της μειονοτικής ομάδας (Berry, 2001). Η αντίληψη διακρίσεων σε μία κοινωνία εξαρτάται τόσο από τη γενικότερη στάση της κοινωνίας, όσο και από την θέση της μειονοτικής

ομάδας σε αυτή. Διαφορετικοί μεταναστευτικοί πληθυσμοί δηλώνουν διαφορετικά επίπεδα αντίληψης διακρίσεων, ανάλογα και με την κοινωνική τους θέση (Major & O'Brien, 2005, Verkuyten, 2002). Τα μέλη των μειονοτικών ομάδων μοιράζονται την αντίληψη για τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται από την πλειοψηφική ομάδα. Αυτή η συλλογική αναπαράσταση αναφέρεται στην πιθανότητα να δεχτούν διακρίσεις, και στα αρνητικά στερεότυπα, αλλά δε σημαίνει απαραίτητα ότι συμφωνούν με αυτή (Crocker, Major, & Steele, 1998). Άλλωστε, οι αναπαραστάσεις είναι η κωδικοποίηση της εμπειρίας, και δε ταυτίζονται απαραίτητα με την πραγματικότητα, αλλά προσπαθούν να βάλουν τάξη σε ένα σύνθετο κόσμο, και να στηρίξουν τις προσδοκίες για το πώς τα πράγματα ταιριάζουν μεταξύ τους (Sameroff, 2010). Οι συλλογικές αναπαραστάσεις, όμως, μπορούν να επηρεάσουν την αντίληψη, την ερμηνεία και την αντίδραση του ατόμου για μία κατάσταση (Major & O'Brien, 2005).

Για παράδειγμα, έχει παρατηρηθεί (Sinclair & Huntsinger, 2006), ότι τα άτομα που ανήκουν σε μία μειονοτική ομάδα, όταν καλούνται να σχετιστούν με μέλη άλλων ομάδων που θεωρούν προκατειλημμένα, τότε τείνουν να συμπεριφέρονται σύμφωνα με τα στερεότυπα, που πιστεύουν ότι οι άλλοι έχουν. Η παρατήρηση αυτή συνάδει με τη θεωρία για την *απειλή από το στερεότυπο* (Steele & Aronson, 1995). Οι Steele και Aronson, εμπνευσμένοι από τον συγγραφέα Philip Roth, θεωρούν ότι τα μέλη μίας ομάδας είναι ενήμερα για τα στερεότυπα σχετικά με την ομάδα τους, τότε πιστεύουν ότι κάθε πράξη ή χαρακτηριστικό τους που συμφωνεί με αυτό το στερεότυπο, οδηγεί στην επιβεβαίωση και διαιώνιση του στερεότυπου για τους άλλους, αλλά και για τον ίδιο τους τον εαυτό. Η αυτο-εικόνα του ατόμου απειλείται από τον κίνδυνο επιβεβαίωσης των αρνητικών στερεοτύπων, και προκαλεί αυξημένο άγχος και ανησυχία στο άτομο, κάθε φορά που αντιμετωπίζει μία συνθήκη σχετική με τα αρνητικά στερεότυπα ενάντια στην ομάδα που ανήκει. Η απειλή που βιώνει το άτομο ισχύει ακόμη και όταν το ίδιο το άτομο δεν ασπάζεται το στερεότυπο και έχει δύο διαστάσεις: τον κίνδυνο να αντιμετωπιστεί με προκατάληψη από τους άλλους και η πιθανότητα να ανταποκριθεί στο στερεότυπο. Η θεωρία των Steele και Aronson επιβεβαιώθηκε αρχικά με τέσσερα διαφορετικά πειράματα σε Αφρό-Αμερικάνους και Ευρωπαίους-Αμερικάνους

φοιτητές, όπου ακόμα και η απλή καταγραφή της φυλής σε ένα υποτιθέμενο τεστ νοητικής ικανότητας, λειτούργησε ως υπενθύμιση του στερεότυπου και οδήγησε με σημαντικά χαμηλότερη επίδοση από τους Αφρό-Αμερικάνους φοιτητές (Steele & Aronson, 1995). Ο τρόπος με τον οποίο η απειλή του στερεότυπου επιδρά στην επίδοση είναι μέσω των γνωστικών μηχανισμών, όπως, για παράδειγμα μειώνοντας την μνήμη εργασίας (Beilock, Rydell, & McConnell, 2007. Schmader & Johns, 2003). Τα αποτελέσματα των Steele και Aronson επαναλήφθηκαν για στερεότυπα που αφορούν στο φύλο και την ικανότητα στα μαθηματικά (Schmader, 2002. Spencer, Steele, & Quinn, 1999), την κοινωνική τάξη (Croizet & Claire, 1998), τη φυλή και τις αθλητικές ικανότητες (Stone, Lynch, Sjomeling, & Darley, 1999), την ηλικία και τη μνήμη (Hess, Auman, Colcombe, & Rahhal, 2003), και την εθνικότητα (Deaux, και συν., 2007. Gonzales, Blanton, & Williams, 2002. Spencer-Rodgers & McGovern, 2002).

Αυτονόητα, η αντίληψη διάκρισης δεν σημαίνει και την αντικειμενική ύπαρξη διακρίσεων. Οι Major και O'Brien (2005) υποστηρίζουν ότι τα άτομα αντιλαμβάνονται διακρίσεις κυρίως απέναντι στην ομάδα τους, όταν οι πληροφορίες παρουσιάζονται μαζικά και όχι ως μεμονωμένες περιπτώσεις, και όταν τα στοιχεία για τη διάκριση είναι σαφή και όχι αμφίσημα. Ο μεγαλύτερος όγκος της διεθνούς βιβλιογραφίας όμως, επικεντρώνεται στις αντιλαμβανόμενες διακρίσεις για δύο κυρίως λόγους: επειδή είναι εξαιρετικά δύσκολο να μετρηθεί η διάκριση με τρόπο αντικειμενικό, και επειδή, όπως παρατηρούν ο Verkuyten (2002) και οι Magnusson και Stattin (2006), η υποκειμενική εμπειρία και η αντίληψη του κόσμου γενικότερα, και η αντίληψη των διακρίσεων ειδικότερα συνιστά μία σημαντική ψυχολογική πραγματικότητα και σημαντικούς παράγοντες της προσαρμογής. Επιπλέον, οποιαδήποτε μορφή διάκρισης που δεν είναι κατοχυρωμένη νομικά ως τέτοια, δεν μπορεί να θεωρηθεί διάκριση. Επίσης, η διάκριση ορίζεται, τουλάχιστον σε ένα βαθμό από τα αρνητικά αποτελέσματα της και την προκατάληψη από την οποία προκύπτει. Όμως, όπως παρατηρούν οι Motti-Stefanidi & Asendorpf (2012) είναι εξαιρετικά δύσκολο να καταγραφούν με ακρίβεια τα κίνητρα και ο σκοπός τέτοιων πράξεων και έτσι προκύπτει ο διαχωρισμός ανάμεσα από την αντικειμενική και την αντιλαμβανόμενη διάκριση.

Παρότι οι διακρίσεις συναντώνται σχεδόν σε κάθε κοινωνία, είναι δύσκολο να γίνουν αντιληπτές από το άτομο, και συχνά, δεν αναφέρονται, ακόμα και όταν γίνονται αντιληπτές (Krieger, Smith, Naishadham, Hartman, & Barbeau, 2005). Η ηλικία φαίνεται να είναι ένας από τους παράγοντες, καθώς τα μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις από τα παιδιά (Steffen, McNeilly, Anderson, & Sherwood, 2003. Stancil, Hertz-Picciotto, Schramm, & Watt-Morse, 2000), κάτι που γίνεται κατανοητό δεδομένης της πιο εκτεταμένης εμπειρίας των δεύτερων (Verkuyten, 2002). Επίσης, καθώς η ίδια η αναφορά της διάκρισης φαίνεται να οδηγεί σε περαιτέρω κοινωνική υποτίμηση (Kaiser & Miller, 2001), τα άτομα είναι πιο πιθανό να αναφέρουν περιστατικά διάκρισης στα μέλη της ομάδας τους, παρά στα μέλη της πλειοψηφίας (Stangor, Swim, Van Allen, & Sechrist, 2002). Ενδεχομένως, το γεγονός αυτό να συνδέεται και με ευρήματα για υψηλότερα ποσοστά αναφοράς διακρίσεων από άτομα με υψηλότερο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο (Paradies, 2006), εννοώντας ότι τα άτομα αυτά αισθάνονται μεγαλύτερη ασφάλεια στον κοινωνικό τους περίγυρο, ώστε να μην επηρεάζονται από το ενδεχόμενο κοινωνικής υποτίμησης. Το φύλο είναι ένας επιπλέον παράγοντας, με τους άνδρες να αναφέρουν περισσότερα περιστατικά διακρίσεων, αλλά σε συγκεκριμένους τομείς της ζωής, όπως η εύρεση εργασίας, οι σπουδές, ή το νομικό σύστημα (Paradies, 2006. Clark, 2004. Broman, Mavaddat, & Hsu, 2000. Krieger & Sidney, 1996).

Οι Szalacha, Erkut, Coll, Fields, Alarcon, & Ceder (2003) αναφέρουν άλλους δύο λόγους για τους οποίους η αντίληψη διακρίσεων είναι συχνά δύσκολη, με βάση το έργο των Ruggiero & Taylor (1997). Ο πρώτος είναι η ασάφεια στην απόδοση της διάκρισης. Στις περισσότερες περιπτώσεις η διάκριση δεν είναι σαφής και εμφανής και οι συμπεριφορά μπορεί να αποδοθεί σε πολλούς διαφορετικούς παράγοντες. Το αποτέλεσμα είναι ότι το άτομο που υφίσταται τη διάκριση συχνά διστάζει να την ονοματίσει ως τέτοια, ώστε να προστατέψει τον εαυτό από τα αρνητικά συναισθήματα που ακολουθούν. Ο άλλος μηχανισμός που τίθεται σε λειτουργία είναι η ανάγκη για διατήρηση του ελέγχου. Η υπόθεση που επιβεβαιώθηκε με την έρευνα των Ruggiero & Taylor

(1997) είναι ότι το άτομο ελαχιστοποιεί την αντίληψη των διακρίσεων, ώστε να μπορέσει να διατηρήσει την αίσθηση ελέγχου στη ζωή του.

Η σημασία των αντιλαμβανόμενων διακρίσεων στη ζωή του ατόμου φαίνεται με σαφήνεια από την επίδραση που έχουν στην σωματική και ψυχολογική του υγεία. Η ανασκόπηση των Major και O'Brien (2005) αναδεικνύει την πληθώρα ερευνών που καταγράφουν μία σειρά προβλημάτων, όπως χρόνιοι πόνοι, υπέρταση, μέρες ασθένειας, καθώς και ψυχολογικά προβλήματα (π.χ. (Contrada, Ashmore, Gary, Coups, Egeth, και συν., 2001). Η Krieger (1999) σε αντίστοιχη ανασκόπηση για τις επιδράσεις των διακρίσεων στη δημόσια υγεία βρήκε ότι στη συντριπτική πλειοψηφία των ερευνών για την ψυχική υγεία η αντίληψη διακρίσεων σχετιζόταν με κατάθλιψη, ανησυχία, και στρες. Παρόλα αυτά, όπως τονίζουν οι Major και O'Brien (2005), διάφορα μεθοδολογικά προβλήματα των μέχρι τώρα ερευνών, δημιουργούν την ανάγκη για περαιτέρω μελέτη της επίδρασης των αντιλαμβανόμενων διακρίσεων στην σωματική και ψυχική υγεία. Ο Paradies σε ανασκόπηση 138 ερευνών βρήκε ότι το 54% των εξεταζόμενων συμπτωμάτων είχαν στατιστικά σημαντική σχέση με την αυτο-αναφορά διακρίσεων. Επιπλέον αυτών που ήδη αναφέρθηκαν, άλλα προβλήματα υγείας περιλαμβάνουν διαβήτη, αυξημένο σωματικό βάρος, χαμηλό βάρος βρεφών και πρόωρος τοκετός, καθώς και μία σειρά επικίνδυνων για την υγεία συμπεριφορών, όπως το κάπνισμα και η κατάχρηση αλκοόλ και ουσιών (Paradies, 2006).

Η επίδραση της αντίληψης διακρίσεων στην ψυχική υγεία είναι πιο εκτεταμένη και υποστηρίζεται από πληθώρα ερευνών. Περιλαμβάνει μία σειρά από αρνητικά αποτελέσματα, όπως η κατάθλιψη, ο ψυχαναγκασμός/καταναγκασμός, η σωματοποίηση, και το άγχος (Brody, και συν., 2006). Στην ανασκόπηση του Paradies (2006), μόνο το 1% των ερευνών έδειξαν στατιστικά σημαντική σχέση της αυτο-αναφοράς διακρίσεων με θετικά αποτελέσματα στην ψυχική υγεία. Τα ευρήματα των ερευνών πάντως τονίζουν πέρα από κάθε αμφιβολία ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στην αντίληψη των διακρίσεων και την υγεία, σωματική, αλλά και κυρίως ψυχολογική, και ότι η αντίληψη διακρίσεων προηγείται των προβλημάτων. Η διαφορά αυτή της επίδρασης ανάμεσα στη σωματική και ψυχική υγεία, ενδεχομένως να οφείλεται στην καθυστέρηση της εμφάνισης των

σωματικών συμπτωμάτων σε σύγκριση με τα ψυχολογικά (Paradies, 2006). Η προηγούμενη εμπειρία διάκρισης μπορεί να οδηγήσει σε αυξημένη εγρήγορση για τον εντοπισμό νέας διάκρισης, αλλά έχει και επιπτώσεις, όταν η γίνει χρόνια και αδιάκριτη. Για παράδειγμα, Αφροαμερικανοί φοιτητές, με αυξημένη ευαισθησία σε απόρριψη λόγω της φυλής, σχημάτισαν λιγότερες διαφυλετικές σχέσεις, είχαν λιγότερη εμπιστοσύνη στο πανεπιστήμιο, αλλά παρουσίασαν και μεγαλύτερη ασυνέπεια στην παρακολούθηση των μαθημάτων, περισσότερο άγχος όταν χρειαζόταν βοήθεια, και χαμηλότερο μέσο όρο βαθμολογίας (Mendoza-Denton, Purdie, Downey, Davis, & Pietrzak, 2002).

Επίδραση στην αντίληψη των διακρίσεων έχουν και συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του ατόμου. Για παράδειγμα, η ευαισθησία απέναντι στο στίγμα ή η ισχυρή ταύτιση του ατόμου με την ομάδα του φαίνεται να συνδέονται με υψηλότερα ποσοστά αντίληψης διακρίσεων, όπως και το κίνητρο για προστασία της αυτο-εικόνας. Αντίστοιχα, η αντίληψη διακρίσεων αλληλεπιδρά με τη γενικότερη κοσμοθεωρία του ατόμου. Για παράδειγμα, τα άτομα που πιστεύουν ότι ζουν σε ένα δίκαιο κόσμο είναι λιγότερο πιθανό να αναφέρουν διακρίσεις, αλλά ταυτόχρονα νιώθουν και μεγαλύτερη απειλή για την ταυτότητά τους όταν αντιμετωπίζουν προκατάληψη (Major & O'Brien, 2005. Crocker, Voelkl, Testa, & Major, 1991). Οι Motti-Stefanidi και Asendorpf (2012) βρήκαν ότι τα θετικά χαρακτηριστικά των μαθητών, (π.χ. η αυτοεκτίμηση, η δημοτικότητα, η ανοιχτότητα σε νέες εμπειρίες, η εξωστρέφεια και η προσήγεια) και η έλλειψη στρεσογόνων γεγονότων στη ζωή τους συμβάλλουν στην αντίληψη λιγότερων διακρίσεων εναντίον τους, ακόμη και μετά από έλεγχο για τις διακρίσεις απέναντι στην ομάδα. Επιπλέον, οι έφηβοι αυτοί με τα θετικά χαρακτηριστικά ελαχιστοποιούσαν την αντίληψη διακρίσεων σε προσωπικό επίπεδο, ακόμη και όταν αντιλαμβάνονταν πολλές διακρίσεις ενάντια στην ομάδα τους. Τα ευρήματα αυτά φαίνεται να επιβεβαιώνουν ότι τα χαρακτηριστικά του ατόμου διαμορφώνουν την αντίληψη και την κατανόηση που έχει για τον κόσμο (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012).

Η αντίδραση του ατόμου στην αντίληψη της διάκρισης φαίνεται ότι έχει ένα μεσολαβητικό ρόλο για τις επιπτώσεις στην σωματική και ψυχική υγεία. Ενεργητική αντιμετώπιση, όπως είναι η

αναζήτηση κοινωνικής υποστήριξης, φαίνεται να μετριάζει την κατάθλιψη, εφόσον όμως, το άτομο έχει κάποιο κοινωνικό δίκτυο υποστήριξης (Noh & Kaspar, 2003). Τα περισσότερα, όμως, ερευνητικά δεδομένα συγκλίνουν στην ευεργετική αντιμετώπιση της ενεργητικής αντίδρασης, αντί για την παθητική (όπως είναι η αποδοχή, η προσπάθεια να αγνοήσει το περιστατικό, ή το να μη μιλήσει), όταν το άτομο αντιλαμβάνεται διάκριση (Din-Dzietham, Nembhard, Collins, & Davis, 2004. Krieger & Sidney, 1996. Stancil, Hertz-Picciotto, Schramm, & Watt-Morse, 2000).

1.4.1. Η αντίληψη διακρίσεων αναπτυξιακά

Η ύπαρξη και η αντίληψη διακρίσεων από τα παιδιά, είτε ενάντια στον εαυτό είτε ενάντια στην ομάδα είναι πιθανό να επιδράσει στο σχηματισμό ταυτότητας, την ακαδημαϊκή επίδοση, τις σχέσεις με τους συνομηλίκους, και γενικότερα την ψυχική και σωματική υγεία (Brown & Bigler, 2005. Garcia Coll, και συν., 1996;). Ήδη από το νηπιαγωγείο τα παιδιά καταλαβαίνουν ότι είναι άδικο να αποκλείεται κάποιος από μία δραστηριότητα, εξ'αίτιας του φύλου ή της φυλής του (Theimer, Killen, & Stangor, 2001). Στο δημοτικό είναι σε θέση να καταλάβουν και να αναφέρουν διακρίσεις που έχουν υποστεί, όπως το να τα φωνάζουν οι άλλοι με κάποιο υποτιμητικό παρατσούκλι, να τα αποκλείουν από παρέες ή να τα προσβάλλουν με βάση φυλετικά χαρακτηριστικά (Simons, Murry, McLoyd, Lin, Cutrona, & Conger, 2002. Verkuyten, Kinket, & van der Weilen, 1997) και φαίνεται να καταλαβαίνουν και το ρόλο που παίζουν τα στερεότυπα (Brown & Bigler, 2005. McKown & Weinstein, 2003).

Οι Brown και Bigler (2005) προτείνουν ένα μοντέλο για την κατανόηση της αντίληψης των διακρίσεων από τα παιδιά, που περιλαμβάνει τρία είδη μεταβλητών: τη γνωστική ικανότητα του παιδιού, τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε κατάστασης, και τα ατομικά χαρακτηριστικά του παιδιού. Προκειμένου ένα παιδί να ονοματίσει ως διάκριση μία συμπεριφορά πρέπει και να έχει τη γνωστική ωριμότητα που απαιτείται, και η κατάσταση να διευκολύνει την εκτίμηση της διάκρισης και το παιδί να έχει χαρακτηριστικά που να το κάνουν ευαίσθητο στις στάσεις και την αντιμετώπιση διαφορετικών ομάδων –όπως να ανήκει σε μια μειονοτική ομάδα, ή/και να πιστεύει στην ισότιμη

μεταχείριση. Αν μία από τις τρεις αυτές συνθήκες δεν ικανοποιείται, τότε το παιδί δεν θα κατηγοριοποιήσει ένα γεγονός ως διάκριση (Brown & Bigler, 2005).

Οι γνωστικές δεξιότητες που θεωρούν απαραίτητες οι Brown και Bigler (2005) αναφέρονται σε πολιτισμικές και κοινωνικές γνωσίες. Οι πολιτισμικές γνωσίες είναι η κατανόηση του φύλου και της φυλής, ότι δηλαδή οι άνθρωποι μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ανάλογα με το που ανήκουν σε αυτές τις κατηγορίες, τα κοινωνικά στερεότυπα που ακολουθούν αυτές τις κατηγοριοποιήσεις, και τις κοινωνικές επιπτώσεις που έχουν αυτά τα στερεότυπα. Οι κοινωνικές γνωσίες στις οποίες αναφέρονται είναι οι εξής: *η κατανόηση των γνωσιών των άλλων*, δηλαδή ότι οι άλλοι έχουν γνωσίες ενδεχομένως διαφορετικές, και ότι η συμπεριφορά τους εξαρτάται από αυτές. Επιπλέον, τα παιδιά πρέπει να καταλαβαίνουν ότι οι γνωσίες δεν συνάδουν απαραίτητα με τη συμπεριφορά και ότι τα κοινωνικά συστήματα καθορίζονται από το σύνολο γνωσιών των μελών τους. Αλλά για να θεωρήσει το παιδί ως διάκριση μία συμπεριφορά, ή ακόμη και τη γνωσία που κρύβεται πίσω από αυτή, πρέπει να μην τη μοιράζεται και το ίδιο. Αν, για παράδειγμα, ένα κορίτσι συμφωνεί, ότι τα αγόρια είναι καλύτερα στα μαθηματικά από τα κορίτσια, τότε είναι απίθανο να αναφέρει ως διάκριση ένα αντίστοιχο σχόλιο του δασκάλου. Παράλληλα, τα παιδιά πρέπει να έχουν αναπτύξει την *ικανότητα για ιεραρχική κατηγοριοποίηση* και το που ανήκουν τα ίδια. Διαφορετικά, όπως λέει η Spencer (1985, στο Brown & Bigler, 2005), το παιδί μπορεί να γνωρίζει και να υιοθετεί αρνητικά στερεότυπα για την ομάδα που ανήκει, αλλά να μην συλλαμβάνει τον αντίκτυπο που έχουν στο ίδιο.

Η επόμενη γνωστική ικανότητα που πρέπει να έχουν τα παιδιά είναι αυτή για ηθική λογική σκέψη (*moral reasoning*), δηλαδή ότι οι άλλοι δε φέρονται πάντα δίκαια, να μπορούν να κάνουν κρίσεις για τη δικαιοσύνη, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως η προσπάθεια, η ικανότητα και η πρόθεση και να καταλαβαίνουν ότι το κοινωνικό σύστημα μπορεί να είναι άδικο απέναντι σε κοινωνικές ομάδες. Επιπλέον, τα παιδιά πρέπει να έχουν τη δυνατότητα για *κοινωνική σύγκριση* των ομάδων, ώστε να μπορούν να κρίνουν αν μία συμπεριφορά είναι δίκαιη ή όχι (Brown & Bigler, 2005).

Οι καταστασιακοί παράγοντες που συμβάλλουν στην αντίληψη της διάκρισης από τα παιδιά είναι αν ο στόχος της διάκρισης είναι ο εαυτός ή κάποιος άλλος, η γνώση του αξιολογητή και του ιστορικού του σχετικά με τις διακρίσεις (αν δηλαδή είναι δίκαιος ή άδικος), η ύπαρξη δεδομένων για σύγκριση, η σχέση της διάκρισης με τα στερεότυπα και ο βαθμός κοινωνικής στήριξης που το παιδί θεωρεί ότι έχει. Τέλος, σχετικά με τους ατομικούς παράγοντες προεξάρχουσα είναι η ομάδα στην οποία ανήκει το παιδί, με την υπόθεση ότι τα παιδιά που ανήκουν σε στιγματισμένες ή μειονοτικές ομάδες να αντιλαμβάνονται ευκολότερα τις διακρίσεις εναντίον τόσο του εαυτού τους όσο και των άλλων. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο παίζουν η γνώση της ύπαρξης διακρίσεων και των στερεοτύπων, αν το παιδί πιστεύει στην ισότιμη μεταχείριση όλων των ομάδων ή όχι, και η ποιότητα της ταύτισης του παιδιού με την ομάδα στην οποία ανήκει. Αν και οι Brown και Bigler (2005) κρίνουν ότι τα παιδιά στην ηλικία των 10 ετών είναι σε θέση να εκτιμήσουν περιστατικά διάκρισης, με πιθανές εξαιρέσεις συστημικής και θεσμικής διάκρισης που ολοκληρώνεται στην εφηβεία, είναι σκόπιμο να παρατηρήσουμε ότι το μοντέλο τους αναπτύχθηκε και αναφέρεται κυρίως σε διακρίσεις με βάση εξωτερικά χαρακτηριστικά, όπως η φυλή και το φύλο. Στην ελληνική πραγματικότητα, μέχρι πρόσφατα, οι κοινωνικές ομάδες που υφίστανται διακρίσεις, δεν διαφοροποιούταν από τους γηγενείς Έλληνες παρά μόνο ως προς την εθνικότητά τους, και όχι λόγω εξωτερικών χαρακτηριστικών (π.χ. φυλή). Κατά συνέπεια, ενδέχεται η διαδικασία αυτή να σχετίζεται και με την ανάπτυξη πιο αφηρημένης σκέψης, που επιτρέπει την κατηγοριοποίηση βάσει της ιδιότητας μέλους σε μια αφηρημένη νοητική κατασκευή, όπως το έθνος.

Οι νοητικές κατασκευές των εφήβων παίζουν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο τόσο στην αντίληψη του συνόλου της πραγματικότητας τους, όσο και στον τρόπο με τον οποίο καθορίζουν τις πεποιθήσεις, τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά τους (Roeser & Peck, 2003). Στην εφηβεία, η αντίληψη διακρίσεων φαίνεται να αφορά περισσότερα πλαίσια και γίνεται συχνότερα αντιληπτή (Brown & Bigler, 2005). Η αντίληψη διακρίσεων, ειδικά στην πρώιμη εφηβεία, μπορεί να έχει σημαντικές συνέπειες, καθώς το άτομο προσπαθεί να διαχειριστεί θέματα ταυτότητας και ένταξης στο κοινωνικό πλαίσιο. Ταυτόχρονα, όταν ο έφηβος αντιλαμβάνεται διακρίσεις όχι από τους

ενήλικες, αλλά από τους συνομηλίκους του, τότε η επίδρασή τους είναι μεγαλύτερη, αλλά η θετική εικόνα που θεωρούν ότι έχουν οι άλλοι για την ομάδα που ανήκουν φαίνεται να λειτουργεί ρυθμιστικά (Rivas-Drake, Hughes, & Way, 2008). Άλλωστε και η Phinney (1989) στα στάδια διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας, αναφέρει ότι το στάδιο της εξερεύνησης ξεκινά με βάση αρνητικές εμπειρίες του παιδιού σε σχέση με την εθνική του ομάδα, που οδηγούν στην ταύτιση με την εθνική ομάδα και απόρριψη της πλειοψηφικής ομάδας (Verkuyten, 2002).

1.4.2. Διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο *Personal / Group Discrimination Discrepancy*

Η αντίληψη των διακρίσεων αφορά δύο επίπεδα: τις διακρίσεις που το άτομο αντιλαμβάνεται ότι δέχεται προσωπικά, και τις διακρίσεις που το άτομο αντιλαμβάνεται ότι δέχεται η ομάδα στην οποία ανήκει. Ερευνητικά δεδομένα (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Moghaddam, Stalkin, & Hutcheson, 1997. Taylor, Wright, Moghaddam, & Lalonde, 1990) συστηματικά καταγράφουν ότι τα άτομα αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα που ανήκουν, παρά στους ίδιους προσωπικά, ακόμη και όταν υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις για τη διάκριση που προσωπικά δέχονται (Ruggiero & Major, 1998). Το φαινόμενο αυτό εντοπίστηκε για πρώτη φορά από τη Crosby (1982) και ονομάστηκε *personal/group discrimination discrepancy*, διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο. Η διαφορά αυτή δεν συναντάται μόνο στις μειονοτικές ομάδες που αντιμετωπίζουν εντονότερες διακρίσεις, αλλά και σε ομάδες που οι διακρίσεις είναι μέτριες, αλλά και πιο συχνές, όπως οι γυναίκες (Ruggiero, 1999). Ακριβώς επειδή η διαφορά αυτή καταγράφεται σε ένα μεγάλο φάσμα πληθυσμών, αποκλείεται να οφείλεται σε κάποιο μεθοδολογικό σφάλμα, όπως η λάθος επιλογή δείγματος ή η αξιοπιστία των ερωτηματολογίων (Ruggiero, 1999. Taylor, Wright, & Porter, 1994).

Για τη διαφορά αυτή ανάμεσα στις δύο αντιλήψεις, έχουν εκφραστεί ποικίλες ερμηνείες. Η Crosby (1984) πρότεινε ότι τα θύματα των διακρίσεων αρνούνται ή ελαχιστοποιούν τις εμπειρίες τους, ώστε να μη χρειαστεί να κατονομάσουν έναν δράστη, από τον οποίο φοβούνται αντίποινα. Η Ruggiero και ο Taylor (1997) υποστήριξαν ότι η ελαχιστοποίηση συμβαίνει για να διατηρήσουν τα

μέλη των μειονοτικών ομάδων την πεποίθηση ότι ελέγχουν τα αποτελέσματα των πράξεών τους. Η δυνατότητα δηλαδή να αξιολογήσουν ως διάκριση τυχόν αρνητική αξιολόγηση, τους αφαιρεί τον έλεγχο της κατάστασης. Άρα, ελαχιστοποιώντας την εμπειρία διάκρισης, μπορούν να διατηρήσουν τον έλεγχο, ακόμη κι αν αυτό σημαίνει αρνητική αξιολόγηση της επίδοσής τους. Άλλωστε, όπως παρατηρούν οι Motti-Stefanidi και Asendorpf (2012), η ελαχιστοποίηση της αντίληψης προσωπικής διάκρισης μπορεί να έχει αρνητική επίδραση σε ό,τι αφορά στην επίδοση, αλλά θετική στο πλαίσιο της κοινωνικής αυτο-εκτίμησης, κάτι που ενδεχομένως να είναι πιο σημαντικό.

Αντίστοιχα, οι Taylor, Ruggiero και Lewis (1996), πρότειναν ένα διπαραγοντικό μοντέλο. Από την μία πλευρά θεωρούν ότι τα μέλη των μειονοτικών ομάδων τείνουν να ελαχιστοποιούν τις διακρίσεις που δέχονται σε προσωπικό επίπεδο, ώστε να προστατεύσουν την αυτο-εικόνα τους, φαινόμενο που ονόμασαν «καλύτερος από το μέσο όρο» (“better than average”), εννοώντας ότι επιτρέπει στο άτομο να πιστεύει ότι είναι καλύτερα από το μέσο όρο. Από την άλλη πλευρά, τα άτομα καταφεύγουν σε στερεότυπα, όταν αναλογίζονται τις διακρίσεις σε ομαδικό επίπεδο (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Ruggiero K. M., 1999). Τα στερεότυπα αυτά αντλούνται, όχι τόσο από την προσωπική εμπειρία των ατόμων σχετικά με τις διακρίσεις ενάντια στην ομάδα τους, αλλά κυρίως από τις αναπαραστάσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι αναπαραστάσεις αυτές συχνά είναι διογκωμένες, καθώς επικεντρώνονται σε ακραίες περιπτώσεις, και σπάνια συμφωνούν με την προσωπική εμπειρία για τις διακρίσεις που δέχεται το ίδιο το άτομο (Taylor, Ruggiero, & Louis, 1996).

Σύμφωνα με τον Verkuyten (2002), η διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο μπορεί να έχει τρεις ερμηνείες. Η πρώτη είναι ότι τα περισσότερα άτομα δεν έχουν προσωπικές εμπειρίες διάκρισης, αλλά γνωρίζουν τις αρνητικές στάσεις απέναντι στην ομάδα τους. Σε συναισθηματικό επίπεδο, η προσωπική εμπειρία διάκρισης αποτελεί μεγαλύτερη απειλή για το άτομο, και γι' αυτό συχνά ελαχιστοποιείται. Τέλος, σε γνωστικό επίπεδο, είναι πιο εύκολη η επεξεργασία και η πρόσβαση σε πληροφορίες που αφορούν την ομάδα, παρά το ίδιο το άτομο (Verkuyten, 2002. Moghaddam, Stalkin, & Hutcheson, 1997).

Η γνωστική ερμηνεία υποθέτει ότι η διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο προέρχεται από ασυνείδητες και μη σκόπιμες προκαταλήψεις. Για το άτομο, οι εμπειρίες διακρίσεων είναι λιγότερες και αποτελούν ένα μικρό κομμάτι της αυτο-εικόνας του, ενώ στην εικόνα του ατόμου για την ομάδα του, τα περιστατικά διακρίσεων είναι πολυπληθέστερα και καταλαμβάνουν μεγαλύτερο ρόλο (Taylor, Wright, Moghaddam, & Lalonde, 1990). Οι Quinn, Roese, Pennington, και Olson (1999) ξεκινώντας από την πεποίθηση ότι η βάση του φαινομένου είναι γνωστική, έδειξαν ότι τα άτομα κάνουν ενδό-ομαδικές συγκρίσεις για την αξιολόγηση διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, αλλά διομαδικές για την αξιολόγηση διακρίσεων ενάντια στην ομάδα. Επιπλέον, θεωρούν ότι ο βαθμός συνθετότητας της πληροφορίας (informational complexity), δηλαδή το πόσο συγκεκριμένη ή αφηρημένη είναι η γνώση τους για το αντικείμενο με το οποίο κάνουν τη σύγκριση επηρεάζει την έκβαση της σύγκρισης. Συγκεκριμένα, τα ευρήματά τους υποδεικνύουν ότι η διαφορά στην αντίληψη διακρίσεων ανάμεσα στο άτομο και την ομάδα εξαλείφεται, όταν από το άτομο ζητείται η αντίληψη για τον εαυτό, η αντίληψη για κάποιο άλλο μέλος της ομάδας που γνωρίζει, και η αντίληψη για την ομάδα γενικά (Quinn, Roese, Pennington, & Olson, 1999). Η υπόθεση αυτή υποστηρίζεται και από ευρήματα ότι η διαφορά στην αξιολόγηση της επίδρασης ενός γεγονότος σε προσωπικό και ομαδικό επίπεδο αυξάνεται αναλογικά με το μέγεθος της υπό εξέταση ομάδας (Moghaddam, Stalkin, & Hutcheson, 1997).

Ένας ακόμη παράγοντας που παίζει ρόλο για την διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων σύμφωνα με τον Verkuyten (2002) είναι το ιστορικό της υπό έρευνα ομάδας. Τα άτομα που ανήκουν σε ομάδες που υφίστανται διακρίσεις επί μακρόν φαίνεται να ελαχιστοποιούν την προσωπική διάκριση περισσότερο από τα μέλη ομάδων που δεν υφίστανται διακρίσεις, όπως οι λευκοί άνδρες, όπως έδειξαν ερευνητικά αποτελέσματα των Ruggiero και Major (1998).

Οι ερμηνείες αυτές όμως, δεν εξηγούν τον λόγο για τον οποίο η αντίληψη για τις διακρίσεις απέναντι στην ομάδα είναι τόσο υψηλές. Η Ruggiero (1999), όπως και οι Motti-Stefanidi και Asendorpf (2012) πιστεύουν ότι τα άτομα από τη μία ελαχιστοποιούν τις διακρίσεις που δέχονται προσωπικά, και από την άλλη μεγεθύνουν τις διακρίσεις που δέχεται η ομάδα. Η υπόθεση για την

ερμηνεία του φαινομένου, είναι ότι η απεικόνιση από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κραυγαλέων περιπτώσεων διάκρισης δημιουργεί μία στερεοτυπική αντίληψη για το τι είναι διάκριση. Και επειδή ελάχιστα άτομα έχουν εμπειρία από τέτοιες περιπτώσεις διάκρισης, δεν μπορούν να αντιληφθούν τις δικές τους εμπειρίες ως τέτοιες. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα στην Ελλάδα είναι η περίπτωση του αλβανικής καταγωγής Οδυσσέα Τσενάϊ και της έντονης αντίδρασης που δημιουργήθηκε, όταν κρίθηκε κατάλληλος για σημαιοφόρος στην σχολική παρέλαση. Το γεγονός αυτό υπέρ-απεικονίστηκε από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και έγινε αποδεκτό ως διάκριση απέναντί του. Από τη μία πλευρά όμως, ελάχιστα παιδιά αλβανικής καταγωγής βιώνουν μία τέτοια εμπειρία, και από την άλλη πλευρά, λιγότερο κραυγαλέες αλλά πιο συχνές και συνηθισμένες περιπτώσεις διάκρισης, με τις οποίες τα περισσότερα άτομα θα μπορούσαν να ταυτιστούν, δεν προβάλλονται και δεν ονοματίζονται ως τέτοιες σχεδόν ποτέ.

Την ερμηνεία αυτή υποστηρίζουν και τα ευρήματα μίας σειράς ερευνών από τους Fuegen & Biernat (2000), που κατέδειξαν ότι η αναφορά διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αυξάνεται, αν δοθούν ως παράδειγμα συχνά και καθημερινά περιστατικά, τα οποία το άτομο συνήθως δεν αντιλαμβάνεται ως τέτοια, ακριβώς λόγω της συχνότητάς τους. Στο πλαίσιο αυτό, το άτομο δυσκολεύεται να ονοματίσει ως διάκριση ένα καθημερινό περιστατικό, και ταυτόχρονα, αν το αντιληφθεί ως τέτοιο, αυτό σημαίνει ότι ενδεχομένως θα πρέπει να αντιδράσει με κάποιον τρόπο. Η αντίδραση, όμως, ενδέχεται να έχει υψηλό κόστος, από πλευράς σχέσεων με μέλη, αλλά και με το σύνολο της πλειοψηφικής ομάδας. Η Kaiser (2006) περιγράφει τη διαδικασία με την οποία η κυρίαρχη ομάδα αντιδρά στην αναφορά ενός περιστατικού διάκρισης ως εξής: η αναφορά της διάκρισης συνιστά αμφισβήτηση της κυρίαρχης ιδεολογίας, με συνέπεια τα μέλη της κυρίαρχης ιδεολογίας να νιώθουν απειλή, και ως αντίδραση σε αυτή την απειλή να υποτιμούν το άτομο-στόχο της διάκρισης. Μία σειρά ερευνών των Kaiser και Miller (2003, 2001) απέδειξαν ότι η αναφορά διακρίσεων ενάντια στον εαυτό επιδρά αρνητικά στις διαπροσωπικές σχέσεις, και στην αντίληψη των άλλων για το άτομο στόχο της διάκρισης, ακόμη και όταν η διάκριση είναι φανερή και κραυγαλέα.

Παράλληλα, υπάρχουν ευρήματα (π.χ. (Moghaddam, Stalkin, & Hutcheson, 1997) που υποστηρίζουν ότι η διαφορά αυτή στην αντίληψη ανάμεσα στο άτομο και την ομάδα δεν εξαντλείται στην εκτίμηση αρνητικών γεγονότων, όπως οι διακρίσεις, αλλά επεκτείνεται και σε θετικά. Τα δεδομένα αυτά θέτουν σε αμφισβήτηση την ελαχιστοποίηση ως τακτική προστασίας της αυτο-εικόνας και προκρίνουν μία εναλλακτική εξήγηση, ότι η διαφορά της αντίληψης υπέρ της ομάδας δικαιολογείται από το πλήθος των παραδειγμάτων που μπορεί να φέρει το άτομο. (Moghaddam, Stalkin, & Hutcheson, 1997).

Η διαφορά αυτή στην αντίληψη των διακρίσεων έχει και κοινωνικές συνέπειες, καθώς μπορεί να καθυστερήσει την ανάληψη δράσης για κοινωνική αλλαγή. Με βάση το μοντέλο των Taylor και McKirnan (1984) για τις διομαδικές σχέσεις, η Ruggiero (1999) υποστηρίζει ότι εφόσον τα άτομα δεν αναλαμβάνουν δράση, αν δεν θεωρήσουν ότι έχουν δεχτεί τόσες διακρίσεις όσες και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας τους, τότε με τις λιγότερες διακρίσεις που αντιλαμβάνονται σε προσωπικό επίπεδο, είναι δύσκολο να κινητοποιηθούν, καθώς στην αντίληψή τους, η προσωπική τους εμπειρία με τις διακρίσεις είναι πάντα μικρότερη από αυτή της ομάδας. Σε προσωπικό επίπεδο όμως, τα ευρήματα των Ruggiero και Taylor (1997) υποδηλώνουν ότι η ελαχιστοποίηση στην αντίληψη των διακρίσεων σε προσωπικό επίπεδο μπορεί να έχει και ευεργετική επίδραση, αφού επιτρέπει στα άτομα να νιώθουν ότι είναι αποδεκτά και ότι έχουν τον έλεγχο.

Σε ό,τι αφορά τα παιδιά, έχει βρεθεί ότι μπορούν να διακρίνουν ανάμεσα στο ατομικό και το ομαδικό επίπεδο. Τόσο ο Rosenberg (1979) όσο και ο Verkuyten (1994) αναφέρουν ότι τα παιδιά μπορούν να συμφωνήσουν με τα στερεότυπα σχετικά με την εθνική τους ομάδα, χωρίς να πιστεύουν ότι τους αφορούν προσωπικά (Verkuyten, 2002). Ταυτόχρονα, οι Brown και Bigler (2005) προβλέπουν στο μοντέλο τους ότι τα παιδιά είναι πιο πιθανό να αντιληφθούν μία διάκριση απέναντι σε κάποιον άλλο, παρά απέναντι στον εαυτό τους.

1.4.3. Η στάση της ελληνικής κοινωνίας και η ένταξη των παλινοστούντων

Στην αρχή οι παλινοστούντες έτρεφαν υψηλές προσδοκίες από τη σχέση τους με την Ελλάδα και –κατ'επέκταση με τη Δύση, αντιστρόφως ανάλογες της απογοήτευσής τους από την ΕΣΣΔ (Voutira, 2006). Οι παλινοστούντες που γύρισαν στην Ελλάδα μετά το 1990 ήταν πλήρως ενταγμένοι στις χώρες από τις οποίες ξεκίνησαν, είχαν δικαίωμα στη μόρφωση και την εργασία, όπως όλοι οι συμπολίτες τους. Με τη μετάβασή τους στην Ελλάδα, βίωσαν μία απότομη πτώση του βιοτικού τους επιπέδου και οι προσδοκίες τους μετατράπηκαν σε απογοήτευση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαφοράς ανάμεσα στις προσδοκίες των παλινοστούντων από την Ελλάδα και τις προσδοκίες της ελληνικής πολιτείας από εκείνους ήταν το θέμα της εγκατάστασης. Η ελληνική κυβέρνηση προετοίμαζε την εγκατάστασή τους σε αγροτικές περιοχές, ενώ οι ίδιοι οι παλινοστούντες προτιμούσαν αστικές, καθώς οι πόλεις προσέφεραν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης. Ταυτόχρονα, πολλοί από τους παλινοστούντες βρέθηκαν να απασχολούνται σε εργασίες ασύμβατες με το μορφωτικό τους επίπεδο ή και με την προηγούμενη απασχόλησή τους (Halkos & Salamouris, 2003).

Οι παλινοστούντες, αν και θεωρούνται Έλληνες, παρέμειναν διακριτοί σε σχέση με τους γηγενείς, με εμφανείς διαφορές στη γλώσσα και τη συμπεριφορά (Voutira, 2004). Η Hionidou (2012) υποστηρίζει ότι για τους παλινοστούντες, η ταυτότητα έχει τρεις όψεις: την εθνική και πολιτισμική που χρησιμοποιούν οι ίδιοι για να περιγράψουν τους εαυτούς τους (Ρωμιοί), την εθνική και πολιτισμική που τους αποδίδεται από την ελληνική κοινωνία (Πόντιοι ή/και Ρωσοπόντιοι), και την ταυτότητα της ιδιότητας του πολίτη που τους αποδόθηκε αρχικά από την ΕΣΣΔ και στη συνέχεια από το ελληνικό κράτος (Έλληνες). Η αποξένωση που σταδιακά άρχισαν να νιώθουν οι παλινοστούντες από το ελληνικό κράτος φαίνεται και στην υιοθέτηση του χαρακτηρισμού «Πόντιοι» για τους εαυτούς, απορρίπτοντας κάθε άλλο εθνικό προσδιορισμό, ενώ όμως προσδοκούν ότι τα παιδιά τους, γεννημένα στην Ελλάδα θα είναι «αληθινοί Έλληνες» (Hionidou, 2012).

Από την πλευρά της ελληνικής κοινωνίας, όπως παρατηρεί η Hess (2010), η εισροή μεταναστών από τη Ρωσία και άλλες χώρες της πρώην ΕΣΣΔ δημιούργησε ένα αρνητικό κλίμα και ενάντια στους παλινοστούντες. Σημαντικό ρόλο έπαιξε η κοινή χρήση της ρώσικης γλώσσα από πολλές μεταναστευτικές ομάδες, που δυσχέραινε την μεταξύ τους διάκριση. Το αποτέλεσμα των εμφανών διαφορών στη γλώσσα και τη συμπεριφορά ήταν οι παλινοστούντες να γίνουν στην κοινή συνείδηση από «Ελληνο-Ρώσσοι», «Ρωσοπόντιοι» (Hess, 2010) και να αντιμετωπίζονται συχνά όπως όλοι οι άλλοι οικονομικοί μετανάστες (Hionidou, 2012. Voutira, 2006). Αυτή η διάκριση υπονοεί μία διαφορά από τους Ελληνοπόντιους πρόσφυγες των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Μία άλλη όψη της στάσης της ευρύτερης κοινωνίας απέναντι στους παλινοστούντες είναι, ίσως, απόρροια της ομοιογένειας της ελληνικής κοινωνίας. Οι παλινοστούντες είναι Έλληνες, αλλά απολαμβάνουν προνομίων διαφορετικών από αυτά των γηγενών Ελλήνων, όπως η οικονομική βοήθεια από το κράτος. Τα προνόμια αυτά θεωρούνται αδικαιολόγητα από τους γηγενείς Έλληνες, με τους οποίους μοιράζονται την ίδια αγορά εργασίας (Hess, 2008)

Πέρα όμως από την επίσημη στάση και τις προθέσεις της ελληνικής πολιτείας, οι αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι παλινοστούντες στην προσαρμογή τους έχουν δημιουργήσει τις συνθήκες για μία *αντίστροφη* παλινοστροφή, όπως την ονομάζει η Voutira (2006, σελ. 382). Η επιθυμία της ελληνικής πολιτείας για την υποδοχή των παλινοστούντων δεν μεταφράστηκε στην αντίστοιχη προετοιμασία για τις συνθήκες διαμονής, τη βοήθεια εγκατάστασης και το σχέδιο ένταξης. Οι παλινοστούντες απογοητεύτηκαν, ειδικά με δεδομένες τις υψηλές προσδοκίες που έτρεφαν πριν την άφιξή τους. Πλέον, παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις ότι οι παλινοστούντες ταυτίζονται περισσότερο με τη Ρωσία, χρησιμοποιούν τη ρωσική γλώσσα σαν μέσο διαφοροποίησης και σχηματίζουν συλλόγους που φέρουν τα ονόματα των χωρών από τις οποίες ήρθαν (Voutira, 2006).

1.4.4. Η στάση της ελληνικής κοινωνίας και η ένταξη των Αλβανών μεταναστών

Η στάση της ελληνικής πολιτείας και κοινωνίας απέναντι στους Αλβανούς μετανάστες είναι αρκετά διαφορετική, σε σχέση με τους Πόντιους παλινοστούντες, κυρίως επειδή η μετάβασή τους στην Ελλάδα δεν έγινε οργανωμένα, και επειδή στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπήρχαν κοινές ρίζες και καταγωγή. Όμως, η στάση της ελληνική κοινωνίας απέναντι στους αλβανικής καταγωγής μετανάστες υπαγορεύτηκε και από τις διεθνείς συνθήκες. Ειδικά μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, η ασφάλεια των συνόρων και ο έλεγχος της μετανάστευσης απέκτησε μεγαλύτερη σημασία, τόσο για λόγους ασφάλειας, όσο και την καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης ανθρώπων. Επιπλέον, τόσο η μετανάστευση όσο και η απορρόφηση των μεταναστών θεωρείται απειλή, όχι αποκλειστικά για οικονομικούς λόγους, αλλά κυρίως για πολιτισμικούς. Και ενώ, από τη μία πλευρά η θεωρητική και εφαρμοσμένη οικονομολογία τονίζει τα οφέλη της μετανάστευσης στις τοπικές οικονομίες, από την άλλη, η κοινή στην Ευρώπη ξενοφοβία προκαλείται από την αντίληψη ότι η μετανάστευση συνιστά απειλή προς τον τρόπο ζωής (Lyberaki & Maroukis, 2005). Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν ακολουθεί ενιαία πολιτική απέναντι στη μετανάστευση, αλλά διαφοροποιείται ανάλογα με την εμπειρία κάθε χώρας, την επάρκεια της δημόσιας διοίκησης και την υπάρχουσα νομοθεσία για την υπηκοότητα και τις διαφορετικές εθνικές ταυτότητες (Jordan, Strath, & Triandafyllidou, 2003). Πάνω σε αυτή την παγκόσμια πραγματικότητα, συνυπολογίζονται και η προϋπάρχουσα ελληνική αντίληψη σχετικά με την ομοιογένεια του ελληνικού κράτους, στο οποίο δεν αναγνωριζόταν παρά μόνο θρησκευτικές, και όχι εθνικές, μειονότητες, ακόμη και πριν τη μαζική έλευση μεταναστών (Gropas & Triandafyllidou, 2007). Καθώς η πρώτη και πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών που ήρθε στην Ελλάδα ήταν οι Αλβανοί μετανάστες, για μεγάλο χρονικό διάστημα η αλβανική καταγωγή ήταν συνώνυμη της μετανάστευσης και το αντίστροφο.

Η στάση της ελληνικής πολιτείας απέναντι στη μετανάστευση και τους μετανάστες φανερώνει από τη μία έλλειψη στόχου και στρατηγικής, και από την άλλη ασυνέπεια σε όσα ευαγγελίζεται,

γεγονός που δεν έχει περάσει απαρατήρητο και από τους ίδιους τους μετανάστες, όπως και η σχεδόν εθνικιστική αντιμετώπιση των περισσότερων θεμάτων που άπτονται της μετανάστευσης, όπως η οικονομία και οι σχέσεις με τις γειτονικές χώρες (Baldwin-Edwards, 2004). Η εφαρμογή της νομοθεσίας σχετικά με τη χορήγηση αδειών εργασίας και διαμονής οδηγεί και σε μια, άρρητη αλλά σαφή, προβολή των αξιών της ελληνικής κοινωνίας. Κατάλληλος μετανάστης θεωρείται ο οικογενειάρχης που επιθυμεί την παραμονή του στην Ελλάδα, με λευκό ποινικό μητρώο, και εξασφαλισμένη εργασία (Jordan, Strath, & Triandafyllidou, 2003). Ταυτόχρονα και παρά τις συνεχείς συζητήσεις γύρω από τη μετανάστευση σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, η ελληνική πολιτεία δείχνει αξιοσημείωτη αδιαφορία για τη συλλογή επίσημων στατιστικών στοιχείων και την προαγωγή ανεξάρτητης έρευνας (Baldwin-Edwards, 2004). Αυτό οφείλεται και στην μακρόχρονη αντίληψη ότι οι μετανάστες εξυπηρετούν την ελληνική κοινωνία και τη χώρα, όπως και η δημόσια διοίκηση. Κατά συνέπεια, ο «πελάτης» δεν είναι ο μετανάστης που επιδιώκει τη χορήγηση άδειας, αλλά ο εργοδότης του (Jordan, Strath, & Triandafyllidou, 2003).

Παράπλευρη απώλεια της πρακτικής εφαρμογής της νομοθεσίας είναι η αδυναμία αξιοποίησης του μεταναστευτικού δυναμικού. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Lianos (2007), 66,1% των εργαζόμενων μεταναστών είχαν πολύ περισσότερα προσόντα από αυτά που απαιτούταν στη δουλειά τους, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους Έλληνες ήταν μόλις 37%. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι υπάρχει κίνδυνος απώλειας γνώσεων και δεξιοτήτων με συνέπεια τη μείωση της ανταγωνιστικότητας του εργατικού δυναμικού της χώρας. Όσον αφορά στους μετανάστες η απώλεια είναι διπλή αφού και η χώρα προέλευσης στερείται του δυναμικού τους, και η χώρα προορισμού δεν το εκμεταλλεύεται (Lianos, 2007).

Η έντονη αριθμητική παρουσία Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με τη φορτισμένη από τα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και των Βαλκανικών Πολέμων (Vullnetari, 2007) ιστορία των δύο χωρών, απείλησε την ομοιογένεια της ελληνικής κοινωνίας και σηματοδότησε την έναρξη για την συζήτηση γύρω από την έννοια και τις συνισταμένες της ελληνικής εθνικής ταυτότητας (King, 2003. Triandafyllidou & Veikou, 2002). Ταυτόχρονα με τη

μετανάστευση, και σε ένα βαθμό χωρίς να το συνειδητοποιήσουν οι Έλληνες, η Ελλάδα έγινε η «Γερμανία του Νότου», βασιζόμενη όλο και περισσότερο στη φτηνή μεταναστευτική εργασία, και οι γηγενείς κατείχαν ηγεμονικό ρόλο στην κοινωνία μην αφήνοντας χώρο για ισότιμη μεταχείριση των εθνικών μειονοτήτων (Psimmenos & Georgoulas, 2001). Η συνέπεια ήταν να εμφανιστεί στην –μέχρι τώρα ομοιογενή ελληνική κοινωνία– μία διχοτόμηση με σαφή όρια: «εμείς» και οι «ξένοι», αφού οι μετανάστες δεν μοιράζονται τα ήθη και τα έθιμα, αλλά τα απειλούν (Triandafyllidou, 2000). Αυτή η διχοτόμηση, έδωσε αφορμή για την έκφραση διακρίσεων τόσο σε θεσμικό όσο και προσωπικό επίπεδο, αρχικά προς τους Αλβανούς μετανάστες και στη συνέχεια προς το σύνολο των μεταναστών (Tastsoglou & Hadjicostandi, 2003). Σύμφωνα με τις Triandafyllidou & Veikou (2002), η ελληνική κοινωνία ιεραρχείται με απόλυτη σαφήνεια, όπως αντανακλάται και στη στάση της πολιτείας, με πολιτισμικά, θρησκευτικά, γλωσσικά και γενεαλογικά κριτήρια. Οι Πόντιοι παλιννοστούντες ακολουθούν τους Έλληνες γηγενείς, με πλήρη ιθαγένεια. Στη συνέχεια της ιεραρχίας βρίσκονται οι Βορειοηπειρώτες, και στο τέλος οι Αλβανοί, μουσουλμάνοι και συνεργάτες των Οθωμανών, αλλά και κομμουνιστές (Triandafyllidou & Veikou, 2002). Ουσιαστικά, τα χαρακτηριστικά που χρησιμοποιούταν για να διαφοροποιήσουν τους Έλληνες από τους γειτονικούς λαούς κατά την Οθωμανική αυτοκρατορία είναι αυτά που ακόμη και σήμερα επιβιώνουν ως δείκτες ελληνικότητας (Gropas & Triandafyllidou, 2007).

Ένα εντυπωσιακό και ενδεικτικό στοιχείο για την στάση των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες είναι η μετάβαση από την ανεκτικότητα στην ξενοφοβία μέσα σε μόλις 3 χρόνια, από το 1989 έως το 1992. Οι Έλληνες μην έχοντας συνηθίσει τη συμβίωση με μεγάλο αριθμό αλλόγλωσσων και αλλόθρησκων, βρέθηκαν αντιμέτωποι με ένα κύμα μεταναστών με τους οποίους δεν μοιραζόταν κοινά πολιτισμικά στοιχεία και οι οποίοι επιπλέον δεν είχαν την διακριτική παρουσία των έως τότε μεταναστευτικών μειονοτήτων. Και καθώς οι Αλβανοί μετανάστες ήταν αυτοί που έκαναν την παρουσία τους αισθητή, ήταν αυτοί που αρχικά ταυτίστηκαν με την έννοια «μετανάστης» (Skrinis, 2001). Η στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες διαμορφώθηκε ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, με συνεχείς αναφορές στα μέσα μαζικής

ενημέρωσης για την αύξηση της εγκληματικότητας εξ 'αιτίας των μεταναστών. Οι αναφορές αυτές ελάχιστη σχέση είχαν με την πραγματικότητα των εγκληματολογικών μελετών, και μετά το 2000 άρχισαν να μειώνονται, χωρίς αυτό όμως να αντιστρέψει πλήρως το αρνητικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί (Dimakos & Tasiopoulou, 2003). Παράλληλα, η χρήση των απελάσεων ως μοχλού πίεσης στις Ελληνο-αλβανικές σχέσεις επέτεινε την αρνητική απεικόνισή τους (Konidaris, 2005). Οι Karllani και Mai (2005) παρατηρούν ότι η αντιπροσώπευση των Αλβανών μεταναστών από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είχε τρεις διαστάσεις: ότι ήταν φτωχοί, οπισθοδρομικοί και χωρίς ικανότητα αλλαγής, ότι ήταν εγγενώς εγκληματικοί και ότι ήταν «παραδοσιακά» εχθροί λόγω εθνικότητας και θρησκείας. Αν και οι Αλβανοί θεωρούνται σκληρά εργαζόμενοι («δουλεύει σαν Αλβανός»), και συνέβαλλαν σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας, η κοινωνική αποδοχή δεν ακολούθησε, και οι διακρίσεις παραμένουν, ακόμη και μέσα στο σχολικό περιβάλλον (Dimakos & Tasiopoulou, 2003). Όπως παρατηρεί ο King (2003), η υποτίμηση των Αλβανών μεταναστών, σε επίπεδο συμπεριφοράς και μειωμένων αμοιβών, τους διατηρεί στο ρόλο του φθηνού και αντικαταστήσιμου εργατικού δυναμικού, αλλά οι Lyberaki και Maroukis (2005), σηματοδοτούν την δύσκολη χειρωνακτική εργασία και ως ένα τρόπο ανάκτησης της περηφάνιας και της αξιοπρέπειας τους, ενάντια στα αρνητικά στερεότυπα. Η εργασία αποτελεί αξία για τους Αλβανούς μετανάστες, καθώς πέρα από την προσωπική ανεξαρτησία, εξασφαλίζει και το εισόδημα που αποστέλλεται σε όσους έχουν μείνει στην Αλβανία (Hatziprokoriou, 2003). Πρόσφατα, η εργασιακή πραγματικότητα ενός ολοένα αυξανόμενου ποσοστού Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα αρχίζει να αλλάζει, με την αξιοποίησή τους σε εργασίες υψηλότερης κοινωνικής αποδοχής, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα και τη μείωση των διακρίσεων (Vullnetari, 2007. Hatziprokoriou, 2003).

Από την πλευρά τους οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα προσπαθούν να ενταχθούν αλλάζοντας τα ονόματά τους –ακόμη και αν αυτό αφορούσε μόνο τον εργασιακό περίγυρο (Lyberaki & Maroukis, 2005)- και βαπτιζόμενοι Χριστιανοί Ορθόδοξοι ή αυτο-οριζόμενοι ως Έλληνες από τη Βόρεια Ήπειρο, αναγνωρίζοντας την ευνοϊκότερη μεταχείριση που έλαβαν οι Έλληνες της Β. Ηπείρου τόσο από την πολιτεία, με την άμεση χορήγηση αδειών παραμονής και εργασίας, όσο και

από την ελληνική κοινωνία (King, 2003. Ψημμένος, 1998). Ταυτόχρονα όμως, ο ασπασμός της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας αποτελεί και έναν από τους αποκλειστικά ελληνικούς τρόπους για διεθνικές σχέσεις. Νοοί γίνονται συχνά οι Έλληνες εργοδότες, γείτονες ή συνάδελφοι, που θεωρούν το θρήσκευμα ως έναν δείκτη ελληνικότητας και με τον τρόπο αυτό βοηθούν τους Αλβανούς να ενταχθούν. Τόσο το θρήσκευμα όσο και τα ελληνικά ονόματα αποτελούν, εκτός από μία τακτική προσαρμογής, και μία αδιαμφισβήτητη απόδειξη για την ηγεμονικότητα που αποδίδεται στον ελληνικό πολιτισμό, όπου η ένταξη σημαίνει απόρριψη των διαφοροποιητικών στοιχείων (Hatziprokoriou, 2003. Mai & Schwandner-Sievers, 2003).

Αν και κατά τη δεκαετία του 1990, οι Αλβανοί μετανάστες ήταν πιο ανεκτικοί απέναντι στις διακρίσεις που υφίσταντο, σήμερα αυτό δεν ισχύει στις περισσότερες περιπτώσεις. Η αλλαγή αυτή γίνεται αντιληπτή και στην ύπαρξη οργανώσεων για θέματα δικαιωμάτων, αλλά και με στόχο τη διατήρηση του πολιτισμού, παρά τη σχετικά χαμηλή συμμετοχή των Αλβανών μεταναστών σε αυτούς. Στο πλαίσιο της πολιτισμικής διατήρησης εντάσσονται και τα μαθήματα αλβανικών στους μετανάστες δεύτερης γενιάς και οι οργανώσεις που στηρίζουν οικονομικά τις πόλεις καταγωγής τους (Vullnetari, 2007). Επιπλέον, όπως οι Kosic και Triandafyllidou (2003) και ο Hatziprokoriou (2003) υποστηρίζουν με τα ευρήματά τους, οι Αλβανοί μετανάστες καταφέρνουν να μετατρέψουν τις ενταξιακές τους προκλήσεις σε ευκαιρίες για ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης, χρησιμοποιώντας ευφάνταστες τακτικές, σαν αυτές που αναφέρθηκαν.

Παρόλα αυτά, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ένταξη των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα αποτελεί μία γραμμική διεργασία εργασιακής και πολιτισμικής προσαρμογής (Hatziprokoriou, 2003). Ακόμη και η στάση των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες καθορίζεται τόσο από μία αίσθηση αναπόφευκτου, αφού είναι απαραίτητοι για την οικονομία, άρα και αποδοχή της ύπαρξής τους, αλλά ταυτόχρονα και άρνηση της ενσωμάτωσης και των δικαιωμάτων τους, ώστε να αποχωρήσουν αφού θα έχουν προσφέρει στην χώρα (Skrinis, 2001). Όπως παρατηρούν οι Mai και Schwandner-Sievers (2003), η ένταξη των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα μπορεί να χαρακτηριστεί ως διαφορική ένταξη (*differential inclusion*), εννοώντας την

συνθήκη κατά την οποία γίνονται αποδεκτοί σε κάποιους χώρους, όπως η εργασία, αλλά όχι σε άλλους, όπως η πολιτική συμμετοχή και η υπηκοότητα. Η αρνητική αντιμετώπιση των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα περιέχει επιπλέον και την ανάμνηση της ένδειας και του απολυταρχισμού, που οδήγησαν πολλούς Έλληνες στη μετανάστευση (Karllani & Mai, 2005).

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μεγαλύτερη αποδοχή των Αλβανών μεταναστών, η οποία ενδεχομένως να σχετίζεται με την αυταπόδεικτη προσφορά τους στην οικονομία και τις επιτυχημένες τακτικές ενσωμάτωσης που ακολούθησαν, αλλά και με την είσοδο νέων μεταναστών, κυρίως από την Αφρική και την Ασία. Οι τελευταίοι διαφοροποιούνται φυλετικά τόσο από τους Έλληνες όσο και από τους Αλβανούς, δημιουργώντας μία ανακατάταξη στο «εμείς» και οι «άλλοι», κάνοντας πιο εύκολη τη διάκριση, ενώ και οι Αλβανοί μετανάστες έχοντας πια περισσότερα χρόνια στην Ελλάδα βρίσκονται και αυτοί απέναντι από τους «άλλους». Παράλληλα, η συζήτηση στην ελληνική κοινωνία για την ένταξη των μεταναστών και την διαφορετικότητα έχει αρχίσει. Παραμένει όμως, το πρόβλημα σε θεσμικό επίπεδο ότι σημείο αναφοράς είναι η *de facto* μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα με πολλούς πολιτισμούς, χωρίς ταυτόχρονα να έχει δημιουργηθεί και ο χώρος για την είσοδο αυτής της διαφορετικότητας στην έννοια του έθνους (Gropas & Triandafyllidou, 2007). Έτσι, η Ελλάδα έχει πιεστεί να ορίσει από την αρχή θέματα συλλογικής ταυτότητας και ομοιογένειας, αλλά και το ρόλο της πολιτείας σε αυτά (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997).

1.5. Διεργασίες που προκύπτουν από την επαφή με δύο πολιτισμούς

Η μελέτη της ψυχικής υγείας των μεταναστών ξεκίνησε από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, όταν παρατηρήθηκε ότι το ποσοστό τους υπό ψυχιατρική φροντίδα ήταν δυσανάλογο σε σχέση με το ποσοστό τους στον γενικό πληθυσμό. Καθώς ήταν διαδεδομένη η αντίληψη ότι η μετανάστευση σχετιζόταν με την εμφάνιση ψυχοπαθολογίας, οι ερμηνείες που δόθηκαν στο φαινόμενο αυτό ήταν είτε ότι στη μετανάστευση στρεφόταν άτομα ήδη δυσλειτουργικά είτε ότι η εμφάνιση ψυχοπαθολογίας ήταν πιθανή συνέπεια της μεταναστευτικής εμπειρίας. Η αντίληψη αυτή

διατηρήθηκε μέχρι την δεκαετία του 1980, όταν ο τρόπος έρευνας μετατοπίστηκε από τα ψυχιατρικά ιδρύματα στην κοινότητα, και το ερώτημα έγινε ποιες συνθήκες οφειλόταν για την αυξημένη ψυχοπαθολογία στους μετανάστες. Έτσι, η έρευνα στράφηκε σταδιακά στις αξίες, τα θέματα ταυτότητας και τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες προσαρμόζονται στο νέο πολιτισμό (Ward, Bochner, & Furnham, 2001).

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία για την διαπολιτισμική επαφή έχουν κυριαρχήσει τρία μοντέλα, με αρκετές ομοιότητες μεταξύ τους: το μοντέλο επιπολιτισμού, με προεξάρχοντα σύγχρονο θεωρητικό τον Berry, το μοντέλο διπολιτισμού των LaFromboise, Coleman, και Gerton (1993), και το διαδραστικό μοντέλο επιπολιτισμού του Bourhis και των συνεργατών του. Καθένα από αυτά τα μοντέλα συνδέεται και με τη θεωρία για τη μάθηση του πολιτισμού, όπως συμβαίνει στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής επαφής.

1.5.1. Το μοντέλο της μάθησης του πολιτισμού

Η επαφή μεταξύ δύο πολιτισμών σχετίζεται με μία σειρά μεταβλητών, που συχνά καθορίζουν και την έκβασή της. Στην περίπτωση της μετανάστευσης σε μία χώρα, αναφερόμαστε σε μακροπρόθεσμη επαφή, με σκοπό την εγκατάσταση, τη δημιουργία μιας καινούριας ζωής, και τη συμμετοχή στις κοινωνικές δομές. Σε ομαδικό επίπεδο, η έκβαση της επαφής σύμφωνα με τον Bochner (1982) μπορεί να είναι η γενοκτονία, η αφομοίωση, ο διαχωρισμός, ή η εναρμόνιση. Με βάση τη διομαδική πολιτισμική επαφή, ο Bochner κατέγραψε τις ψυχολογικές αντιδράσεις του ατόμου στην επαφή του με ένα νέο πολιτισμό. Αυτές είναι: η απόρριψη του πολιτισμού είτε της χώρας προέλευσης είτε της χώρας προορισμού, την ταλάντευση ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς ή την σύνθεση των δύο πολιτισμών. Αν και πρόκειται για ατομικές αντιδράσεις, ο Bochner τις συνδέει με τα αποτελέσματά τους στην κοινωνία. Αυτά είναι η αφομοίωση και η πολιτισμική διάβρωση, οι διομαδικές προστριβές, η μεταρρύθμιση και η κοινωνική αλλαγή και η διομαδική αρμονία, η πολιτισμική διατήρηση και οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες, αντίστοιχα (Ward, Bochner, & Furnham, 2001).

Το μοντέλο της πολιτισμικής μάθησης (Bochner, 1986. Furnham & Bochner, 1982) δίνει έμφαση σε συγκεκριμένες μεταβλητές που σχετίζονται με τον πολιτισμό, όπως η γενική γνώση του πολιτισμού, ο χρόνος διαμονής, η γλωσσική ικανότητα, η ποσότητα και η ποιότητα της επαφής με άτομα της χώρας υποδοχής, οι προηγούμενες εμπειρίες από άλλα πολιτισμικά πλαίσια, η πολιτισμική απόσταση, η πολιτισμική ταυτότητα, οι τακτικές επιπολιτισμού και η διαπολιτισμική εκπαίδευση (Ward, Bochner, & Furnham, 2001).

Υπάρχουν εμφανείς ομοιότητες με το μοντέλο του Berry για τον επιπολιτισμό, το οποίο επικεντρώνεται λιγότερο στις σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες και περισσότερο στους κοινωνικούς πολιτισμικούς και δομικούς παράγοντες που επηρεάζουν την προσέγγιση και την έκβαση της σχέσης του ατόμου με το νέο πολιτισμό. Όμως το μοντέλο του Berry, του οποίου η ανασκόπηση ακολουθεί, είναι επηρεασμένο περισσότερο από την προσέγγιση στρες και αντιμετώπισης (Berry, 1990).

1.5.2. Επιπολιτισμός

Η έννοια του επιπολιτισμού εισήχθη το 1936 από τους Redfield, Linton, και Herskovits και αναφερόταν στα φαινόμενα που προκύπτουν από την επαφή ομάδων από δύο πολιτισμούς και τις αλλαγές που επιφέρει αυτή η επαφή. Ο επιπολιτισμός, αρχικά, θεωρούταν ως μία μονοδιάστατη διεργασία, κατά την οποία η «νέα» ομάδα, αυτή των μεταναστών, υιοθετούσε σταδιακά τα ήθη, τα έθιμα και τις αξίες της κυρίαρχης ομάδας, με το τέλος της διεργασίας να σηματοδοτείται από την πλήρη αφομοίωση (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997) και αφορούσε τα επιστημονικά πεδία της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας. Πλέον είναι σαφές ότι η διεργασία αυτή είναι πολυδιάστατη και συνεπάγεται αλλαγές και στις δύο ομάδες, αν και, όπως, παρατηρεί ο Berry (1997), στην πράξη μία από τις δύο ομάδες υφίσταται τις μεγαλύτερες αλλαγές. Στο σύγχρονο κόσμο, ο επιπολιτισμός μπορεί να συμβεί και ανεξάρτητα από τη διαδικασία της φυσικής μετάβασης σε κάποια άλλη χώρα, αφού η παγκοσμιοποίηση μας φέρνει συνεχώς σε επαφή με διαφορετικούς πληθυσμούς (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

Συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των κοινωνιών είχαν τεθεί ήδη από το 1954, ως παράγοντες επίδρασης στην διεργασία του επιπολιτισμού. Ως τέτοια θεωρούταν η ανοιχτότητα ή η μη των κοινωνιών, ο βαθμός ευελιξίας των εσωτερικών δομών τους, και η δυνατότητα για εσωτερική προσαρμογή (The Social Science Research Council Summer Seminar on Acculturation, 1954). Ο Graves (1967) έκανε την διάκριση μεταξύ επιπολιτισμού, δηλαδή τις αλλαγές στον πολιτισμό των ομάδων, και ψυχολογικού επιπολιτισμού, που αναφέρεται στις ψυχολογικές αλλαγές του ατόμου λόγω του επιπολιτισμού. Αυτή η διάκριση είναι απαραίτητη η συμπεριφορά του ατόμου αλληλεπιδρά με το πολιτισμικό πλαίσιο, και, επιπλέον, τα άτομα μέσα στις διαφορετικές ομάδες δεν ακολουθούν απαραίτητα την ίδια πορεία (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

Για τις διεργασίες που απαντώνται κατά την ατομική διεργασία επιπολιτισμού έχουν προταθεί περίπου 70 διαφορετικές θεωρητικές κατασκευές, που όλες βασίζονται σε μία ταξινόμηση ανάλογα με τη στάση του ατόμου στον μειοψηφούντα εθνικό του πολιτισμό και τον πολιτισμό της πλειοψηφίας (Rudmin, 2003). Επιπλέον, ακόμη και για το νόημα του όρου «επιπολιτισμός» υπάρχει ασυμφωνία. Πολλοί θεωρητικοί εννοούν τη σταδιακή εξοικείωση και αποδοχή του κυρίαρχου πολιτισμού (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993). Το 1983, ο Berry διατύπωσε την πρώτη εκδοχή του μοντέλου του (Berry, 1983) το οποίο έχει επικρατήσει μέχρι σήμερα. Μέχρι την επικράτηση αυτού του μοντέλου, θεωρούταν ότι ο όρος επιπολιτισμός αναφέρεται αποκλειστικά στο ότι «το άτομο κατάφερε να προσαρμοστεί επιτυχώς στο νέο περιβάλλον, και να γίνει μέλος της κυρίαρχης πολιτισμικά κοινωνίας» (Shen & Takeuchi, 2001, σελ. 389). Αντίστοιχα, υπάρχουν και οι όροι «επιπολιτισμένος» και «μη επιπολιτισμένος» που αναφέρονται στον βαθμό επιπολιτισμού ή ένταξης στην κυρίαρχη πολιτισμικά κοινωνία (Shen & Takeuchi, 2001), αλλά υπονοείται και μία αξιολογική κρίση για το ποια είναι η επιτυχής, ή τουλάχιστον η επιθυμητή, κατάληξη της διεργασίας του επιπολιτισμού.

Επίσης, υπάρχει ασυμφωνία μεταξύ των θεωρητικών για την κατηγοριοποίηση των προτεινόμενων μοντέλων. Για παράδειγμα, ο Rudmin (2003), εντάσσει το μοντέλο του διπολιτισμού

των LaFromboise, Coleman και Gerton (1993) στα μοντέλα επιπολιτισμού, χωρίς όμως αυτή η ταξινόμηση να γίνεται αποδεκτή και από τους ίδιους (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993, σελ. 402). Στην ανασκόπηση που ακολουθεί, με τον όρο «επιπολιτισμό» εννοούμε τη διεργασία που προκύπτει από την επαφή μεταξύ δύο διαφορετικών πολιτισμικά ομάδων, εκτός αν δηλώνεται διαφορετικά, και για το λόγο αυτό και τα τρία μοντέλα που ακολουθούν κατηγοριοποιούνται ως διαφορετικές προσεγγίσεις στον επιπολιτισμό.

1.5.3. Τακτικές επιπολιτισμού και επιπολιτισμικό στρες: το μοντέλο του Berry

Το μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (1997) έχει τις ρίζες του στη θεωρία του στρες και της αντιμετώπισης των Lazarus και Folkman (1984). Η διαδικασία της μετακίνησης σε μία νέα χώρα αλλάζει το περιβάλλον του ατόμου σε δύο επίπεδα, χωροταξικά και πολιτισμικά. Με την μετάβαση σε μία νέα χώρα, το άτομο αντιμετωπίζει και ένα νέο πολιτισμικό πλαίσιο, συχνά διαφορετικό από αυτό στο οποίο είχε μεγαλώσει. Η διεργασία αυτή θεωρείται ότι προκαλεί σημαντικές και στρεσογόνες αλλαγές στη ζωή του ατόμου που χρειάζεται να τις αντιμετωπίσει προκειμένου να προσαρμοστεί αποτελεσματικά. Ο επιπολιτισμός αναφέρεται στις διεργασίες που προκύπτουν από αυτή την επαφή μεταξύ ομάδων διαφορετικών πολιτισμών και τις πολιτισμικές αλλαγές που προκύπτουν κυρίως στην μη κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα. Συμπληρωματικές είναι οι έννοιες του ψυχολογικού επιπολιτισμού και της προσαρμογής, που αναφέρονται στις ψυχολογικές αλλαγές που βιώνει το άτομο ως αποτέλεσμα του επιπολιτισμού, και εκτείνονται σε τρεις διαφορετικούς τομείς: τον ψυχολογικό, τον κοινωνικο-πολιτισμικό και τον οικονομικό (Berry, 1997). Η διεργασία του επιπολιτισμού αφορά όλες τις ομάδες που μετακινούνται από ένα πολιτισμικό πλαίσιο σε ένα άλλο, ανεξάρτητα από το χρόνο παραμονής και τους λόγους για αυτή τη μετακίνηση. Τέτοιες ομάδες είναι οι τουρίστες, οι φοιτητές, τα άτομα που ταξιδεύουν λόγω της εργασίας τους, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες (Ward, Bochner, & Furnham, 2001), αλλά και οι ομάδες που δέχονται εκούσια ή ακούσια νέες πολιτισμικές ομάδες στη χώρα τους (Berry, 1997).

Ο Berry (1997) θεωρεί ότι σε κάθε επαφή με κάποιον άλλο πολιτισμό τόσο τα άτομα όσο και οι ομάδες πρέπει να διαπραγματευθούν τη συμπεριφορά τους πάνω σε δύο άξονες: την πολιτισμική διατήρηση, δηλαδή κατά πόσο επιθυμούν να διατηρήσουν την ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά της πολιτισμικής του κληρονομιάς, και την επαφή και συμμετοχή στα άλλα πολιτισμικά πλαίσια. Το μοντέλο αυτό αναφέρεται κυρίως στα άτομα και τις ομάδες που βρίσκονται στη μη κυρίαρχη πολιτισμικά θέση. Η στάση του ατόμου σε καθένα από αυτά τα δύο ερωτήματα καθορίζει την γενικότερη στάση του ανάμεσα στους δύο πολιτισμούς και ο συνδυασμός των απαντήσεων οδηγεί σε τέσσερις διακριτές τακτικές επιπολιτισμού. Η *εναρμόνιση* επιλέγεται όταν το άτομο επιθυμεί να διατηρήσει τα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά και ταυτόχρονα να εμπλέκεται στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο. Η *αφομοίωση* συμβαίνει όταν το άτομο επιθυμεί αποκλειστικά την συμμετοχή του στον κυρίαρχο πολιτισμικό πλαίσιο, χωρίς να διατηρεί την ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά του πολιτισμού από τον οποίο προέρχεται. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν το άτομο προτιμά να διατηρήσει αυτούσια την πολιτισμική του ταυτότητα και δεν επιθυμεί τη συναναστροφή με τον κυρίαρχο πολιτισμό, η τακτική που ακολουθείται είναι ο *διαχωρισμός*. Τέλος, όταν το άτομο δεν επιθυμεί ούτε τη διατήρηση των πολιτισμικών του χαρακτηριστικών, αλλά ούτε και την εμπλοκή του με τον κυρίαρχο πολιτισμικό πλαίσιο, οδηγείται στην τακτική της *περιθωριοποίησης* (Berry, 2006, 1997).

Το μοντέλο του Berry έφερε μία σημαντική αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την έννοια του επιπολιτισμού, καθώς κατάφερε να θυμίσει στην επιστημονική κοινότητα ότι υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι επιπολιτισμού, δημιουργώντας ένα μοντέλο ευρείας αποδοχής. Ο Berry έδειξε ότι υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι, και κάποιος από αυτούς μπορεί να μην περιλαμβάνουν ούτε την επιτυχή προσαρμογή ούτε την ένταξη στην κυρίαρχη πολιτισμικά κοινωνία, αλλά δεν παύουν να είναι μέρος της επιπολιτισμικής διεργασίας. Ταυτόχρονα, κατέδειξε το άτομο ως ενεργό στη διεργασία του επιπολιτισμού. Δεν πρόκειται δηλαδή για κάτι που συμβαίνει παθητικά και ερήμην του, αλλά για μία διεργασία στην οποία το άτομο συγκρίνει διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια και σκόπιμα αποφασίζει την τακτική που επιθυμεί να

ακολουθήσει (Chirkov, 2009). Επιπλέον, ο Berry χρησιμοποίησε τον όρο «επιπολιτισμός» για να περιγράψει μία διεργασία με διαφορετικές πιθανές εκβάσεις, και δημιούργησε έναν καινούριο όρο, την «αφομοίωση» για να περιγράψει την εγκατάλειψη του πολιτισμού της μειονοτικής ομάδας και τον ασπασμό του πολιτισμού της πλειοψηφίας.

Στις περισσότερες περιπτώσεις, τα άτομα επιλέγουν και ακολουθούν κυρίως μία τακτική. Παρόλα αυτά, η συμπεριφορά τους εξαρτάται από το πλαίσιο στο οποίο βρίσκονται. Για παράδειγμα, στο εργασιακό πλαίσιο μπορεί να κλίνουν περισσότερο προς συμπεριφορές του κυρίαρχου πολιτισμού από ότι στο σπίτι ή ανάμεσα σε μέλη της οικογένειάς τους. Επιπλέον, ο προσανατολισμός της ευρύτερης κοινωνίας προς μία συγκεκριμένη τακτική διευκολύνει το άτομο όταν την επιλέγει (Berry, 1997). Έτσι, το ατομικό μοντέλο του επιπολιτισμού που παρουσιάστηκε διαφοροποιείται όταν παρόμοια ζητήματα προκύπτουν από την πλευρά της πολιτισμικά κυρίαρχης ομάδας, η οποία συνήθως είναι σε θέση να επιβάλλει ή να επιτρέψει συγκεκριμένες τακτικές επιπολιτισμού. Η άποψη της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας σχετικά με το ποια τακτική επιπολιτισμού θα έπρεπε να ακολουθούν οι νέες ομάδες αναφέρεται ως πολυπολιτισμική ιδεολογία (Berry, 2001), και αναφέρεται στις εξής στάσεις: την πολυπολιτισμικότητα, την αφομοίωση, το διαχωρισμό και τον αποκλεισμό. Η πολυπολιτισμικότητα συναντάται σε κοινωνίες που επιτρέπουν τη διατήρηση στοιχείων της χώρας καταγωγής και ενθαρρύνουν την ένταξη και την εμπλοκή με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Η αφομοίωση αναφέρεται σε κοινωνίες που αποδέχονται τους μετανάστες εφόσον επιλέγουν και εμπλέκονται μόνο με το νέο πολιτισμό, ενώ ο διαχωρισμός το αντίθετο. Και όταν οι κυρίαρχες πολιτισμικά κοινωνίες δεν επιτρέπουν ούτε την εμπλοκή και την ένταξη στο νέο πολιτισμικό πλαίσιο, αλλά ούτε και τη διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό καλείται η μη κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα να επιλέξει τις τακτικές επιπολιτισμού. Η προτίμηση της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας για μία συγκεκριμένη τακτική «επιβάλλεται» στα άτομα της μη κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας, στο βαθμό που η συμφωνία διευκολύνει τη διεργασία του επιπολιτισμού, ενώ η προτίμηση διαφορετικής τακτικής μπορεί να

είναι σημαντικός στρεσογόνος παράγοντας (Horenczyk, 1996). Η στάση της ευρύτερης κοινωνία καθορίζεται από την αντίληψη που έχουν τα μέλη της κοινωνία για αυτή, αν είναι ομοιογενής ή όχι, την ύπαρξη ή μη προηγούμενης σχέσης με τις μεταναστευτικές ομάδες, και τη στάση της απέναντι την κοινωνική και ατομική κινητικότητα (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssoschoou, Sam, & Phinney, 2012. Chryssoschoou, 2004).

Από αυτές τις τακτικές μόνο η πολυπολιτισμικότητα προϋποθέτει την ελεύθερη επιλογή της και από τις δύο πολιτισμικές ομάδες, ενώ οι υπόλοιπες μπορούν να επιβληθούν από την κυρίαρχη στη μη κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα (Berry, 2001, 1997). Η τακτική της εναρμόνισης μπορεί να ακολουθηθεί μόνο σε κοινωνίες με πολυπολιτισμική κατεύθυνση, καθώς μόνο σε αυτή την περίπτωση τηρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις, δηλαδή η αποδοχή της αξίας διαφορετικών πολιτισμών, το χαμηλό επίπεδο διακρίσεων και προκατάληψης, η αμοιβαία θετική στάση ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες και η ταύτιση με την ευρύτερη κοινωνία την οποία όλα τα άτομα και οι ομάδες ανήκουν (Berry, 2006, 2001). Ουσιαστικά, οι τακτικές επιπολιτισμού που ακολουθούν οι δύο ομάδες περιγράφουν τους στόχους τους για την διεργασία της επαφής, αλλά και τις συγκεκριμένες πρακτικές που ακολουθούν για να τους πετύχουν (Berry, 2006).

Η σχέση του ατόμου με το νέο πολιτισμικό πλαίσιο επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, των οποίων η συνεκτίμηση θεωρείται απαραίτητη για την αξιολόγηση των τακτικών επιπολιτισμού που επιλέγουν οι μετανάστες (Chryssoschoou, 2004. Berry, 1997). Τα ιδιαίτερα στοιχεία της χώρας καταγωγής και τα κοινωνικά, οικονομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της παίζουν ρόλο στο βαθμό που συμβάλλουν στην πολιτισμική ομοιότητα ή τη διαφορά της με τη χώρα προορισμού, αλλά αποτελούν και κίνητρα των ίδιων των μεταναστών για την επιλογή της χώρας προορισμού. Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της χώρας προορισμού, είναι σημαντικές οι στάσεις απέναντι στη μετανάστευση, όπως εκφράζονται θεσμικά και κοινωνικά. Για παράδειγμα, όταν η χώρα υποδοχής είναι προσανατολισμένη σε ένα πολυπολιτισμικό μοντέλο, τότε διευκολύνονται η ένταξη και η προσαρμογή των μεταναστών. Εξίσου σημαντικό ρόλο παίζουν και τα ατομικά χαρακτηριστικά των μεταναστών, αλλά και η συνολική επιπολιτισμική εμπειρία της μεταναστευτικής ομάδας στην οποία

ανήκει το άτομο (Berry, 2006, 1997). Από αυτούς τους παράγοντες ορίζεται η κοινωνική ψυχολογική πραγματικότητα που βιώνει το άτομο, και συνεπώς εξαρτάται το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην ατομική επιλογή για την τακτική επιπολιτισμού και την πολιτική της χώρας υποδοχής απέναντι στους μετανάστες και την ένταξή τους (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997).

Αναφορικά με τις ψυχολογικές διεργασίες του επιπολιτισμού, ο τρόπος με τον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται την εμπειρία του, το νόημα που της προσδίδει και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζει ενδεχόμενες δυσκολίες μπορεί να οδηγήσουν στην αλλαγή της συμπεριφοράς του. Σύμφωνα με τον Berry (2001), όλες οι ανθρώπινες συμπεριφορές είναι υποψήφιες για μία τέτοια αλλαγή, αλλά ο ρυθμός και η έκτασή τους εξαρτάται από το βαθμό πολιτισμικής διατήρησης της ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο. Γενικά, υπάρχουν τρεις διεργασίες που συνδέονται με την προσαρμογή στο νέο πολιτισμό, η απώλεια συνηθειών του πρότερου πολιτισμού (*culture shedding*), η εκμάθηση του νέου πολιτισμού (*culture learning*) και η σύγκρουση των δύο (*culture conflict*). Από τις διεργασίες αυτές, οι δύο πρώτες οδηγούν σε καλύτερη προσαρμογή, ενώ η τρίτη περιλαμβάνει μέτρια ή μεγαλύτερη δυσκολία για το άτομο. Όταν η δυσκολία είναι μέτρια συνήθως καταλήγει στην υπερίσχυση του νέου πολιτισμού (αφομοίωση), όταν όμως αυξάνεται τότε ως αποτέλεσμα το άτομο βιώνει επιπολιτισμικό στρες και σε πιο ακραίες περιπτώσεις ψυχοπαθολογία (Berry, 1997).

Ταυτόχρονα, υπάρχει και μία σειρά παραγόντων πριν και μετά την είσοδο του ατόμου στην διεργασία του επιπολιτισμού, οι οποίοι καθορίζουν την προσαρμογή του. Η ηλικία του ατόμου όταν έρχεται σε επαφή με το νέο πολιτισμικό πλαίσιο φαίνεται να είναι σημαντική, με τους νεότερους να προσαρμόζονται καλύτερα συγκριτικά με τους μεγαλύτερους ηλικιακά μετανάστες (Saraiva Leão, Sundquist, Johansson, & Sundquist, 2009). Οι γυναίκες φαίνεται επίσης να αντιμετωπίζουν λιγότερα προβλήματα από τους άντρες (Tolbert Kimbro, 2009). Όταν το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών είναι υψηλό συνδέεται με καλύτερη εργασία, ενώ όταν υπάρχει και προηγούμενη γνώση του πολιτισμού και της γλώσσας της χώρας υποδοχής, οι μετανάστες είναι και καλύτερα

προετοιμασμένοι για τη μετάβασή τους. Το βασικό χαρακτηριστικό του πολιτισμού της χώρας υποδοχής που συνδέεται με την καλή προσαρμογή η πολιτισμική ομοιότητα ή διαφορετικότητα με τη χώρα προέλευσης. Προφανώς, όσα περισσότερα κοινά πολιτισμικά στοιχεία μοιράζονται οι δύο χώρες τόσο μικρότερη η πολιτισμική σύγκρουση που βιώνουν τα άτομα (Ward, Bochner, & Furnham, 2001).

Το αποτέλεσμα της διεργασίας του επιπολιτισμού είναι η προσαρμογή, θετική ή αρνητική, από τρεις διαφορετικές προοπτικές, την ψυχολογική την κοινωνικο-πολιτισμική και την οικονομική. Η ψυχολογική προσαρμογή εξαρτάται από τη συναισθηματική και σωματική ευημερία του ατόμου, και η κοινωνικο-πολιτισμική από τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται την καθημερινότητά του στη χώρα υποδοχής. Παράλληλα, και η τακτική επιπολιτισμού που επιλέγει το άτομο συνδέεται με την ποιότητα της προσαρμογής του. Με χειρότερη ψυχολογική προσαρμογή συνδέονται, γενικά, ο διαχωρισμός και η περιθωριοποίηση (Coatsworth, Maldonado-Molina, Pantin, & Szapocznik, 2005), αλλά, οι Vedder & Virta (2005) υποστηρίζουν ότι ο ρόλος των συνθηκών της χώρας υποδοχής είναι σημαντικός για την επίδραση που θα έχει η τακτική επιπολιτισμού στην ψυχολογική προσαρμογή και προκρίνουν ότι η αφομοίωση ή ο διαχωρισμός μπορούν να βοηθούν την προσαρμογή, ανάλογα και με τις στάσεις της χώρας υποδοχής.

1.5.4. Επιπολιτισμικό στρες

Η μετανάστευση θεωρείται ως μία εξαιρετικά στρεσογόνος διαδικασία για δύο λόγους: την απώλεια των υποστηρικτικών δομών που συνεπάγεται και την πρόκληση της προσαρμογής σε ένα καινούριο περιβάλλον. Αυτή η προσαρμογή περιλαμβάνει την εκμάθηση της γλώσσας και των μοντέλων συμπεριφοράς, καθώς και την δημιουργία ενός νέου υποστηρικτικού περιβάλλοντος. Για τις ψυχολογικές διεργασίες που συνοδεύουν αυτή τη μετάβαση ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς ο Oberg (1960) χρησιμοποίησε την έκφραση «πολιτισμικό σοκ». Στη σύγχρονη βιβλιογραφία, και δεδομένου ότι οι επιπτώσεις της αλλαγής δεν αγγίζουν την ψύχωση, όπως υποστήριζε η αρχική υπόθεση, ο όρος αυτός έχει δώσει τη θέση του στον όρο «επιπολιτισμικό στρες» και αναφέρεται

στην πτώση της ψυχολογικής λειτουργικότητας των μεταναστών, στα συναισθήματα τους απέναντι στον καινούριο πολιτισμό και στο αίσθημα του νόστου για την πατρίδα τους (Tartakovsky, 2007).

Επιπλέον, ο Berry (2006, 1997) προσφέρει δύο ακόμη επιχειρήματα για τη χρήση του όρου «επιπολιτισμικό στρες»: την σύνδεση με τη θεωρία του στρες ως αντίδραση σε περιβαλλοντικούς παράγοντες, και το γεγονός ότι τα προβλήματα δεν είναι πολιτισμικά στη φύση τους, αλλά οφείλονται στην διαπολιτισμική επαφή και τη διεργασία του επιπολιτισμού. Θεωρεί ότι το επιπολιτισμικό στρες είναι το αποτέλεσμα της σύγκρουσης ανάμεσα στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και αυτόν της χώρας υποδοχής. Η επίλυση της σύγκρουσης εξαρτάται από τη συμφωνία της επιπολιτισμικής τακτικής του ατόμου με αυτή της κοινωνίας υποδοχής. Αν δεν υπάρχει τέτοια συμφωνία, τότε το άτομο βιώνει επιπολιτισμικό στρες (Berry, 2006).

Για την μείωση της επίδρασης του επιπολιτισμικού στρες στους εφήβους, ο Tartakovsky (2007) θεωρεί καθοριστικές την προηγούμενη προετοιμασία και την είσοδό τους σε ένα πλαίσιο που ευνοεί την ενσωμάτωση, ενώ οποιοσδήποτε στρεσογόνος παράγοντας μπορεί να συμβάλλει στην αύξησή του. Σημαντικό προστατευτικό ρόλο φαίνεται επίσης να παίζουν και οι συνθήκες που αντιμετωπίζει ο έφηβος στην κοινωνία υποδοχής. Όπως θα ήταν αναμενόμενο, η ύπαρξη υποστηρικτικού πλαισίου, ειδικά από άλλους μετανάστες με την οποία ο έφηβος μοιράζεται κοινή καταγωγή, διευκολύνει περισσότερο από την αντίληψη διακρίσεων στην αποφυγή του επιπολιτισμικού στρες (Tartakovsky, 2007).

1.5.5. Κριτική στο μοντέλο του επιπολιτισμού

Το πιο αμφιλεγόμενο σημείο στο μοντέλο του Berry είναι η ύπαρξη της περιθωριοποίησης ως τακτικής επιπολιτισμού. Συγκεκριμένα, οι Coatsworth και συνεργάτες (Coatsworth, Maldonado-Molina, Pantin, & Szapocznik, 2005) βρήκαν ότι μόνο το 4,1% (σε δείγμα 315 ατόμων) φαινόταν να ακολουθούν την περιθωριοποίηση, αλλά το 27% είχε μέτρια σκορ σε καθένα από τους δύο άξονες του πολιτισμού (δηλαδή της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής). Θεωρούν δε, ότι η «μεσαία» αυτή ομάδα αποτελείται από άτομα σε μεταβατικό στάδιο, τα οποία αργά ή γρήγορα θα

στραφούν προς μία άλλη τακτική επιπολιτισμού. Για το ίδιο θέμα, οι Triandis, Bontempo, Villareal, Assai και Lucca (1988) επιχειρηματολόγησαν ότι περιθωριοποίηση μπορεί να υποδηλώνει άτομα που απορρίπτουν τις πολιτισμικές προσαγές και προτιμούν να αντιμετωπίζουν τους άλλους ως άτομα και όχι ως μέλη ομάδων (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997).

Την πιο σφοδρή κριτική στο μοντέλο, την ασκεί ο Rudmin (2003), ο οποίος επικαλείται μία σειρά μεθοδολογικών και θεωρητικών προβλημάτων. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε και αυτός ότι η έννοια της περιθωριοποίησης δεν έχει θεωρητικό ή πρακτικό υπόβαθρο, ότι οι τέσσερις τακτικές επιπολιτισμού είναι συμπληρωματικές και όχι αντιθετικές, και ότι υπαγορεύονται από προκαταλήψεις συμμόρφωσης. Επιπλέον, ο Rudmin (2003) επέκρινε το μοντέλο του Berry για αδιαφορία απέναντι στις αλλαγές που συντελούνται στην πλειοψηφία. Ένα ακόμη σημείο κριτικής, είναι η ανωτερότητα της εναρμόνισης ως προς την προσαρμογή, σε σχέση με την αφομοίωση και υποστηρίζει ότι το μοντέλο δεν έχει τέσσερις διαστάσεις, αλλά δύο: την εναρμόνιση στο ένα άκρο και όλες τις υπόλοιπες τακτικές στο άλλο και ο ίδιος προτείνει όχι τέσσερις, αλλά δεκαέξι διαφορετικές τακτικές επιπολιτισμού.

Η κριτική του Rudmin αφορά και άλλα σημαντικά στοιχεία: την επικάλυψη πολλών από τις θεωρίες επιπολιτισμού, χωρίς ταυτόχρονη αναφορά στην προηγούμενη βιβλιογραφία, την χρήση των ερευνητικών ευρημάτων για την προώθηση πολιτικών απέναντι στις μειονότητες, αλλά και την διαπίστωση ότι στο σύγχρονο κόσμο, ο επιπολιτισμός δεν αφορά πια μόνο συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, αλλά όλους μας (Rudmin, 2003).

Κριτική στα μοντέλα του επιπολιτισμού άσκησε και ο Chirkov (2009), όταν σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας διαπίστωσε, όπως και ο Triandis (1993), ότι η μελέτη του επιπολιτισμού αγνοεί τη μελέτη του πολιτισμού, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις, δεν εξετάζεται και η γνώση ή η χρήση της γλώσσας. Ταυτόχρονα, και ο Chirkov (2009) συμφωνεί με τον Rudmin (2003), για την προώθηση συγκεκριμένων τακτικών επιπολιτισμού ως καλύτερες για την προσαρμογή, χωρίς την στήριξη από τα ερευνητικά δεδομένα. Οι προτάσεις του Chirkov (2009) περιλαμβάνουν την σε βάθος μελέτη των υπό έρευνα πολιτισμών, την αποσαφήνιση όρων όπως «εναρμόνιση» (integration) σε κάθε

πολιτισμό, αλλά και τη χρήση ιστορικών, κοινωνικών, εθνολογικών και άλλων στοιχείων για την πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου του επιπολιτισμού.

1.5.6. Διπολιτισμική επάρκεια (bicultural competence): Το μοντέλο των LaFromboise, Coleman, και Gerton (1993)

Οι LaFromboise, Coleman, και Gerton (1993) ανέπτυξαν το μοντέλο για την επάρκεια σε δύο πολιτισμούς με αφορμή τις προηγούμενες αντιλήψεις για περιθωριοποίηση των ατόμων που «μοιραζόταν» ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς.

Η θεωρία της διαπολιτισμικής επάρκειας προέκυψε ως συνέχεια των μοντέλων για την εναλλαγή των πολιτισμικών πρακτικών ανάλογα με το πλαίσιο. Η βασική υπόθεση πίσω από τη θεωρία είναι ότι «είναι δυνατό και αποδεκτό να συμμετέχει το άτομο σε δύο διαφορετικούς πολιτισμούς ή να χρησιμοποιεί δύο διαφορετικές γλώσσες, ενδεχομένως για διαφορετικούς σκοπούς, εναλλάσσοντας τη συμπεριφορά του ανάλογα με την κατάσταση» (Ogbu & Matute-Bianchi, 1986, σελ. 89). Το μοντέλο αυτό δεν προϋποθέτει ιεράρχηση των δύο πολιτισμών, και αφήνει στο άτομο να επιλέξει την ποιότητα και την ποσότητα της επαφής με κάθε πολιτισμό. Οι LaFromboise, Coleman, και Gerton δηλώνουν την προτίμηση τους σε αυτό το μοντέλο καθώς «επικεντρώνει στις γνωστικές και συναισθηματικές διεργασίες που επιτρέπουν στο άτομο να αντέξει το επιπολιτισμικό στρες... και μας επιτρέπει να εξετάσουμε την αμφίδρομη επίδραση που έχουν και δέχονται τα άτομα και στις δύο ομάδες» (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993, σελ. 400).

Η βασική υπόθεση πίσω από το μοντέλο της διπολιτισμικής επάρκειας είναι ότι τα άτομα που βρίσκονται ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς δεν υφίστανται απαραίτητα ψυχολογικά προβλήματα, παρά τις δεδομένες δυσκολίες, όπως οι διακρίσεις και το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Αντίθετα, οι LaFromboise, Coleman, και Gerton (1993) πιστεύουν ότι η επάρκεια και στους δύο πολιτισμούς μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή, ακόμη και συγκριτικά με τους ομήλικους που προέρχονται από ένα μόνο πολιτισμό.

Για την επίτευξη της επάρκειας σε δύο πολιτισμούς έθεσαν τις εξής προϋποθέσεις: α) μία δυνατή προσωπική ταυτότητα, β) γνώση και ευκολία με τις στάσεις και τις αξίες του εκάστοτε

πολιτισμού, γ) θετική στάση απέναντι και στους δύο πολιτισμούς, δ) πεποίθηση για την αποτελεσματικότητά τους και στους δύο πολιτισμούς, ε) ικανότητα επικοινωνίας, στ) ευχέρεια στην εναλλαγή ρόλων και ζ) κοινωνικά συστήματα υποστήριξης και στους δύο πολιτισμούς (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993).

Καθεμία από τις προϋποθέσεις αυτές αντανακλά και μία διαφορετική δεξιότητα, η οποία συνεισφέρει στην κατάκτηση της επάρκειας και στους δύο πολιτισμούς. Οι εμπνευστές του μοντέλου αναγνωρίζουν ότι πιθανά δεν είναι όλες αυτές οι δεξιότητες ισοδύναμες, αλλά υπάγονται σε μία ιεράρχηση, αλλά ταυτόχρονα δεν είναι απαραίτητο να αναπτυχθούν με την ίδια σειρά ή ταυτόχρονα σε όλα τα άτομα. Το μοντέλο αυτό, όπως και το μοντέλο του Berry, τονίζει ότι η απόκτηση και η εξοικείωση με έναν καινούριο πολιτισμό δεν είναι μια γραμμική διαδικασία, αλλά μία διεργασία που διαμορφώνει τόσο το άτομο όσο και το περιβάλλον στο οποίο ζει (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993).

1.5.7. Το διαδραστικό μοντέλο επιπολιτισμού των Bourhis, Moïse, Perreault και Senécal (1997)

Στόχος του μοντέλου είναι να ενσωματώσει σε ένα κοινό θεωρητικό πλαίσιο την τακτική επιπολιτισμού που επιλέγουν οι μετανάστες στην κοινωνία υποδοχής, τη στάση επιπολιτισμού της κοινωνίας υποδοχής όσον αφορά στους μετανάστες και τις διαπροσωπικές και διομαδικές σχέσεις που προκύπτουν από τον συνδυασμό των δύο (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997). Για την τακτική επιπολιτισμού που επιλέγουν οι μετανάστες, βασίστηκαν στο μοντέλο του Berry (1997), με μία διαφοροποίηση σχετικά με την «περιθωριοποίηση». Συγκεκριμένα, προτείνουν ότι η απόρριψη και των δύο πολιτισμών οφείλεται σε μία από δύο αιτίες. Η πρώτη είναι ότι τα άτομα που απορρίπτονται και τους δύο πολιτισμούς βιώνουν μία κατάσταση πολιτισμικής αποξένωσης, την *ανομία* με συνεπακόλουθες επιδράσεις στην αυτο-εκτίμησή τους και με εντονότερο επιπολιτισμικό στρες, άρα και δυσκολίες στην προσαρμογή. Η δεύτερη είναι ότι τα άτομα απορρίπτονται την ταύτιση με οποιαδήποτε ομάδα, και προτιμούν να κρίνονται βάσει της ατομικότητάς τους (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997).

Η ίδια διαφοροποίηση ισχύει και για τις στάσεις της κοινωνίας υποδοχής. Στην άρνηση διατήρησης των πολιτισμικών χαρακτηριστικών των μεταναστών καθώς και της υιοθέτησης από πλευράς τους του πολιτισμού της χώρας υποδοχής, μαζί με τον *αποκλεισμό* τοποθετείται και ο *ατομικισμός*, ο ορισμός δηλαδή, με βάση τα ατομικά χαρακτηριστικά και όχι τη συμμετοχή σε κάποια πολιτισμική ομάδα (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997). Έτσι, και για τις δύο πολιτισμικές ομάδες προσθέτουν μία τακτική επιπολιτισμού στις τέσσερις του Berry.

Σε σχέση με τις επιλογές της πολιτείας για την ένταξη των μεταναστών, ο Bourhis και οι συνεργάτες του (1997) προτείνουν την ύπαρξη ενός συνεχούς, στο οποίο μπορούν να κατηγοριοποιηθούν οι πολιτικές για την ένταξη των μεταναστών, οι οποίες συχνά υπαγορεύονται από την επικρατούσα ιδεολογία σε κάθε χώρα, και συνήθως θεωρούν ότι η διαδικασία της ένταξης είναι κάτι που αφορά μόνο τους μετανάστες. Επίσης, συμφωνούν με τον Berry (2001), ότι οι επιλογές της πολιτείας ορίζουν και τις αποφάσεις των μεταναστών σχετικά με τον τρόπο ένταξής των, αλλά αναγνωρίζουν και την αντίφαση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στη δηλωμένη πολιτική και την εφαρμογή της. Ταυτόχρονα, η θέση της πολιτείας μπορεί να επηρεάσει και την κοινή γνώμη, μέσα από τους θεσμούς, όπως η εκπαίδευση, αλλά δεν είναι απαραίτητο να ταυτίζονται, αλλά και αντίστοιχα, η κοινή γνώμη μπορεί να επηρεάσει την πολιτική στάση (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997).

Στη μία άκρη του συνεχούς αυτού βρίσκεται η *πλουραλιστική* ιδεολογία, η οποία εκφράζεται με την προσδοκία της πολιτείας ότι οι μετανάστες θα υιοθετήσουν τις κοινές αξίες της κοινωνίας υποδοχής, όπως η πίστη στο Σύνταγμα και η τήρηση των νόμων. Ταυτόχρονα όμως, η πολιτεία δεν επιθυμεί να ελέγξει ή να επιβάλει ιδιωτικές αξίες, όπως η θρησκευτική ελευθερία ή οι κοινωνικές συναναστροφές, εφόσον δεν αντιτίθενται στους νόμους. Παράλληλα, η πολιτεία με αυτό τον προσανατολισμό μοιράζει ισότιμα τους πόρους για την επιδίωξη όλων των εθνοπολιτισμικών δραστηριοτήτων. Το τελευταίο είναι το σημείο διαφοροποίησης από την *πολιτική* ιδεολογία, η οποία πρεσβεύει ότι οι πόροι της πολιτείας δεν διατίθενται για τις ιδιωτικές αξίες, όπως η θρησκεία, σέβεται όμως την ιδιωτικότητα των πολιτών και αναμένει σεβασμό των κοινών αξιών. Η

αφομοιωτική ιδεολογία προσδοκά ότι οι μετανάστες θα εγκαταλείψουν τις ιδιωτικές τους αξίες και θα ενστερνιστούν αυτές της κοινωνίας υποδοχής -όπως άλλωστε και τις κοινές αξίες. Αυτή η αλλαγή των αξιών μπορεί να γίνεται εκούσια ή και ακούσια, ως αποτέλεσμα δηλαδή νομοθετικών ρυθμίσεων. Στο άλλο άκρο του συνεχούς βρίσκεται η *εθνικιστική* ιδεολογία, η οποία και αυτή περιμένει την αποδοχή των κοινών αξιών από τους μετανάστες, αναγνωρίζει το δικαίωμα του κράτους να παρεμβαίνει στην έκφραση των ιδιωτικών αξιών, αλλά είναι ουδέτερη σε σχέση με την αφομοίωση των μεταναστών, καθώς δεν προτίθεται να αποδεχτεί τους μετανάστες ως ισότιμους πολίτες. Σε κάποιες χώρες, η στάση αυτή εκφράζεται νομικά ως το «δικαίωμα του αίματος», αναγνωρίζει δηλαδή το δικαίωμα στην ιθαγένεια μόνο σε όσους έχουν δεσμούς αίματος με την κοινωνία (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997).

Είναι σαφές ότι όπου συμπίπτουν οι τακτικές που επιλέγουν οι μεταναστευτικές ομάδες με αυτές των μελών στις κοινωνίες υποδοχής θα υπάρξει συμφωνία, δεν εμφανίζονται περιστατικά διάκρισης, υπάρχουν εκατέρωθεν θετικά στερεότυπα και επικοινωνία ανάμεσα στις ομάδες. Σε περίπτωση διαφωνίας η διομαδική σχέση γίνεται προβληματική, εμφανίζονται αρνητικά στερεότυπα, τα άτομα βιώνουν εντονότερο επιπολιτισμικό στρες και υπάρχει πιθανότητα εμφάνισης διακρίσεων και συγκρούσεων (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997).

Οι διομαδικές σχέσεις στην κοινωνία υποδοχής μπορεί να διαφοροποιούνται ανάλογα με την εκάστοτε μεταναστευτική ομάδα, εφόσον δεν είναι απαραίτητο η στάση των μελών να αφορά όλους τους μετανάστες. Αντίστοιχα, συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών ομάδων μπορούν να καθορίζουν και την τακτική που θα ακολουθήσουν. Όσο μεγαλύτερη ισχύ έχει μία ομάδα σε μία κοινωνία, σε αριθμητικό, πολιτικό ή κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, τόσο μεγαλύτερη και η ελευθερία της να ακολουθήσει την τακτική που προτιμά, επηρεάζοντας ή αντιτιθέμενη με την κοινωνία υποδοχής. Σε κάθε περίπτωση όμως, η στάση της επίσημης πολιτείας μπορεί να βοηθήσει στη συγκρότηση θετικών σχέσεων ή αντίθετα να οδηγήσει σε δυσαρμονία και συγκρούσεις ανάμεσα στις ομάδες. Το πιο σημαντικό σημείο όμως του διαδραστικού μοντέλου επιπολιτισμού

είναι ότι παρουσιάζει την διεργασία του επιπολιτισμού ως δυναμική και σε συνεχή ροή ανάλογα με τις διομαδικές σχέσεις (Bourhis, Moïse, Perreault, & Senécal, 1997)

1.6. Εθνική ταυτότητα

Για την πληρέστερη κατανόηση της διεργασίας του επιπολιτισμού, κεντρική είναι η έννοια της εθνικής ταυτότητας, η οποία, σύμφωνα με τον Berry (2001) και τους Phinney, Horenczyk, Liebkind, και Vedder (2001), αποτελεί τη μία από τις δύο πλευρές της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας (με την άλλη πλευρά να είναι η ταυτότητα του ατόμου ως πολίτη). Αυτές οι δύο ιδιότητες μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους, όπως συμβαίνει σε χώρες όπως η Γαλλία ή η Μεγάλη Βρετανία, ή, όπως συνέβαινε έως τώρα στην Ελλάδα, μπορεί να υπάρχει απόλυτη επικάλυψη, αφού η έννοια του έθνους βασίζεται σε κριτήρια καταγωγής και πολιτισμού (Hess, 2010). Ως εθνική ταυτότητα ορίζεται η πλευρά της διεργασίας του επιπολιτισμού, η οποία επικεντρώνεται στην υποκειμενική αίσθηση του «ανήκειν» σε μία ομάδα ή ένα πολιτισμό, και του τρόπου σκέψης, των αντιλήψεων, των συναισθημάτων και των συμπεριφορών που το άτομο βιώνει, ως μέλος αυτής της ομάδας ή αυτού του πολιτισμού, δηλαδή στο σύνθετο σύνολο πεποιθήσεων και στάσεων που έχει το άτομο για τη σχέση του με την πολιτισμική ομάδα στην οποία ανήκει (Berry, 2001. Phinney, 1990. Rotheram & Phinney, 1987).

Σύμφωνα με τους Phinney, Horenczyk, Liebkind, και Vedder (2001) καθοριστικός παράγοντας στην διεργασία επίτευξης εθνικής ταυτότητας είναι οι συγκεκριμένες συνθήκες για κάθε μεταναστευτική ομάδα μέσα στην καινούριο πλαίσιο. Οι ομοιότητες της εννοιολογικής κατασκευής της εθνικής ταυτότητας με την έννοια του επιπολιτισμού έχουν ως συνέπεια την μερικές φορές ταυτόσημη χρήση των δύο όρων. Παρόλα αυτά, όπως με σαφήνεια δηλώνουν οι Phinney και οι συνεργάτες της, η διεργασία απόκτησης εθνικής ταυτότητας συμβαίνει μέσα στα πλαίσια της επιπολιτισμικής διεργασίας. Δηλαδή «ο επιπολιτισμός είναι η ευρύτερη κατασκευή (...) και η εθνική ταυτότητα είναι η πλευρά του επιπολιτισμού που επικεντρώνεται στην υποκειμενική

αίσθηση του ανήκειν σε μία ομάδα ή έναν πολιτισμό» (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001, σ. 495).

Η έννοια της εθνικής ταυτότητας μπορεί να γίνει κατανοητή ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις στάσεις και τα χαρακτηριστικά των μεταναστών και τις αντιδράσεις που εκδηλώνονται στη χώρα υποδοχής. Στοιχεία της εθνικής ταυτότητας είναι η εθνική ενημερότητα, η ταύτιση με την εθνική ομάδα, οι στάσεις απέναντι στην εθνική ομάδα και τις άλλες ομάδες, και οι συγκεκριμένες συμπεριφορές που σχετίζονται με την εθνική ομάδα (Rotheram & Phinney, 1987). Η σημαντικότητα και το νόημα της εθνικής ταυτότητας για το άτομο ποικίλει ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται. Διαφορετική είναι η αντίληψη του ατόμου σχετικά με την εθνική του ταυτότητα, όταν ανήκει στην πλειοψηφία ή σε μια ομογενοποιημένη κοινωνία, και διαφορετικά βιώνεται η εθνική ταυτότητα, όταν το άτομο ανήκει σε μια μειονότητα. Επιπλέον, η κοινωνικοπολιτισμική θέση μιας εθνικής ομάδας είναι δυνατόν να αλλάξει, επηρεάζοντας και την αίσθηση των μελών της σχετικά με την εθνική τους ταυτότητα, θετικά ή αρνητικά (Rotheram & Phinney, 1987). Η ταύτιση με μία ομάδα δεν καθορίζεται αποκλειστικά από βιολογικούς ή πρωτογενείς παράγοντες, αλλά είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα επιλογής. Οι μετανάστες εγκαταλείπουν ένα πλαίσιο στο οποίο ενεργά βίωναν και υποστηριζόταν για την ταυτότητά τους και μετακινούνται σε ένα νέο πλαίσιο, στο οποίο πρέπει να την επανατοποθετήσουν και να την ορίσουν από την αρχή (Deaux, 2000). Η έννοια της εθνικής ταυτότητας, της ταύτισης δηλαδή με την εθνική ομάδα καταγωγής δεν υποδηλώνει μόνο την υποκειμενική αίσθηση του ανήκειν στην ομάδα αυτή, αλλά και τη δέσμευση, τις κοινές αξίες και στάσεις, και την κοινή καταγωγή, με βάση στοιχεία όπως οι πρόγονοι, η θρησκεία, η γλώσσα, ο τόπος (Phinney, 1990).

Η έννοια της εθνικής ταυτότητας περιλαμβάνει το συναίσθημα του «ανήκειν», τη δέσμευση απέναντι σε μία ομάδα, τις κοινές αξίες και συμπεριφορές στην εθνική ομάδα και είναι μια δυναμική κατασκευή, η οποία εξελίσσεται και διαφοροποιείται από αναπτυξιακούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες. Η εθνική ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο είναι από τις

σημαντικότερες κοινωνικές κατηγορίες. Ορίζεται από αντικειμενικούς παράγοντες, όπως η χώρα γέννησης ή καταγωγής των προγόνων, η θρησκεία, η ιστορία και τα έθιμα, αλλά, κυρίως, και από την υποκειμενική αίσθηση του ατόμου. Αυτή ακριβώς η υποκειμενική αίσθηση του ατόμου φαίνεται να παίζει τον σημαντικότερο ρόλο, αφού το άτομο αφομοιώνει στην ταυτότητά του εθνικά χαρακτηριστικά και την αίσθηση του «ανήκειν». Οι κοινές εμπειρίες ατόμων που ανήκουν στην ίδια εθνική ομάδα συμβάλλουν σε μια άρρητη ένωση τους, η οποία αποκλείει άτομα από διαφορετικές εθνικές ομάδες (Rosenthal, 1987). Ταυτόχρονα, η εθνική ταυτότητα δεν εξαρτάται μόνο από τη σχέση του ατόμου με την εθνική ομάδα, αλλά και από τη θέση της εθνικής ομάδας στο γενικότερο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (Rosenthal, 1987). Αντίστοιχα με την εθνική ταυτότητα, η ταυτότητα του ατόμου ως πολίτη μίας χώρας (national identity) είναι μία σύνθετη κατασκευή που υποδηλώνει την αίσθηση του ανήκειν στην ευρύτερη κοινωνία της χώρας υποδοχής, αλλά και τις στάσεις του ατόμου απέναντι σε αυτήν την κοινωνία (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001).

Όπως και το μοντέλο του Berry (1997) για τη διεργασία του επιπολιτισμού, έτσι και η έννοια της εθνικής ταυτότητας δεν είναι μονοδιάστατη, αλλά διδιάστατη, με τις διαστάσεις της να διαφοροποιούνται, ώστε η ταύτιση με την εθνική ομάδα καταγωγής να μη σημαίνει απαραίτητα και απόρριψη της ταύτισης με τη χώρα υποδοχής, και αντίστροφα (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Η αίσθηση της εθνικής ταυτότητας, ταυτιζόμενη είτε με τη χώρα προέλευσης, είτε με τη χώρα υποδοχής, μπορεί να είναι αναπτυγμένη και ασφαλής, ή αδύναμη και αδιαμόρφωτη. Το άτομο που διατηρεί δυνατή την αίσθηση της εθνικής ταυτότητας ως προς τη χώρα προέλευσης, αλλά ταυτόχρονα ταυτίζεται και με τη χώρα υποδοχής θεωρείται ότι έχει μια εναρμονισμένη, διαπολιτισμική ταυτότητα. Ανάλογα, το άτομο που διατηρεί ισχυρή την εθνική του ταυτότητα ως προς τη χώρα υποδοχής και δεν ταυτίζεται με το νέο πολιτισμικό πλαίσιο, θεωρείται ότι έχει διαχωρισμένη ταυτότητα, το άτομο που εγκαταλείπει ολοκληρωτικά τα στοιχεία του πολιτισμού της χώρας προέλευσης και ταυτίζεται πλήρως με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής θεωρείται ότι έχει αφομοιωμένη ταυτότητα, ενώ το άτομο που δεν ταυτίζεται με τον πολιτισμό ούτε της χώρας

προέλευσης ούτε της χώρας υποδοχής έχει περιθωριοποιημένη ταυτότητα (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001).

Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στην στάση των μεταναστών –τόσο ως ομάδα όσο και ως άτομα- σχετικά με το πόσο θέλουν να διατηρήσουν την ταυτόσή τους με την ομάδα από την οποία προέρχονται με την στάση της χώρας υποδοχής, σε κοινωνικό και πολιτειακό επίπεδο απέναντι στους μετανάστες και την διατήρηση του πολιτισμού τους καθορίζει την ταυτότητα που θα επιλέξουν. Σε κοινωνίες που αποδέχονται τη διαφορετικότητα, οι μετανάστες είναι ελεύθεροι να διατηρήσουν την ταυτόσή τους με την εθνοπολιτισμική ομάδα καταγωγής τους, εφόσον και οι ίδιοι το επιθυμούν. Όταν προωθείται η αφομοίωση, αλλά οι μετανάστες νιώθουν ότι η κοινωνία υποδοχής τους αποδέχεται, είναι πιθανό να αναπτύξουν μία ισχυρή ταύτιση με την νέα κοινωνία. Αν όμως η κοινωνία υποδοχής είναι εχθρική απέναντί τους, τότε κάποιοι μετανάστες μπορεί να απαρνηθούν την εθνική τους ταυτότητα, ώστε να γίνουν αποδεκτοί, ενώ κάποιοι άλλοι μπορεί να την ενισχύσουν και να καταφύγουν σε αυτή, ώστε να αντισταθμίσουν την αρνητική αντιμετώπιση (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001).

Η Phinney και οι συνεργάτες της (2001) αναμένουν και συγκεκριμένα αποτελέσματα στην προσαρμογή των μεταναστών, ανάλογα με την ταυτότητα που θα επιλέξουν. Στην περίπτωση που οι μετανάστες επιλέξουν την ταύτιση με την εθνοπολιτισμική τους ομάδα σε μία κοινωνία που το επιτρέπει, όπως και στην περίπτωση που επιλέξουν την ταύτιση με την αφομοιωτική αλλά ανοικτή στην παρουσία τους κοινωνία υποδοχής, τότε αναμένονται θετικά αποτελέσματα για την προσαρμογή τους. Αρνητική έκβαση της προσαρμογής αναμένεται όταν υπάρχει ασυμφωνία ανάμεσα στις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής και την επιθυμία των μεταναστών, ή όταν οι μετανάστες δεν είναι αποδεκτοί (Wong, Eccles, & Sameroff, 2003). Παρότι κάποιες διεργασίες είναι κοινές, η Phinney και οι συνεργάτες της (2001) τονίζουν ότι η διεργασία της απόκτησης ταυτότητας και η σχέση της με την προσαρμογή είναι σύνθετη και εξαρτάται από ποικίλους παράγοντες, όπως η αντίληψη των μεταναστών για τις συνθήκες που συναντούν και η επιπολιτισμική διεργασία, και λιγότερο οι θέσεις της επίσημης πολιτείας. Για παράδειγμα, φαίνεται ότι η ισχυρή εθνική

ταυτότητα συμβάλλει στην καλύτερη προσαρμογή και την ακαδημαϊκή επιτυχία, εξισορροπώντας την αρνητική επίδραση του χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου και μεγιστοποιώντας την επίδραση της γονεϊκής υποστήριξης, με χώρα αναφοράς τις ΗΠΑ, όπου η πολιτική που ακολουθείται ευνοεί την αφομοίωση (Ong, Phinney, & Dennis, 2006).

Η συνειδητοποίηση της εθνικής ταυτότητας είναι η κατανόηση του ατόμου για τη δική του και τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες, αναφορικά με τα χαρακτηριστικά, την ιστορία και τα έθιμα, αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στις εθνικές ομάδες. Η αρχική συνειδητοποίηση του παιδιού για την εθνική του ομάδα αφυπνίζεται από ορατά στοιχεία, όπως το χρώμα του δέρματος, τη γλώσσα και τα έθιμα. Ταυτόχρονα, ανάλογα με την επαφή που έχει το παιδί με μέλη άλλων εθνικών ομάδων, αναπτύσσεται και η ενημερότητά του για τις άλλες εθνικές ομάδες. Τα παιδιά όμως, που ανήκουν στην κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα αναγνωρίζουν πιο δύσκολα άλλες εθνικές και πολιτισμικές ομάδες, σε σύγκριση με τα παιδιά που ανήκουν στις μειονοτικές ομάδες και έρχονται καθημερινά σε επαφή με τον πολιτισμό της πλειοψηφίας μέσα από την προσωπική τους εμπειρία αλλά και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (Rotheram & Phinney, 1987).

Η σχέση της εθνικής ταυτότητας με τον επιπολιτισμό φαίνεται και από στο μοντέλο των Schwartz, Unger, Zamboanga, και Szapocznik (2010) που τονίζουν τις πολλές διαστάσεις του επιπολιτισμού. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, ο επιπολιτισμός έχει τρεις διαστάσεις: τις πρακτικές, τις αξίες, και την ταυτότητα. Το άτομο μπορεί να επιλέγει τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής ή αυτόν της χώρας υποδοχής, και η αλλαγή να συμβαίνει με διαφορετικό ρυθμό για καθεμία από αυτές τις διαστάσεις. Παράλληλα με αυτές τις διαστάσεις, το πλαίσιο υποδοχής των μεταναστών, καθώς και τα κίνητρα και τα χαρακτηριστικά των διαφορετικών μεταναστευτικών ομάδων δημιουργούν τις μοναδικές για κάθε ομάδα συνθήκες ένταξης στην κοινωνία υποδοχής Schwartz, Unger, Zamboanga, και Szapocznik (2010).

2. Εφηβεία

2.1. Γενικά χαρακτηριστικά

Η εφηβεία δεν συνίσταται σε μία απλή μετάβαση από την παιδική ζωή στην ενηλικίωση, αλλά είναι μία σειρά βιολογικών, γνωστικών, κοινωνικών και συναισθηματικών μεταβάσεων προς τους ρόλους και τις ευθύνες της ενήλικης ζωής, η οποία συνεπάγεται ένα μεγάλο αριθμό νέων προκλήσεων και πιθανών στρεσογόνων παραγόντων για το άτομο, καθώς ο έφηβος καλείται να αντιμετωπίσει τις έντονες σωματικές αλλαγές της ήβης, αλλά και νέους τρόπους να σκέφτεται και να αντιμετωπίζει την πραγματικότητα, με την ωρίμανση των γνωστικών του δομών (Markstrom & Iborra, 2003. Steinberg, 2001). Το άτομο καλείται να αυτονομηθεί, να σχηματίσει μια συμπαγή αίσθηση του εαυτού και της ταυτότητάς του και να αναπτύξει υπεύθυνες συμπεριφορές, ενώ διαφοροποιούνται και οι ακαδημαϊκές απαιτήσεις με την είσοδο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και αναμένεται ο έφηβος να ακολουθεί τους κανόνες της οικογένειας και του σχολείου χωρίς επιτήρηση. Παράλληλα, διαφοροποιείται και η σχέση του με τους συνομηλίκους και των δύο φύλων. Έφηβοι με δυσκολίες προσαρμογής μπορεί να παρουσιάσουν έντονες αντιδράσεις, αλλά οι περισσότεροι έφηβοι διαπραγματεύονται με επιτυχία τις δυσκολίες αυτής της περιόδου και προχωρούν στις προκλήσεις των επόμενων αναπτυξιακών σταδίων (Μόττη-Στεφανίδη, 1998). Αν και η Anna Freud (1958) θεωρούσε ότι η εφηβεία οφείλει να είναι θυελλώδης περίοδος, με την αναταραχή αυτή να είναι ουσιώδης για την ομαλή περαιτέρω εξέλιξη του ατόμου, νεότεροι μελετητές διαφωνούν και τονίζουν το ευρύ φάσμα των ατομικών διαφορών στην αναταραχή που βιώνουν οι έφηβοι (Μόττη-Στεφανίδη, 1998. Roeser, Eccles, & Sameroff, 1998. Masten, 1991). Η εφηβεία ολοκληρώνεται με τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή η οποία σημαίνει τη σύναψη σημαντικών διαπροσωπικών σχέσεων, τη δημιουργία οικογένειας, την ολοκλήρωση των σπουδών και την εύρεση εργασίας (Steinberg, Dahl, Keating, Kupfer, Masten, & Pine, 2006). Στις σύγχρονες κοινωνίες, η επίτευξη αυτών των στόχων φαίνεται να συμβαίνει ολοένα και αργότερα μετά την

«επίσημη» λήξης της εφηβείας, γεγονός που οδηγεί στην πρόταση για μια νέα αναπτυξιακή περίοδο, την «αναδυόμενη ενηλικίωση» (emerging adulthood) (Kalantzi-Azizi, 2008. Arnett, 2004).

Η εφηβεία αποτελεί την ιδανική περίοδο για τη μελέτη της αλληλεπίδρασης βιολογικών και ψυχοκοινωνικών μεταβλητών, αφού χαρακτηρίζεται τόσο από έντονες σωματικές αλλαγές όσο και από ψυχολογικές, γνωστικές και κοινωνικές μεταβάσεις. Ο οργανισμός εισέρχεται, βιολογικά, αλλά και ψυχολογικά σε μία περίοδο ρευστότητας, η οποία παρά τις προκλήσεις, διευκολύνει και την αναδιοργάνωση (Sameroff, 2000). Όσον αφορά στις θεωρητικές προσεγγίσεις για την εφηβεία, τα μοντέλα των Bronfenbrenner (Bronfenbrenner & Morris, 2006. Bronfenbrenner, 1979) και του Minuchin (2002) έχουν προωθήσει μια ευρύτερη κατανόηση για τις διεργασίες σε πλαίσια πέρα από την οικογένεια και το σχολείο, καθώς και για τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα οικογενειακά υποσυστήματα που λαμβάνουν χώρα και επηρεάζουν την εξέλιξη των διαπροσωπικών σχέσεων. Επιπλέον, σε παγκόσμιο επίπεδο, οι ερευνητές αντιλαμβάνονται τις διαφορές ανάμεσα στους εφήβους διαφορετικής εθνικής καταγωγής, και τον τρόπο με τον οποίο η εθνική καταγωγή μπορεί να επηρεάσει όλες τις ψυχοκοινωνικές παραμέτρους της εφηβείας (Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006).

Κατά την εφηβεία, οι ριζικές βιολογικές αλλαγές δεν συμβαίνουν την ίδια χρονική στιγμή σε όλους τους εφήβους, και η ανάπτυξη δεν ταυτίζεται απαραίτητα με την ηλικία. Κάθε έφηβος αντιμετωπίζει τα πλεονεκτήματα και τα προβλήματα που προκύπτουν από την βιολογική πορεία της ανάπτυξης σε διαφορετικές χρονικά στιγμές, αλλά, αντιμετωπίζει ταυτόχρονα με τους συνομηλίκους του τις αλλαγές στα κοινωνικά πλαίσια (όπως είναι η μετάβαση στο γυμνάσιο και οι αυξημένες ακαδημαϊκές υποχρεώσεις), καθώς και τις αναπτυξιακές προκλήσεις. Ταυτόχρονα, ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας παρατηρείται ένα τόσο μεγάλο «κενό ωριμότητας», δηλαδή μία τέτοια χρονική απόσταση μεταξύ της σεξουαλικής και της κοινωνικής ωρίμανσης του ατόμου. Επιπρόσθετα, τα ερευνητικά δεδομένα (π.χ. Romer & Walker, 2007), δείχνουν ότι και η ανάπτυξη των ανώτερων γνωστικών λειτουργιών, γίνεται αργότερα, αλλά η συναισθηματική και ορμονική ωρίμανση νωρίτερα, δημιουργώντας ένα ακόμη κενό ωριμότητας

(Masten, Faden, Zucker, & Spear, 2008). Η εφηβεία αποτελεί το έδαφος στο οποίο συναντούνται και αλληλεπιδρούν η βιολογία με το περιβάλλον. Οι περισσότερες από τις αλλαγές στον τρόπο ζωής τους εφήβου, η διαδικασία κοινωνικοποίησης του σε νέα πλαίσια και με μεγαλύτερη αυτονομία από την οικογένεια είναι προϊόν της βιολογικής του ωρίμανσης και εκφράζεται μέσα από κοινωνικές συνθήκες. Όταν όμως το κοινωνικό περιβάλλον του εφήβου δεν μπορεί να συμβαδίσει με τις επιταγές της βιολογικής του ωρίμανσης, τότε η προσαρμογή του ενδέχεται να μην έχει θετική έκβαση (Sameroff, 2010).

Συγκεκριμένα, όσον αφορά στα παιδιά και τους εφήβους, έχουν αναγνωριστεί διάφοροι παράγοντες που συνδέονται με διαταραχές προσωπικότητας, όπως η κακοποίηση και η παραμέληση (Rogosch & Cicchetti, 2004), η ποιότητα της γονεϊκής σχέσης (Fonagy & Bateman, 2008), το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, οι συγκρούσεις μεταξύ των γονέων, και η έλλειψη ενός από τους δύο γονείς (Cohen, Crawford, Johnson, & Kase, 2005). Η εφηβεία με τις νέες αναπτυξιακές προκλήσεις που επιφέρει δημιουργεί και το πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνεται η πρώτη εμφάνιση κάποιων διαταραχών προσωπικότητας, όπως η ναρκισσιστική ή διαγωγής. Από την άλλη πλευρά, η επίτευξη ταυτότητας στην εφηβεία φαίνεται να λειτουργεί αποτρεπτικά για διαταραχές διάχυσης ταυτότητας (Fonagy & Bateman, 2008). Σε κάθε περίπτωση, όμως, η εμφάνιση τέτοιων διαταραχών στην εφηβεία μπορεί να αποτελεί απλά αντίδραση στην έντονη μετάβαση και όχι μία μόνιμη δυσλειτουργία (Miller, Muehlenkamp, & Jacobson, 2008).

2.1.1. Ορισμός και βιολογικά χαρακτηριστικά

Σύμφωνα με μία έκφραση, η εφηβεία αρχίζει από τη βιολογία και ολοκληρώνεται με τον πολιτισμό. Όπως παρατηρεί και η Worthman (1993), η ήβη είναι μέρος της ακολουθίας των βιολογικών αλλαγών που οδηγούν στην ωρίμανση, ενώ η εφηβεία είναι μία κοινωνικά καθορισμένη φάση ανάμεσα στην παιδική ηλικία και την ενηλικίωση. Η αρχή της εφηβείας είναι με σαφήνεια προσδιορισμένη από βιολογικούς παράγοντες και τις έντονες αλλαγές της ήβης, αλλά το τέλος της με τη μετάβαση στην ενήλικη ζωή, δεν μπορεί να οριστεί με την ίδια βεβαιότητα (Smetana,

Campione-Barr, & Metzger, 2006). Οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ότι η εφηβεία αποτελείται από τρεις περιόδους: την πρώιμη (10-13 έτη), τη μέση (14-17 έτη) και την ύστερη (18-περίπου 20 έτη). Η έναρξη της εφηβείας συμβαίνει κατά μέσο όρο στα 10,5 έτη για τα κορίτσια και στα 11,5 για τα αγόρια, με φυσιολογική διακύμανση από τα 8 έως τα 13, και τα 9 έως τα 14 έτη αντίστοιχα (Nebesio & Eugster, 2007), και η έναρξή της τυπικά συνδέεται με την ικανότητα για σεξουαλική αναπαραγωγή. Οι βιολογικές αλλαγές της εφηβείας είναι αποτέλεσμα της αύξησης των ορμονών, της τεστοστερόνης για τα αγόρια και των οιστρογόνων για τα κορίτσια (Steinberg, 2001). Η έναρξη της ήβης πολύ συχνά σηματοδοτεί και την έναρξη μια καινούριας θέσης στην κοινωνία (Worthman, 1993) και συνοδεύεται και από αλλαγές στις συνήθειες του εφήβου, όπως η κατανάλωση περισσότερης τροφής και η αλλαγή του ωραρίου ύπνου (Spear, 2000).

Η εφηβεία ακολουθεί μία προβλέψιμη βιολογική πορεία για τα αγόρια και τα κορίτσια, με τα τελευταία να προηγούνται στην χρονική εμφάνιση των αλλαγών που συνδέονται με την ήβη, την βιολογική έκφραση της εφηβείας η οποία ολοκληρώνεται σε τρία με τέσσερα χρόνια. Στα κορίτσια η έναρξη της ήβης σηματοδοτείται από την ανάπτυξη των μαστών και την τριχοφυΐα, ακολουθείται από την αύξηση της ανάπτυξης και τελευταία εμφανίζεται η έμμηνη ρύση. Για τα αγόρια, οι αλλαγές αρχίζουν από την ανάπτυξη των όρχεων και του πέους, με επόμενο στάδιο την τριχοφυΐα και τέλος την απότομη αύξηση της αναπτυξιακής καμπύλης. Ακόμη δε γνωρίζουμε τους παράγοντες που κινητοποιούν τις βιολογικές αλλαγές της ήβης, αλλά θεωρείται υπάρχει μία πολύπλοκη αλληλεπίδραση βιολογικών, νευρολογικών, διατροφολογικών και ορμονικών παραγόντων (Nebesio & Eugster, 2007). Για σειρά ετών, οι αλλαγές της ήβης θεωρούταν ότι σχετίζονται και με συναισθηματική αναταραχή στην εφηβεία, αλλά πρόσφατα φάνηκε ότι η προετοιμασία των εφήβων για τις αλλαγές που θα ακολουθήσουν ελαχιστοποιεί τις δυσκολίες προσαρμογής τους (Steinberg, 2001).

2.1.2. Γνωστική ανάπτυξη

Με την είσοδο στην εφηβεία, η δομή του εγκεφάλου αλλάζει τόσο ώστε να θεωρείται ως «εγκέφαλος σε μετάβαση» (Spear, 2000, σελ. 446) και διαφέρει σημαντικά από τον εγκέφαλο των παιδιών, αλλά και των ενηλίκων. Στην εφηβεία αναδιοργανώνονται οι νευρωνικές συνδέσεις μεταξύ των περιοχών που ελέγχουν το συναίσθημα, τα κίνητρα και τις γνωστικές διεργασίες που συνδέονται με το σχεδιασμό μακροπρόθεσμων στόχων (Steinberg, Dahl, Keating, Kupfer, Masten, & Pine, 2006). Ταυτόχρονα, το άτομο αποκτά την ικανότητα για υποθετική σκέψη, σταματά δηλαδή να περιορίζεται από το τι υπάρχει και μπορεί να σκέφτεται και τι είναι πιθανό να υπάρξει. Αυτή η γνωστική ικανότητα συνοδεύεται και από την ικανότητα για αφηρημένη σκέψη (Spear, 2000). Δηλαδή, οι έφηβοι κατανοούν πιο εύκολα μεταφορές και αναλογίες, και εφαρμόζουν την ικανότητα αυτή διερευνώντας ιδεολογίες και επιδεικνύοντας ενδιαφέρον για την πολιτική, τις διαπροσωπικές σχέσεις, τα κοινωνικά θέματα, και την ηθική. Επιπρόσθετα, οι έφηβοι μπορούν να αντιλαμβάνονται πράγματα και καταστάσεις από διαφορετικές πλευρές, και όχι μονοδιάστατα όπως τα παιδιά. Έτσι, κατανοούν τόσο την πολυπλοκότητα των ανθρώπων, όσο και τις διαφορετικές ερμηνείες που επιδέχονται οι κοινωνικές καταστάσεις, και, κατά συνέπεια, μπορούν και αναπτύσσουν πιο σύνθετες διαπροσωπικές σχέσεις. Αυτό βέβαια έρχεται σε αντίθεση με την τάση τους για απομόνωση και συνεχή ενασχόληση με τον εαυτό τους βασίζεται σε μία άλλη γνωστική δεξιότητα που κατακτάται στην εφηβεία: την ικανότητα για μεταγνωστική σκέψη, τη σκέψη δηλαδή, για τη διεργασία της σκέψης. Τέλος, η αντίληψη ότι τα πράγματα είναι σχετικά και όχι απόλυτα, οδηγεί στην αμφισβήτηση των αξιών και των στάσεων των γονιών τους (Steinberg, 2001).

Η μετάβαση των εφήβων στην αφηρημένη σκέψη και τις αυξημένες γνωστικές ικανότητες συνυπάρχει και με την αυξημένη ροπή τους προς επικίνδυνες συμπεριφορές (Spear, 2000. Baumgrind, 1987). Φαίνεται ότι αυτή η νέα ικανότητα των εφήβων μπορεί να αποσταθεροποιηθεί πιο εύκολα από ότι στους ενήλικες από τους καθημερινούς στρεσογόνους παράγοντες της ζωής τους (Spear, 2000).

Επίσης, ο έφηβος για πρώτη φορά καλείται να διαχειριστεί και να ρυθμίσει το συναίσθημα και τη συμπεριφορά του, χωρίς βοήθεια από τους ενήλικες και κατανοώντας τις μακροπρόθεσμες συνέπειες. Για να το πετύχει αυτό, πρέπει να ισορροπήσει ανάμεσα στις σύνθετες κοινωνικές απαιτήσεις με τις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις για λήψη αποφάσεων και τα πολλά και έντονα συναισθήματα του. Αυτή η πρόκληση που πρέπει να αντιμετωπίσει αποτελεί και ένα από τα κριτήρια με τα οποία θα κριθεί η προσαρμογή του, αλλά και έναν από τους λόγους που η εφηβεία αποτελεί περίοδο εμφάνισης ποικίλων ψυχοπαθολογικών συμπτωμάτων (Steinberg, Dahl, Keating, Kupfer, Masten, & Pine, 2006).

2.1.3. Γνωστικοί μηχανισμοί του εγκεφάλου

Η είσοδος στην εφηβεία με τις αλλαγές, βιολογικές και μη που συνεπάγεται, μπορεί να αποτελέσει και ένα κρίσιμο σημείο αλλαγών στα δυνατά και αδύνατα σημεία του ατόμου, με την εμφάνιση ψυχοπαθολογίας ή νέων ευκαιριών, και οι αλλαγές αυτές με τη σειρά τους μπορεί να σηματοδοτήσουν μια διαφορετική πορεία –θετική ή αρνητική– στην ανάπτυξη του ατόμου. Κάποιες από αυτές τις αλλαγές οφείλονται στη βιολογία άμεσα, όπως είναι για παράδειγμα, η ανάπτυξη του εγκεφάλου, και κάποιες έμμεσα, όπως οι εμπειρίες που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της νέας ικανότητάς τους για αμφισβήτηση και λήψη αποφάσεων (Masten, 2004). Σταδιακά, οι γενετικοί και βιολογικοί παράγοντες που οδηγούν στην προσαρμογή γίνονται αντικείμενο μελέτης μέσα από το πρίσμα της «επιγένεσης». Η έννοια της επιγένεσης αναφέρεται στη δυναμική αλληλεπίδραση μεταξύ των γονιδιακών χαρακτηριστικών και του περιβάλλοντος, και τον τρόπο με τον οποίο η αλληλεπίδραση αυτή μπορεί να διαφοροποιήσει την έκφραση των γονιδίων, και να οδηγήσει σε διαφορετικές εκφάνσεις τους ακόμη και σε μονοζυγωτικούς διδύμους. Αυτό σημαίνει ότι και γονιδιακά η έκβαση της προσαρμογής δεν ακολουθεί μία προδιαγεγραμμένη γραμμική πορεία, αλλά εξαρτάται από τις αναρίθμητες πιθανές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα γονίδια και τις εμπειρίες (Masten, Faden, Zucker, & Spear, 2008). Ταυτόχρονα, οι γνωστικές διεργασίες, όπως για παράδειγμα αυτές που συνδέονται με την επίλυση προβλημάτων και την δημιουργική σκέψη στην

παιδική ηλικία, μέσα από τον ρόλο τους στην ακαδημαϊκή επίτευξη και τη σχολική επιτυχία καθορίζουν σημαντικά την μελλοντική επαγγελματική επιτυχία στην ενήλικη ζωή (Masten A. S., Burt, Roisman, Obradović, Long, & Tellegen, 2004). Η κριτική σκέψη και η ικανότητα για επίλυση προβλημάτων αναφέρονται στην στη χρήση επιχειρημάτων, την ανάλυση και την αξιολόγηση και την κριτική λήψη αποφάσεων, δηλαδή συνίστανται στην ικανότητα του ατόμου για υψηλότερης τάξης νοητικές διεργασίες (Sternberg, Roediger, & Halpern, 2007) και μαζί με τη χρήση λογικής, τον σχεδιασμό και τη γενική επίλυση προβλημάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις φαίνεται να συνδέονται με καλύτερη προσαρμογή ακόμη και σε συνθήκες αντιξοότητας (Cicchetti & Curtis, 2006).

Η νοημοσύνη αναπτύσσεται παράλληλα με τη βιολογική ανάπτυξη του εγκεφάλου και την εμπειρία που αποκομίζει το άτομο, δηλαδή δεν εξαρτάται αποκλειστικά από γενετικούς παράγοντες (Masten & Wright, 2010). Η νοημοσύνη και τα συστήματα που επηρεάζει (για παράδειγμα, η λεκτική ικανότητα και η επίλυση προβλημάτων) συνδέεται άμεσα με συγκεκριμένους δείκτες θετικής προσαρμογής, όπως η σχολική επίδοση και τη συμπεριφορά (στην εφηβεία), και την κοινωνική επάρκεια (στην παιδική ηλικία). Ταυτόχρονα, η ικανότητα για σχεδιασμό και εκτίμηση των συνεπειών μιας απόφασης μπορεί να λειτουργήσει προστατευτικά κάτω από αντίξοες συνθήκες (Masten, Hubbard, Gest, Tellegen, Garmezy, & Ramirez, 1999. Rutter, 1987). Το δυναμικό ενός παιδιού δεν αναπαρίσταται αποκλειστικά από το τρέχον νοητικό δυναμικό του. Η έννοια της «ζώνης εγγύτερης ανάπτυξης» (zone of proximal development), που πρώτος εισήγαγε ο Vygotsky, αναφέρεται στην καθοριστική βοήθεια τόσο των συνομηλίκων όσο και των εκπαιδευτικών, ώστε το παιδί να επιτύχει τη μεγιστοποίηση του δυναμικού του. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την καθοδήγηση του παιδιού για την εκμάθηση μια δεξιότητας, μέσα στα πλαίσια πάντα των νοητικών του δυνατοτήτων, την οποία προηγουμένως δεν μπορούσε να εκτελέσει, αλλά στη συνέχεια θα μπορεί να την επαναλάβει μόνο του. (Carnegie, Brown, Ferrara, & Bryant, 1984).

2.1.4. Σχέσεις με την οικογένεια και τους συνομηλίκους

Η αναταραχή της εφηβείας διαψεύδεται από τα ερευνητικά δεδομένα (Collins & Laursen, 2004), αλλά παραμένει μία περίοδος σημαντικών αλλαγών στη σχέση με τους γονείς. Οι έφηβοι αρχίζουν να εντάσσονται σε δίκτυα συνομηλίκων και να απομακρύνονται από την οικογένεια, και η σχέση με τους γονείς μεταμορφώνεται από ιεραρχική σε ισότιμη (Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006). Η μεταμόρφωση των οικογενειακών σχέσεων περνά μέσα από τις συγκρούσεις, οι οποίες είναι αναπόσπαστο (και απαραίτητο για τη μελλοντική προσαρμογή, εφόσον είναι μέτριας έντασης) κομμάτι των σχέσεων μεταξύ γονέων και εφήβων. Φαίνεται ότι οι συγκρούσεις ακολουθούν μια αντίστροφη καμπύλη και η έντασή τους κορυφώνεται στη μέση εφηβεία, αν και η συχνότητά τους είναι μεγαλύτερη στην αρχή (Smetana, Campione-Barr, & Metzger, 2006, Collins & Laursen, 2004). Η συχνότητα και η έντασή τους είναι αποτέλεσμα και παραγόντων πέρα από την εφηβεία, όπως το διαζύγιο των γονέων και οι οικονομικές δυσκολίες της οικογένειας. Οι συγκρούσεις συνήθως επιλύονται με την αποχώρηση ή την υποχώρηση των εφήβων, και σύμφωνα με τη Phinney και τους συνεργάτες της (2005), οι μετανάστες έφηβοι είναι πιο υποχωρητικοί.

Η κοντινότητα στη σχέση με τους γονείς, επίσης διαφοροποιείται κατά την εφηβεία. Η σχέση με τη μητέρα παραμένει η πιο στενή και οι έφηβοι είναι πιο πιθανό να μιλήσουν για φορτισμένα συναισθηματικά θέματα (όπως οι ρομαντικές σχέσεις) μαζί της, ενώ για πιο ουδέτερα θέματα είναι εξ' ίσου πιθανό να αποταθούν και στους δύο γονείς (Larson & Richards, 1994). Η σχέση με τους γονείς εξελίσσεται κατά τη διάρκεια της εφηβείας και μέχρι το τέλος της, οι έφηβοι αντιμετωπίζουν πια τους γονείς τους πέρα και έξω από το γονεϊκό τους ρόλο (Steinberg, 2001).

Σημαντικό ρόλο στη ζωή των εφήβων παίζουν και τα αδέρφια τους, ως υποστηρικτικό σύστημα με ευεργετική μακροπρόθεσμη επίδραση (Branje, van Lieshout, van Aken, & Hasela, 2004). Ταυτόχρονα, όμως, τυχόν προβληματική συμπεριφορά των μεγαλύτερων αδελφών, λειτουργεί ως παράγοντας επικινδυνότητας για τα μικρότερα παιδιά (Ardelt & Day, 2002). Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, τα μεγαλύτερα αδέρφια λειτουργούν ως μοντέλο για τα μικρότερα,

εφόσον τα μικρότερα ήδη τα θαυμάζουν και τα συμπαθούν (Whiteman & Buchanan, 2002), ενώ σύμφωνα με τη θεωρία της διαφοροποίησης της ταυτότητας, ειδικά τα κοντινά σε ηλικία αδέρφια προσπαθούν να διαφοροποιηθούν, στο πλαίσιο της δημιουργίας προσωπικής ταυτότητας (Urdegraff, McHale, & Crouter, 2000).

Σχέσεις με συνομηλίκους

Οι συνομήλικοι είναι μια σημαντική επίδραση στη ζωή του εφήβου, αν και με διαφορετικό τρόπο από την οικογένεια, και οι στενές φιλίες των εφήβων αποτελούν αναπτυξιακό επίτευγμα και συνεισφέρουν στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων (Masten & Motti-Stefanidi, 2009. Collins & Steinberg, 2006). Ο τρόπος με τον οποίο οι έφηβοι σχετίζονται με τους συνομηλίκους τους μπορεί να αντανακλά ή να αντιστρέφει το μοντέλο των σχέσεων από την παιδική ηλικία, αν και γενικά έχουν λιγότερους φίλους από την παιδική ηλικία (Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006). Έρευνες δείχνουν ότι οι έφηβοι περνούν τον περισσότερο χρόνο τους αλληλεπιδρώντας με συνομηλίκους και συμβάλλουν σημαντικά στο θετικό τους συναίσθημα (Spear, 2000). Οι συνομήλικοι επηρεάζουν τον έφηβο βραχυπρόθεσμα, σε θέματα όπως η ενδυμασία, η μουσική, κ.ο.κ., άμεσα και έμμεσα. Η αλληλεπίδραση με τους ομήλικους παίρνει τη μορφή παρέας (συνήθως 6-12 ατόμων) με κοινά στοιχεία, όπως η κοινωνική και οικονομική τάξη, η καταγωγή, και στην πρώιμη εφηβεία, το φύλο. Όπως η εφηβεία προχωράει, οι έφηβοι κατηγοριοποιούνται σε μεγαλύτερες ομάδες, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους, γεγονός που παρέχει το πλαίσιο για την εξερεύνηση της ταυτότητας (Brown, 2004). Οι έφηβοι αρχίζουν να περνούν περισσότερο χρόνο με τους φίλους τους, αντί με τους γονείς, και αυτές οι παρέες έχουν προοδευτικά λιγότερη επιτήρηση από τους γονείς και περιλαμβάνουν και τα δύο φύλα (Steinberg, 2001).

Οι έφηβοι αναζητούν στους φίλους τους ένα αίσθημα κοντινότητας και αλληλοκατανόησης. Η βάση για τις φιλίες αυτές ξεκινά από την παιδική ηλικία με την αποκάλυψη μυστικών, και την εμπιστοσύνη που χτίζεται (Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006). Πέρα όμως από τις στενές φιλίες, φαίνεται ότι οι έφηβοι τρέφουν υψηλή εκτίμηση για όλους τους συνομηλίκους τους (Horn, 2003), και η συναναστροφή με διαφορετικές ομάδες αυξάνει τις σκέψεις γύρω από τη

δικαιοσύνη και την ισότητα σε σχέση με τον αποκλεισμό (Killen, Lee-Kim, McGlothlin, & Stangor, 2002). Παράλληλα με την ανεξαρτητοποίηση τους εφήβου από την οικογένεια, μειώνεται και η απαίτηση αποκλειστικότητας και οι φίλιες αντιμετωπίζονται ως μέσο ενδυνάμωσης της προσωπικής ταυτότητας (Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006).

Μέσα από τη σχέση με τους συνομηλικούς οι έφηβοι ενδυναμώνουν τόσο την αυτοεκτίμηση όσο και την αυτο-εικόνα τους, και διευκολύνονται στην κατανόηση του εαυτού τους, προσλαμβάνοντας στήριξη στην μετάβαση από την παιδική στην εφηβική ηλικία (Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006). Το να είναι μέλη μίας ομάδας συνομηλικών έχει θετικά αποτελέσματα στην αυτο-εικόνα τους και μέσα από τη διαδικασία σύγκρισης με άλλες ομάδες (Tarrant, 2002). Απόρριψη, όμως, από την πλειοψηφία των συμμαθητών μπορεί να οδηγήσει σε αντικοινωνική συμπεριφορά, κυρίως επειδή οι έφηβοι αναζητούν μία ομάδα που θα τους αποδεχτεί (Sroufe, Duggal, Weinfield, & Carlson, 2000), ή σε συναισθήματα μοναξιάς και κοινωνικής δυσαρέσκειας, τα οποία φαίνεται να συνδέονται με μετέπειτα εμφάνιση κατάθλιψης (Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006). Σημαντικό ρόλο παίζει και η διαφορά μεταξύ εσωτερικευμένων και προβλημάτων συμπεριφοράς, με τα παιδιά που επιδεικνύουν τα πρώτα να είναι πιο αποδεκτά (Masten & Coatsworth, 1995). Επίσης, σχέσεις με συνομηλικούς που βοηθούν την αυτονομία, προωθούν την ασφάλεια και την ανάπτυξη δεξιοτήτων σχετίζεται θετικά με την ακαδημαϊκή επιτυχία (Véronneau & Dishion, 2011) και την μετάβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αυτή η σχέση όμως, φαίνεται ότι μπορεί να λειτουργήσει και αντίστροφα, με έφηβους που αντιμετωπίζουν συναισθηματικές δυσκολίες και έχουν χαμηλό ακαδημαϊκό κίνητρο να αναφέρουν περισσότερες σχέσεις με επιβλαβείς συνομηλικούς (Roeser & Peck, 2003). Ουσιαστικά, οι έφηβοι τείνουν να συγχρωτίζονται με συνομηλικούς που επιδεικνύουν παρόμοιες με αυτούς συμπεριφορές, καθορίζοντας έτσι, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, το περιβάλλον τους (Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006. Masten & Coatsworth, 1998).

Ένα από τα πιο γνωστά φαινόμενα σε σχέση με τις φίλιες είναι η *ομοφιλία*, δηλαδή η τάση του εφήβου να συμπεριφέρεται όπως οι φίλοι του. Η ομοφιλία έχει δύο διαστάσεις, την επιλογή φίλων

που έχουν κοινές συμπεριφορές και στάσεις με τον έφηβο, και την κοινωνικοποίηση, μέσα από την οποία εντείνεται η ομοιότητα στις συμπεριφορές και τις στάσεις και δυναμώνει η φιλία (Brechwald & Prinstein, 2011. Kandel, 1978). Η ομοφιλία λειτουργεί υποστηρικτικά και για την ταυτότητα, καθώς μέσα από τις φιλικές σχέσεις τα άτομα παίρνουν υποστήριξη και ορίζουν τους εαυτούς τους (Brechwald & Prinstein, 2011).

Η δημοτικότητα στην εφηβεία είναι αντικείμενο πολλών ερευνών, σε σχέση με τα χαρακτηριστικά των δημοφιλών και μη δημοφιλών μαθητών (Steinberg & Morris, 2001. Rubin, Bukowski, & Parker, 1998). Και ενώ η δημοτικότητα φαίνεται να συνδέεται τόσο με καλύτερη κοινωνική προσαρμογή όσο και παραβατικότητα (Allen, Porter, Marsh, McFarland, & McElhaney, 2005), οι μη δημοφιλείς έφηβοι μπορούν να παρουσιάσουν απόσυρση ή επιθετικότητα, με προβλήματα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα αντίστοιχα (Rubin, Chen, McDougall, Bowker, & McKinnon, 1995).

Οι Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, και Buskirk (2006) προτείνουν ένα κυκλικό μοντέλο για να εξηγήσουν τον τρόπο με τον οποίο το παιδί επηρεάζει και επηρεάζεται από τη σχέση του με τους συνομηλίκους. Το μοντέλο αυτό περιλαμβάνει τη γνωστική επεξεργασία σχετικά με την κοινωνικότητα, την αυτο-ρύθμιση και την επεξεργασία του συναισθήματος, και την κοινωνική συμπεριφορά τόσο του παιδιού όσο και των συνομηλίκων. Η συμπεριφορά του παιδιού ανάλογα με τις γνωστικές του αναπαραστάσεις γίνεται αποδεκτή ή απορρίπτεται από τα άλλα παιδιά, ανάλογα με τις δικές τους γνωστικές αναπαραστάσεις και τις συνεπακόλουθες ερμηνείες. Και η επεξεργασία και ερμηνεία της συμπεριφοράς των συνομηλίκων διαμορφώνει εκ νέου (επιβεβαιώνει ή αλλάζει) τις γνωστικές αναπαραστάσεις του παιδιού, και, κατά συνέπεια και τη συμπεριφορά του. Μέσα από τις ομοιότητες με την αυτοεκπληρούμενη προφητεία που προβάλλει το μοντέλο αυτό, φέρνει στην επιφάνεια και την σημαντικότητα των ίδιων των συνομηλίκων, και άρα εν μέρει του πλαισίου, στην κοινωνικοποίηση, πέρα από τα ατομικά χαρακτηριστικά του ίδιου του παιδιού (Parker, Rubin, Erath, Wojslawowicz, & Buskirk, 2006).

2.1.5. «Ατομικοποίηση» (Individuation)

Οι γνωστικές αλλαγές της εφηβείας συνοδεύονται και από αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο οι έφηβοι βιώνουν τον εαυτό και το περιβάλλον τους. Η γνωστική ωρίμανση τους επιτρέπει να αντιλαμβάνονται και να περιγράφουν τον εαυτό τους με έννοιες πιο σύνθετες και πιο «ψυχολογικές» από τα παιδιά, και είναι ακριβώς αυτή τους η αντίληψη που τους οδηγεί στην εσωτερική αναζήτηση και την προσπάθεια κατανόησης του εαυτού τους. Η διεργασία της «ατομικοποίησης» (individuation), ξεκινά από τη γέννηση και ολοκληρώνεται με την εφηβεία, αναφέρεται σε αυτή την προσπάθεια των εφήβων να γίνουν αυτόνομοι από τους γονείς, και να αναπτύξουν μία αίσθηση ταυτότητας και κατανόησης του εαυτού τους. Η ολοκλήρωση αυτής της πορείας κατά την εφηβεία οδηγεί στην ικανότητα για λήψη λογικών αποφάσεων και ανάληψη ευθυνών. Και στα πλαίσια αυτά, ο έφηβος κατά τη μέση εφηβεία απαγκιστρώνεται σταδιακά τόσο από την επιρροή των γονιών όσο και των συνομηλίκων (Steinberg, 2001).

2.1.6. Το άτομο ως ενεργός παράγοντας της ανάπτυξης (human agency)

Η ανάπτυξη δεν συμβαίνει ανεξάρτητα από τις επιδράσεις που την καθορίζουν, αλλά ορίζεται από τις διεργασίες και την αλληλεπίδραση των διαφορετικών παραγόντων (Elder, 1998). Οι επιλογές που κάνουν τα άτομα, ειδικά σε καθοριστικές περιόδους ζωής, όπως είναι η εφηβεία, έχουν μακροπρόθεσμες θετικές και αρνητικές επιπτώσεις (Bandura, Barbaranelli, Caprara, & Pastorelli, 2001) και αφορούν εξωτερικές και εσωτερικές συνθήκες. Έτσι τα ίδια τα άτομα έχουν έναν ενεργητικό ρόλο στην πορεία της ανάπτυξης, προκαλώντας αντιδράσεις, επιλέγοντας και δημιουργώντας περιβάλλοντα (Sameroff, 2010. Bandura, 2006), αλλά ταυτόχρονα, επιλέγουν και τις προσωπικές δεξιότητες που θα επιδιώξουν ή θα αποφύγουν να καλλιεργήσουν (Bandura, Barbaranelli, Caprara, & Pastorelli, 2001). Εν ολίγοις, γίνονται αυτό που ο Cicchetti αποκαλεί «επεξεργαστές της εμπειρίας» (Cicchetti, 2006, σελ. 4).

Ο Bandura (2006) πρεσβεύει ότι ο τρόπος με τον οποίο το άτομο σκέφτεται το μέλλον οδηγεί τη συμπεριφορά του στο παρόν. Το άτομο αυτο-ρυθμίζει τη συμπεριφορά του, ώστε να κερδίζει ένα

συναίσθημα αυταξίας, ενώ ταυτόχρονα, εξετάζει και διορθώνει τη συμπεριφορά του, εφόσον θεωρεί ότι χρειάζεται. Αυτή την ενεργητική επιρροή στην πορεία της ζωής του άτομο την ασκεί άμεσα, αλλά και μέσω των σημαντικών σχέσεων που διατηρεί, αλλά και μέσα από τα κοινωνικά πλαίσια στα οποία επιλέγει να συμμετέχει. Ο ενεργητικός ρόλος που ασκεί το άτομο, συμπεριφερόμενο με τρόπο τέτοιο ώστε να προκαλέσει τις αντιδράσεις που αναμένει, αλλά και ερμηνεύοντας το περιβάλλον ανάλογα με τις πρότερες εμπειρίες του, μπορεί να αλλάξει δραστικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται και επηρεάζεται από το περιβάλλον (Sroufe, Carlson, Levy, & Egeland, 1999. Boyce, και συν., 1998). Με τον τρόπο αυτό και τα ίδια τα άτομα καθοδηγούν σημαντικά την ανάπτυξή τους, μία επίδραση που εντείνεται στην εφηβεία με τη μεγαλύτερη αυτονομία που σταδιακά κατακτούν (Coatsworth, 2010). Η σημασία της αυτενέργειας έγκειται στο ότι σταματά την αυστηρή διχοτόμηση ανάμεσα στους παράγοντες επικινδυνότητας του περιβάλλοντος και τους αντίστοιχους ατομικούς, καθώς καταδεικνύει τη συνθετότητα της αλληλεπίδρασης των δυο (Rutter & Sroufe, 2000).

2.2. Προσαρμογή και επάρκεια

2.2.1. Θεωρίες για την προσαρμογή: μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Ο Πλάτωνας στην πολιτεία με την αξιολόγηση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του ιδανικού ηγέτη ήταν ο πρώτος που καταγεγραμμένα παρατήρησε τη σημασία των ατομικών διαφορών για την προσαρμογή και την αποτελεσματικότητα και ανέδειξε στο άτομο ως έναν οργανισμό σε δυναμική αλληλεπίδραση με το περιβάλλον. Ο Αριστοτέλης προσέθεσε τη σημασία της «ατομικοποίησης», της διαφοροποίησης και της αυτοπραγμάτωσης. Σε συνδυασμό με την ανάγκη για ολιστική αντιμετώπιση της συμπεριφοράς προκειμένου να μπορεί να γίνει κατανοητή, τέθηκαν οι βάσεις για τη σύγχρονη θεωρία της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας (Cicchetti, 1990).

Αλλά, η επανάσταση στην αντίληψη και τη μελέτη της προσαρμογής έγινε στον 19^ο αιώνα με τη θεωρία του Darwin για την εξέλιξη. Σύμφωνα με τη θεωρία του Darwin, η προσαρμογή δεν είναι μία στατική κατάσταση, αλλά μια δυναμική διεργασία, όπου η φυσική επιλογή διασφαλίζει την

επιβίωση όχι των ισχυρότερων, αλλά των πιο προσαρμοστικών. Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και η θεωρία του Freud, όπου το «εγώ» υπηρετεί ουσιαστικά την προσαρμοστικότητα, διαμεσολαβώντας ανάμεσα στις εσωτερικές επιθυμίες και τις εξωτερικές επιταγές. Στόχος της θεραπείας στην ψυχανάλυση είναι η ενδυνάμωση του «εγώ», με στόχο την επίλυση των –ασυνείδητων– συγκρούσεων και την αποφυγή της νεύρωσης (Masten, Burt, & Coatsworth, 2006. Masten & Coatsworth, 1995). Ο Freud έφερε στην επιφάνεια την στενή σχέση μεταξύ ομαλής και μη προσαρμογής, και αυτή η συνέχεια μεταξύ των δύο έγινε σταδιακά ευρέως αποδεκτή (Cicchetti, 1990).

Η Anna Freud (1965) εισήγε την έννοια των αναπτυξιακών γραμμών, οι οποίες καθορίζουν την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού και υποστήριξε ότι κάθε συμπεριφορά πρέπει να αξιολογείται μέσα στα πλαίσια της ανάπτυξης. Οι αποκλίσεις από την ομαλή ανάπτυξη οφείλονται σε διεργασίες όπως η απώθηση ή η αναπτυξιακή καθυστέρηση. Μία από τις πιο σημαντικές παρατηρήσεις της είναι ότι οι εκφράσεις της πρώιμης ψυχοπαθολογίας δεν ταυτίζονται απαραίτητα και με τις μελλοντικές, κάτι που μπορεί να ερμηνευτεί ως έλλειψη συνέχειας της ψυχοπαθολογίας (Cicchetti, 1990) ή ακόμη και ότι ένα συγκεκριμένο σύμπτωμα μπορεί να προκαλέσει προβλήματα σε περισσότερες από μία περιοχές.

2.2.2. Προσαρμογή και επάρκεια: Ορισμοί και διαστάσεις

Ως προσαρμογή στην ψυχολογία ορίζεται η τροποποίηση στάσεων και συμπεριφορών με στόχο την ικανοποίηση των απαιτήσεων της ζωής (Corsini, 2002, σελ. 20). Σύμφωνα με τους Masten, Burt και Coatsworth (2006), η θετική προσαρμογή του ατόμου στο συγκεκριμένο ιστορικό και οικολογικό πλαίσιο εκφράζεται ως μία αξιολόγηση για το «πόσο καλά τα πάει» σε συγκεκριμένους και αναμενόμενους τομείς της ζωής του, δηλαδή από την επάρκεια που επιδεικνύει. Με τον όρο επάρκεια αναφερόμαστε στην αποτελεσματική προσαρμογή του ατόμου στο περιβάλλον, και συγκεκριμένα *«η επάρκεια αναφέρεται σε μία ομάδα εννοιών που συνδέονται με την ικανότητα ή το κίνητρο, τη διεργασία ή τα αποτελέσματα της αποτελεσματικής προσαρμογής στο περιβάλλον, η*

οποία συχνά υπονοείται από προηγούμενες επιδόσεις αποτελεσματικότητας σε ηλικιακά καθορισμένα αναπτυξιακά επιτεύγματα, και η οποία είναι πάντα ενσωματωμένη στο αναπτυξιακό, πολιτισμικό και ιστορικό πλαίσιο» (Masten, Burt, & Coatsworth, 2006). Ο ορισμός αυτός αποτελεί εξέλιξη προηγούμενων, όπως αυτός των Masten και Coatsworth (1995), όπου η επάρκεια οριζόταν ως «μία σειρά αποτελεσματικών επιδόσεων στο περιβάλλον, η οποία αξιολογείται αναπτυξιακά στο οικολογικό και πολιτισμικό πλαίσιο» (σελ. 725), και αποσαφηνίζει ότι η επάρκεια είναι μια έννοια πολυδιάστατη, αναπτυξιακά δυναμική, και εξαρτώμενη από το εκάστοτε πλαίσιο. Ταυτόχρονα, ικανοποιεί τα κριτήρια των Waters και Sroufe (1983) για τη συνεισφορά του ατόμου στην επάρκεια, τις προηγούμενες επιδόσεις του ατόμου, και αποφεύγει την παγίδα ενός κυκλικού επιχειρήματος. Από την άλλη πλευρά όμως, η προσαρμογή μπορεί να αποτελεί ένδειξη επάρκειας, μόνο εφόσον η ίδια η προσαρμογή προοιωνίζει (ή τουλάχιστον δεν υποθηκεύει) τη θετική αναπτυξιακή αλλαγή, είναι δηλαδή θετική προσαρμογή (Waters & Sroufe, 1983). Ως θετική προσαρμογή δεν νοείται απλά η έλλειψη ψυχοπαθολογίας, αλλά πρόκειται για μια δυναμική διεργασία που περικλείει τις ικανότητες του ατόμου και η επάρκεια είναι η προσαρμοστική χρήση των ικανοτήτων του ατόμου σε συνδυασμό με την αξιοποίηση περιβαλλοντικών παραγόντων για την επιτυχή αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προκλήσεων (Χριστοπούλου, 2008. Obradović, van Dulmen, Yates, Carlson, & Egeland, 2006).

Ο ορισμός της επάρκειας περιέχει την έννοια της συνέχειας στο χρόνο, και υποθέτει ότι η επάρκεια δεν αφορά μόνο μια στιγμή στη ζωή του ατόμου, αλλά είναι μία αξιολόγηση της πορείας μέσα στο χρόνο, δικαιολογώντας και μεμονωμένες «αποτυχίες». Το παιδί που παρουσιάζει μία τέτοια επάρκεια αναμένεται να έχει παρόμοια προσαρμοστική πορεία και στο μέλλον, ακόμη και εφόσον η μελλοντική επάρκεια θα κριθεί σε διαφορετικούς τομείς (Coatsworth, 2010 Obradović, van Dulmen, Yates, Carlson, & Egeland, 2006). Αυτή η πορεία όμως, δεν διέπεται από ντετερμινιστικές, αλλά πιθανοκρατικές αρχές (Egeland, Carlson, & Sroufe, 1993), δηλαδή το επίπεδο επάρκειας του ατόμου μπορεί να υποστεί αλλαγές σε διαφορετικές αναπτυξιακές περιόδους και ανάλογα με τις περιστάσεις. Άλλωστε, η ίδια η διαδικασία της ανάπτυξης εμπεριέχει μία συνεχή

αλλαγή και αναδιοργάνωση του ατόμου, μέσα και από την αλληλεπίδραση με το περιβάλλον, με συνοχή και συνέχεια (Rutter & Sroufe, 2000).

Κατά συνέπεια, καθίσταται σαφές ότι η προσαρμογή έχει δύο όψεις: την επάρκεια, η οποία εκφράζει τη θετική έκβαση της, και την ψυχοπαθολογία, η οποία εκφράζει την αρνητική έκβαση. (Masten, Burt, & Coatsworth, 2006). Η παρατήρηση αυτή βέβαια, είναι κάθε άλλο παρά πρόσφατη. Ο Goethe ήταν ίσως ο πρώτος που παρατήρησε ότι η μελέτη της ψυχοπαθολογίας προσφέρει σε μεγέθυνση την ομαλή πορεία της εξέλιξης (Cicchetti, 1990). Για την αναγνώριση της ψυχοπαθολογίας των παιδιών κρίνεται και αξιολογείται η επαρκής λειτουργικότητά τους από τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς, με αποτέλεσμα το παιδί που «τα πάει καλά» να θεωρείται επαρκές, ενώ το παιδί που αποτυγχάνει να εκπληρώσει τα –αυτονόητα, αλλά συχνά άφρατα- κριτήρια εγείρει ανησυχίες. Ουσιαστικά, η επάρκεια και η ψυχοπαθολογία συνυπάρχουν, με συγκεκριμένα προβλήματα στην επάρκεια να συνοδεύονται από συγκεκριμένες μορφές ψυχοπαθολογίας, και το αντίστροφο (Masten & Curtis, 2000), και η μελέτη της καθεμίας λειτουργεί συμπληρωματικά στην κατανόηση της άλλης (Masten, Hubbard, Gest, Tellegen, Garmezy, & Ramirez, 1999). Άλλωστε, οι Masten, Roisman, Long, και συνεργάτες (2005) παρατηρούν ότι ιστορικά η μελέτη της επάρκειας και της ψυχοπαθολογίας επικαλύπτονται καθώς τα συμπτώματα υποσκάπτουν την προσαρμογή, τυχόν ελλείψεις στην προσαρμογή συνεισφέρουν στην εμφάνιση των συμπτωμάτων και υπάρχουν εξωτερικές αιτίες που επηρεάζουν τόσο την ψυχοπαθολογία όσο και την προσαρμογή. Επιπλέον, η μελέτη της ομαλής ανάπτυξης είναι η μελέτη του κριτηρίου απέναντι στο οποίο αξιολογείται η ψυχοπαθολογία, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για πληρέστερη κατανόηση, θεραπεία, αλλά και πρόληψη (Cicchetti, 2006). Όπως αναφέρει και ο Sameroff «η ασθένεια εξαφανίζεται, όταν γίνει κατανοητή ως μία από πολλές προσαρμοστικές διεργασίες ανάμεσα στο άτομο και τις εμπειρίες ζωής του» (Sameroff, 2000).

Ο όρος επάρκεια μπορεί να αναφέρεται είτε σε μία συγκεκριμένη ικανότητα ή χαρακτηριστικό είτε σε ένα μοντέλο αποτελεσματικής λειτουργίας. Ακόμη και στην περίπτωση που αναφερόμαστε σε ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό (π.χ. την επάρκεια στην εκμάθηση γλωσσών) προαπαιτείται ο

συντονισμός και η αποτελεσματική λειτουργία μιας σειράς διεργασιών (Coatsworth, 2010). Με την αποφασιστική συμβολή των Waters και Sroufe (1983), η ικανότητα του ατόμου να συντονίζει γνωστικές, συμπεριφορικές και συναισθηματικές λειτουργίες με τους διαθέσιμους περιβαλλοντικούς πόρους, ώστε να ανταπεξέρχεται στις απαιτήσεις της ανάπτυξης έγινε προαπαιτούμενη για κάθε ορισμός της επάρκειας (Coatsworth, 2010).

Όπως αναφέρουν οι Masten και Motti (2009) θετική προσαρμογή συμπεριλαμβάνει δύο τομείς: την *υποκειμενική αίσθηση ευημερίας*, δηλαδή την αυτο-εκτίμηση και την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος, και την επάρκεια στα *αναπτυξιακά επιτεύγματα* της ηλικίας του ατόμου.

Υποκειμενική αίσθηση ευημερίας

Για την αξιολόγηση της υποκειμενικής αίσθησης ευημερίας είναι σημαντική η εξέταση όχι μόνο της απουσίας ψυχοπαθολογίας ή συμπτωμάτων συναισθήματος, αλλά και η παρουσία του θετικού συναισθήματος. Η αυτο-εκτίμηση θεωρείται ένας από τους παράγοντες που συνδέεται στενά με το θετικό συναίσθημα και την υποκειμενική αίσθηση ευημερίας (Diener, Oishi, & Lucas, 2003).

2.2.2.1.1. Συμπτώματα συναισθήματος

Το αρνητικό συναίσθημα ορίζεται ως μία τάση για θυμό, απόγνωση, λύπη, φόβο ή/και άγχος απέναντι σε αντιλαμβανόμενες απειλές στο περιβάλλον και φαίνεται να προβλέπει διάφορα προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης, όπως χαμηλή κοινωνική επάρκεια (Obradović & Boyce, 2009. Mun, Fitzgerald, Von Eye, Puttler, & Zucker, 2001), ακαδημαϊκή επίδοση και τις σχέσεις με τους συνομηλίκους (Masten, και συν., 2005). Υψηλά επίπεδα κατάθλιψης συνδέονται με ακαδημαϊκές και διαπροσωπικές δυσκολίες, αυτοκτονικές σκέψεις ή/και συμπεριφορά και κατάχρηση ουσιών (Brumariu & Kerns, 2010). Το αρνητικό συναίσθημα στα παιδιά και τους εφήβους λειτουργεί σαν ένα παραμορφωτικός φακός, μέσα από τον οποίο αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τις ικανότητές τους, αντιμετωπίζουν το μέλλον, και ερμηνεύουν τα γεγονότα. Αυτό επιδρά σε διάφορους τομείς της επάρκειας, καθώς, π.χ. η ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος δυσχεραίνει την επίλυση προβλημάτων, ή την αυτο-ρύθμιση του διαβάσματος, επιδρώντας έτσι στην ακαδημαϊκή επίδοση (Roeser, Eccles, & Sameroff, 1998).

Παρά την σημαντικότητα του προσωπικού συναισθήματος για την συνολική εικόνα της επάρκειας, τα σχετικά ερευνητικά δεδομένα είναι σπάνια. Ένας από τους λόγους για τους οποίους παραλείπεται η μελέτη των εσωτερικευμένων προβλημάτων, είναι και η δυσκολία στο να γίνουν αντιληπτά, και δεν έχουν τις εμφανείς συνέπειες των προβλημάτων συμπεριφοράς. Επιπλέον, στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για αυτο-αναφορές, γεγονός που δυσχεραίνει την διαχρονική μελέτη τους, ειδικά όταν πρέπει να συγκριθούν με ετεροαναφορές (Obradović, van Dulmen, Yates, Carlson, & Egeland, 2006).

Το συναίσθημα του ατόμου για την εσωτερική του αξία, και η εμπιστοσύνη στις ικανότητές του δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από τη συνολική προσαρμογή του. Ταυτόχρονα, ισχύει και το αντίστροφο, με τα εσωτερικευμένα προβλήματα να συνιστούν πρόγνωση για μελλοντικά προβλήματα (Lewinsohn, Rohde, Klein, & Seeley, 1999). Η εξωτερική επάρκεια μπορεί να συνοδεύεται από εσωτερικευμένα προβλήματα (Zucker, Wong, Puttler, & Fitzgerald, 2003), όπως η χαμηλή αυτοεκτίμηση, το άγχος και τα αυξημένα επίπεδα κατάθλιψης (Hetherington & Elmore, 2003).

2.2.2.1.2. Αυτο-εκτίμηση

Η αυτο-εκτίμηση γενικά αναφέρεται στην εκτίμηση του ατόμου για τον εαυτό του και περιλαμβάνει συναισθήματα αυταξίας (Rosenberg, 1979). Ο αρχικός ορισμός του William James (1983) για την αυτο-εκτίμηση ως το βαθμό που το άτομο κρίνει τον εαυτό του ικανό στα σημαντικά πεδία της ζωής παραμένει ισχυρός μέχρι και σήμερα, ενώ η αυτο-εκτίμηση συχνά θεωρείται ότι εξηγεί το σύνολο της ψυχικής υγείας. Η υψηλή αυτο-εκτίμηση θεωρείται ότι συνδέεται με μία αίσθηση νοήματος και ασφάλειας, που επιτρέπει την προσωπική ανάπτυξη, αλλά και με το σύνολο σχεδόν «των εννοιών της ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως το κίνητρο επίτευξης και την αποφυγή της αποτυχίας, την προκοινωνική συμπεριφορά και την επιθετικότητα, τη συμμόρφωση και την προσπάθεια για ατομικότητα, τις προκαταλήψεις και την αντιμετώπισή τους, τη διαπροσωπική εγγύτητα και απομάκρυνση» (Pyszczynski & Cox, 2004, σ. 425). Αν ο ορισμός του James είναι το πρώτο κοινό σημείο ανάμεσα σε όλες τις προσεγγίσεις στην έννοια της αυτο-εκτίμησης, το δεύτερο

κοινό σημείο είναι, σύμφωνα με τους Pyszczynski και συνεργάτες (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, Arndt, & Schimel, 2004) το κίνητρο του ατόμου να διατηρήσει υψηλή την αυτο-εκτίμησή του και να την προστατεύσει όταν απειλείται. Ταυτόχρονα, η αυτο-εκτίμηση, σύμφωνα με τον Rutter (1985), ενισχύεται από τα θετικά αποτελέσματα, και δίνει ώθηση στο άτομο για να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά τις προκλήσεις.

Ο λόγος για τον οποίο η έννοια της αυτο-εκτίμησης θεωρείται τόσο σημαντική, είναι η σχέση της με τα θετικά συναισθήματα και το γεγονός ότι η χαμηλή αυτο-εκτίμηση συνδέεται με αρκετά αρνητικά αποτελέσματα (Neff & Vonk, 2009). Επιπλέον, δεν είναι τόσο η υψηλή αυτο-εκτίμηση που συνδέεται με θετικά αποτελέσματα στην προσαρμογή, όσο η χαμηλή αυτο-εκτίμηση που συνδέεται με πολύ περισσότερα αρνητικά αποτελέσματα (DuBois & Flay, 2004). Για παράδειγμα, η χαμηλή αυτο-εκτίμηση συνδέεται με επικίνδυνες συμπεριφορές, όπως η χρήση ουσιών και τάσεις αυτοκτονίας (Wild, Flisher, Bhana, & Lombard, 2004), η επικίνδυνη σεξουαλική συμπεριφορά (Rosenthal, Moore, & Flynn, 1991), συναισθήματα λύπης και θυμού (Crocker & Park, 2004), προβλήματα στις φιλίες και κοινωνική απομόνωση (Crocker & Luhtanen, 2003). Επίσης, η χαμηλή αυτο-εκτίμηση στην εφηβεία είναι προβλεπτικός παράγοντας για μία σειρά αρνητικών αποτελεσμάτων στην ενήλικη ζωή, όπως η κατάθλιψη (Orth, Robins, & Roberts, 2008), χειρότερη σωματική και ψυχική υγεία, χειρότερες οικονομικές προοπτικές και εγκληματική συμπεριφορά (Trzesniewski, Donnellan, Moffit, Robins, Poulton, & Caspi, 2006).

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία, όμως, η έννοια της αυτο-εκτίμησης έχει γίνει πεδίο διαφωνίας. Οι Crocker και Park (2004) θεωρούν ότι η αναζήτηση της υψηλής αυτο-εκτίμησης, όπως εκφράζεται μέσα από την ανάγκη των ανθρώπων να νιώθουν καλά για τον εαυτό τους, λειτουργεί σαν κίνητρο για να επιδιώξουν την επιτυχία στους τομείς που κρίνουν σημαντικούς. Το αποτέλεσμα όμως είναι, να σταματήσει το άτομο να αντιμετωπίζει την επιτυχία ή την αποτυχία σαν μία διαδικασία μάθησης και ωρίμανσης, αλλά να συνδέει το αποτέλεσμα μόνο με το συναίσθημα της αυτο-εκτίμησης. (Crocker & Park, 2004). Η οπτική αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται και με μία σειρά αρνητικών αποτελεσμάτων που συνδέονται με την υψηλή αυτο-εκτίμηση, όπως η αυξημένη επιθετικότητα

όταν συνυπάρχει συνδυασμό με ένα αίσθημα ντροπής (Thomaes, Bushman, Stegge, & Olthof, 2008) ή με μεγαλύτερο ναρκισσισμό (Bushman, Baumeister, Thomaes, Ryu, Begeer, & West, 2009). Επίσης, οι Baumeister, Campbell, Krueger, και Vohs (2003) καταλήγουν στην ανασκόπησή τους ότι η αυτο-εκτίμηση μπορεί να συνδέεται με μία προδιάθεση στην περιπέτεια, τον πειραματισμό και την αίσθηση ευτυχίας, αλλά δεν έχει σημαντικά οφέλη, για παράδειγμα στην ακαδημαϊκή επάρκεια ή στις διαπροσωπικές σχέσεις. Επίσης, τονίζουν την συναφειακή φύση των σχέσεων που παρατηρούνται στις περισσότερες έρευνες για την αυτο-εκτίμηση και στη συνεπαγόμενη αδυναμία τους να καταδείξουν τις αιτιώδεις σχέσεις.

2.2.3. Αναπτυξιακά επιτεύγματα και επάρκεια

Οι Waters και Sroufe (1983) ήταν οι πρώτοι που σημείωσαν την σημασία που έχει η αναπτυξιακή αξιολόγηση της επάρκειας. Η σημαντικότερη σύγχρονη συνεισφορά στην θεωρία της επάρκειας, όπως εκφράζεται σήμερα, είναι η έννοια των αναπτυξιακών επιτευγμάτων, με κύριους εκφραστές τον Erikson (1968) και τον Havighurst (1972). Τα αναπτυξιακά επιτεύγματα έθεσαν τις βάσεις για τα κριτήρια με τα οποία ορίζεται η επιτυχημένη προσαρμογή και διαφοροποιούνται για κάθε αναπτυξιακή περίοδο. Η αξιολόγηση της επάρκειας στα αναπτυξιακά επιτεύγματα γίνεται, όχι μόνο από ειδικούς ψυχικής υγείας, αλλά από το ίδιο το άτομο και το σύνολο των σημαντικών άλλων με τους οποίους αλληλεπιδρά το άτομο, όπως οι γονείς, οι εκπαιδευτικοί, και οι φίλοι (Motti-Stefanidi, Berry, Chrysoschoou, Sam, & Phinney, 2012).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Erikson (1968), η οποία απορρέει από την ψυχαναλυτική θεωρία, υπάρχουν οχτώ αναπτυξιακά στάδια, από τη βρεφική μέχρι την ενήλικη ζωή και για καθένα από αυτά το άτομο έχει να αντιμετωπίσει μία ψυχοκοινωνική κρίση. Σε κάθε αναπτυξιακό στάδιο τίθεται ένα κεντρικό θέμα, όπως η εμπιστοσύνη προς τους γονείς ή ικανοποίηση από τη ζωή, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι το θέμα αυτό λύνεται οριστικά με την έλευση του επόμενου αναπτυξιακού σταδίου. Η επιτυχής ολοκλήρωση όμως καθενός από τα θέματα, διευκολύνει την αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προκλήσεων στα επόμενα στάδια (Masten & Coatsworth, 1995).

Όπως προτάθηκε από τον Erikson (1968), το κεντρικό αναπτυξιακό επίτευγμα της εφηβείας είναι η δημιουργία ταυτότητας και αναφέρεται στο να αισθάνεται κανείς άνετα με τον εαυτό του, να νιώθει ότι έχει ένα σκοπό στη ζωή, να έχει αίσθηση συνέχειας του εαυτού σε παρόν, παρελθόν και μέλλον, και να εκφράζει μία ταυτότητα που επιβεβαιώνεται από την κοινότητα ή σημαντικούς άλλους στη ζωή του (Erikson, 1987, 1968). Η κατάκτηση της ταυτότητας δεν είναι αυτόματη, αλλά εξελίσσεται από την παιδική ηλικία και ολοκληρώνεται με το πέρας της εφηβείας (Τάνταρος, 2004). Η επιτυχημένη έκβαση προϋποθέτει τον συνδυασμό των παιδικών ταυτίσεων με τα ατομικά χαρακτηριστικά και ενδιαφέροντα μέσα στο περιβάλλον που αναπτύσσεται το άτομο, και αποτελεί κριτήριο για την ομαλή ψυχοκοινωνική προσαρμογή του ατόμου. Σε αντίθετη περίπτωση, το αποτέλεσμα είναι η σύγχυση ρόλων και η αδυναμία του ατόμου να προχωρήσει σε σοβαρές δεσμεύσεις για το μέλλον του (Phinney & Ong, 2007).

Ο Marcia (1980), επέκτεινε τη θεωρία του Erikson στις δύο διεργασίες που την απαρτίζουν, την εξερεύνηση και τη δέσμευση. Αυτές οι διεργασίες συμβαίνουν ανεξάρτητα η μία από την άλλη και ο συνδυασμός τους μπορεί να οδηγήσει σε τέσσερα διαφορετικά αποτελέσματα: αν το άτομο δεν εμπλακεί σε καμία από τις δύο διεργασίες τότε οδηγείται στην απόσυρση (*identity diffusion*), αν το άτομο δεσμευτεί χωρίς πρώτα να εξερευνήσει οδηγείται σε διάχυση ταυτότητας (*identity foreclosure*), αν το άτομο δεν καταλήγει σε δέσμευση, παρά την εξερεύνηση θεωρείται ότι βρίσκεται σε *moratorium*, και μόνο τα άτομα που έχουν εξερευνήσει τα θεμελιώδη θέματα της ταυτότητάς τους και έχουν δεσμευτεί θεωρείται ότι έχουν φτάσει σε επίτευξη ταυτότητας (Phinney & Ong, 2007).

Ο Havighurst (1972) στη θεωρία του για τα αναπτυξιακά επιτεύγματα έλαβε υπόψη τις ατομικές ανάγκες καθώς και τους κοινωνικούς κανόνες, όπως προκύπτουν από το εκάστοτε κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, και υποστήριξε ότι το άτομο κρίνεται ως επιτυχημένο –από τον εαυτό του και τους άλλους- όταν καταφέρνει να ανταποκριθεί με επιτυχία σε όσα αναμένεται κοινωνικά, ανάλογα με την ηλικία του (Shiner & Masten, 2002. Masten & Coatsworth, 1995). Και σε αυτή τη θεωρία, το άτομο οφείλει να ολοκληρώσει με επιτυχία διαφορετικά κριτήρια για κάθε ηλικία, άλλα βιολογικά

(για παράδειγμα, το βάδισμα στη βρεφική ηλικία) και άλλα ψυχοκοινωνικά (όπως είναι η συναισθηματική ανεξαρτητοποίηση κατά την εφηβεία).

Αν και ο Havighurst είχε ως σημείο αναφοράς τη μεσαία τάξη των ΗΠΑ, δεν απέκλεισε και άλλα αναπτυξιακά επιτεύγματα τα οποία να ανταποκρίνονται σε διαφορετικές εθνικές, πολιτισμικές και κοινωνικο-οικονομικές ομάδες (Masten & Coatsworth, 1995). Για τη σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, τα αναπτυξιακά επιτεύγματα της εφηβείας είναι η παρακολούθηση και η κατάλληλη συμπεριφορά στο σχολείο, η επίλυση μαθηματικών προβλημάτων, η εκμάθηση των απαραίτητων φιλολογικών μαθημάτων (γλώσσα, ιστορία κ.λπ.), η ολοκλήρωση κάποιων τάξεων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (στην Ελλάδα ταυτίζεται με την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης), οι καλές σχέσεις με τους συμμαθητές, η δημιουργία και διατήρηση στενής φιλίας, και η υπακοή στους νόμους της κοινωνίας.

Η επιτυχής αντιμετώπιση αυτών των αναπτυξιακών προκλήσεων εξαρτάται τόσο από την προηγούμενη επίδοση του ατόμου στα προηγούμενα αναπτυξιακά στάδια, ενώ ταυτόχρονα επηρεάζει και την επίδοση του ατόμου στις προκλήσεις των επόμενων αναπτυξιακών σταδίων (Masten, Burt, & Coatsworth, 2006). Καθώς όμως τα αναπτυξιακά επιτεύγματα είναι διαφορετικά για κάθε ηλικία, η συνέχεια της προσαρμογής είναι ετεροτυπική, δηλαδή η επιτυχία στις κοντινές διαπροσωπικές σχέσεις δεν επηρεάζεται από την ποιότητα των σχέσεων αυτών στην εφηβεία (καθώς οι κοντινές διαπροσωπικές σχέσεις δεν αποτελούν αναπτυξιακό επίτευγμα της εφηβείας), αλλά από την ακαδημαϊκή και κοινωνική επάρκεια που έχει επιδείξει ο έφηβος, δηλαδή την ολοκλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων της εφηβείας (Roisman, Masten, Coatsworth, & Tellegen, 2004).

Γίνεται εύκολα αντιληπτό από τα παραπάνω, ότι η επιτυχία στους αναπτυξιακούς στόχους ενός συγκεκριμένου σταδίου, σηματοδοτεί και μία «προνομιούχα» είσοδο στο επόμενο, εξασφαλίζοντας περισσότερες πιθανότητες για μελλοντική προσαρμογή, ενώ, αντίθετα, η αποτυχία στην εκπλήρωση των αναπτυξιακών απαιτήσεων μπορεί να «υποθηκεύσει» και τη μελλοντική επιτυχία (Masten & Motti-Stefanidi, 2009). Οι Waters και Sroufe (1983) προέβλεψαν ότι η επιτυχής

αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προκλήσεων θα έχει συνέπεια στην πορεία της ανάπτυξης, ακόμη και με τη διαφοροποίηση των προκλήσεων αυτών ανάλογα με την ηλικία του ατόμου. Επιπλέον, θεώρησαν ότι από τα αναπτυξιακά επιτεύγματα αυτά που έχουν τη μεγαλύτερη εγκυρότητα ως δείκτες επάρκειας και ως κριτήρια πρόβλεψης είναι όσα απαιτούν τον συντονισμό διαφόρων διεργασιών (γνωστικών, συμπεριφορικών και συναισθηματικών) και ανταποκρίνονται σε πραγματικές προκλήσεις που απαντώνται στο περιβάλλον του ατόμου (Coatsworth, 2010). Από τη μία πλευρά, υπάρχουν χαρακτηριστικά που ήδη από την παιδική ηλικία μπορούν να προβλέψουν την πορεία της προσαρμογής στην ενήλικη ζωή, και από την άλλη, η προσαρμογή κατά την παιδική ηλικία φαίνεται να προβλέπει χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ενήλικα (Shiner & Masten, 2002). Τέτοια χαρακτηριστικά είναι η κινητοποίηση για και η άντληση ικανοποίησης από την εκμάθηση δεξιοτήτων (Masten & Coatsworth, 1998) και η ακαδημαϊκή ευσυνειδησία, τα οποία προβλέπουν την κατάκτηση αναπτυξιακών επιτευγμάτων σε βάθος χρόνου, όπως είναι η ακαδημαϊκή επιτυχία στο πανεπιστήμιο στην ηλικία των 20 ετών, όσο και επαγγελματική επιτυχία στην ηλικία των 30 ετών (Shiner & Masten, 2002), ακόμη και παρά το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο (Roeser & Peck, 2003). Αντίστροφα, η μη εκπλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων της παιδικής ηλικίας, δηλαδή η οριακή επάρκεια του παιδιού, φαίνεται να συνδέεται με αρνητικό συναίσθημα, θυμό και αρνητικές σχέσεις στην ενήλικη ζωή (Shiner & Masten, 2002).

Δύο από τα πιο σημαντικά αναπτυξιακά επιτεύγματα της εφηβείας, όπως τα όρισαν και ο Kohlberg με τους συνεργάτες του σε δύο σημαντικές ανασκοπήσεις της μέχρι τότε βιβλιογραφίας (Kohlberg, Ricks, & Snarey, 1984. Kohlberg, LaCrosse, & Ricks, 1972) είναι η σχολική επίδοση, που αντανακλά την προσαρμογή στο σχολείο, και τη σύμφωνη με τους κανόνες της κοινωνίας συμπεριφορά (Masten, Burt, & Coatsworth, 2006).

Σχολική επίδοση

Η πιο χαρακτηριστική και σημαντική κοινωνική δομή στη ζωή του εφήβου είναι το σχολείο. Ο ρόλος αυτού του υποστηρικτικού συστήματος είναι όχι μόνο να υποστηρίξει κατά τη μεταβατική περίοδο, αλλά και να προετοιμάσει τον έφηβο για τα αυξημένα δικαιώματα και υποχρεώσεις που

σύντομα αναλαμβάνει (Arnett, 2010). Η είσοδος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση συνοδεύεται από αυξημένες μαθησιακές υποχρεώσεις, ένα νέο πλαίσιο και καινούριες κοινωνικές απαιτήσεις. Και όπως παρατηρούν οι Roeser, Eccles, και Sameroff, (1998), αυτό το νέο πλαίσιο δεν συνάδει απαραίτητα με τις αναπτυξιακές ανάγκες του εφήβου, αφού προωθεί τον ανταγωνισμό, όταν οι έφηβοι αρχίζουν και εξετάζουν πιο έντονα τον εαυτό τους, τους στερεί από θετικά πρότυπα, αφού δεν έχουν πια έναν εκπαιδευτικό αναφοράς, αλλά πολλούς και δεν τους αφήνει περιθώρια για αυτονομία, τη στιγμή που τα χρειάζονται περισσότερο. Οι Eccles και Midgley (1989) πρότειναν ότι οι έφηβοι, προκειμένου να διατηρήσουν το ενδιαφέρον τους για την εκπαιδευτική διαδικασία, χρειάζονται μη ανταγωνιστικά και μη συγκριτικά περιβάλλοντα, ευκαιρίες να ασκήσουν την αυξανόμενη ωριμότητά τους στη λήψη αποφάσεων και υποστηρικτικές έξω-οικογενειακές σχέσεις, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν την αυτονομία τους. Και από την άλλη πλευρά, όταν οι έφηβοι βρίσκουν το σχολείο ενδιαφέρον, σημαντικό, και απαραίτητο για τους μελλοντικούς τους στόχους, τότε κλίνουν προς θετικές συμπεριφορές, καθώς αποκτούν μια αίσθηση ελπίδας και κατεύθυνσης (Roeser, Eccles, & Sameroff, 1998).

Η προσαρμογή στο σχολείο και η ικανότητα του εφήβου να αντεπεξέρχεται στις μαθησιακές προκλήσεις είναι ένα βασικό αναπτυξιακό επίτευγμα της εφηβείας, αλλά και ένα σημαντικό παράγοντα για την προσαρμογή και στην ενήλικη ζωή, ειδικά μέσα στο πλαίσιο της σύγχρονης κοινωνίας. Η σχολική επιτυχία δεν επηρεάζει τον έφηβο μόνο βραχυπρόθεσμα, αλλά και μακροπρόθεσμα (Altschul, Oyserman, & Bybee, 2006). Συγκεκριμένα, η σχολική αποτυχία σχετίζεται με προβλήματα βάρους (Kautiainen, Koivisto, Koivulsita, Lintonen, Virtanen, & Rimpela, 2009), χρήση ουσιών (Henry, 2010), μειωμένη αυτο-εκτίμηση (Incevic, Pillemer, & Brackett, 2010) και κατάθλιψη (Herman, Lambert, Reinke, & Ialongo, 2008). Μακροπρόθεσμα, στην ενήλικη ζωή, η σχολική αποτυχία σχετίζεται με αυξημένη χρήση αλκοόλ (Huurre, Lintonen, Kaprio, Marttunen, & Aro, 2010), ενώ η σχολική επιτυχία με εργασιακή επάρκεια (Masten, Desjardins, McCormick, Kuo, & Long, 2010) και καλύτερες εργασιακές προοπτικές (Johnson, McGue, & Iacono, 2006).

Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που επηρεάζουν τη σχολική επίδοση είναι το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο δεν επηρεάζει μόνο άμεσα την σχολική επίδοση, αλλά και έμμεσα, μέσα από την γειτονιά στην οποία βρίσκεται το σχολείο (Sirin, 2005), την εμπλοκή των γονέων (Szumski & Karwowski, 2012), και την ετοιμότητα του παιδιού για το σχολείο (Duncan, και συν., 2007). Οι Johnson, McGue, & Iacono (2006) θεωρούν ότι το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας εκφράζει πολλά από τα χαρακτηριστικά των οικογενειακών παραγόντων επικινδυνότητας, όπως το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων ή προβλήματα ψυχικής υγείας.

Συμπεριφορά

Η συμμόρφωση με την κοινωνικά επιθυμητή συμπεριφορά αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά κριτήρια αξιολόγησης των εφήβων από τους ενήλικες. Η συστηματική παραβίαση των κανόνων θεωρείται σύμπτωμα ψυχοπαθολογίας και είναι ένα από τα κριτήρια της διαταραχής της συμπεριφοράς. Η συμμόρφωση αναφέρεται στην υπακοή στους γονείς, κατά την παιδική ηλικία, και τη συμμόρφωση με τους κανόνες στην εφηβεία, ενώ η προκοινωνική συμπεριφορά στη μέριμνα για τους άλλους και οι δύο αυτοί τομείς συνδέονται με τη σχολική προσαρμογή και τις σχέσεις (Masten, Burt, & Coatsworth, 2006). Το αναπτυξιακό επίτευγμα που αναμένεται από τους εφήβους είναι η υπακοή στους κανόνες, χωρίς τη συνεχή επίβλεψη από τους ενήλικες (Masten & Motti-Stefanidi, 2009). Τα προβλήματα συμπεριφοράς διαχωρίζονται σε δύο ευρείες κατηγορίες: αυτά που σχετίζονται με άμεση και εμφανή επιθετικότητα (π.χ. θυματοποίηση και εκφοβισμός άλλων παιδιών στο σχολείο) και αυτά που σχετίζονται με σχεσιακή επιθετικότητα (π.χ. αποκλεισμός ενός παιδιού από κοινές δραστηριότητες). Τα προβλήματα συμπεριφοράς στα αγόρια είναι πιο άμεσα και εμφανή, ενώ για τα κορίτσια εντοπίζονται στις σχέσεις (Frick & Viding, 2009). Στην εφηβεία παρατηρείται μία σημαντική αύξηση στα προβλήματα συμπεριφοράς, για λόγους που έχουν να κάνουν με την αυξανόμενη πίεση από τους συνομηλίκους, και τη μείωση του γονεϊκού ελέγχου. Αυτά τα προβλήματα συμπεριφοράς, στις περισσότερες περιπτώσεις, μειώνονται με τη μετάβαση στην ενηλικίωση (Monahan, Steinberg, Cauffman, & Mulvey, 2009).

Μία σημαντική διαφοροποίηση για τα προβλήματα συμπεριφοράς σχετίζεται με το χρόνο έναρξης των προβλημάτων, με δύο διακριτές ομάδες: αυτή που τα προβλήματα συμπεριφοράς αρχίζουν στην παιδική ηλικία και συνεχίζει στα επόμενα αναπτυξιακά στάδια και την ομάδα που τα προβλήματα συμπεριφοράς αρχίζουν και τελειώνουν στην εφηβεία. Η Moffitt (2006, 1993) θεωρεί ότι αυτές οι δύο ομάδες είναι διαφορετικές στα χαρακτηριστικά, τη σοβαρότητα των προβλημάτων συμπεριφοράς και την πρόγνωση. Στην πρώτη ομάδα τα προβλήματα στη συμπεριφορά κατά την παιδική ηλικία είναι ήπια, αλλά εντείνονται στην εφηβεία, και είναι περισσότερο πιθανό να συνεχιστούν και στην ενήλικη ζωή, ως παραβατικότητα και εγκληματική συμπεριφορά. Στη δεύτερη ομάδα, δεν παρουσιάζονται σημαντικά προβλήματα κατά την παιδική ηλικία, αλλά η έναρξη της προβληματικής συμπεριφοράς γίνεται στην εφηβεία, και με την είσοδο στην ενήλικη ζωή τα προβλήματα συμπεριφοράς μειώνονται ή/και εξαφανίζονται εντελώς. Αυτές οι δύο ομάδες διαφέρουν όχι μόνο ως προς το χρόνο έναρξης και την έκβαση, αλλά και ως προς τους παράγοντες επικινδυνότητας, με την πρώτη ομάδα να αντιμετωπίζει χρόνια αντιξοότητα με αποτελέσματα που εκτείνονται σε πολλά αναπτυξιακά στάδια. Αντίθετα, στη δεύτερη ομάδα, τα προβλήματα συμπεριφοράς συχνά αποτελούν μια υπερβολική έκφραση της αναταραχής της εφηβείας (Frick & Viding, 2009. Moffitt, 2003. Stattin & Magnusson, 1995). Ο λόγος πίσω από τα προβλήματα συμπεριφοράς που συμπίπτουν χρονικά μόνο με την περίοδο της εφηβείας, είναι, σύμφωνα με τη Moffitt (2006), η ανάγκη των εφήβων να γεφυρώσουν το χάσμα με τα προνόμια της ενήλικης ζωής, ενώ σημαντικό ρόλο παίζει και η ψυχοκοινωνική ωριμότητα που επιτυγχάνεται με την πάροδο του χρόνου (Monahan, Steinberg, Cauffman, & Mulvey, 2009). Παρά τα τόσο διαφορετικά χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών, όπως παρατηρεί η Moffitt (1993), κατά τη διάρκεια της εφηβείας, είναι πολύ δύσκολο να διακρίνουμε σε ποια από τις δύο ομάδες ανήκει ο παραβατικός έφηβος.

Μια μεγαλύτερη εξειδίκευση στις δύο γενικές ομάδες παραβατικών εφήβων της Moffitt, παρουσιάζουν οι Monahan, Steinberg, Cauffman, & Mulvey (2009). Παρακολούθησαν για πέντε χρόνια περισσότερους από χίλιους έφηβους που παρουσίασαν έντονα παραβατική και εγκληματική

συμπεριφορά. Τα ευρήματά τους δείχνουν ότι υπάρχουν πέντε διαφορετικές αναπτυξιακές πορείες (trajectories) που μπορεί να ακολουθήσουν οι έφηβοι παραβάτες. Αυτές είναι: α) η συνεχής εμπλοκή με χαμηλά επίπεδα παραβατικής συμπεριφοράς, β) η συνεχής εμπλοκή με μέτρια επίπεδα παραβατικής συμπεριφοράς, γ) η έντονα παραβατική συμπεριφορά που αρχίζει στην πρώιμη εφηβεία και μειώνεται γρήγορα με την είσοδο στην ενήλικη ζωή, δ) η έντονα παραβατική συμπεριφορά που αρχίζει στη μέση εφηβεία και μειώνεται γρήγορα με την είσοδο στην ενήλικη ζωή, και ε) η έντονα παραβατική συμπεριφορά στην εφηβεία που συνεχίζει και στην ενήλικη ζωή. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, λιγότερο από το 6% των νέων ανήκει στην τελευταία κατηγορία. Οι νέοι όλων των υπόλοιπων κατηγοριών συνεχίζουν την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη, που συνεπάγεται και μείωση στην παραβατική συμπεριφορά, μετά την πάροδο της εφηβείας. Οι νέοι σε όλες τις ομάδες παρουσιάζουν και κοινά χαρακτηριστικά: με την πάροδο της ηλικίας αυξάνεται η αντίσταση στην πίεση από τους συνομηλίκους και συνεχίζεται η ψυχοκοινωνική ωρίμανση, (Monahan, Steinberg, Cauffman, & Mulvey, 2009).

Η σημασία των φίλων είναι καθοριστική για τη συμπεριφορά των εφήβων και από τη σχέση αυτή δεν εξαιρείται η συμμόρφωση με την κοινωνικά επιθυμητή ή την παραβατική συμπεριφορά (Knecht, Snijders, Baerveldt, Steglich, & Raub, 2010). Η σχέση αυτή οφείλεται τόσο στην επιλογή των φίλων, όσο και στην επιρροή που ασκούν οι φίλοι στον έφηβο. Ταυτόχρονα, και η απόρριψη του παιδιού από τους συνομηλίκους στη μέση παιδική ηλικία μπορεί να οδηγήσει σε αντικοινωνική συμπεριφορά στην εφηβεία (Sha, Trentacosta, & Shaw, 2009). Η Moffitt (1993) αναφέρει ότι οι παραβατικοί συνομηλικοί αποκτούν ολοένα και πιο κεντρικό ρόλο στη ζωή του εφήβου, με αποκορύφωμα περίπου την ηλικία των 17 ετών, όπου η επιρροή τους αρχίζει να φθίνει. Από την πλευρά των παιδιών που είναι ήδη παραβατικά από την παιδική ηλικία, η εφηβεία είναι η περίοδος που θα αποκτήσουν «φίλους», αλλά πρόκειται περισσότερο για μιμητές της συμπεριφοράς τους, αφού η εφηβεία είναι η περίοδος που οι παραβατικοί έφηβοι απολαμβάνουν την περισσότερη δημοτικότητα ανάμεσα στους συνομηλίκους τους. Αυτές οι «φιλίες» χάνονται με την είσοδο στην

ενηλικίωση, αφού οι περισσότεροι νεαροί ενήλικες, πλέον, αποστασιοποιούνται από παραβατικές συμπεριφορές (Moffitt, 1993).

Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες σχέσεις που εμφανίζονται στη βιβλιογραφία είναι αυτή ανάμεσα στα προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης. Όπως παρατηρούν οι Masten, Burt, & Coatsworth (2006), τα προβλήματα εσωτερίκευσης μπορούν να λειτουργήσουν αποτρεπτικά για την παρουσία προβλημάτων στη συμπεριφορά και επικίνδυνων συμπεριφορών. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να αποτελεί και μία εξήγηση στο γιατί δεν εμφανίζουν παραβατική συμπεριφορά όλοι οι έφηβοι. Άλλες πιθανές εξηγήσεις είναι ότι η καθυστέρηση στην εμφάνιση της ήβης σε κάποιους εφήβους μειώνει τις ευκαιρίες για παραβατική συμπεριφορά, αλλά και το γεγονός ότι κάποιοι έφηβοι αναλαμβάνουν ρόλους ενήλικα νωρίτερα στη ζωή (Moffitt, 1993).

2.2.4. Κλιμακούμενες επιπτώσεις (cascading effects) στην προσαρμογή

Τα αναπτυξιακά επιτεύγματα παρουσιάζουν διαχρονική συνοχή, αλλά ταυτόχρονα η επιτυχία (ή η αποτυχία) λειτουργεί σαν χιονοστιβάδα, παρασύροντας περισσότερους από έναν τομείς. Αυτή την επίδραση παρατήρησαν η Masten και οι συνεργάτες της (2005), για τους παράγοντες που συντελούν στην προσαρμογή και την τάση τους να έχουν κλιμακούμενες επιπτώσεις (cascading effects) και αθροιστική επίδρασή. Σύμφωνα με τον ορισμό των Masten και Cicchetti (2010, σελ. 491), ως κλιμακούμενες επιπτώσεις ορίζονται *«οι συγκεντρωτικές συνέπειες που έχουν στην ανάπτυξη οι ποικίλες αλληλεπιδράσεις και διεργασίες που συμβαίνουν στα αναπτυσσόμενα συστήματα, των οποίων τα αποτελέσματα διαχέονται σε διάφορα επίπεδα, τομείς και συστήματα»*. Η μελέτη των κλιμακούμενων αυτών επιπτώσεων αρχικά εστίασε στην ψυχοπαθολογία (Patterson & Capaldi, 1992. Kohlberg, LaCrosse, & Ricks, 1972), αλλά μέσα από διαχρονικές μελέτες (Masten, και συν., 2005) φάνηκε ότι εφαρμόζεται και στην επάρκεια και τη διατήρησή της στην πορεία της ανάπτυξης (Coatsworth, 2010). Ο Vaillant με τους συνεργάτες του σε μία από τις πιο σημαντικές διαχρονικές έρευνες για την πορεία της ανάπτυξης ακολούθησαν μία ομάδα ατόμων από την αρχή της εφηβείας τους και για σχεδόν 70 έτη, διαπιστώνοντας ότι η επάρκεια στην εφηβεία (που

αξιολογούταν με κριτήρια όπως η συμμετοχή στις δουλειές του σπιτιού, η καλή συμμετοχή στο σχολείο, και ικανότητα για αντιμετώπιση προβλημάτων) αποτελούσε τον καλύτερο παράγοντα πρόβλεψης για καλή ζωή στη μέση ηλικία, δηλαδή περισσότερες πιθανότητες να έχουν δουλειά και στενές διαπροσωπικές σχέσεις και λιγότερες πιθανότητες για συναισθηματικά προβλήματα (Felsman & Vaillant, 1987. Vaillant & Vaillant, 1981). Δηλαδή, η λειτουργικότητά τους σε συγκεκριμένους τομείς στα πρώτα στάδια την ανάπτυξης τους επηρέαζε και τη μελλοντική προσαρμογή σε παρόμοιους αλλά και διαφορετικούς τομείς (Coatsworth, 2010).

Αντίστοιχα ευρήματα παρουσιάζει και μία ακόμη διαχρονική μελέτη, το Project Competence, το οποίο ξεκίνησε ο Norman Garmezy και συνεχίζει η Ann Masten (Masten, Hubbard, Gest, Tellegen, Garmezy, & Ramirez, 1999. Garmezy, Masten, & Tellegen, 1984). Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, η επάρκεια σε βασικά αναπτυξιακά επιτεύγματα της παιδικής ηλικίας, όπως η ακαδημαϊκή επιτυχία, η κοινωνική επάρκεια με συνομηλίκους, και η συμμόρφωση με τους κανόνες, έχει αντοχή στο χρόνο. Επίσης, καταδεικνύεται με σαφήνεια ότι η επιτυχής ολοκλήρωση των γενικότερων αναπτυξιακών προκλήσεων ενός σταδίου είναι αυτή που προβλέπει καλύτερα τη γενική επιτυχία και στα επόμενα στάδια, ενώ οι πιο εξειδικευμένες ικανότητες λειτουργούν μέσα από πιο περίπλοκες διαδρομές (Masten, και συν., 2005). Η σχέση αυτών των πιο εξειδικευμένων ικανοτήτων με τα ευρεία κριτήρια της προσαρμογής μπορεί να μην είναι πάντα πολύ ισχυρή, αλλά καθώς επιδρούν, έστω και μέτρια, σε πολλά αναπτυξιακά πεδία, η επιρροή τους γίνεται τελικά καθοριστική (Coatsworth, 2010).

Η μελέτη των κλιμακούμενων επιδράσεων στοχεύει στο να συμβάλλει στην αποσαφήνιση των διαφορετικών διαδρομών που ακολουθεί η ανάπτυξη. Η Masten με τους συνεργάτες της σε μία καθοριστική μελέτη (Masten, et al., 2005) κατέδειξε τον τρόπο που τα προβλήματα συμπεριφοράς επηρεάζουν την ακαδημαϊκή επάρκεια, η οποία, με τη σειρά της, οδηγεί σε προβλήματα εσωτερίκευσης, σε ένα διάστημα από την παιδική ηλικία στην πρώιμη ενήλικη ζωή, κάτι που επιβεβαιώθηκε αργότερα από τους Burt και Roisman (2010) και τους Moilanen, Shaw, και Maxwell (2010). Οι Obradović και Hirwell (2010), όμως, έδειξαν ότι ειδικά για τα κορίτσια στην εφηβεία, τα

προβλήματα συμπεριφοράς υποσκάπτουν την κοινωνική επάρκεια κατά την μετάβαση στην εφηβεία και επακόλουθα την αύξηση των προβλημάτων εσωτερίκευσης. Οι Bornstein, Hahn, και Haynes (2010) ακολουθούν αντίστροφη πορεία υποδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο η χαμηλή κοινωνική επάρκεια στην πρώιμη παιδική ηλικία φαίνεται να συνδέεται με προβλήματα συμπεριφοράς και εσωτερίκευσης έξι και δέκα χρόνια αργότερα, ενώ τα κοινωνικά επαρκή μικρά παιδιά δεν δείχνουν τέτοια συμπτώματα στις ίδιες ηλικίες. Οι McClain, Wolchik, Winslow, Tein, Sandler και Millsap (2010) υποστηρίζουν ότι η αποτελεσματική πειθαρχία από τη μητέρα συμβάλλει στη μείωση προβλημάτων εσωτερίκευσης στην παιδική ηλικία, η οποία οδηγεί σε καλύτερη ακαδημαϊκή προσαρμογή και λιγότερα προβλήματα στην εφηβεία. Προσανατολισμένοι στη θετική έκβαση της προσαρμογής, οι Lewin-Bizan, Bowers, και Lerner (2010) έδειξαν πως η θετική ανατροφή μπορεί να προβλέψει της σκόπιμη αυτο-ρύθμιση, η οποία προβλέπει επάρκεια, και η επάρκεια προβλέπει αυξημένη πρόθεση για συνεισφορά.

Ουσιαστικά, η κλιμάκωση των επιδράσεων συνοψίζεται στο ότι η επάρκεια χτίζεται πάνω στην ανάπτυξη όπως οι νέες δεξιότητες προστίθενται πάνω στις παλιές, χωρίς όμως αυτό να συνεπάγεται γραμμική συσχέτιση μεταξύ των κριτηρίων της επάρκειας. Αυτό που αντανακλάται στην έννοια της κλιμάκωσης είναι η περιπλοκότητα και η ποικιλομορφία των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στα διάφορα αναπτυξιακά συστήματα και τη συγκεντρωτική επιρροή τους στην έκβαση της ανάπτυξης (Coatsworth, 2010). Τα αντικρουόμενα ή και αλληλοσυμπληρούμενα ευρήματα των ερευνών που αναφέρθηκαν νωρίτερα αποδεικνύουν περίτρανα την πολυπλοκότητα των αλληλεπιδράσεων που συμβαίνουν κατά την ανάπτυξη.

Ως μία τελευταία σημείωση στο θέμα της θετικής έκβασης της προσαρμογής, είναι ενδιαφέρουσα μια παρατήρηση που προκύπτει από την έρευνα της ψυχικής ανθεκτικότητας: Είναι σπάνιες οι περιπτώσεις παιδιών που παρουσιάζουν χαμηλά επίπεδα επάρκειας, χωρίς να αντιμετωπίζουν κάποια αντιξοότητα, εφόσον υπάρχουν προσαρμοστικά συστήματα που υποστηρίζουν την ανάπτυξή τους μέσα στο χρόνο, είτε αυτά είναι σε ατομικό επίπεδο (όπως οι γνωστικές διεργασίες και η κινητοποίηση για εκμάθηση δεξιοτήτων) είτε είναι συνάρτηση

κοινωνικών παραγόντων (όπως οι κοντινές σχέσεις με γονεϊκά πρότυπα και φίλους, και ένα οικογενειακό σύστημα που λειτουργεί υποστηρικτικά). Φαίνεται ότι η ίδια η εξέλιξη μεροληπτεί υπέρ της θετικής προσαρμογής, όταν το περιβάλλον είναι ευνοϊκό (Masten & Obradović, 2006. Masten, Hubbard, Gest, Tellegen, Garmezy, & Ramirez, 1999).

3. Ψυχική ανθεκτικότητα

Η μελέτη του φαινομένου της ψυχικής ανθεκτικότητας άρχισε από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, με βασικό στόχο την συμβολή της γνώσης στη μελέτη της ψυχοπαθολογίας και στο σχεδιασμό αποτελεσματικότερων παρεμβάσεων για τα παιδιά που αντιμετωπίζουν αντιξοότητα, στα πλαίσια του μοντέλου της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας, που επικεντρωνόταν στην ψυχική υγεία και την προσαρμογή μέσα από το πρίσμα της ανάπτυξης (Luthar, 2006. Masten & Obradović, 2006). Η παρατήρηση που οδήγησε στο φαινόμενο της ψυχικής ανθεκτικότητας αφορούσε τα παιδιά που ανήκαν σε ομάδες με αυξημένο κίνδυνο για εμφάνιση ψυχοπαθολογίας, αλλά η προσαρμογή τους είχε διαφορετικά από τα αναμενόμενα αποτελέσματα (Masten, 2012).

Οι πρώτες αντιδράσεις για το φαινόμενο αυτό υπονοούσαν ότι τα ψυχικά ανθεκτικά παιδιά κατέχουν κάποιες «υπερδυνάμεις» που τα καθιστούν απρόσβλητα στην ψυχοπαθολογία, αλλά η πραγματική έκπληξη ήταν το πόσο συνηθισμένη είναι στην πραγματικότητα η ψυχική ανθεκτικότητα· ή αλλιώς, αυτό που η Masten περιέγραψε ως «συνηθισμένη μαγεία» (Masten, 2001). Αυτή η «συνηθισμένη μαγεία» αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο συνηθισμένα συστήματα, ενδογενή και περιβαλλοντικά, λειτουργούν ώστε να διασφαλίσουν ότι τα παιδιά θα ξεπεράσουν τον κίνδυνο (Masten & Motti-Stefanidi, 2009). Η μελέτη της ψυχικής ανθεκτικότητας άλλαξε θεμελιωδώς τον τρόπο σκέψης σχετικά με την ψυχοπαθολογία, και μετατόπισε το ενδιαφέρον από την κατανόηση της ψυχοπαθολογίας και των προβλημάτων που δημιουργεί, στην έρευνα σχετικά με τους τρόπους αποφυγής και αντιμετώπισής της, ανοίγοντας τον δρόμο στη δημιουργία στοχευμένων παρεμβάσεων (Wright & Masten, 2005).

Η έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας αναφέρεται στην καλή προσαρμογή του ατόμου, παρά την έκθεσή του σε σοβαρές απειλές για την ανάπτυξη ή την προσαρμογή του και η έρευνα επικεντρώνεται στις διεργασίες που οδηγούν στην καλή προσαρμογή (Masten, 2001). Η αντιξοότητα που θέτει σε κίνδυνο την προσαρμογή μπορεί να υπάρχει στο παρελθόν ή στο παρόν του ατόμου. Από τον ορισμό της ψυχικής ανθεκτικότητας προκύπτουν οι δύο διαστάσεις του

φαινομένου. Η πρώτη είναι η θετική έκβαση της προσαρμογής του ατόμου, και η δεύτερη η ύπαρξη κάποιας συνθήκης απειλητικής για την προσαρμογή και την ανάπτυξη (Masten & Motti-Stefanidi, 2009. Wright & Masten, 2005). Εξ' αιτίας αυτών των δύο διαστάσεων, η ψυχική ανθεκτικότητα είναι μια ιεραρχικά ανώτερη έννοια που δεν μπορεί να αξιολογηθεί άμεσα, αλλά μόνο έμμεσα, ως συνάρτησή τους (Luthar, 2006).

Η ύπαρξη αυτών των δύο διαστάσεων δημιουργούν ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο κρίνεται αν ένα παιδί μπορεί να θεωρηθεί ψυχικά ανθεκτικό. Από τη μία πλευρά υπάρχει το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο που καθορίζει τι είναι η θετική προσαρμογή, και από την άλλη το πλαίσιο της απειλητικής συνθήκης, της διάρκειας και των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της. Η ψυχική ανθεκτικότητα εννοείται όταν υπάρχει παρουσία συνθηκών, αρκετά απειλητικών για την ανάπτυξη, αλλά παρόλα αυτά, το αποτέλεσμα είναι η σημαντικά καλύτερη από το αναμενόμενο θετική προσαρμογή (Luthar, 2006. Riley & Masten, 2005). Ταυτόχρονα, η ψυχική ανθεκτικότητα δεν αφορά μόνο τα άτομα, αλλά και τα συστήματα μέσα στα οποία κινούνται τα άτομα, όπως είναι το σχολείο ή η κοινότητα (Masten & Motti-Stefanidi, 2009).

Τα κριτήρια για τη θετική προσαρμογή διαχωρίζονται ανάμεσα στην επιτυχή εκπλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων και την απουσία συμπτωμάτων ψυχοπαθολογίας. Ένας άλλος διαχωρισμός είναι ανάμεσα στα εξωτερικά κριτήρια επάρκειας και τα αναπτυξιακά επιτεύγματα, όπως είναι η ακαδημαϊκή επίδοση, και στην εσωτερική υποκειμενική αίσθηση ευημερίας του ατόμου (Masten, 2001). Αυτά τα δύο κριτήρια, όπως αναφέρουν οι Masten και Motti-Stefanidi (2009), αντανακλούν την διπλή φύση της προσαρμογής των ζώντων οργανισμών, από την πλευρά της ψυχολογίας: καλή λειτουργία ενδοψυχικά, αλλά και σε σχέση με το περιβάλλον. Ενώ είναι δυνατόν για ένα άτομο να είναι χαρούμενο και ευτυχισμένο, χωρίς να είναι και επιτυχημένο, και το αντίστροφο, σοβαρές ελλείψεις σε έναν από τους δύο τομείς, μπορούν να θέσουν σε κίνδυνο το σύνολο της αναπτυξιακή πορείας του παιδιού (Masten & Motti-Stefanidi, 2009). Τα ψυχικά ανθεκτικά παιδιά γενικά τα καταφέρνουν αρκετά καλά στους τομείς αυτούς, χωρίς όμως αυτό να

σημαίνει ότι πρέπει να παρουσιάζουν ιδιαίτερα υψηλή επίδοση, αλλά πάντα και σε συνάρτηση του μεγέθους της απειλής που έχουν συναντήσει.

Τα κριτήρια για την επάρκεια ενός παιδιού εξαρτώνται από το φύλο και την ηλικία του, και την κοινωνία στην οποία ζει και τις απαιτήσεις της και η επάρκεια κρίνεται από το πόσο καλά το παιδί τα έχει καταφέρει στο παρελθόν, και συνεχίζει να τα καταφέρνει σε σχέση με αυτά τα κριτήρια. Το πλαίσιο της απειλητικής συνθήκης είναι σημαντικό για την αξιολόγηση της επάρκειας. Οι Luthar, Cicchetti, & Becker (2000) θεωρούν ότι σε περιπτώσεις μέτριας απειλής, τότε η υψηλή λειτουργικότητα θα έπρεπε να θεωρείται κριτήριο για την ψυχική ανθεκτικότητα, ενώ σε περιπτώσεις υψηλού κινδύνου, τότε μέτρια λειτουργικότητα είναι αρκετή. Αντίστοιχα, οι Riley & Masten θεωρούν ότι σε περιπτώσεις που η απειλή είναι πολύ μεγάλη, όπως ένας πόλεμος, τότε το πρώτο κριτήριο για την ψυχική ανθεκτικότητα είναι η επιβίωση. Τα συνηθισμένα κριτήρια για την επάρκεια, έχουν νόημα όταν οι συνθήκες της ζωής του παιδιού επιστρέψουν στην κανονικότητα (Riley & Masten, 2005). Επίσης, σημαντική για τη θετική ανθεκτικότητα είναι η αξιολόγηση της προσαρμογής σε συγκεκριμένους τομείς, ανάλογα με το είδος της επικινδυνότητας. Η Luthar (2006) αναφέρει συγκεκριμένα το παράδειγμα των παιδιών που παρότι αναπτύσσονται σε κοινότητες με υψηλή παραβατική συμπεριφορά, καταφέρνουν και συμμορφώνονται με τους κανόνες.

Ένα ψυχικά ανθεκτικό παιδί δεν είναι απαραίτητα ένα παιδί που παραμένει ανέγγιχτο από τις απειλητικές συνθήκες για την προσαρμογή του, ούτε ένα παιδί που θα είναι για πάντα ψυχικά ανθεκτικό (Wright & Masten, 2005). Η Luthar (2006) τονίζει την ύπαρξη παιδιών που, παρότι θεωρήθηκαν ψυχικά ανθεκτικά, παρουσίασαν προβλήματα εσωτερίκευσης. Στην περίπτωση αυτών των παιδιών, αυτά τα προβλήματα μπορεί να γίνουν ένας νέος κίνδυνος για την προσαρμογή τους. Επιπλέον, η ψυχική ανθεκτικότητα δεσμεύεται από τις συγκεκριμένες συνθήκες κάθε περίπτωσης, και μπορεί να συνδέεται με συγκεκριμένους τομείς, όπως σε σχέση με την εκπαίδευση ή το συναίσθημα (Luthar, 2006).

3.1. Παράγοντες επικινδυνότητας

Η συνθήκη απειλής είναι απαραίτητη στην έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας, καθώς χωρίς αυτή δεν μπορούμε να αναφερόμαστε σε ψυχικά ανθεκτικά, αλλά σε καλά προσαρμοσμένα άτομα. Η απειλητική συνθήκη ονομάζεται αντιξοότητα ή παράγοντας επικινδυνότητας, και καλύπτει ένα μεγάλο εύρος παραγόντων, από κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς κριτήρια, όπως είναι το χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, έως γενετικούς και βιολογικούς, όπως είναι το χαμηλό βάρος του παιδιού στη γέννηση. Ένας γενικός ορισμός είναι ότι η επικινδυνότητα αναφέρεται σε συνθήκες ή χαρακτηριστικά που συνήθως προβλέπουν δυσκολίες στην εκπλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων και τα συνεπαγόμενα προβλήματα στη συμπεριφορά, το συναίσθημα ή την ψυχική υγεία (Masten & Motti-Stefanidi, 2009, σελ. 722). Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό των παραγόντων επικινδυνότητας είναι ότι συσσωρεύονται, και έχουν ως αποτέλεσμα την επιπρόσθετη επιβάρυνση του ατόμου. Για παράδειγμα, το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο μπορεί να συνεπάγεται λιγότερες ευκαιρίες εκπαίδευσης ή/και ελλιπή πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, συνθήκες που με τη σειρά τους λειτουργούν ως νέοι παράγοντες επικινδυνότητας. (Masten, 2001).

Οι Wright και Masten (2005) διαχωρίζουν την απειλή για την ανάπτυξη και τη θετική προσαρμογή σε πέντε διαφορετικά είδη: την *αντιξοότητα*, τον *κίνδυνο*, τον *παράγοντα επικινδυνότητας*, τους *συγκεντρωτικούς παράγοντες επικινδυνότητας*, και την *ευαλωτότητα*. Ως αντιξοότητα ορίζονται οι περιβαλλοντικές συνθήκες που εμποδίζουν την ολοκλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων, όπως είναι η οικονομική ανέχεια, ο πόλεμος κ.ο.κ. Οι αυξημένες πιθανότητες για αρνητικά αποτελέσματα αποτελούν τον κίνδυνο για την προσαρμογή. Τέτοιος κίνδυνος μπορεί να εμφανίζεται από κληρονομικούς ή περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως είναι η πιθανότητα για την εμφάνιση κάποια ασθένειας. Παράγοντας επικινδυνότητας είναι οποιοδήποτε μετρήσιμο χαρακτηριστικό ή κατάσταση που συνδέεται με αρνητικά αποτελέσματα σε ένα συγκεκριμένο τομέα, όπως είναι το διαζύγιο των γονέων. Οι συγκεντρωτικοί παράγοντες

επικινδυνότητας αναφέρονται στην παρουσία πολλών κινδύνων για την προσαρμογή, του ίδιου κινδύνου που επαναλαμβάνεται, ή τις συνεχιζόμενες συνέπειες της χρόνιας αντιξοότητας. Τέλος, η ευαλωτότητα αναφέρεται σε συγκεκριμένα ατομικά χαρακτηριστικά, όπως το άγχος, που μπορεί να οδηγήσουν σε αρνητικά αποτελέσματα. Ταυτόχρονα υπάρχουν και η διάκριση ανάμεσα στους παράγοντες επικινδυνότητας που βιώνει άμεσα το παιδί, όπως είναι η παρέα με παραβατικούς συνομηλίκους, και αυτούς που βρίσκονται στο περιβάλλον και τους βιώνει έμμεσα το παιδί, όπως είναι το να κατοικεί σε μία υποβαθμισμένη γειτονιά. Όλοι οι προηγούμενοι παράγοντες αφορούν ομάδες ατόμων, αλλά δεν προκαθορίζουν ότι όλα τα άτομα που ανήκουν στις ομάδες αυτές θα έχουν αρνητικά αποτελέσματα στην προσαρμογή τους (Wright & Masten, 2005).

Δύο στοιχεία είναι σημαντικά για την εκτίμηση της επικινδυνότητας. Το πρώτο είναι να πρόκειται για ένα σημαντικό κίνδυνο για την προσαρμογή του ατόμου, και να μην αναφέρεται στις συνηθισμένες αναπτυξιακές προκλήσεις και δυσκολίες. (Masten & Motti-Stefanidi, 2009). Το δεύτερο είναι η υποκειμενική αντίληψη του ατόμου για τη συνθήκη ή το γεγονός και την ενδεχόμενη ασυμφωνία με τον ερευνητή σχετικά με την κρισιμότητα κάθε συνθήκης. Αυτή η διαφορά στην αντίληψη μπορεί να υπάρχει και ανάμεσα σε υπό-ομάδες του υπό μελέτη δείγματος, και να αποτελεί η ίδια έναν προστατευτικό ή ένα παράγοντα επικινδυνότητας (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). Για παράδειγμα, το διαζύγιο μπορεί να θεωρείται ως παράγοντας επικινδυνότητας, αλλά για κάποια παιδιά η μετάβαση σε ένα οικογενειακό περιβάλλον που δεν θα έχει συγκρούσεις, είναι θετική (Fergus & Zimmerman, 2005). Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η μελέτη των αντιλαμβανόμενων διακρίσεων ως παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή, αφού δεν αποτελεί μία αντικειμενική μέτρηση, αλλά είναι η αξιολόγηση της υποκειμενικής ψυχολογικής πραγματικότητας.

Πολύ συχνά, οι παράγοντες επικινδυνότητας αποτελούν το ένα άκρο ενός συνεχούς, και αν αντιστραφούν μπορούν να έχουν ευεργετική επίδραση στην ανάπτυξη και την προσαρμογή. Σε αυτή την περίπτωση τους ονομάζουμε προστατευτικούς ή προωθητικούς παράγοντες, ανάλογα με τη λειτουργία που επιτελούν (Masten, 2001).

3.2. Προστατευτικοί και προωθητικοί παράγοντες

Στις πρώτες μελέτες της ψυχικής ανθεκτικότητας με τον όρο «προστατευτικός» εννοούταν το αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων σε άτομα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία παρέμεναν απρόσβλητα από υψηλή αντιξοότητα, ενώ όσα από τα άτομα δεν είχαν αυτά τα χαρακτηριστικά υπέφεραν από αυτή την ίδια αντιξοότητα (Masten, Best, & Garmezy, 1990). Αυτό δεν ίσχυε σε όλες τις περιπτώσεις, αφού οι Werner και Smith (1992) εννοούσαν ως προστατευτικές τις μεταβλητές που ξεχώριζαν τα παιδιά με καλή λειτουργικότητα από όσα δεν είχαν εξίσου καλή λειτουργικότητα υπό αντιξοότητα. Το ίδιο ισχύει και για τον όρο «προστατευτικός παράγοντας» που χρησιμοποιείται είτε για να υποδηλώσει κύριες επιδράσεις ή αλληλεπιδράσεις (Luthar & Zigler, 1991. Rutter, 1987). Η Luthar και οι συνεργάτες της (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000. Luthar, 1993) προτείνει την ταξινόμηση των προστατευτικών παραγόντων ανάλογα με το είδος της επίδρασής των σε τέσσερις διαφορετικές κατηγορίες: τους «προστατευτικούς», που οδηγούν άμεσα σε σταθερά καλύτερη προσαρμογή ανεξάρτητα από την ύπαρξη αντιξοότητας, τους «προστατευτικούς-σταθεροποιητικούς», που συμβάλλουν στην σταθερότητα της επάρκειας όταν αυξάνεται η αντιξοότητα, τους «προστατευτικούς – ενδυναμωτικούς» που αυξάνουν την επάρκεια όταν εμφανίζεται αντιξοότητα, και τους «προστατευτικούς, αλλά αντιδραστικούς», των οποίων η συμβολή στην επάρκεια μειώνεται (αλλά δεν εξαφανίζεται), όταν παρουσιάζεται αντιξοότητα (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000).

Οι Luthar και Cicchetti προτείνουν τον όρο «προστατευτικός» για τους παράγοντες που αλλάζουν θετικά την επίδραση της αντιξοότητας, με το αντίθετό τους να είναι οι παράγοντες ευαλωτότητας, και τονίζουν ότι η κατηγοριοποίηση των παραγόντων εξαρτάται από την ποιότητα των κύριων επιδράσεων ή το αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων τους (Luthar & Cicchetti, 2000). Ο Sameroff πρότεινε τη χρήση του όρου «προωθητικός» (promotive) αντί προστατευτικός, για να συμπεριλάβει και τους παράγοντες αυτούς που συμβάλλουν στη θετική ανάπτυξη, ανεξάρτητα από την ύπαρξη αντιξοότητας (Sameroff, 2010).

Οι Wright και Masten (2005) διαχωρίζουν τους παράγοντες που συμβάλλουν στη θετική προσαρμογή σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τους *πόρους* ή *αντισταθμιστικούς παράγοντες* που διαθέτει το παιδί και τους *προστατευτικούς παράγοντες*. Οι πόροι ή αντισταθμιστικοί παράγοντες αναφέρονται στα μετρήσιμα χαρακτηριστικά ή τις συγκεκριμένες καταστάσεις που βιώνει το παιδί και σχετίζονται με θετικά αποτελέσματα στην προσαρμογή, ανεξάρτητα από την ύπαρξη κινδύνων ή αντιξοότητας. Τέτοιοι μπορούν να θεωρηθούν η νοημοσύνη του παιδιού, το να μεγαλώνει με επαρκείς γονείς κ.ο.κ. Αυτοί οι παράγοντες συχνά λειτουργούν σαν ανάχωμα στην εμφάνιση της αντιξοότητας (Riley & Masten, 2005). Οι προστατευτικοί παράγοντες είναι οι ιδιότητες ενός ατόμου ή μίας κατάστασης που συνδέονται με τη θετική προσαρμογή, ειδικά υπό συνθήκες αντιξοότητας ή κινδύνου, πέρα και πάνω από τη θετική τους επίδραση όταν δεν υπάρχει κίνδυνος (Masten & Motti-Stefanidi, 2009). Το χαρακτηριστικό παράδειγμα που χρησιμοποιούν οι Wright και Masten (2005) είναι η ύπαρξη αερόσακων στο αυτοκίνητο. Όσο όλα πηγαίνουν καλά, τότε η παρουσία τους είναι αδιάφορη ή περιττή. Σε περίπτωση ατυχήματος όμως, η παρουσία τους είναι καθοριστική για την θετική έκβαση. Ανάλογα, ο βασικός ρόλος των προστατευτικών παραγόντων είναι να μετριάζουν την επίδραση του κινδύνου (Masten & Motti-Stefanidi, 2009).

Οι Fergus & Zimmerman (2005) κάνουν την επιπλέον διάκριση σε εσωτερικούς προστατευτικούς παράγοντες, αναφερόμενοι σε ατομικά χαρακτηριστικά και δεξιότητες του ίδιου του παιδιού, και σε πόρους, οι οποίοι προέρχονται από δομές του κοινωνικού περιβάλλοντος. Με τον τρόπο αυτό δίνουν έμφαση στη διεργασία πίσω από την ψυχική ανθεκτικότητα, και τονίζουν ότι δεν πρόκειται για ένα στατικό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας. Η μελέτη της ψυχικής ανθεκτικότητας δεν μπορεί να επικεντρωθεί αποκλειστικά στα ατομικά χαρακτηριστικά, ή τους προστατευτικούς παράγοντες, αλλά απαντά στο ερώτημα για τη σχέση ανάμεσα στους προστατευτικούς παράγοντες και τους παράγοντες επικινδυνότητας, αναφορικά με την προσαρμογή του ατόμου (Fergus & Zimmerman, 2005).

Προφανώς, η παρουσία και καλή λειτουργία συγκεκριμένων παραγόντων συμβάλλουν στη θετική έκβαση της προσαρμογής, αλλά αυτοί οι ίδιοι παράγοντες εξελίσσονται και αλληλεπιδρούν

μεταξύ τους. Ταυτόχρονα, η διατάραξη ή απουσία τους θέτουν σε κίνδυνο την ανάπτυξη του εφήβου. Η επίδραση που ασκεί καθένα από αυτά τα συστήματα μπορεί να είναι άμεση, δηλαδή, η παρουσία ή απουσία κάποιου από αυτά να προβλέπει την έκβαση της προσαρμογής, ή έμμεση δηλαδή να παρεμβάλλεται ως ενδιάμεση μεταβλητή. Είναι προφανής η εννοιολογική αντιστοιχία με την ίδια την προσαρμογή: όπως η προσαρμογή μπορεί να είναι θετική ή αρνητική, έτσι και κάποιοι από αυτούς τους παράγοντες έχουν δύο πόλους ή δύο άκρα, ένα θετικό και ένα αρνητικό.

Ταυτόχρονα, η ύπαρξη κάποιων άλλων παραγόντων μπορεί να θεωρείται ότι προωθεί την καλή προσαρμογή, αλλά η απουσία τους δεν συνεπάγεται αρνητική έκβαση (π.χ. η θετική επιρροή των φίλων, ή οι εξωσχολικές δραστηριότητες). Κατά συνέπεια, οι παράγοντες αυτοί καθαυτοί δεν μπορούν να χαρακτηριστούν «προστατευτικοί» ή «επικινδυνότητας»: είναι οι διεργασίες και ο τρόπος με τον οποίο τους «χρησιμοποιούν» που οδηγούν στην επικινδυνότητα ή την προστασία (Cicchetti, 2006. Fergus & Zimmerman, 2005. Rutter, 1987). Για παράδειγμα, ένα χαρακτηριστικό, όπως είναι η ντροπαλότητα μπορεί λειτουργεί προστατευτικά για ένα παιδί ως προς τη συναναστροφή με παραβατικούς συνομηλίκους, αλλά να αποτελεί και παράγοντα επικινδυνότητας για διαταραχές άγχους (Masten & Motti-Stefanidi, 2009).

3.3. Η ψυχική ανθεκτικότητα ως διεργασία

Με την εμφάνιση του μοντέλου της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας (Cicchetti, 2006, 1990), η έρευνα για την ψυχική ανθεκτικότητα επικεντρώθηκε όχι μόνο στους παράγοντες, αλλά και τις διεργασίες που συμβάλλουν στη θετική προσαρμογή. Και όπως και οι παράγοντες, έτσι και οι διεργασίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως προστατευτικές ή επικινδυνότητας, εφόσον η γενική τους επίδραση οδηγεί σε θετική ή αρνητική, αντίστοιχα, προσαρμογή του παιδιού (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). Παράγοντες και διεργασίες λειτουργούν ενεργοποιώντας συγκεκριμένους μηχανισμούς, με ευεργετικά ή μη αποτελέσματα (Luthar & Cicchetti, 2000). Η έρευνα της ψυχικής ανθεκτικότητας στράφηκε και στα συστήματα με τα οποία αλληλεπιδρά το παιδί, καθώς και τις

βιολογικές, κοινωνικές και πολιτισμικές δομές που επηρεάζουν την ανάπτυξη (Wright & Masten, 2005).

Κάθε αναπτυσσόμενο σύστημα έχει τη δυνατότητα να αλλάξει και να προσαρμοστεί στις καινούριες εμπειρίες (Lerner, 2006). Η έκβαση της προσαρμογής δεν είναι αποτέλεσμα μια γραμμικής πορείας στο χρόνο, με συγκεκριμένους παράγοντες να συνδέονται με συγκεκριμένα αποτελέσματα. Αντίθετα, για κάθε ανοιχτό σύστημα (με οργάνωση, αυτο-ρύθμιση και δυναμικές διεργασίες) υπάρχουν ποικίλες διαδρομές, δηλαδή παράγοντες και διεργασίες, που οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα, όπως ορίζει η αρχή της μονοτελικότητας (equifinality) (Cicchetti & Rogosch, 1996. von Bertalanffy, 1968). Εξ' αιτίας αυτής της αρχής, είναι αδύνατον, όπως παρατηρεί ο Cicchetti «να προβλεφθεί η παθολογία ή η υγεία ενός συστήματος από ένα και μόνο χαρακτηριστικό. Συνεπώς, η αρχή της μονοτελικότητας προσφέρει μια πιο σύνθετη και πιο ρεαλιστική προσέγγιση στην κατανόηση της ψυχοπαθολογίας και αναμένει την αποτυχία στην προσπάθεια εύρεσης μοναδικών προβλεπτικών παραγόντων και συσχετισμών/ συναφειών (correlates) για την ψυχοπαθολογία» (Cicchetti, 1990, σελ. 18). Επομένως, ένα κοινό αποτέλεσμα ανάμεσα σε δύο άτομα δεν συνεπάγεται και τις ίδιες αρχικές συνθήκες, ή τους ίδιους μεσολαβητικούς παράγοντες.

Συμπληρωματικά λειτουργεί η αρχή της πολυτελικότητας (multifinality) (Wilden, 1980), η οποία πρεσβεύει ότι η επίδραση κάθε παράγοντα μπορεί να είναι διαφορετική ανάλογα με την οργάνωση του συστήματος στο οποίο λειτουργεί και ότι η υγεία ή η παθολογία κρίνονται με βάση την επάρκεια των ουσιωδών λειτουργιών (Cicchetti, 1990). Δηλαδή, η ίδια αρχική πορεία είναι πιθανό να οδηγήσει –μέσα από τις διαφορετικές επιλογές τους- διαφορετικά άτομα σε διαφορετικά αναπτυξιακά αποτελέσματα, είτε σε μία εικόνα επάρκειας είτε σε συμπτώματα ψυχοπαθολογίας (Cicchetti & Rogosch, 1996). Και οι δύο αυτές αρχές δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση την αρχή της αιτιότητας, ότι δηλαδή, συγκεκριμένοι παράγοντες οδηγούν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα, αλλά προσθέτουν στην συνεκτικότητα της ανάπτυξης την ευελιξία για ασυνέχειες και αλλαγή (Coatsworth, 2010. Cicchetti, 2006).

Η μη γραμμικότητα της σχέσης αιτίου-αποτελέσματος στην προσαρμογή, όπως εκφράζεται από το μοντέλο την αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας αντικατοπτρίζεται και στην αντίληψη της ψυχικής ανθεκτικότητας ως διεργασία. Η επίδραση αυτή είναι εμφανής και στην αλλαγή του ερευνητικού ενδιαφέροντος από το *ποιος* είναι ψυχικά ανθεκτικός στο *πως* εμφανίζεται η ψυχική ανθεκτικότητα (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). Όπως, το άτομο είναι ένα σύστημα που συνεχώς αλληλεπιδρά με άλλα συστήματα, έτσι και η έννοια της ψυχικής ανθεκτικότητας εμπεριέχει τη δυναμική αλληλεπίδραση των διεργασιών της ανάπτυξης. Πέρα από τα εσωτερικά, βιολογικά συστήματα που καθοδηγούν την ανάπτυξη, υπάρχουν και τα εξωτερικά, όπως είναι η οικογένεια, η κοινωνία και το σχολείο που επηρεάζουν με διάφορους τρόπους την ανάπτυξη, και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Οποιοδήποτε από αυτά τα συστήματα μπορεί να είναι το ίδιο ψυχικά ανθεκτικό και να λειτουργήσει προστατευτικά για την προσαρμογή (Riley & Masten, 2005). Οι Riley και Masten (2005) τονίζουν ότι η ψυχική ανθεκτικότητα δεν είναι αποτέλεσμα τύχης –ότι κάποιος είναι αρκετά τυχερός και έχει το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό που θα τον βοηθήσει. Περισσότερο από ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, είναι η παρουσία των συνηθισμένων και βασικών συστημάτων, όπως είναι η οικογένεια και οι σημαντικοί ενήλικες στη ζωή του παιδιού ή ακόμη και ολόκληρη η κοινότητα, που παρουσιάζουν ψυχικά ανθεκτικά χαρακτηριστικά και λειτουργούν προστατευτικά στην παρουσία αντιξοότητας. Τα συστήματα αυτά είναι αποτέλεσμα της ανθρώπινης εξελικτικής πορείας, και είναι και τα ίδια συνεχώς αναπτυσσόμενα, και άρα είναι πιθανό να πληγούν από την αντιξοότητα (Masten & Powell, 2003).

Κατά συνέπεια, δε μπορούμε να μιλάμε για την ψυχική ανθεκτικότητα σαν χαρακτηριστικό της προσωπικότητας, αλλά για άτομα που έχουν ψυχικά ανθεκτικά χαρακτηριστικά, τόσο εσωτερικά όσο και στα πλαίσια στα οποία κινούνται. Δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο προφίλ ψυχικής ανθεκτικότητας, αλλά τα άτομα που μπορούν να χαρακτηριστούν ως ψυχικά ανθεκτικά κάποια στιγμή στη ζωή τους, μπορεί να έχουν εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Επίσης, η ψυχική ανθεκτικότητα δεν είναι ένα μόνιμο και σταθερό χαρακτηριστικό του ατόμου, αλλά μια ιδιότητα που το άτομο μπορεί να μην επιδείξει σε ένα επόμενο αναπτυξιακό επίπεδο, επειδή

ακριβώς είναι το αποτέλεσμα πολλών διεργασιών (Masten & Powell, 2003). Ταυτόχρονα, ένα άτομο μπορεί να μην είναι ψυχικά ανθεκτικό απέναντι σε όλες τις μορφές αντιξοότητας που θα συναντήσει, καθώς μπορεί να έχει πρόσβαση σε κάποιους, αλλά όχι σε άλλους προστατευτικούς παράγοντες (Fergus & Zimmerman, 2005).

Σχετικά με τις διεργασίες που επηρεάζουν την έκβαση της προσαρμογής, ο Rutter (1999, 1987) τις ταξινομήσε σε δύο ευρείες κατηγορίες: μείωση της επίδρασης της αντιξοότητας και μείωση των συνεπειών από την έκθεση σε αντιξοότητα. Η μείωση της αντιξοότητας μπορεί να συντελεστεί με την μεταβολή (alteration) του κινδύνου ή την μεταβολή της έκθεσης. Η μεταβολή του κινδύνου συνίσταται στη χρήση των γνωστικών δομών του ατόμου, στην προετοιμασία του, δηλαδή, για την αντιμετώπιση του επερχόμενου στρες. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την σταδιακή έκθεση σε στρεσογόνους παράγοντες σε συνθήκες ασφάλειας, με την γνωστική προετοιμασία και εξοικείωση, καθώς και με την ενίσχυση παραγόντων που θα το διευκολύνουν στη νέα κατάσταση. Για παράδειγμα, η είσοδος του παιδιού σε ένα νέο σχολικό περιβάλλον είναι λιγότερο στρεσογόνα, όταν έχει προηγηθεί επίσκεψη στο χώρο με τους γονείς, ή όταν έχει ήδη κάποιο φίλο ή πρόσωπο αναφοράς εκεί.

Ως μεταβολή της έκθεσης νοούνται είτε οι προληπτικές ενέργειες για την ελαχιστοποίηση της έκθεσης, είτε τα χαρακτηριστικά αυτά του παιδιού που μειώνουν τις πιθανότητες για έκθεση σε αντιξοότητα. Για παράδειγμα, όταν οι γονείς γνωρίζουν και ελέγχουν τους φίλους του παιδιού, τότε μειώνονται οι πιθανότητες για παραβατική συμπεριφορά ή όταν ένα δύσκολο (από πλευράς ιδιοσυγκρασίας) παιδί μεγαλώνει σε ένα ίδρυμα, και μπορεί ιδιοσυγκρασιακά, να διεκδικήσει και να κερδίσει περισσότερη προσοχή. Η μείωση των συνεπειών αναφέρεται στον περιορισμό της αντιξοότητας που μπορεί να προκύψει μετά από ένα στρεσογόνο γεγονός. Αν, για παράδειγμα, ένα παιδί πάσχει από αδιάγνωστη δυσλεξία, μπορεί να οδηγηθεί σε σχολική αποτυχία, παραβατική συμπεριφορά, μειωμένη αυτοεκτίμηση, λιγότερες επαγγελματικές ευκαιρίες κ.ο.κ. Ακόμη, όμως, και αν η πρώτη αντιξοότητα είναι αναπόφευκτη, οι συνέπειες της δεν χρειάζεται να είναι. Στο

παράδειγμα που χρησιμοποιήσαμε, η επίδραση της σχολικής αποτυχίας μπορεί να ελαχιστοποιηθεί από έναν κινητοποιημένο γονιό ή εκπαιδευτικό που θα στηρίξει το παιδί (Rutter, 1999, 1987).

Από την κατηγοριοποίηση αυτή, καθίσταται προφανές ότι δεν μπορεί να υπάρχει μία απόλυτα γραμμική σχέση ανάμεσα στις εμπειρίες και την προσαρμογή. Η επιτυχία σε μία νέα εμπειρία μπορεί να αντισταθμίσει κάποια αντίξοη συνθήκη στη ζωή του παιδιού και η εφηβεία προσφέρει πληθώρα νέων εμπειριών που μπορούν να αλλάξουν την πορεία της προσαρμογής (Rutter, 1987). Συσσώρευση της επικινδυνότητας, όμως, μπορεί να σημαίνει είτε ότι τα βασικά προσαρμοστικά συστήματα στη ζωή του παιδιού δυσλειτουργούν, είτε ότι η αντιξοότητα είναι τέτοια που το παιδί αδυνατεί να τη χειριστεί και δεν υπάρχει κάποιος μηχανισμός ομοίωσης (π.χ. οι γονείς) που να μπορεί να το βοηθήσει να αντεπεξέλθει (Masten & Curtis, 2000).

4. Μετανάστευση και εφηβεία

Οι αλλαγές που επιφέρει η μετανάστευση, σε κοινωνικό και δημογραφικό επίπεδο, είναι μακροπρόθεσμες, αφού οι συνέπειες της δεν εξαντλούνται στο χρονικό ορίζοντα μιας γενιάς. Έτσι, στον ορισμό των παιδιών μεταναστών περιλαμβάνονται τόσο τα παιδιά που τα ίδια μετανάστευσαν μετά τη γέννηση τους (πρώτη γενιά), όσο και τα παιδιά που γεννήθηκαν από μετανάστες γονείς σε μία χώρα άλλη από τη χώρα προέλευσης των γονιών τους (δεύτερη γενιά) (Hernandez, Denton, & Macartney, 2008). Σε αυτό προστίθεται και η διάκριση της πρώτης γενιάς από την 1 ½ γενιά, η οποία αναφέρεται στα παιδιά αυτά που γεννήθηκαν στην χώρα καταγωγής, αλλά μετανάστευσαν στη χώρα προορισμού πριν την εφηβεία (Spencer, και συν., 2006. Rumbaut, 1994). Κατά συνέπεια, αναφερόμαστε τόσο στα παιδιά που έχουν γεννηθεί σε χώρα άλλη από τη χώρα προορισμού και κάποια στιγμή στη ζωή τους μετανάστευσαν, όσο και στα παιδιά με γονείς μετανάστες, τα οποία έχουν γεννηθεί στη χώρα προορισμού. Η εμπειρία των δύο αυτών ομάδων δεν είναι όμοια από όλες τις απόψεις, αλλά, όπως οι Suarez-Orosco και Suarez-Orosco (2001) παρατηρούν, έχει ως κοινό έδαφος τους μετανάστες γονείς. Για το λόγο αυτό στο κείμενο θα χρησιμοποιείται ο όρος «παιδιά μεταναστών», όπου δεν είναι απαραίτητη η διαφοροποίηση ανάμεσα στις δύο ομάδες.

Βασικοί λόγοι που καθιστούν σημαντική την μελέτη των παιδιών μεταναστών είναι ότι αποτελούν ένα ταχύτατα αυξανόμενο κομμάτι του πληθυσμού, που προβλέπεται να ενηλικιωθεί στην χώρα προορισμού (εν προκειμένω την Ελλάδα), και να αποτελέσει τον μέρος του παραγωγικού δυναμικού της χώρας. Ειδικά στην Ευρώπη με τον αυξανόμενο γηράσκοντα πληθυσμό, τα παιδιά μεταναστών είναι ο βασικός παράγοντας αύξησης του πληθυσμού (Parsons & Smeeding, 2006). Κατά συνέπεια, η προσαρμογή και οι προοπτικές τους αφορούν ολόκληρη την κοινωνία (Motti-Stefanidi, Berry, Chrysochoou, Sam, & Phinney, 2012). Επιπλέον τόσο η διαφορετικότητα στις χώρες καταγωγής όσο και η ποικιλία στον προορισμό (η αύξηση των μεταναστευτικών ποσοστών δεν αφορά μόνο τα αστικά κέντρα), θέτουν μεγάλες προκλήσεις στην

χάραξη μιας πολιτικής για την ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία (Hernandez, Denton, & Macartney, 2008).

Τα κριτήρια για την αξιολόγηση της προσαρμογή των μεταναστών εφήβων πρώτης και δεύτερης γενιάς δεν διαφοροποιούνται από αυτά για τους γηγενείς εφήβους, όσον αφορά στις αναπτυξιακές προκλήσεις, όπως δεν διαφοροποιούνται και οι μηχανισμοί, εσωτερικοί και εξωτερικοί, που είναι απαραίτητοι για την ολοκλήρωση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων (Masten & Motti-Stefanidi, 2009). Παράλληλα, όμως, αντιμετωπίζουν και επιπολιτισμικές προκλήσεις, σε σχέση με την προσαρμογή τους σε δύο διαφορετικά και συχνά αντικρουόμενα πολιτισμικά πλαίσια (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012). Είναι ενδεικτικό, όμως ότι για τη μελέτη αυτών των παιδιών και εφήβων για σειρά ετών χρησιμοποιούνταν μοντέλα τα οποία δεν λάμβαναν υπόψη το διττό χαρακτήρα της προσαρμογής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργάτες (1996),

«(...) τα περισσότερα από τα κυρίαρχα θεωρητικά πλαίσια δεν δίνουν έμφαση στην κοινωνική ιεραρχία, ή τις κοινωνικές θέσεις που αποτελούν τη δομή του συστήματος (για παράδειγμα, την κοινωνική τάξη, την εθνικότητα και τη φυλή), καθώς και τις διεργασίες και τις συνέπειες που εγείρονται από αυτές τις σχετικές θέσεις για την ανάπτυξη των παιδιών.» (Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργάτες, 1996, σελ. 1892)¹.

Το αποτέλεσμα ήταν πολλά από τα επιτεύγματα των εφήβων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες να μην αναγνωρίζονται ως τέτοια, και οι μετανάστες έφηβοι –όπως και έφηβοι άλλων μειονοτικών ομάδων- να μην αναγνωρίζονται ως ψυχικά ανθεκτικοί, με τις συνεπακόλουθες επιπτώσεις στην αυτο-εικόνα τους. Η έλλειψη της αναγνώρισης για τα κοινωνικά εμπόδια που θέτουν έννοιες όπως η φυλή και η εθνικότητα τοποθετούσε αυτούς τους νέους σε μια συνεχώς μειονεκτούσα θέση, και τα αποτελέσματα που αναμενόταν από την ανάπτυξή τους ήταν συνήθως

---

¹ “Most of the prevalent conceptual frameworks do not emphasize the social stratification system, or the social positions that comprise the scaffolding or structure of the system (i.e., social class, ethnicity, and race) and the processes and consequences that these relative positions engender for a child's development.”

αρνητικά (Spencer, και συν., 2006). Ταυτόχρονα, η θεώρηση ότι οι έφηβοι μειονοτικών ομάδων ήταν «σε υψηλό κίνδυνο για αρνητική προσαρμογή», αντί την έμφασης στο περιβάλλον, δηλαδή ότι οι έφηβοι αυτοί ζουν σε «υψηλού κινδύνου περιβάλλοντα», διαιώνιζε τα αρνητικά στερεότυπα για τις ικανότητες και την προσαρμογή τους (Spencer, και συν., 2006).

4.1. Προσαρμογή παιδιών μεταναστών στο κοινωνικό πλαίσιο

Ένα από τα θέματα στη διαδικασία της μετανάστευσης, με επιπλοκές και στην επιλογή τακτικής επιπολιτισμού από τους μετανάστες και την ευρύτερη κοινωνία, είναι η πολιτισμική συμφωνία ή ασυμφωνία ανάμεσα στις δύο ομάδες. Όπως είναι προφανές, σε περίπτωση πολιτισμικής συμφωνίας, τότε η διαδικασία ένταξης και ενσωμάτωσης διευκολύνεται. Όμως, οι περιπτώσεις αυτές είναι ελάχιστες, και αφορούν κυρίως εσωτερικές μετακινήσεις σε μία χώρα. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι μετανάστες και τα παιδιά τους έχουν να αντιμετωπίσουν ένα διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο καλούνται να προσαρμοστούν (Spencer, και συν., 2006). Ένα ενδεικτικό παράδειγμα είναι η απειλή από το στερεότυπο (Steele & Aronson, 1995), που στην περίπτωση των μεταναστών δεύτερης γενιάς, σχετίζεται με το να νιώθουν πως πρέπει να αποδείξουν ότι μπορούν να έχουν καλύτερη επίδοση από τους μετανάστες πρώτης γενιάς (Spencer, και συν., 2006).

Σύμφωνα με τους Hernandez, Denton, & Macartney (2008), άλλα καθοριστικά θέματα στην προσαρμογή των παιδιών μεταναστών είναι οι δεσμοί με τη χώρα προορισμού, η γνώση της γλώσσας της χώρας προορισμού, το κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο των γονέων, καθώς και οι δυνατότητες για καλή εκπαίδευση. Όσον αφορά στους δεσμούς με τη χώρα προορισμού, καθοριστικής σημασίας είναι η νόμιμη ή παράνομη διαμονή της οικογένειας. Στην περίπτωση της παράνομης διαμονής, τα παιδιά διατρέχουν περισσότερους κινδύνους, και βιώνουν συνεχή ανασφάλεια για την περίπτωση σύλληψης ή/και απέλασης. Ενδεικτική και της δέσμευσης είναι η αγορά κατοικίας στη χώρα προορισμού (Hernandez, Denton, & Macartney, 2008).

Τα παιδιά μεταναστών που γνωρίζουν καλά τη γλώσσα της χώρας προορισμού βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση ως προς την κοινωνική τους ενσωμάτωση. Παράλληλα, η διγλωσσία μπορεί να οδηγήσει σε βελτίωση των γνωστικών και πολιτισμικών τους δεξιοτήτων με μακροπρόθεσμα οφέλη σε οικονομικό και εργασιακό επίπεδο. Η αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή τα παιδιά ή οι γονείς δεν γνωρίζουν τη γλώσσα της χώρας προορισμού, συνεπάγεται προβλήματα επικοινωνίας στο σχολείο, με συνέπειες στη μάθηση και τη σχολική επίδοση των παιδιών. Επίσης, αν τα παιδιά έχουν καλύτερη γνώση της γλώσσας από τους γονείς, τότε χρησιμεύουν ως μεταφραστές, συχνά επωμιζόμενα το βάρος πληροφοριών που σε διαφορετική περίπτωση δεν θα γνώριζαν, ενώ υπονομεύεται και ο ρόλος του γονέα (Hernandez, Denton, & Macartney, 2008. Portes & Rumbaut, 2001).

Σε κοινωνικό επίπεδο, οι έφηβοι μετανάστες έχουν να διαπραγματευτούν την ύπαρξη μίας επιπλέον κοινωνικής ιδιότητας, αυτή του μετανάστη, επιπρόσθετα με τις υπόλοιπες, που είναι κοινές με τους γηγενείς εφήβους. Αυτή η ιδιότητα μπορεί να συμπίπτει και με χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται η ερμηνεία της συμπεριφοράς των άλλων απέναντί τους. Οι έφηβοι μετανάστες ανήκουν σε πολλές κατηγορίες, πέρα από αυτή του μετανάστη και της κοινωνικής τάξης. Είναι νέοι, και συχνά έχουν διαφορετικές αντιλήψεις και στάσεις απέναντι σε θέματα για το φύλο και τη θρησκεία. Αυτή η διαφορετικότητα μπορεί να οδηγήσει στην ύπαρξη και την αντίληψη διακρίσεων σχετικά με την κοινωνική τους θέση και τις ικανότητές τους (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

Το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, σε συνδυασμό και με τους υπόλοιπους κοινωνικούς παράγοντες, μπορεί να επιδρά διαφορετικά στους μετανάστες εφήβους, από ότι στους γηγενείς (Mistry, Vandewater, Huston, & McLoyd, 2002). Στις ΗΠΑ για παράδειγμα, πάνω από ένα στα τρία παιδιά μεταναστών ζουν κάτω από συνθήκες ανέχειας, και τα παιδιά μεταναστών διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να είναι αποκλεισμένα από υπηρεσίες και αγαθά, όπως η εκπαίδευση, που είναι απαραίτητα για την ομαλότερη ένταξή τους. Η ανέχεια συχνά είναι συνάρτηση του μορφωτικού επιπέδου των γονέων και του επαγγέλματός τους. Αυτά τα δύο δεν είναι συνώνυμα

για τους μετανάστες, όπως καταδεικνύουν και τα προαναφερθέντα δημογραφικά στοιχεία για την Ελλάδα. Στην περίπτωση γονέων με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, τα προβλήματα πολλαπλασιάζονται, καθώς αδυνατούν να βοηθήσουν τα παιδιά τους με το σχολείο, παρά τις υψηλές προσδοκίες που έχουν για ακαδημαϊκή επιτυχία των παιδιών τους. Επιπλέον, παρότι σε πολλές περιπτώσεις η εργασία είναι η κίνητρο για τη μετανάστευση, πολλοί μετανάστες αδυνατούν να βρουν σταθερή δουλειά πλήρους απασχόλησης, ειδικά σε περιόδους οικονομικής κρίσης (Motti-Stefanidi, 2008).

Ένα από τα αποτελέσματα της ανέχειας είναι και οι συνθήκες διαβίωσης. Σε πολλές περιπτώσεις, οι οικογένειες μεταναστών μοιράζονται το σπίτι με άλλους συγγενείς, ή διαβιούν σε μικρά σπίτια (όπου η αναλογία ατόμων προς δωμάτια είναι μικρότερη από ένα). Αυτές οι συνθήκες έχουν βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις, για παράδειγμα στην σχολική επίδοση, αφού το παιδί δεν διαθέτει χώρο για να ασχοληθεί αναπόσπαστο με τα μαθήματα, αλλά και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην ψυχική υγεία και προσαρμογή (Hernandez, Denton, & Macartney, 2008).

Το χαμηλό οικονομικό επίπεδο διαβίωσης της οικογένειας φαίνεται να σχετίζεται με σωρεία αρνητικών επιδράσεων στη σωματική, νοητική και συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων. Η ανέχεια συνοδεύεται συχνά από διαβίωση σε υποβαθμισμένες συνοικίες, και την αποστέρηση θετικών ερεθισμάτων και ευκαιριών, με αποτέλεσμα την περαιτέρω μεγέθυνση της αντιξοότητας (Felner, 2005). Το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο επηρεάζει τη μακροπρόθεσμη ακαδημαϊκή και επαγγελματική πορεία των παιδιών (Schoon & Parsons, 2002), αλλά και τη συμπεριφορά τους (Dornbusch, Erickson, Laird, & Wong, 2001), με ενδιάμεσες μεταβλητές το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, τις προσδοκίες τους και τις ευκαιρίες που προσφέρει (Felner, 2005. Eccles, Vida, & Barber, 2004. Masten, Hubbard, Gest, Tellegen, Garmezy, & Ramirez, 1999), και την ποιότητα της γονεϊκής επίβλεψης (Fergus & Zimmerman, 2005). Επίσης, συνδέεται και με τις συνθήκες διαβίωσης, την ανέχεια και την έλλειψη υλικών αγαθών, που μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη του παιδιού. Το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο δεν συνεπάγεται μόνο περαιτέρω αρνητικές εμπειρίες, αλλά συχνά και την αποστέρηση θετικών εμπειριών που θα

μπορούσαν να δράσουν προστατευτικά, όπως η υποστηρικτική σχέση με τους γονείς (Ong, Phinney, & Dennis, 2006). Συγκεκριμένα το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας, φαίνεται να συνδέεται με θετικότερη προσαρμογή κυρίως για τα παιδιά που διαβιούν σε οικονομικά δυσχερείς συνθήκες (Schoon & Parsons, 2002). Σε δυσχερείς κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, η απουσία των γονέων φαίνεται να επιβαρύνει επιπλέον την ακαδημαϊκή πορεία και τη συμπεριφορά του παιδιού (Schoon & Parsons, 2002). Τέλος, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο συνδέεται με την εκμάθηση στην παιδική και εφηβική ηλικία και τη διατήρηση στην ενήλικη ζωή συμπεριφορών που προάγουν την υγεία (π.χ. διατροφή, άσκηση, κάπνισμα κ.ο.κ.) (Lynch, Kaplan, & Salonen, 1997), αλλά και την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Roeser & Peck, 2003) ή την εγκατάλειψη του σχολείου (Caprara, και συν., 2008).

Ενώ τα αναπτυξιακά επιτεύγματα είναι κοινά για τους μετανάστες και τους γηγενείς εφήβους, η αξιολόγησή τους συχνά διαφέρει, καθώς οι προσδοκίες γονέων και εκπαιδευτικών μπορεί να εκφράζουν συγκρουόμενα πολιτισμικά κριτήρια. Έτσι, στα συνηθισμένα αναπτυξιακά επιτεύγματα, προστίθεται αυτό της ισορροπίας ανάμεσα στις διαφορετικές απαιτήσεις που εκφράζουν οι φορείς των διαφορετικών πολιτισμών, δηλαδή η γνώση της γλώσσας και των κανόνων συμπεριφοράς στο σπίτι και το σχολείο (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012. Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006), η εξερεύνηση της εθνικής ταυτότητας, ταυτόχρονα με την προσωπική ταυτότητα (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001) κ.ο.κ. Στην περίπτωση κάποιων αναπτυξιακών επιτευγμάτων όπως είναι η ακαδημαϊκή επάρκεια, οι μετανάστες έφηβοι πρέπει να αξιολογούνται σε σύγκριση με τους γηγενείς, η προσαρμογή και η παραμονή στο σχολείο είναι σημαντικό δείκτης για την μελλοντική τους ακαδημαϊκή και επαγγελματική πορεία και για τις δύο ομάδες (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012. Masten & Motti-Stefanidi, 2009).

4.1.1. Παιδιά μεταναστών στο σχολείο

Δεδομένου του αριθμού τους, τα παιδιά μεταναστών δεν πρέπει να θεωρούνται μια «ειδική κατηγορία» στο σχολείο (Takanishi, 2008). Η ιδιότητα του μετανάστη δεν προκαθορίζει και της έκβαση της σχολικής διαδικασίας, αλλά μόνο την αρχή για μια σύνθετη και πολύπλοκη πορεία, η οποία εξαρτάται από ατομικούς, οικογενειακούς και κοινωνικούς παράγοντες (Suarez-Orosko & Suarez-Orosko, 2001). Η σχέση της εκπαίδευσης με την προσαρμογή των παιδιών μεταναστών δεν περιορίζεται στη σχολική επιτυχία ή αποτυχία, αλλά ξεκινά από την προσχολική περίοδο. Οι οικογένειες μεταναστών, λόγω και οικονομικών συνθηκών, δεν έχουν πρόσβαση σε ποιοτικά νηπιαγωγεία, τα οποία θα μπορούσαν να βοηθήσουν τη γλωσσική ανάπτυξη, ειδικά στην περίπτωση γονέων χωρίς γνώση της γλώσσας της χώρας προορισμού. Ένας από τους προβλεπτικούς δείκτες για την εκπαιδευτική επιτυχία είναι και η ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, και τα παιδιά μεταναστών, πρώτης και δεύτερης γενιάς, διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο σχολικής διαρροής από τους γηγενείς (Hernandez, Denton, & Macartney, 2008).

Παρά τις δυσκολίες της μετανάστευσης για την προσαρμογή, σε ακαδημαϊκό επίπεδο έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο σε κάποιες περιπτώσεις, οι μετανάστες μαθητές πρώτης γενιάς να έχουν καλύτερη προσαρμογή στο σχολείο, σε σύγκριση με τους γηγενείς. Το εύρημα αυτό δεν ισχύει για τους μετανάστες μαθητές δεύτερης γενιάς, που έχουν παρόμοια ή χειρότερη προσαρμογή σε σχέση με τους γηγενείς συμμαθητές τους. Το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό ως το «παράδοξο της μετανάστευσης» (Suárez-Orozco, Rhodes, & Milburn, 2009), και φαίνεται να ισχύει κυρίως για τα αναπτυξιακά επιτεύγματα, όπως η σχολική επίδοση, και όχι για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή (Sam, Vedder, Liebkind, Neto, & Virta, 2008). Αυτό το εύρημα δεν ισχύει για όλους τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, αφού πολλοί άλλοι ερευνητές, για παράδειγμα οι Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten (2008), δεν το έχουν επαναλάβει.

Μία όψη των συνεπειών της μετανάστευσης και της εισόδου σε ένα διαφορετικό πολιτισμό είναι και η γνώση για τον τρόπο με τον οποίο γίνονται τα πράγματα. Για παράδειγμα, οι Cabrera και

Padilla (2004) αποδίδουν την ακαδημαϊκή επιτυχία στη γνώση της «κουλτούρας του κολεγίου», η οποία θεωρείται δεδομένη για τους γηγενείς της μέσης αστικής συνήθως τάξης, αλλά είναι ένα σχεδόν απαγορευτικό εμπόδιο για τους μετανάστες. Όταν αναφέρονται σε αυτή τη «κουλτούρα του κολεγίου» εννοούν τη γνώση που κατέχουν και χρησιμοποιούν οι γονείς για να ωθήσουν τα παιδιά τους στην ανώτερη εκπαίδευση, και αφορά τα προπαρασκευαστικά μαθήματα, την εξεύρεση χρηματοδότησης ή ακόμη και το επαρκές επίπεδο εκπαίδευσης για την επαγγελματική αποκατάσταση κ.ο.κ. Η «κουλτούρα του κολεγίου» υπάρχει στα πλαίσια ενός ολόκληρου συστήματος πληροφοριών, που βασίζονται στην κοινωνική τάξη και τον κοινό πολιτισμό των ομάδων, και από το οποίο τα παιδιά μεταναστών και οι οικογένειές τους είναι αποκομμένοι. Χωρίς την πρόσβαση σε αυτή τη γνώση, η επιθυμία και η φιλοδοξία για εισαγωγή στην ανώτερη εκπαίδευση δεν είναι αρκετές.

Αν και στην Ελλάδα δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία, στις ΗΠΑ φαίνεται ότι τα μέλη των μειονοτικών ομάδων έχουν μεγαλύτερα ποσοστά σχολικής διαρροής και μικρότερες πιθανότητες να ολοκληρώσουν τη μεταλυκειακή εκπαίδευση, ενώ και γενικότερα είχαν χαμηλότερη επίδοση από τους Ευρωπαϊκής καταγωγής Αμερικάνους (Major & O'Brien, 2005).

4.1.2. Πολιτισμική επάρκεια

Η επιτυχημένη προσαρμογή των μεταναστών νέων στην κοινωνία και στα αναπτυξιακά επιτεύγματα συνιστούν την πολιτισμική επάρκεια, και έχουν μάθει πως να πορεύονται αποτελεσματικά στα δύο διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια και τις απαιτήσεις τους. Αυτό σημαίνει ότι γνωρίζουν και μπορούν να επικοινωνήσουν και στις δύο γλώσσες, έχουν φίλους και από τις δύο ομάδες, και γνωρίζουν ποιους πολιτισμικούς κώδικες μπορούν να χρησιμοποιήσουν σε κάθε πλαίσιο (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

Οι Phelan και συνεργάτες (Phelan, Davidson, & Cao, 1991) σε έρευνά τους σε μαθητές βρήκαν ότι οι ίδιοι οι θεωρούν ότι έφηβοι πρέπει να υπερπηδήσουν εμπόδια ψυχοκοινωνικά, κοινωνικο-πολιτισμικά, οικονομικά, γλωσσικά, δομικά όπως και σε σχέση με το φύλο, ώστε να κάνουν τη

μετάβαση ανάμεσα στα διαφορετικά πλαίσια, όπως η οικογένεια και το σχολείο. Ο τρόπος με τον οποίο οι έφηβοι διαχειρίζονται αυτά τα εμπόδια, οδηγεί σε τέσσερα διαφορετικά μοντέλα προσαρμογής, και το μέγεθος της δυσκολίας εξαρτάται από την πολιτισμική συμφωνία ή ασυμφωνία που παρουσιάζουν τα διαφορετικά πλαίσια (Spencer, και συν., 2006). Όταν τα διαφορετικά πλαίσια είναι όμοια μεταξύ τους, τότε οι μεταβάσεις είναι ομαλές και εύκολες. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν οι συνηθισμένες αναπτυξιακές προκλήσεις, αλλά οι προσδοκίες που έχουν τα διαφορετικά πλαίσια από τους μαθητές, και οι συμπεριφορές που αναμένονται από αυτούς είναι παρόμοιες. Αυτή η πρώτη συνθήκη ισχύει συνήθως για τους γηγενείς εφήβους, και οι επόμενες ισχύουν για τους μετανάστες εφήβους, ή όσους ανήκουν σε εθνικές και πολιτισμικές μειονότητες. Όταν τα πλαίσια είναι λίγο διαφορετικά, αλλά και με πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ τους, τότε η μετάβαση τους μπορεί να είναι πιο δύσκολη, αλλά διαχειρίσιμη. Όταν οι διαφορές ανάμεσα στα πλαίσια είναι πολύ μεγάλες, τότε η μετάβαση γίνεται επικίνδυνη, καθώς οι έφηβοι πρέπει να διαπραγματευτούν διαφορετικές στάσεις και αξίες, και να επικοινωνούν σε διαφορετικές γλώσσες. Όταν η πολιτισμική ασυμφωνία ανάμεσα στα πλαίσια είναι σχεδόν αγεφύρωτη, τότε η πλοήγηση στους διαφορετικούς κόσμους γίνεται αδύνατη για τους εφήβους (Spencer, και συν., 2006. Phelan, Davidson, & Cao, 1991).

4.2. Θεωρητικά μοντέλα για την ανάπτυξη των παιδιών μεταναστών

Για την κατανόηση και αξιολόγηση της σύνθετης αναπτυξιακής πορείας των μεταναστών, χρειάστηκε να μετατοπιστεί ο τρόπος σκέψης και έρευνας των πρώτων θεωρητικών για την προσαρμογή, ώστε να εντάξουν στα μοντέλα τις ποικίλες κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβλητές. Τα τρία μοντέλα που περιγράφονται στη συνέχεια είναι ενδεικτικά και για τις αλλαγές στον τρόπο σκέψης σχετικά με την ανάπτυξη των εφήβων μεταναστών και όσων ανήκουν σε εθνικές μειονότητες. Το βίο-οικολογικό μοντέλο της ανθρώπινης ανάπτυξης του Urie Bronfenbrenner έθεσε τις βάσεις για την κατανόηση της ανάπτυξης μέσα στο κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, και έβαλε τα θεμέλια για την ανάπτυξη πιο συγκεκριμένων και σύνθετων μοντέλων. Οι Garcia Coll και

συνεργάτες ανέπτυξαν το πρώτο πλήρες μοντέλο για την κατανόηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι που ανήκουν σε φυλετικές και εθνικές μειονότητες. Τέλος, οι Motti-Stefanidi και συνεργάτες (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012), έχτισαν ένα αναπτυξιακό μοντέλο που ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα που ζουν, και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, συγκεκριμένα τα παιδιά και οι έφηβοι μετανάστες.

4.2.1. Το βίο-οικολογικό μοντέλο της ανθρώπινης ανάπτυξης του Urie Bronfenbrenner

Ο Urie Bronfenbrenner ήταν από τους πρώτους θεωρητικούς που έδωσε έμφαση στην διεργασία της ανάπτυξης και τόνισε τη σημασία των οικογενειακών, οικονομικών και πολιτικών δομών στην ανάπτυξη του παιδιού. Στην κριτική του για τα μέχρι τότε μοντέλα και τον τρόπο με τον οποίο γινόταν η έρευνα της συμπεριφοράς, έγραψε χαρακτηριστικά ότι οι περισσότερες αναπτυξιακές μελέτες στηρίζονται στην «παράξενη συμπεριφορά των παιδιών, κάτω από παράξενες συνθήκες και παράξενους ενήλικους στο πιο σύντομο δυνατό χρόνο» (Bronfenbrenner, 1979, σελ. 19), και υπεράσπισε την ανάγκη να εστιαστούν οι θεωρίες τόσο στους ατομικούς παράγοντες, όσο και το περιβάλλον (Bronfenbrenner, 1993). Σύμφωνα με το βίο-οικολογικό μοντέλο του (Bronfenbrenner & Morris, 2006. Bronfenbrenner, 1993, 1979) το περιβάλλον αναλύεται σε τέσσερα ιεραρχικά καθορισμένα και πολυδιάστατα επίπεδα, τα οποία συνεχώς μεταβάλλονται.

Το μικροσύστημα αναφέρεται στην αλληλεπίδραση του παιδιού με το σχολείο, την οικογένεια και άλλα άμεσα περιβάλλοντα, τα οποία μπορούν να προωθήσουν ή να αναστείλουν την ανάπτυξη του. Οι δομές που προωθούν την ανάπτυξη είναι ό,τι επιτρέπει τη διαχείριση του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντος, όπως η ύπαρξη ήσυχων χώρων, η συμμετοχή των γονέων στις δραστηριότητες, ενώ ανασταλτικά για την ανάπτυξη θεωρούνται η χρήση βίας, οι συγκρούσεις, οι απρόβλεπτες αντιδράσεις, η έλλειψη χώρου κ.ο.κ. Τα μεσοσύστηματα είναι συνδυασμός μικροσυστημάτων και των αλληλεπιδράσεων τους στη ζωή του παιδιού. Για παράδειγμα, δεν είναι δυνατόν στην αξιολόγηση των παραμέτρων της σχολικής επίδοσης να λαμβάνεται υπόψη αποκλειστικά η συμβολή των υποστηρικτικών γονέων, αλλά οφείλουμε να εξετάζουμε και την

επίδραση από μη υποστηρικτικούς δασκάλους ή φίλους. Το εξωσύστημα αποτελείται από τα περιβάλλοντα που δεν αφορούν άμεσα τη ζωή του παιδιού, αλλά την επηρεάζουν, όπως για παράδειγμα το εργασιακό περιβάλλον των γονέων, ή το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Τέλος, το μακροσύστημα είναι τα κυρίαρχο μοντέλο κάθε κοινωνίας που διαμορφώνει και επηρεάζει τα υπόλοιπα τρία συστήματα και περιλαμβάνει ιστορικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και θεσμικές αναφορές, όπως οι αξίες, τα ήθη και τα έθιμα. Ο Bronfenbrenner έκανε επίσης τη διάκριση ανάμεσα σε δημιουργικά και καταστροφικά περιβάλλοντα. Ως δημιουργικά, θεώρησε όσα προωθούν μία αίσθηση ασφάλειας και «ανήκειν», βοηθούν το παιδί να αναπτύξει την αυτονομία και τις δεξιότητές του, και ως καταστροφικά αυτά που υποσκάπτουν την ασφάλεια, την εξερεύνηση και τη συμμετοχή (Motti-Stefanidi, Berry, Chrysochoou, Sam, & Phinney, 2012. Bronfenbrenner & Morris, 2006. Bronfenbrenner, 1993, 1979.).

Ο Bronfenbrenner τοποθέτησε το μοντέλο του στο πλαίσιο του χρόνου, όπως αυτό ορίστηκε από τον Elder (1998) και ενσωμάτωσε τις τέσσερις αρχές του: α) ότι η ζωή και η ανάπτυξη του ατόμου καθορίζεται από το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο ζει και τα γεγονότα που συμβαίνουν στη διάρκεια της ζωής του, β) ότι η αναπτυξιακή επίδραση μιας σειράς γεγονότων σχετίζεται με το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται το άτομο, όταν συμβαίνουν αυτά τα γεγονότα, γ) ότι τα άτομα ζουν σε άμεση αλληλεπίδραση με τους άλλους, και μέσα από αυτή την αλληλεπίδραση επηρεάζονται από τις ιστορία και την κοινωνία, και δ) ότι τα άτομα κατασκευάζουν μόνα τους τη ζωή τους, μέσα από τις επιλογές και τις πράξεις τους, στο πλαίσιο των ευκαιριών που τους παρουσιάζονται και των δεσμεύσεων που προκύπτουν από το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο. Οι Bronfenbrenner & Morris (2006) προσθέτουν σε αυτές τις τέσσερις, και μία πέμπτη αρχή: ότι τα άτομα δεν είναι μόνο παράγωγα, αλλά και παραγωγοί των ιστορικών αλλαγών.

Η ορολογία που πρότεινε ο Bronfenbrenner μπορεί να μην έχει επικρατήσει, αλλά η επίδραση της οικογένειας, του σχολείου και του κοινωνικού περιβάλλοντος αποτελεί πια μια πραγματικότητα που δεν αμφισβητείται. Η θεωρία του Bronfenbrenner σηματοδότησε και την αλλαγή στη συζήτηση για το τι υπερισχύει, η φύση ή η ανατροφή, και συνέπεσε χρονικά με την εμφάνιση της

πολιτισμικής ψυχολογίας που έδωσε μεγαλύτερη έμφαση στην ερμηνεία της συμπεριφοράς, παρά στην ίδια τη συμπεριφορά (Sameroff, 2010). Ταυτόχρονα, η εξέλιξη στη μελέτη των γενετικών παραγόντων και την αλληλεπίδραση τους με το περιβάλλον, μετέτρεψε το ερώτημα «φύση ή ανατροφή» σε δήλωση για την αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος (Rutter & Sroufe, 2000). Επιπλέον, όπως παρατηρούν οι Riley & Masten (2005) μέσα στα διαφορετικά επίπεδα του Bronfenbrenner κρύβονται οι προστατευτικοί παράγοντες και οι παράγοντες επικινδυνότητας για την ανάπτυξη του παιδιού, και χαρτογραφείται η μεταξύ τους και μεταξύ των επιπέδων αλληλεπίδραση. Το μοντέλο του Bronfenbrenner δεν επικεντρώνεται ειδικά στα παιδιά μεταναστών, αλλά τοποθετώντας την ανθρώπινη ανάπτυξη μέσα σε ένα ευρύτερο κοινωνικό, πολιτισμικό και ιστορικό περιβάλλον, δημιούργησε το πλαίσιο από το οποίο εμφανίστηκαν πιο εξειδικευμένες θεωρίες για την ανάπτυξη των παιδιών που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες (Spencer, και συν., 2006).

4.2.2. Το μοντέλο των Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργατών (1996) για την ανάπτυξη παιδιών που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες

Η διαφορά του μοντέλου των Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργατών (1996) από προηγούμενα αναπτυξιακά μοντέλα ήταν η κεντρική θέση που αποκτά η κοινωνική θέση και η κοινωνική διαστρωμάτωση. Τα επιχειρήματα που έφεραν οι συγγραφείς ήταν η υπό-αντιπροσώπευση των μειονοτήτων στην έρευνα, η ελάχιστη σημασία που δινόταν στις διαφορές ανάμεσα στις μειονότητες, και η ελάχιστη σημασία που δινόταν, έως τότε, σε έννοιες όπως οι διακρίσεις και η προκατάληψη. Το μοντέλο των Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργατών (1996) απάντησε κατά κάποιο τρόπο στην κριτική για την ποσότητα και την ποιότητα των ερευνών για μειονοτικούς πληθυσμούς, όπως είχε εκφραστεί από τη Graham (1992).

Ένα βασικό σημείο διαφοροποίησης αυτού του μοντέλου από προηγούμενα είναι ότι εμφανίζονται και καταλαμβάνουν κεντρικό ρόλο έννοιες όπως η φυλή, η εθνικότητα, το φύλο και η κοινωνική τάξη. Παρά τον κεντρικό ρόλο αυτών των εννοιών, οι επίδραση τους στην ανάπτυξη δεν είναι άμεση αλλά έμμεση, με τη μεσολάβηση των διακρίσεων, των προκαταλήψεων, και του

κοινωνικού, οικιστικού, ψυχολογικού και οικονομικού διαχωρισμού, που υφίστανται αυτές οι ομάδες. Αυτοί οι παράγοντες που μεσολαβούν είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής ιεράρχησης που προκύπτει από την φυλή, την εθνικότητα και το φύλο και αποτελούν την άμεση επίδραση στην ανάπτυξη των παιδιών.

Οι εμπειρίες των παιδιών και των οικογενειών τους από αυτά τα περιβάλλοντα, οδηγούν στην ανάπτυξη ενός προσαρμοστικού πολιτισμού, διαφορετικού από τον κυρίαρχο πολιτισμό. Στόχος αυτού του πολιτισμού είναι η προσαρμογή στις διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες και απαιτήσεις, που αντιμετωπίζουν οι μειονοτικές ομάδες, και στην πραγματικότητα πρόκειται για μηχανισμούς αντιμετώπισης και επιβίωσης.

Το μοντέλο που προτάθηκε από τους Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργάτες (Garcia Coll, και συν, 1996) κατάφερε να ενσωματώσει τόσο στη θεωρία, όσο και στην ερευνητική πρακτική την έννοια της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και τις πολιτισμικές επιδράσεις συνυπάρχουν στην ανάπτυξη του παιδιού. Με τον τρόπο αυτό, ανέδειξε τον τρόπο με τον οποίο ο πολιτισμός εμπλέκεται με έννοιες όπως η φυλή και η εθνικότητα. Αλλά η πιο σημαντική συμβολή του μοντέλου των Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργατών είναι ότι πρότεινε ότι διαφορετικοί πληθυσμοί, βιώνουν διαφορετικές διεργασίες, με διαφορετικά αποτελέσματα. Τα αποτελέσματα δεν πρέπει να θεωρούνται παθολογικά, επειδή δεν συμφωνούν με αυτά της κυρίαρχης ομάδας, ούτε ελλειμματικά (Spencer, και συν., 2006). Είναι απλώς διαφορετικές πρακτικές, που οφείλονται στις διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες. Στο πλαίσιο αυτό, είναι συχνά είναι προτιμότερη και πιο διαφωτιστική η μελέτη ενός πληθυσμού, από τη σύγκριση ανόμοιων πραγματικοτήτων (Garcia Coll, Akerman, & Cicchetti, 2000).

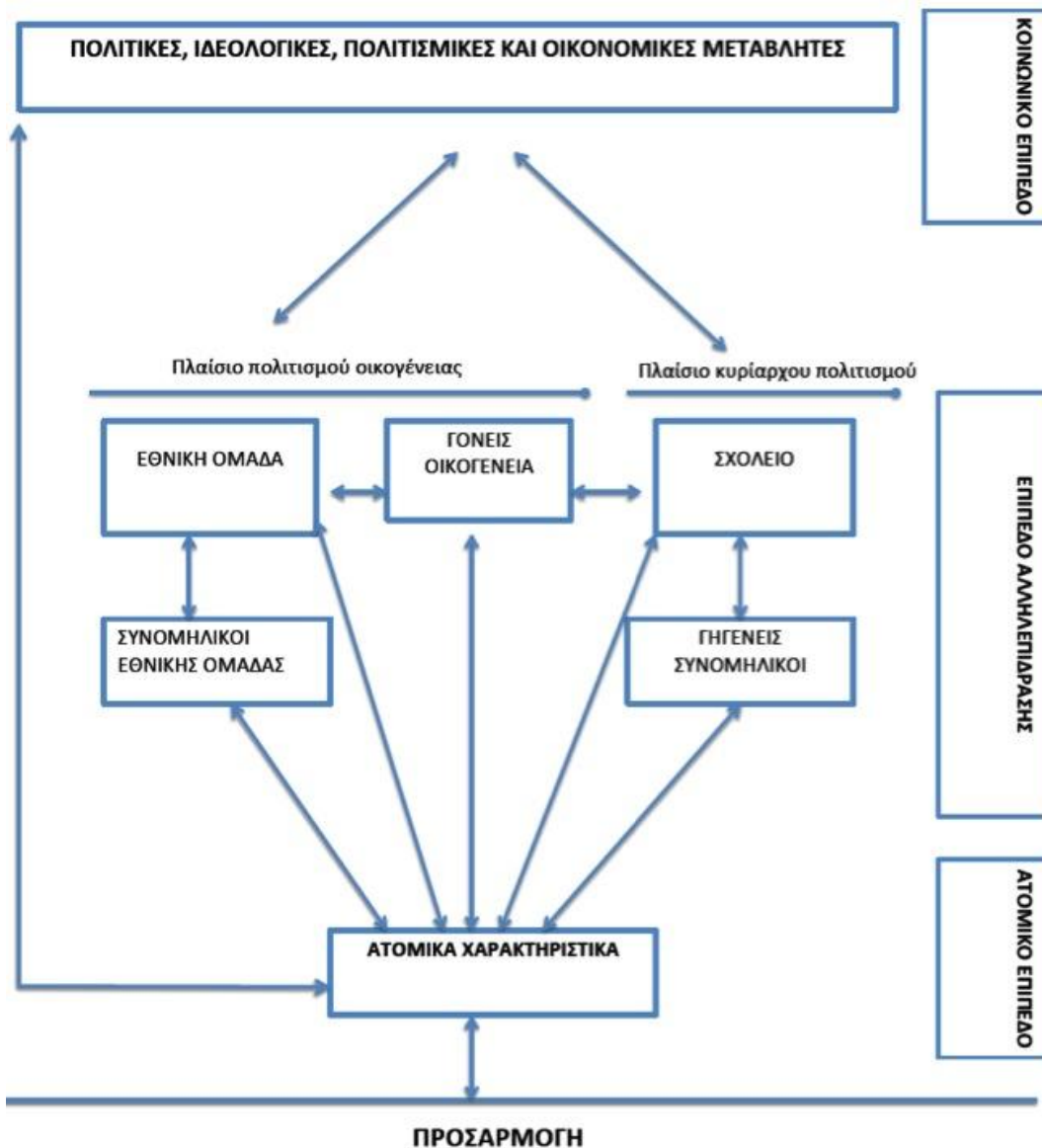
4.2.3. Το μοντέλο των Motti, Berry, Chrysochoou, Sam και Phinney (2012)

Οι Motti, Berry, Chrysochoou, Sam & Phinney (2012), προτείνουν ένα μοντέλο το οποίο συνδυάζει την αναπτυξιακή, κοινωνική και διαπολιτισμική προσέγγιση στην προσαρμογή των μεταναστών παιδιών και εφήβων, τονίζοντας τη σημασία της κοινωνικής διαστρωμάτωσης σε

σχέση με την ιδιότητα του μετανάστη, αλλά και των σχετικών μεταβλητών, όπως οι διακρίσεις, στα ποικίλα αναπτυξιακά αποτελέσματα. Κοινό στοιχείο στο παρόν μοντέλο με αυτό των Garcia Coll, Lamberty, Jenkins, και συνεργατών (1996), είναι η έμφαση στις ατομικές διαφορές στην ανάπτυξη, αντί για την διομαδική σύγκριση. Με τη διερεύνηση των ατομικών διαφορών στην προσαρμογή –σε αντίθεση με την σύγκριση μεταξύ ομάδων- δίνεται έμφαση στους προστατευτικούς ή τους παράγοντες επικινδυνότητας, ενώ ταυτόχρονα αποφεύγεται η ανούσια (και συχνά επικίνδυνη) σύγκριση ομάδων που αντιμετωπίζουν διαφορετικά περιβαλλοντικά πλαίσια. Το μοντέλο των Motti-Stefanidi και συνεργατών (2012) διαφοροποιείται από τα προηγούμενα, καθώς επικεντρώνεται στην προσαρμογή των μεταναστών εφήβων, και λαμβάνει υπόψη τα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια στα οποία οι έφηβοι αυτοί καλούνται να ισορροπήσουν για να εκπληρώσουν τα αναμενόμενα αναπτυξιακά επιτεύγματα, συνθέτοντας σε ένα μοντέλο τις προσεγγίσεις της αναπτυξιακής ψυχολογίας, της κοινωνικής ψυχολογίας και του επιπολιτισμού.

Το μοντέλο των Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney (2012) λαμβάνει υπόψη τις ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές μεταβλητές του πολιτισμού και των στάσεων της ευρύτερης κοινωνίας, σε συνδυασμό με τα ατομικά χαρακτηριστικά του παιδιού, όπως προτείνουν οι Spencer, και συνεργάτες (2006) για την αναπτυξιακή προσέγγιση στην προσαρμογή παιδιών και εφήβων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες. Επιπλέον, θεωρεί ότι η ανάπτυξη και η προσαρμογή των μεταναστών εφήβων πρέπει να μελετηθεί αυτόνομα, χωρίς όμως να αγνοεί και την επίδραση της μετανάστευσης στο σύνολο του πληθυσμού.

Σχήμα 1. Το μοντέλο των Motti-Stefanidi, Berry, Chrysochoou, Sam, & Phinney (2012) για την προσαρμογή μεταναστών εφήβων

Το μοντέλο των Motti-Stefanidi, Berry, Chrysochoou, Sam, & Phinney (2012) διαρθρώνεται σε τρία επίπεδα. Το ανώτερο επίπεδο είναι το κοινωνικό, στο οποίο εμπεριέχονται οι πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές μεταβλητές της ευρύτερης κοινωνίας. Είναι το επίπεδο που αναφέρεται στις στάσεις, τις αξίες, τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και τις ιδεολογίες που επιδρούν στην προσαρμογή των μεταναστών. Σε μία πολυπολιτισμική κοινωνία, στο επίπεδο αυτό αντιπροσωπεύονται οι πολιτισμικές αξίες όλων των ομάδων ισότιμα. Όμως, στις περισσότερες

κοινωνίες, το επίπεδο αυτό αναφέρεται στις στάσεις και τις αξίες του πολιτισμικά κυρίαρχου πληθυσμού. Το επίπεδο αυτό μπορεί να επηρεάζει την προσαρμογή άμεσα και έμμεσα (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

Στο μεσαίο επίπεδο βρίσκονται τα πλαίσια στα οποία συμβαίνουν οι καθημερινές αλληλεπιδράσεις των μεταναστών παιδιών και εφήβων, με τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και τους συνομηλικούς των δύο εθνικών ομάδων. Ο διαχωρισμός τους αντιπροσωπεύει τους διαφορετικούς πολιτισμικούς προσανατολισμούς και τα κοντινά πλαίσια, αυτά που ο Bronfenbrenner (Bronfenbrenner & Morris, 2006) χαρακτήρισε ως μεσοσύστημα. Ταυτόχρονα, οι συγγραφείς θεωρούν ότι στο μεσαίο επίπεδο ανήκουν και τα πλαίσια με τα οποία το παιδί έρχεται έμμεσα σε επαφή, όπως η δουλειά των γονέων. Και οι τρεις προσεγγίσεις πάνω στις οποίες βασίστηκε το μοντέλο μελετούν από διαφορετικές οπτικές αυτές τις αλληλεπιδράσεις (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

Στη βάση του μοντέλου βρίσκονται τα ατομικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η προσωπικότητα, η ιδιοσυγκρασία και οι γνωστικές ικανότητες του ατόμου. Σύμφωνα με την αναπτυξιακή ψυχολογία, τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα της αυτενέργειας στο περιβάλλον τους, και τα ατομικά τους χαρακτηριστικά καθορίζουν την ερμηνεία τους για τον κόσμο και τις εμπειρίες τους. Τα παιδιά μεταναστών, επιπλέον, δημιουργούν ενεργητικά, τους τρόπους με τους οποίους κινούνται αποτελεσματικά ανάμεσα στους διαφορετικούς πολιτισμούς, αποδέχονται και απορρίπτουν αξίες και στάσεις σύμφωνα με τις ανάγκες τους (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012). Η συνάφεια ανάμεσα στα χαρακτηριστικά του παιδιού με αυτά του περιβάλλοντος είναι καθοριστική για την θετική προσαρμογή (Eccles & Roeser, 2009), όπως και η απόσταση που χωρίζει τα δύο διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια

Τα τρία επίπεδα του μοντέλου συνδέονται το ένα με το άλλο, χωρίς να δίνεται ο πρωταρχικός ρόλος σε κανένα από τα τρία. Αντίθετα, θεωρείται ότι και τα τρία αυτά επίπεδα συμβάλλουν εξίσου στην προσαρμογή των μεταναστών νέων. Ταυτόχρονα, όλες οι επιδράσεις είναι αμφίδρομες. Η προσαρμογή έχει αντίκτυπο σε ατομικά χαρακτηριστικά του παιδιού, όπως η αυτο-εκτίμησή του,

και αυτά με τη σειρά τους επηρεάζουν μακροπρόθεσμα το κοινωνικό επίπεδο, και βραχυπρόθεσμα τις αλληλεπιδράσεις του με την οικογένεια, το σχολείο και τους συνομηλίκους (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

5. Αντίληψη διακρίσεων στην εφηβεία

Η αντίληψη διακρίσεων φαίνεται να παίζει καθοριστικό παράγοντα σε διάφορους τομείς της προσαρμογής του παιδιού. Για παράδειγμα, απόρριψη των μεταναστών που ταυτίζονται με την εθνική ομάδα από την οποία προέρχονται, άρα και απόρριψη μίας διαπολιτισμικής ταυτότητας, μπορεί να οδηγήσει σε περιθωριοποίηση τους, με συνέπειες και στη γενικότερη προσαρμογή (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012. Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Ταυτόχρονα, οι έφηβοι που αντιλαμβάνονται διακρίσεις παρουσιάζουν αυξημένο άγχος, κατάθλιψη και προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ ακόμη και η ανησυχία ότι θα αντιμετωπίσουν διακρίσεις ήταν παράγοντας επικινδυνότητας για την αυτο-εκτίμηση (Szalacha, Erkut, Coll, Fields, Alarcon, & Ceder, 2003).

Ένα από τα σημαντικότερα θεωρητικά πλαίσια μελέτης των διομαδικών στάσεων και προκαταλήψεων προέρχεται από τους Turner (1999) και Tajfel και Turner (1986), με τις θεωρίες της αυτο-κατηγοριοποίησης (Self-categorization Theory) και της κοινωνικής ταυτότητας (Social Identity Theory), αντίστοιχα (Chrysochoou, 2004). Ειδικά για τη θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας, η ιδιότητα του μέλους μιας μειονοτικής ομάδας θεωρείται απειλή για την ανάπτυξη μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας, αφού ακόμη και μικρής ηλικίας παιδιά μπορούν να αντιληφθούν την ύπαρξη κοινωνικής ιεραρχίας και τη θέση της ομάδας τους σε αυτή (Verkuyten & Thijs, 2001). Ο τρόπος με τον οποίο αντισταθμίζεται αυτή η απειλή είναι η έμφαση στην αξία που προσδίδει η εθνική καταγωγή και η ισχυρότερη ταύτιση με αυτή, γεγονός που αν συνδυαστεί με θετική στάση και απέναντι στην πλειοψηφία οδηγεί σε καλύτερη διαπολιτισμική προσαρμογή (LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993).

5.1. Διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο στην εφηβεία

Σε ό,τι αφορά στην πρώτη εφηβεία, ο Verkuyten (2002) επιβεβαίωσε τη διαφορά στην αντίληψη των διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο, με τους εφήβους να

αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα τους, ακόμη και οι έφηβοι που άνηκαν στην κοινωνία υποδοχής. Οι έφηβοι όμως με μεταναστευτική καταγωγή αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις σε προσωπικό επίπεδο, σε σύγκριση με τους συνομηλικούς τους. Η σχέση των αντιλαμβανόμενων διακρίσεων με την εθνική ταυτότητα φάνηκε να είναι πιο σύνθετη καθώς μόνο για τα αγόρια ισχυρή εθνική ταυτότητα σχετιζόταν με την αντίληψη λιγότερων διακρίσεων σε προσωπικό επίπεδο, ενώ η εθνική ταυτότητα δεν φάνηκε να σχετίζεται και με τη διαφορά στην αντίληψη διακρίσεων ανάμεσα στο προσωπικό και το ομαδικό επίπεδο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα των Motti-Stefanidi και Asendorpf (2012), που δείχνουν ότι συγκεκριμένα θετικά χαρακτηριστικά δρουν μεσολαβητικά, με αποτέλεσμα οι έφηβοι να αντιλαμβάνονται χαμηλή διάκριση ενάντια στον εαυτό τους, με τις ευεργετικές συνέπειες που έχει αυτό για την αυτο-εικόνα τους, αλλά διατηρώντας την αντίληψη για υψηλά επίπεδα διακρίσεων απέναντι στην ομάδα, με την συνεπαγόμενη κοινωνική υποστήριξη που λαμβάνουν από την σύσφιξη των σχέσεών τους με την υπόλοιπη ομάδα. Φαίνεται λοιπόν, ότι αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά μπορούν να βοηθήσουν το παιδί να μεγιστοποιήσει τα οφέλη μιας αντίξοης κατάστασης. Ταυτόχρονα, η αντίληψη των διακρίσεων λειτουργεί ως παράγοντας επικινδυνότητας για τους εφήβους με δύο τρόπους: α) μέσω της εσωτερίκευσης και του στρες που προκαλεί η χρόνια αντίληψη διακρίσεων και β) μέσα από την συνεχή ανησυχία ότι κάποιος θα υποστεί διάκριση (Luthar, 2006. Szalacha, Erkut, Coll, Fields, Alarcon, & Ceder, 2003)

5.2. Η αντίληψη διακρίσεων ως παράγοντας επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία μεταναστών εφήβων

Όπως και για τους ενήλικες (Hahm, Ozonoff, Gaumont, & Sue, 2010. Jasinskaja-Lahti, Liebkind, & Perhoniemi, 2006. Mossakowski, 2003. Noh & Kaspar, 2003), αντίστοιχα και για τους έφηβους μετανάστες ποικίλες έρευνες καταδεικνύουν τη σχέση μεταξύ της αντίληψης διακρίσεων και των συμπτωμάτων συναισθήματος. Έχει βρεθεί ότι η αντίληψη διακρίσεων συνδέεται με κατάθλιψη (Cogburn, Chavous, & Griffin, 2011. Cristini, Scacchi, Perkins, Santinello, & Vieno, 2011. Huynh & Fuligni, 2010), το άγχος και τα ψυχοσωματικά συμπτώματα (Gaylord-Harden & Cunningham, 2009.

Greene, Way, & Pahl, 2006. Neto, 2006. Virta, Sam, & Westin, 2004), λιγότερο θετικό και περισσότερο αρνητικό συναίσθημα (Kiang, Yip, & Fuligni, 2008), μειωμένη αισιοδοξία (Romero, Carvajal, Valle, & Orduña, 2007). Τα ευρήματα αυτά αφορούν επίσης τους έφηβους πρόσφυγες (Montgomery & Foldspang, 2007), και τους Αφρο-Αμερικάνους νέους (Brody, και συν., 2006. Wong, Eccles, & Sameroff, 2003).

Η σχέση μεταξύ αντίληψης των διακρίσεων και αυτο-εκτίμησης παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Η απόρριψη λόγω εμφανούς διάκρισης μπορεί να λειτουργήσει προστατευτικά για την αυτο-εκτίμηση του ατόμου, καθώς το άτομο μπορεί να αποδώσει το αρνητικό αποτέλεσμα στη διάκριση, και να διαφυλάξει την αυτο-εικόνα του. Η σχέση αυτή παύει να υφίσταται όταν η διάκριση δεν είναι ξεκάθαρη, καθώς η απόδοση στη διάκριση, στρέφεται εναντίον του ατόμου και πάλι, αφού προσβάλλει την αίσθηση κοινωνικής ταυτότητας (Major & O'Brien, 2005. Major, Quinton, & Schmader, 2003). Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι οι διακρίσεις και τα αρνητικά στερεότυπα δεν εσωτερικεύονται από τα μέλη των ομάδων που τα υφίστανται. Μία μετά-ανάλυση των Twenge και Crocker (2002), έδειξε ότι τα μέλη των μειονοτικών ομάδων που αντιλαμβάνονται διακρίσεις δεν παρουσιάζουν χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση από τα μέλη των πλειοψηφικών ομάδων, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται να έχουν και υψηλότερη αυτο-εκτίμηση, αποτελέσματα όμως που σε καμία περίπτωση δε μπορούν να θεωρηθούν καταληκτικά (Major & O'Brien, 2005). Η αυτοεκτίμηση πάντως φαίνεται να λειτουργεί και μεσολαβητικά ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων και ψυχολογικά συμπτώματα, όπως η κατάθλιψη και το άγχος, σε αγόρια, αλλά όχι και σε κορίτσια, στην εφηβεία (Gibbons, Gerrard, Cleveland, Wills, & Brody, 2004).

Στους έφηβους μετανάστες, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση σύμφωνα με πληθώρα ερευνών (Zeiders, Umaña-Taylor, & Derlan, 2013. Cogburn, Chavous, & Griffin, 2011. Huynh & Fuligni, 2010. Armenta & Hunt, 2009. Rivas-Drake, Hughes, & Way, 2008. Bourguignon, Seron, Yzerbyt, & Herman, 2006. Greene, Way, & Pahl, 2006. Neto, 2006. Liebkind, Jasinskaja-Lahti, & Solheim, 2004. Virta, Sam, & Westin, 2004. Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2001. Fisher, Wallace, & Fenton, 2000). Σε μία από τις λίγες έρευνες για την

προσαρμογή των παλιννοστούντων οι Jasinskaja-Lahti & Liebkind (2007) βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων συνδέεται με λιγότερη ψυχολογική ευημερία. Επίσης, σύμφωνα με τους Verkuyten & Thijs (2006), η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με χαμηλότερη αίσθηση αξίας (global self worth) και εθνική αυτοεκτίμηση, σε δείγμα μαθητών δημοτικού από τρεις εθνικότητες. Ταυτόχρονα, τα ευρήματα των Greene, Way, & Pahl (2006) υποδεικνύουν ότι ειδικά στο σχολείο, για τα παιδιά που αποτελούν πλειοψηφία, ακόμα και αν ανήκουν σε μεταναστευτικές ομάδες, η επίδραση της αντίληψης διακρίσεων στην αυτο-εκτίμηση τους είναι μικρότερη.

Για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, οι Bourguignon, Seron, Yzerbyt, & Herman (2006), θεωρούν ότι, όχι μόνο δεν είναι παράγοντας επικινδυνότητας για την αυτο-εκτίμηση, αλλά αντίθετα φαίνεται να την προβλέπει θετικά, σε δείγμα ενήλικων Αφρικανών μεταναστών. Επίσης, οι Armenta & Hunt (2009) βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα συνδέεται με υψηλότερη αυτο-εκτίμηση, σε δείγμα Λατίνων εφήβων, ενώ και οι Major, Kaiser, O'Brien, & McCoy (2007), θεωρούν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την αυτο-εκτίμηση, εφόσον η ύπαρξη και η αντίληψη διακρίσεων δεν συγκρούεται με την αντίληψη που έχει το άτομο για τον κόσμο. Από την άλλη πλευρά, οι McCoy & Major (2003), βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την αυτο-εκτίμηση νεαρών ενηλίκων, όταν μεσολαβεί υψηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα.

5.3. Η αντίληψη διακρίσεων ως παράγοντας επικινδυνότητας για την προσαρμογή μεταναστών εφήβων

Η γνώση των αρνητικών στερεοτύπων για την εθνική ομάδα και ο φόβος διάκρισης μπορεί να οδηγήσουν το παιδί να από-επενδύσει συναισθηματικά από την εμπλοκή του με την ακαδημαϊκή διαδικασία. Όπως αναφέρουν οι Crocker, Major και Steele (1998), τα άτομα προχωρούν σε αυτή την από-επένδυση σε τομείς στους οποίους υπάρχει ιστορικό διακρίσεων εναντίον τους, ώστε η απόδοσή τους να μην επηρεάζει την αυτο-εικόνα τους. Το σχολείο όντας ο κατεξοχήν φορέας επαφής με την κοινωνία υποδοχής, είναι πιθανό να αντιπροσωπεύει και τις διακρίσεις που

υφίστανται τα παιδιά μεταναστών, αν όχι και να τις αναπαράγει. Αυτή η πιθανότητα αυξάνεται, όσο περισσότερο το άτομο πιστεύει ότι οι διαφορές ανάμεσα στις ομάδες είναι άδικη. Με τον τρόπο αυτό, το άτομο προστατεύει την αυτο-εικόνα του, αλλά θυσιάζει την ακαδημαϊκή επιτυχία (Major & O'Brien, 2005). Αν το άτομο επιλέξει να προσπαθήσει πιο σκληρά και να ξεπεράσει τα εμπόδια, αντί να από-επενδύσει, αυτό φαίνεται να έχει αντίκτυπο στη σωματική και ψυχολογική του υγεία (James, Hartnett, & Kalsbeek, 1983).

Πέρα από το φαινόμενο της από-επένδυσης, φαίνεται ότι ο φόβος για θυματοποίηση λόγω διάκρισης επηρεάζει αρνητικά την επίδοση (Bosson, Haymonitz, & Pinel, 2004). Οι μετανάστες έφηβοι που αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις ενάντια στον εαυτό φαίνεται ότι έχουν χαμηλότερη επίδοση σε σχέση με τους συμμαθητές τους, όπως δείχνουν έρευνες σε μετανάστες και έφηβους που ανήκουν σε φυλετικές ή εθνικές μειονότητες (Roche & Kuperminc, 2012. Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012. Berkel, και συν., 2010. Huynh & Fuligni, 2010. Alfaro, Umaña-Taylor, Gonzales-Backen, Bamaca, & Zeiders, 2009. Neblett, Jr., Philip, Cogburn, & Sellers, 2006. Wong, Eccles, & Sameroff, 2003). Η σχέση αυτή ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων και την χαμηλή ακαδημαϊκή επίδοση φαίνεται ότι ισχύει πέρα και πάνω από τη μεταναστευτική ιδιότητα και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας. Κάποιοι ερευνητές έχουν βρει ότι στη σχέση αυτή μεσολαβούν μεταβλητές όπως το σχολικό κλίμα (Benner & Graham, 2011) και η εμπλοκή με το σχολείο (Thompson & Gregory, 2011). Οι έρευνες που δεν εντοπίζουν κάποια σχέση ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων και την ακαδημαϊκή επίδοση είναι ελάχιστες (Berry & Sabatier, 2010) (Kagurpana & Barari, 2010), αλλά θέτουν κάποια σημαντικά ερωτήματα για τις μεταβλητές που πιθανόν παρεμβάλλονται. Για παράδειγμα, οι Levin, van Laar, & Foote (2006) βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν σχετίζεται διαχρονικά με την ακαδημαϊκή επίδοση σε δείγμα φοιτητών κολεγίου, αλλά σχετίζεται αρνητικά με την αίσθηση του ανήκειν στο χώρο του κολεγίου και με την ακαδημαϊκή δέσμευση, και θετικά με το κίνητρο για ακαδημαϊκή επίτευξη. Το εύρημα αυτό συνάδει και με αντίστοιχα των Altschul, Oyserman, & Bybee (2006) που βρήκαν ότι οι

Αφρό-Αμερικάνοι έφηβοι που είχαν υψηλή αντίληψη διακρίσεων (awareness of racism) είχαν και καλύτερη επίδοση στο σχολείο μετά την πάροδο ενός έτους.

Η αντίληψη διακρίσεων μπορεί να επηρεάσει την ακαδημαϊκή πορεία του μαθητή σε δύο επίπεδα, το πρώτο είναι η προσμονή διακρίσεων στον εργασιακό τομέα, και το δεύτερο η καθημερινή εμπειρία διάκρισης (Eccles & Roeser, 2009). Η προσμονή διακρίσεων στον εργασιακό τομέα μπορεί να λειτουργήσει αυξάνοντας την κινητοποίηση του εφήβου για καλύτερη επίδοση, ώστε να είναι και καλύτερα προετοιμασμένος να αντιμετωπίσει την μελλοντική διάκριση (Wong, Eccles, & Sameroff, 2003). Αντίθετα, η καθημερινή εμπειρία διακρίσεων στο σχολικό περιβάλλον, από τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές, λειτουργεί αποτρεπτικά ως προς την εμπιστοσύνη του εφήβου στη μαθησιακή ικανότητα, και, συνεπακόλουθα, είναι αρνητική για την επίδοσή του, ενώ συνδέεται και με περισσότερη κατάθλιψη και θυμό (Eccles & Roeser, 2009. Roeser, Eccles, & Sameroff, 1998). Επιπλέον, σύμφωνα με τους (Major & O'Brien, 2005), οι διακρίσεις έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ακαδημαϊκή επίδοση και μέσα από έμμεσες διαδρομές, όπως η υποχρηματοδότηση σχολείων με μειονοτικούς πληθυσμούς, αλλά και μέσα από την εκτίμηση συγκεκριμένων συνθηκών ως απειλητικών για την ταυτότητα, όπως είναι η εξέταση σε ένα γνωστικό πεδίο που τα μέλη μίας ομάδας στερεοτυπικά θεωρούνται κατώτερα.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό φαίνεται ότι σχετίζεται με περισσότερα προβλήματα εξωτερίκευσης στην εφηβεία, τόσο για τους μετανάστες εφήβους, (Rousseau, και συν., 2009), όσο και για Αφρό-Αμερικανούς (Wong, Eccles, & Sameroff, 2003) και Μεξικανικής καταγωγής εφήβους (Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012). Σύμφωνα με τους Brody, και συνεργάτες (2006) η αντίληψη διακρίσεων οδηγεί σε στρες και εσωτερίκευση των αρνητικών στερεοτύπων και μέσα από αυτούς τους μηχανισμούς σχετίζεται με την εμφάνιση προβλημάτων συμπεριφοράς. Στη διαχρονική έρευνα που έκαναν σε οικογένειες Αφρό-Αμερικανών, παρατήρησαν ότι η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό σχετίζεται και προβλέπει σοβαρά προβλήματα συμπεριφοράς, όπως κλοπή, επίθεση, και βανδαλισμό.

Αν και οι περισσότερες έρευνες επικεντρώνονται στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, οι Stevens, Vollebergh, Pels, & Crijnen τους (2005) βρήκαν ότι αντίστοιχα και για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην εθνική ομάδα ότι συνδέεται με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς, σε δείγμα έφηβων μεταναστών από το Μαρόκο στην Ολλανδία.

Ένα παρόμοιο σχετικό εύρημα ήταν των O'Brien Caugh, O'Campo, & Muntaner (2004) που βρήκαν ότι όταν οι γονείς παιδιών προσχολικής ηλικίας αρνούνται ότι υφίστανται διακρίσεις, τότε παρατηρούνται περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς στα παιδιά τους. Αυτή η έρευνα υποδεικνύει ότι η επίδραση της αντίληψης διακρίσεων μπορεί να έχει απρόσμενες και γενικές επιδράσεις, οι οποίες συχνά εκτείνονται και διαγενεακά.

6. Επιπολιτισμός μεταναστών εφήβων

Σύμφωνα με τους Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney (2012), η μετάδοση του πολιτισμού στα παιδιά γίνεται από τρεις διαφορετικές πηγές: τους γονείς, τους εκπαιδευτικούς και τους συνομηλίκους. Σε κάθε μία από αυτές τις σχέσεις, επηρεάζονται και αλλάζουν και τα δύο μέρη, αν και όχι απαραίτητα στον ίδιο βαθμό. Ενώ οι γηγενείς έφηβοι μαθαίνουν και ενστερνίζονται ένα μόνο πολιτισμικό πλαίσιο, για τους μετανάστες εφήβους η πρόκληση είναι ότι πρέπει να ανταποκριθούν στις επιδράσεις από δύο διαφορετικούς πολιτισμούς, της οικογένειας και του σχολείου. Στις απόψεις και τις αντιλήψεις αυτών των φορέων αντικατοπτρίζεται η στάση του συνόλου της κοινωνίας για τις διαφορετικές τακτικές επιπολιτισμού, με σημαντική επίδραση στις επιλογές και την προσαρμογή του εφήβου (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012). Επιπλέον, οι μετανάστες έφηβοι αντιμετωπίζουν διαφορετικές ψυχικές διεργασίες σε σύγκριση με τους γονείς τους· για τους ενήλικες, στην απόφαση για μετανάστευση είναι πιθανό να παίζουν ρόλο και θέματα σχετικά με διεργασίες «ατομικοποίησης», και σχηματισμού ταυτότητας, ή συγκρούσεις σχετικές με τα αναμενόμενα αναπτυξιακά επιτεύγματα (Christopoulos, 2000).

Στα πλαίσια των τακτικών επιπολιτισμού που ακολουθεί το άτομο και της συμφωνίας τους με τον προσανατολισμό της κοινωνίας υποδοχής, ο Berry (2006) θεωρεί ότι η έννοια της προσαρμογής αναφέρεται τόσο στη θετική όσο και την αρνητική έκβαση. Σε κάθε περίπτωση όμως, καλύπτει ψυχολογικές και κοινωνικο-πολιτισμικές πτυχές της ζωής του ατόμου. Οι Berry, Phinney, Sam και Vedder (2006) σε μία παγκόσμια έρευνα μεταναστών νέων βρήκαν ότι η τακτική της εναρμόνισης συνάδει με θετική ψυχολογική και κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή και ότι η τακτική της αφομοίωσης έχει τα αντίθετα αποτελέσματα. Ενδιαφέρον ήταν το εύρημα ότι ο προσανατολισμός προς τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδεόταν με θετική ψυχολογική αλλά πιο αρνητική κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006).

Επιπλέον, συχνά στις οικογένειες απαντώνται διαφορετικές προτιμήσεις σε τακτικές επιπολιτισμού ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά (Spencer, και συν., 2006. Georgas & Kalantzi-

Azizi, 1992). Η διαφορά αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα συγκρούσεις, καθώς τα παιδιά τείνουν να προτιμούν τον πολιτισμό της χώρας προορισμού, ενώ οι γονείς παραμένουν πιο εξοικειωμένοι με τον πολιτισμό της χώρας από την οποία προέρχονται (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006). Οι διαφορετικές προτιμήσεις και ανάγκες μεταξύ γονέων και παιδιών οφείλονται, σε ένα μεγάλο βαθμό, στα διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια αναφοράς που έχουν (Georgas, Berry, van de Vijver, Kağitçibaşı, & Poortinga, 2006).

Για το ποια τακτική επιπολιτισμού είναι προτιμότερη τα ευρήματα είναι αντικρουόμενα. Για παράδειγμα, σύμφωνα με διάφορους ερευνητές, η εναρμόνιση είναι η τακτική επιπολιτισμού που συνδέεται με καλύτερη ψυχολογική (Jasinskaja-Lahti, Horenczyk, & Kinunen, 2011. Παυλόπουλος, Ντάλλα, Καλογήρου, Θεοδώρου, Μαρκούση και Μόττη-Σταφανίδη, 2009) και κοινωνική προσαρμογή (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006). Συγκεκριμένα, η εναρμόνιση συνδέεται με περισσότερη αυτο-εκτίμηση (Berry & Sabatier, 2010. Stroink & Lalonde, 2009. Oppedal, Røysamb, & Sam, 2004), με καλύτερες σχέσεις με συνομηλίκους (Mok, Morris, Benet-Martinez, & Karakitapoglu-Aygun, 2007) και μεγαλύτερη αντιλαμβανόμενη στήριξη από τις κοινωνικές σχέσεις (Kovacev & Shute, 2004)

Για τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής τα ευρήματα είναι αντικρουόμενα. Σύμφωνα με τον Coatsworth και συνεργάτες (2005) η αφομοίωση συνεπάγεται κάποια προβλήματα συμπεριφοράς και συνδέεται με χειρότερες σχέσεις με συνομηλίκους (Kovacev & Shute, 2004) και χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση (Smokowski & Bacallao, 2007). Αντίθετα, οι Ouarasse & van de Vijver (2005) βρήκαν ότι ο προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής λειτουργεί προστατευτικά για την κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή και για την ψυχική υγεία των μεταναστών, σε δείγμα νεαρών ενήλικων μεταναστών.

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται με την κοινωνική και οικονομική προσαρμογή (π.χ. Παυλόπουλος και συν., 2009), αλλά στη σχέση αυτή παρεμβάλλεται η πολιτισμική διαφορετικότητα της χώρας υποδοχής. Συγκεκριμένα, όταν οι μετανάστες βρίσκονται σε μία χώρα με μεγάλη πολιτισμική διαφορετικότητα, τότε η σχέση αυτή είναι θετική, αλλά όταν η

χώρα υποδοχής είναι σχετικά ομοιογενής, τότε η σχέση αυτή είναι αρνητική (Jasinskaja-Lahti, Horenczyk, & Kinunen, 2011). Η περιθωριοποίηση φαίνεται να συνδέεται μόνο με αρνητική έκβαση στην προσαρμογή. Συγκεκριμένα, ευρήματα δείχνουν ότι συνδέεται με λιγότερες φιλίες (Kovacev & Shute, 2004), χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση (Virta, Sam, & Westin, 2004) και περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος (Carvajal, Hanson, Romero, & Coyle, 2002).

6.1. Η επίδραση του επιπολιτισμού στην ψυχική υγεία μεταναστών εφήβων

Οι Virta, Sam, & Westin (2004) σε δείγμα Τούρκων εφήβων μεταναστών στη Νορβηγία και τη Σουηδία, οι Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten (2008), στην έρευνά τους σε Αλβανούς και Πόντιους στην Ελλάδα εφήβους, και οι Rivas-Drake, Hughes, & Way (2008) με Κινέζους έφηβους μετανάστες στις ΗΠΑ βρήκαν ότι η ταύτιση με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής προβλέπει καλύτερη ψυχική υγεία και λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, όπως φαίνεται από έρευνες σε έφηβους μετανάστες στην Αυστραλία (Barrett, Sonderegger, & Sonderegger, 2002), τις ΗΠΑ (Cho, Hudley, & Back, 2003), τη Νορβηγία (Orpedal, Røysamb, & Sam, 2004), και την Ελλάδα (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008). Επίσης οι Berkel και συνεργάτες (2010), βρήκαν ότι η ταύτιση με αξίες της χώρας καταγωγής λειτουργεί προστατευτικά για συμπτώματα συναισθήματος ενάντια στην αντίληψη προσωπικών διακρίσεων σε δείγμα Μεξικανών εφήβων μεταναστών.

Το μοντέλο του Berry (2001) ότι ο προσανατολισμός και στους δύο πολιτισμούς, βοηθά στην καλύτερη αυτο-εκτίμηση υποστηρίζεται από ευρήματα στην Ελλάδα (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008), τη Νορβηγία και τη Σουηδία (Orpedal, Røysamb, & Sam, 2004. Virta, Sam, & Westin, 2004), τον Καναδά και τη Γαλλία (Berry & Sabatier, 2010. Stroink & Lalonde, 2009), και τις ΗΠΑ (Farver, Bhadha, & Narang, 2002). Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι η ο προσανατολισμός μόνο στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Smokowski & Bacallao, 2007) και η απόρριψη και των δύο πολιτισμών (Virta, Sam, & Westin, 2004) συνδέονται με λιγότερη αυτο-εκτίμηση.

6.2. Η επίδραση του επιπολιτισμού στην προσαρμογή μεταναστών εφήβων

Οι Colón & Sánchez (2010) σε δείγμα Λατίνων μαθητών παρατήρησαν μία θετική σχέση ανάμεσα στο μέσο όρο βαθμολογίας και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής. Οι Ouarasse & van de Vijver (2005) βρήκαν ότι ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται με καλούς βαθμούς και καλές σχέσεις στο σχολικό περιβάλλον, σε δείγμα νεαρών ενηλίκων μεταναστών.

Οι Trickett & Birman και οι συνεργάτες τους (Birman, Trickett, & Vinokurov, 2002. Trickett & Birman, 2005) για Ρώσους έφηβους πρόσφυγες στην Αμερική, και οι Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten (2008) για Αλβανούς μετανάστες και Πόντιους παλινοστούντες μαθητές βρήκαν ότι δεν υπάρχει σχέση ανάμεσα στον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την σχολική επίδοση, αλλά ο προσανατολισμός στη χώρα υποδοχής είναι αυτός που σχετίζεται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση. Επιπλέον, βρήκαν ότι ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής δε λειτουργεί προστατευτικά για την ακαδημαϊκή επίδοση σε σχέση με την αντίληψη διακρίσεων.

Σημαντικό ρόλο παίζει και η ανάπτυξη της διγλωσσίας, καθώς συνδέεται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επιτυχία και θετικότερη προσαρμογή, ενώ η έλλειψη γνώσης της γλώσσας της χώρας προέλευσης συνδέεται με σχολική αποτυχία και χαμηλή αυτοεκτίμηση (Portes & Rumbaut, 2001). Οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν ότι ο προσανατολισμός και στους δύο πολιτισμούς συνδέεται με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Τα ευρήματα αφορά αφορούν εφήβους μετανάστες τόσο στην Ευρώπη (Verkuyten, 2009. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008), όσο και στη Β. Αμερική (Berry & Sabatier, 2010. Coatsworth, Maldonado-Molina, Pantin, & Szapocznik, 2005. Farver, Bhadha, & Narang, 2002. López, Ehly, & García-Vázquez, 2002).

Η σχέση του επιπολιτισμού με την παρουσία προβλημάτων συμπεριφοράς, δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα στη διεθνή βιβλιογραφία. Μία εξαίρεση είναι η έρευνα των Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten (2008) στη μελέτη τους σε Αλβανούς μετανάστες και Πόντιους

παλινοστούντες εφήβους ότι ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής σχετίζεται με μεγαλύτερη συμμόρφωση με τους κανόνες, ενώ ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής όχι. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με τη θεωρία του Berry (2001) για την κοινωνικοπολιτισμική προσαρμογή των μεταναστών που στρέφονται στις τακτική της αφομοίωσης ή της εναρμόνισης, αποδέχονται δηλαδή τον πολιτισμό της χώρας στην οποία βρίσκονται. Παρόλα αυτά τα ευρήματα των Coatsworth, Maldonado-Molina, Pantin, & Szapocznik (2005) ήταν αντίθετα βρήκαν ότι ισπανικής καταγωγής έφηβοι στην Αμερική με προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής αναφέρουν περισσότερα προβλήματα στη συμπεριφορά. Επιπλέον, η Berkel και συνεργάτες βρήκαν σε έρευνες με Μεξικανούς έφηβους μετανάστες, ότι η ταύτιση με τις αξίες της χώρας καταγωγής λειτουργεί προστατευτικά ενάντια στην αντίληψη προσωπικών διακρίσεων για τα προβλήματα εξωτερίκευσης (Berkel, και συν., 2010).

6.3. Η επίδραση της εθνικής ταυτότητας

Ειδικά για τα παιδιά των μεταναστών, η ανάπτυξη της εθνικής ταυτότητας αποτελεί σημαντικό παράγοντα στο σχηματισμό ολοκληρωμένης και επαρκούς προσωπικότητας (Garcia Coll & Magnuson, 1997). Όπως η απόκτηση ταυτότητας είναι ένα από τα αναπτυξιακά επιτεύγματα της εφηβείας (Erikson, 1968), έτσι και ο σχηματισμός εθνικής ταυτότητας συμβαίνει προοδευτικά, από την περίοδο της παιδικής ηλικίας που δεν γίνεται καμία εξερεύνηση, στην εξερεύνηση ή το moratorium της εφηβείας, με επιτυχή κατάληξη την επίτευξη ασφαλούς ταυτότητας στο τέλος της εφηβείας (Phinney, 1989). Η ταυτότητα μπορεί να θεωρηθεί ως το κεντρικό ψυχολογικό στοιχείο που ορίζει και διατηρεί την αίσθηση του εαυτού και του «άλλου» μέσα από την εξελικτική πορεία του ατόμου (Swanson, Spencer, Dell'Angelo, Harpalani, & Spencer, 2002). Αυτή η πορεία όμως δεν είναι απαραίτητα γραμμική, και δεν έχει επιτυχή κατάληξη για όλους τους εφήβους. Η εθνική ταυτότητα φέρει ένα ειδικό βάρος, ιδιαίτερα σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες και σε κοινωνίες που μια μειονότητα συνυπάρχει με μια κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα (Rosenthal, 1987).

Η Phinney και οι συνεργάτες της (2001) αναμένουν συγκεκριμένα αποτελέσματα στην προσαρμογή των μεταναστών, ανάλογα με την ταυτότητα που θα επιλέξουν. Στην περίπτωση που οι μετανάστες επιλέξουν την ταύτιση με την εθνοπολιτισμική τους ομάδα σε μία κοινωνία που το επιτρέπει, όπως και στην περίπτωση που επιλέξουν την ταύτιση με την αφομοιωτική αλλά ανοικτή στην παρουσία τους κοινωνία υποδοχής, τότε αναμένονται θετικά αποτελέσματα για την προσαρμογή τους. Αρνητική έκβαση της προσαρμογής αναμένεται όταν υπάρχει ασυμφωνία ανάμεσα στις προσδοκίες της κοινωνίας υποδοχής και την επιθυμία των μεταναστών, ή όταν οι μετανάστες δεν είναι αποδεκτοί.

Οι έφηβοι, ιδιαίτερα όσοι προέρχονται από εθνικές ομάδες χαμηλού οικονομικού επιπέδου, μέσα από τη διεργασία σχηματισμού εθνικής ταυτότητας, οδηγούνται σε δημιουργικές ενέργειες για την επιβεβαίωση της αξίας της ομάδας τους ή σε αισθήματα ανασφάλειας και δυσφορίας για τις συμπεριφορές απέναντι στην εθνική τους ομάδα. Η πορεία για την επίτευξη εθνικής ταυτότητας δεν είναι αναπόφευκτη, αλλά εξαρτάται άμεσα από τις εμπειρίες κοινωνικοποίησης του ατόμου, ενώ παράλληλα, η αντίληψη του ατόμου για την εθνική του ταυτότητα δεν συμπίπτει πάντα με τις αντιλήψεις των άλλων (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001).

Για τον σχηματισμό της εθνικής ταυτότητας στους μετανάστες εφήβους, παίζουν σημαντικό ρόλο οι προσδοκίες των γονέων και το πλαίσιο που παρέχει το σχολείο και οι συμμαθητές. Και οι δύο αυτές επιδράσεις συχνά παρουσιάζουν επιπλέον προκλήσεις. Οι μετανάστες γονείς συχνά χρειάζεται να δουλεύουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα, ώστε να εξασφαλίσουν την οικονομική επιβίωση της οικογένειας, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να καθοδηγήσουν τα παιδιά τους (Portes & Rumbaut, 2001). Οι προσδοκίες των γονέων συχνά έρχονται σε αντίθεση με τις επιθυμίες τους εφήβου για την ταυτότητα, αφού συνήθως η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας συνεπάγεται και ένα πιο συντηρητικό προσανατολισμό. (Phinney & Ong, 2007). Από την άλλη πλευρά, συχνά οι εκπαιδευτικοί δεν είναι σε θέση να παράσχουν την πολιτισμική καθοδήγηση και τα θετικά πρότυπα που χρειάζονται οι μετανάστες έφηβοι. Επίσης, οι συνομήλικοι επιδρούν στις επιλογές του

μετανάστη εφήβου, ανάλογα και με τη δική τους εθνική ταυτότητα, αν είναι γηγενείς ή μετανάστες (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012).

Η σχέση της ισχυρής εθνικής ταυτότητας με την προσαρμογή καταδεικνύεται μέσα από πληθώρα ερευνών. Η αίσθηση του ανήκειν φαίνεται να σχετίζεται με καλύτερη προσαρμογή, όπως προβλέπει η θεωρία της κοινωνικής ταύτισης των Tajfel και Turner (1986). Αυτό υπέδειξαν τα ευρήματα διαπολιτισμικής έρευνας σε τέσσερις χώρες, οι έφηβοι που είχαν ισχυρή και ασφαλή αίσθηση ταυτότητας τόσο στην εθνική τους καταγωγή όσο και αναφορικά με τη χώρα υποδοχής (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Αντίθετα, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, οι έφηβοι που απέρριπταν την ταύτιση και με τις δύο ομάδες είχαν την χειρότερη ενδοπροσωπική προσαρμογή. Επίσης, ο ρόλος της αίσθησης του «ανήκειν» ως προστατευτικού παράγοντα για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος επιβεβαιώνεται από έρευνες σε ποικίλους πληθυσμούς με διαφορετικούς παράγοντες επικινδυνότητας, όπως η αντίληψη διακρίσεων (Mossakowski, 2003), το στρες (Kiang, Yip, Gonzales-Backen, Witkow, & Fuligni, 2006), και τη διάκριση στο διαδίκτυο (Tynes, Umaña-Taylor, Rose, Lin, & Anderson, 2012).

Η σχέση της αίσθησης του ανήκειν φαίνεται να σχετίζεται με καλύτερη αυτο-εικόνα, όπως προβλέπει η θεωρία της κοινωνικής ταύτισης των Tajfel και Turner (1986). Αυτό υπέδειξαν τα ευρήματα διαπολιτισμικής έρευνας σε τέσσερις χώρες, οι έφηβοι που είχαν ισχυρή και ασφαλή αίσθηση ταυτότητας τόσο στην εθνική τους καταγωγή όσο και αναφορικά με τη χώρα υποδοχής (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Αντίθετα, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, οι έφηβοι που απέρριπταν την ταύτιση και με τις δύο ομάδες είχαν την χειρότερη ενδοπροσωπική προσαρμογή.

Το φύλο φαίνεται να λειτουργεί, σε κάποιες περιπτώσεις, ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση εθνικής ταυτότητας και προσαρμογής. Για παράδειγμα, τα κορίτσια μπορεί να επιθυμούν περισσότερο την ταύτιση με την χώρα υποδοχής, ειδικά αν ο εθνικός τους πολιτισμός είναι πιο περιοριστικός απέναντι στις γυναίκες. Αντίστοιχα, η ηλικία κατά την οποία οι έφηβοι φτάνουν στην χώρα υποδοχής μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο, καθώς συμβάλλει στην πρότερη ανάπτυξη ή μη

ταύτισης με τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Παράλληλα, τα αγόρια επιδεικνύουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη θέση της ομάδας τους μέσα στην κοινωνία υποδοχής, αλλά και συμμετέχουν πιο συχνά σε δραστηριότητες που συνεπάγονται την ανάπτυξη μίας ανταγωνιστικής ομαδικής ταυτότητας, όπως η συμμετοχή σε αθλητικές ομάδες (Verkuyten, 2002).

Το παράδειγμα αυτό υποστηρίζεται και από το εύρημα της έρευνας της Phinney και των συνεργατών της (2001), όπου η ταύτιση με την χώρα υποδοχής φαίνεται να συνδέεται με καλύτερη ακαδημαϊκή προσαρμογή, αφού το ακαδημαϊκό σύστημα ασκεί την ισχυρότερη αφομοιωτική πίεση σε όλες τις χώρες. Επιπρόσθετα όμως, η αφομοιωτική τάση του εκπαιδευτικού συστήματος μπορεί να λειτουργήσει και αρνητικά, αποξενώνοντας το παιδί από το σχολείο, αφού του στερεί την πρόσβαση στον πολιτισμό από τον οποίο προέρχεται (Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001).

6.3.1. Η σχέση της αίσθησης του ανήκειν με την ψυχική υγεία

Σε σχέση με την επίδραση της εθνικής ταυτότητας στα συμπτώματα συναισθήματος, τα ευρήματα είναι λιγοστά και αντικρουόμενα. Σύμφωνα με τους Yip, Seaton, & Sellers (2006) στην εφηβεία η αίσθηση του «ανήκειν» δεν σχετίζεται με την εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων, κάτι όμως που αλλάζει στους νεαρούς ενήλικες με διάχυτη ταυτότητα. Αντίθετα, οι Seaton, Scottham, & Sellers (2006) βρήκαν στη διαχρονική έρευνά τους σε Αφρό-Αμερικάνους εφήβους ότι η επίτευξη ταυτότητας συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης και μοναξιάς. Με τα ευρήματα αυτά συμφωνεί και η έρευνα των Roberts, Phinney, Masse, Chen, Roberts, & Romero (1999) που βρήκαν ότι η εθνική ταυτότητα σχετίζεται με λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος σε Ευρωπαίους-Αμερικάνους και Αφρό-Αμερικάνους εφήβους.

Ο ρόλος της αίσθησης του «ανήκειν» ως προστατευτικού παράγοντα απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος επιβεβαιώνεται από λιγοστές έρευνες

σε ενήλικους πληθυσμούς, (Mossakowski , 2003), και σε έφηβους Αφρό-Αμερικάνους (Tyne, Umaña-Taylor, Rose, Lin, & Anderson, 2012).

Η προσέγγιση της Phinney και των συνεργατών της (2001) θεωρεί ότι η εθνική ταυτότητα είναι ένα από τους παράγοντες που σχετίζονται με περισσότερη αυτο-εκτίμηση. Με αυτή τη θεώρηση συμφωνούν πολλά ερευνητικά δεδομένα σε έφηβους Κινεζικής καταγωγής (Rivas-Drake, Hughes, & Way, 2008. Yip & Fuligni, 2002), σε Αφρό-Αμερικάνους, Μεξικάνους και Ευρωπαϊκής καταγωγής (Phinney, Cantu, & Kurtz, 1997), σε Λατίνους (Cavazos-Rehg & DeLucia-Waack, 2009. Eccleston & Major, 2006), και σε Σουριναμέζους (Verkuyten & Brug, 2002).

Επίσης, οι McCoy & Major (2003), έδειξαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την αυτο-εκτίμηση νεαρών ενηλίκων, όταν μεσολαβεί υψηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα. Επίσης, οι Greene, Way, & Pahl (2006) έδειξαν ότι η εθνική ταυτότητα όχι μόνο δε λειτουργεί προστατευτικά για την αυτο-εκτίμηση, αλλά για τους εφήβους που πιο ενεργά εξερευνούν την εθνική τους ταυτότητα ή έχουν πιο ισχυρή εθνική ταυτότητα μπορεί να αποτελέσει και επιβαρυντικό παράγοντα για την αυτο-εκτίμηση, όταν αντιλαμβάνονται πολλές διακρίσεις. Παρόμοια ήταν και τα ευρήματα των Rivas-Drake, Hughes, & Way (2008) που βρήκαν ότι για εφήβους μετανάστες Ασιατικής καταγωγής, η εθνική ταυτότητα δεν αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα ενάντια στις διακρίσεις.

Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν ευρήματα σε Λατίνους (Armenta & Hunt, 2009. Eccleston & Major, 2006), και γηγενείς Αμερικάνους (Galliher, Jones, & Dahl, 2011) έφηβους που υποστηρίζουν ότι η αίσθηση του «ανήκειν» είναι προστατευτική για την αυτο-εκτίμηση σε συνθήκες αντίληψης διάκρισης. Οι Branscombe, Schmitt, & Harvey (1999) σε δείγμα εφήβων και ενηλίκων Αφροαμερικάνων βρήκαν ότι η αίσθηση του «ανήκειν» είναι προστατευτικός παράγοντας για την αυτο-εκτίμηση, υπό συνθήκες διάκρισης που εντείνουν την ταύτιση με την ομάδα, εφόσον αυτή είναι αρχικά ισχυρή. Οι Schmitt, Spears, & Branscombe (2003) σε δείγμα φοιτητών από διάφορες χώρες βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ισχυροποιούν την ταύτιση με την ομάδα, προστατεύοντας με τον τρόπο αυτό την αυτο-εκτίμηση.

6.3.2. Η σχέση της αίσθησης του ανήκειν με την προσαρμογή

Η αίσθηση του «ανήκειν» φαίνεται να συνδέεται με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση σύμφωνα με τα ευρήματα διάφορων ερευνητών σε ποικίλους πληθυσμούς, όπως π.χ. Αλβανούς και Πόντιους εφήβους (Motti-Stefanidi, Pavliopoulos, Obradovic, & Masten, 2008), σε Λατίνους εφήβους με ισχυρή εθνική ταυτότητα (Supple, Ghazarian, Frabutt, Plunkett, & Sands, 2006), σε Αφρό-Αμερικάνους εφήβους (Wong, Eccles, & Sameroff, 2003), ή σε εφήβους από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. (Birman, Trickett, & Buchanan, 2005). Ενδιαφέρον ήταν το εύρημα των Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka (2012), που βρήκαν ότι η ισχυρή εθνική ταυτότητα σχετίζεται με υψηλότερη βαθμολογία για τα κορίτσια, αλλά με χαμηλότερη για τα αγόρια μετανάστες από χώρες της Λατινικής Αμερικής στις ΗΠΑ.

Οι Wong, Eccles, & Sameroff (2003) έδειξαν ότι η ισχυρή εθνική ταυτότητα λειτουργεί προστατευτικά για την ακαδημαϊκή επίδοση απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων. Αντίστοιχα ήταν και τα ευρήματα των Eccles, Wong, & Peck (2006), που βρήκαν ότι η φυλετική ταυτότητα σε δείγμα Αφρό-Αμερικανών εφήβων λειτουργεί προστατευτικά για την ακαδημαϊκή επίδοση, όταν οι έφηβοι αντιλαμβάνονται διακρίσεις στο σχολείο. Συγκεκριμένα, όταν οι έφηβοι δεν αντιλαμβάνονται διακρίσεις, η ταύτιση με την εθνική ομάδα δεν διαφοροποιεί την επίδοσή τους, αλλά σε συνθήκες αντίληψης διακρίσεων, οι μαθητές που έχουν υψηλή ταύτιση με την ομάδα έχουν καλύτερη επίδοση από τους μαθητές με μέτρια ή χαμηλή ταύτιση.

Η σχέση της εθνικής ταυτότητας με τα προβλήματα συμπεριφοράς είναι αντικείμενο μελέτης σε πολλές έρευνες. Οι Wissink, Dekovic, Yagmur, Stamsb, & de Haan (2008), με δείγμα Μαροκινών εφήβων μεταναστών στην Ολλανδία έδειξαν ότι η εθνική ταυτότητα σχετίζεται με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς, αλλά η σχέση αυτή εξαφανίζεται με τη μεσολάβηση της αυτοεκτίμησης. Οι Shrake & Rhee (2004) βρήκαν ότι Βιετναμέζοι έφηβοι στην Αμερική με ισχυρή εθνική ταυτότητα παρουσίαζαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Τα ευρήματα όμως των Le & Stockdale (2008) είναι αντίθετα και δείχνουν ότι η εθνική ταυτότητα δεν σχετίζεται με τα

προβλήματα συμπεριφοράς. Ταυτόχρονα και οι Smokowski, David-Ferdon, & Stroupe (2009) στην ανασκόπησή τους βρίσκουν λιγοστά αντικρουόμενα αποτελέσματα.

Οι έρευνες της Wong και συνεργατών (Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012. Wong, Eccles, & Sameroff, 2003) σε Αφρό-Αμερικάνους και Μεξικανούς εφήβους αντίστοιχα, υποδεικνύουν ότι η ισχυρή εθνική ταυτότητα και η αίσθηση του «ανήκειν» λειτουργούν προστατευτικά για τη συμπεριφορά κάτω από συνθήκες αντίληψης διακρίσεων.

6.3.3. Η εθνική ταυτότητα ως προστατευτικός παράγοντας για την αντίληψη διακρίσεων στην εφηβεία

Σύμφωνα με τον Allport (1954), τα μέλη των ομάδων που υφίστανται διακρίσεις τείνουν να ταυτίζονται περισσότερο με την ομάδα τους, ώστε να αντιμετωπίσουν την απειλή στην ταυτότητά τους. Η ταύτιση με την ομάδα φαίνεται ότι λειτουργεί προστατευτικά για την αυτο-εκτίμηση απέναντι στις διακρίσεις (Branscombe, Schmitt, & Harvey, 1999), αλλά και για την μείωση των καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Sellers, Caldwell, Schmeelk-Cone, & Zinnerman, 2003). Το φαινόμενο αυτό όμως φαίνεται να ισχύει μόνο για τα άτομα που ήδη είχαν υψηλή ταύτιση με την ομάδα. Στην αντίθετη περίπτωση, η γνώση της ύπαρξης διακρίσεων μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά στην ταύτιση (McCoy & Major, 2003). Στην ανασκόπησή του, ο Paradies (2006), βρήκε αντικρουόμενα τα αποτελέσματα των ερευνών για τη σχέση αυτο-αναφοράς διακρίσεων και διαφόρων δεικτών επιπολιτισμού, όπως τα χρόνια διαμονής, και η γνώση της γλώσσας.

Σύμφωνα με τους Tajfel και Turner (1986), υπάρχει θετική σχέση ανάμεσα στην αντίληψη των διακρίσεων και τους δεσμούς με την εθνική ομάδα. Μια ισχυρή ταύτιση με την εθνική ομάδα συντελεί πρώτον, στην αυξημένη ενημερότητα και ευαισθησία για πληροφορίες σχετικά με την εθνικότητα και δεύτερον, στη διαμόρφωση των γνωστικών δομών ώστε να αντιλαμβάνονται πληροφορίες όπως η ύπαρξη διάκρισης (Verkuyten, 2002).

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, οι Wong, Eccles, & Sameroff (2003) έδειξαν ότι η ισχυρή εθνική ταυτότητα λειτουργεί προστατευτικά για την ακαδημαϊκή επίδοση απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Αντίστοιχα ήταν και τα ευρήματα των Eccles, Wong, & Peck (2006),

που βρήκαν ότι η φυλετική ταυτότητα σε δείγμα Αφρό-Αμερικανών εφήβων λειτουργεί προστατευτικά για την ακαδημαϊκή επίδοση, όταν οι έφηβοι αντιλαμβάνονται διακρίσεις ενάντια στον εαυτό στο σχολείο. Συγκεκριμένα, όταν οι έφηβοι δεν αντιλαμβάνονται διακρίσεις, η ταύτισή με την εθνική ομάδα δεν διαφοροποιεί την επίδοσή τους, αλλά σε συνθήκες αντίληψης διακρίσεων, οι μαθητές που έχουν υψηλή ταύτιση με την ομάδα έχουν καλύτερη επίδοση από τους μαθητές με μέτρια ή χαμηλή ταύτιση.

7. Η παρούσα μελέτη

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να εξετάσει την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των μεταναστών εφήβων σε σχέση με την αντίληψη διακρίσεων και τις διεργασίες επιπολιτισμού. Η μετατροπή της Ελλάδας από χώρα καταγωγής μεταναστών σε χώρα υποδοχής μεταναστών δημιούργησε νέες κοινωνικές συνθήκες και αυξημένες προκλήσεις, τόσο για τα παιδιά μεταναστών που καλούνται να προσαρμοστούν σε ένα νέο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον, όσο και για τους γηγενείς που βρίσκονται αντιμέτωποι με μία νέα κοινωνική πραγματικότητα. Σε αυτό το μεταβαλλόμενο πλαίσιο, η προσαρμογή και η ένταξη των μεταναστών εφήβων αποτελεί πρόκληση όχι μόνο για τους μετανάστες, αλλά για το σύνολο της κοινωνίας.

Η παρούσα έρευνα βασίζεται στο θεωρητικό μοντέλο της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας, υπό το πρίσμα της θεωρίας για την ψυχική ανθεκτικότητα (π.χ. Masten & Motti, 2009. Cicchetti, 1990). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία (π.χ. Brody, και συν., 2006. Wong, Eccles, & Sameroff, 2003) η αντίληψη διακρίσεων, τόσο εναντίον του εαυτού, όσο και εναντίον της ομάδας αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή. Οι διακρίσεις που αντιλαμβάνονται οι έφηβοι, περιέχουν, συγκαλυμμένα ή μη, και το μήνυμα για τη θέση τους και τα όρια των δυνατοτήτων τους μέσα στη συγκεκριμένη κοινωνία. Έτσι οι διακρίσεις μπορούν να οδηγήσουν τους έφηβους μετανάστες είτε στην άρνηση της χώρας καταγωγής και του πολιτισμού της είτε στην απόρριψη της χώρας υποδοχής και του πολιτισμού της, όπως και σε μείωση της αυτο-εκτίμησης και σε αρνητική αυτο-εικόνα.

Ανεξάρτητα όμως από την αντίληψη ή μη διακρίσεων, οι μετανάστες έφηβοι ζουν και αναπτύσσονται σε ένα πλαίσιο με συγκεκριμένες αναπτυξιακές προσδοκίες, αυτές του κυρίαρχου πολιτισμού. Η προσαρμογή των μεταναστών εφήβων κρίνεται κατά συνέπεια σε δύο άξονες: σε ό,τι αφορά την επιτυχή κατάκτηση των αναπτυξιακών επιτευγμάτων που είναι κοινά για όλα τα παιδιά της ηλικίας τους και σε ό,τι αφορά την προσαρμογή τους στις καθημερινές προκλήσεις που παρουσιάζονται από τα δύο πολιτισμικά πλαίσια αναφοράς που έχουν. Κατά συνέπεια, ο προσανατολισμός τους απέναντι τόσο στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, όσο και αυτόν της

χώρας υποδοχής, δηλαδή η πολιτισμική τους επάρκεια και στα δύο πλαίσια, μπορεί να αποτελέσει έναν ακόμη πόρο που θα προωθήσει την προσαρμογή τους. Ταυτόχρονα, η απόκτηση μιας υγιούς πολιτισμικής ταυτότητας, δηλαδή της αίσθησης ότι ανήκουν σε ένα τουλάχιστον πολιτισμικό πλαίσιο, φαίνεται να λειτουργεί θετικά για την προσαρμογή των μεταναστών εφήβων (Motti-Stefanidi, Berry, Chrysochoou, Sam, & Phinney, 2012. Wong, Eccles, & Sameroff, 2003. Berry, 2001).

Συνήθως η προσαρμογή των μεταναστών εφήβων εξετάζεται σε σχέση τόσο με τους γηγενείς συμμαθητές τους, όσο και ενδό-ομαδικά. Όμως, όπως παρατηρούν οι Motti-Stefanidi, Berry, Chrysochoou, Sam, & Phinney (2012), η προσαρμογή των μεταναστών πρέπει να εξετάζεται και αυτόνομα (δηλαδή όχι μόνο σε σύγκριση με τους γηγενείς εφήβους), καθώς σε αντίθετη περίπτωση υπονοείται ότι οι μετανάστες έφηβοι παρουσιάζουν κάποια εγγενή ή πολιτισμική κατωτερότητα. Τα αποτελέσματα πάνω στα οποία κρίνεται η προσαρμογή των μεταναστών εφήβων στην παρούσα έρευνα είναι διττά και προέρχονται από τη διεθνή βιβλιογραφία για την ψυχική ανθεκτικότητα (Masten & Motti-Stefanidi, 2009. Masten, 2007): από τη μία πλευρά υπάρχουν ως δείκτες της ψυχικής υγείας, η αυτο-εκτίμηση και η απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος, και από την άλλη, οι δείκτες που σχετίζονται με αναπτυξιακά επιτεύγματα, δηλαδή οι βαθμοί, ως αντανάκλαση της ακαδημαϊκής επίδοσης, και η μη διαταρακτική συμπεριφορά.

Στην παρούσα έρευνα, το δείγμα αποτελείται από 1057 μαθητές της πρώτης Γυμνασίου κατά το πρώτο έτος συλλογής στοιχείων. Από αυτούς 438 ήταν οι Αλβανοί και οι Πόντιοι έφηβοι της παρούσας έρευνας. Επιλέξαμε, ανάλογα με τα ποσοστά μεταναστών, δώδεκα Γυμνάσια της ευρύτερης Αττικής, και εξασφαλίσαμε άδεια από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο για τη διεξαγωγή της έρευνας. Οι μετρήσεις πραγματοποιήθηκαν σε δύο διαδοχικά έτη, δηλαδή όταν οι μαθητές φοιτούσαν στην Α' και στη Β' Γυμνασίου, στα ίδια σχολεία και τους ίδιους μαθητές. Οι δύο ομάδες μαθητών, οι Αλβανοί και οι Πόντιοι, δεν ανήκουν σε ομάδες με παρόμοιες μεταναστευτικές συνθήκες, και έχουν διαφορετική θέση στην ελληνική κοινωνία, όπως φαίνεται και από την κατηγοριοποίηση στην κλίμακα «ελληνικότητας» της Triandafyllidou (2000), όπου οι Πόντιοι καταλαμβάνουν ανώτερη θέση από τους Αλβανούς. Ενδεικτική των μεταξύ τους διαφορών είναι η

γεωγραφική διασπορά των σχολείων στα οποία παρατηρείται η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους.

Μεγάλη συγκέντρωση μαθητών αλβανικής καταγωγής απαντάται σε σχολεία κυρίως στο κέντρο της Αθήνας, ενώ μαθητές ποντιακής καταγωγής συναντώνται σε σχολεία που βρίσκονται στην ευρύτερη Αττική, σε περιοχές όπως ο Ασπρόπυργος και οι Αχαρνές. Το κοινό χαρακτηριστικό όμως των σχολείων είναι ότι λειτουργούν σε υποβαθμισμένες οικονομικά περιοχές, κάτι που αντανακλάται και στην κτιριακή και υλικοτεχνική υποδομή τους.

Η παρούσα μελέτη στοχεύει να απαντήσει σε δύο βασικά ερωτήματα. Το πρώτο από αυτά τα ερωτήματα είναι αν η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ή/και την ομάδα συνιστά παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Το δεύτερο αφορά α) τις κύριες επιδράσεις του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και της εθνικής ταυτότητας και β) τις αλληλεπιδράσεις αυτών των διαστάσεων του επιπολιτισμού με την αντίληψη διακρίσεων, σε καθένα από τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας.

8. Ερευνητικά Ερωτήματα και Υποθέσεις

Για να την διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της αντίληψης διακρίσεων και του επιπολιτισμού με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία μεταναστών εφήβων, πρέπει να απαντηθούν δύο βασικά ερωτήματα, όπως τίθενται από το μοντέλο της αναπτυξιακής ψυχοπαθολογίας, καθώς και το μοντέλο για την ανάπτυξη παιδιών μεταναστών (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012). Το πρώτο από αυτά τα ερωτήματα είναι αν η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ή/και την ομάδα συνιστά παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Το δεύτερο αφορά α) τις κύριες επιδράσεις του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και της εθνικής ταυτότητας και β) τις αλληλεπιδράσεις αυτών των διαστάσεων του επιπολιτισμού με την αντίληψη διακρίσεων, σε καθένα από τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Οι υποθέσεις έχουν οργανωθεί βάσει των δεικτών προσαρμογής και ψυχικής υγείας.

8.1. Ακαδημαϊκή επίδοση

Υ1.1: Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση.

Την υπόθεση αυτή στηρίζουν ευρήματα σε εφήβους Αφρό-Αμερικάνους (Neblett, Jr., Philip, Cogburn, & Sellers, 2006. Wong, Eccles, & Sameroff, 2003), Λατίνους (Roche & Kuperminc, 2012. Alfaro, Umaña-Taylor, Gonzales-Backen, Bamaca, & Zeiders, 2009), Μεξικάνικης καταγωγής (Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012. Berkel, και συν., 2010) και Ασιάτες (Huynh & Fuligni, 2010), τα οποία συγκλίνουν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση.

Υ1.2: Για την επίδραση της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην εθνική ομάδα στη σχέση της με την ακαδημαϊκή επίδοση, τα ευρήματα είναι αντικρουόμενα και οι αναλύσεις θα είναι διερευνητικές.

Για το ρόλο της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα στη σχολική επίδοση, τα ευρήματα είναι πιο συγκεχυμένα. Οι Schmader και συν. (2001) βρήκαν ότι όταν το άτομο, λόγω της ιδιότητας τους ως μέλος μίας ομάδας, φοβάται ότι θα υποστεί διάκριση σε ένα συγκεκριμένο τομέα, τότε αποεπενδύει από αυτόν και σταματάει να προσπαθεί. Το εύρημα αυτό συνδέεται με τη θεωρία της απειλής από το στερεότυπο (stereotype threat, Steele, 1997), αλλά αφορά μόνο τους Λατίνους και όχι τους Αφρό-Αμερικάνους εφήβους που μελέτησαν. Από την άλλη πλευρά, οι Altschul, Oyserman, & Bybee (2006) βρήκαν ότι οι Αφρό-Αμερικάνοι έφηβοι που είχαν υψηλή αντίληψη διακρίσεων (awareness of racism) είχαν και καλύτερη επίδοση στο σχολείο μετά την πάροδο ενός έτους. Παρόμοια ήταν και τα ευρήματα των Eccles, Wong, & Peck (2006), που βρήκαν ότι η προσδοκία διακρίσεων στους Αφρό-Αμερικανούς εφήβους αύξανε το κίνητρο για το σχολείο, σε αντίθεση με την αντίληψη διακρίσεων από τους δασκάλους και τους συμμαθητές που είχε αντίθετο αποτέλεσμα.

Υ1.3: Η εθνική ταυτότητα συνδέεται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση.

Η αίσθηση του «ανήκειν» φαίνεται να συνδέεται με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση σύμφωνα με τα ευρήματα διάφορων ερευνητών σε ποικίλους πληθυσμούς, όπως π.χ. Αλβανούς και Πόντιους εφήβους (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008), σε Λατίνους εφήβους με ισχυρή (affirmation) εθνική ταυτότητα (Supple, Ghazarian, Frabutt, Plunkett, & Sands, 2006), σε Αφρό-Αμερικάνους εφήβους (Wong, Eccles, & Sameroff, 2003), ή σε εφήβους από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. (Birman, Trickett, & Buchanan, 2005). Ενδιαφέρον ήταν το εύρημα των Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka (2012), που βρήκαν ότι η ισχυρή εθνική ταυτότητα σχετίζεται με υψηλότερη βαθμολογία για τα κορίτσια, αλλά με χαμηλότερη για τα αγόρια μετανάστες από χώρες της Λατινικής Αμερικής στις ΗΠΑ.

Υ1.4: Για την επίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στην ακαδημαϊκή επίδοση, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Τα ευρήματα είναι αντικρουόμενα. Οι Colón & Sánchez (2010) σε δείγμα Λατίνων μαθητών παρατήρησαν θετική σχέση ανάμεσα στο μέσο όρο βαθμολογίας και τον προσανατολισμό στον

πολιτισμό της χώρας καταγωγής. Οι Ouarasse & van de Vijver (2005) βρήκαν ότι ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται με καλούς βαθμούς, σε δείγμα νεαρών ενηλίκων μεταναστών. Αντίθετα, οι Trickett & Birman (2005) για Ρώσους έφηβους πρόσφυγες στην Αμερική, και οι Motti-Stefanidi, Pavloroulos, Obradovic, & Masten (2008) για Αλβανούς μετανάστες και Πόντιους παλιννοστούντες μαθητές βρήκαν ότι δεν υπάρχει σχέση ανάμεσα στον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την σχολική επίδοση.

Υ1.5: Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση.

Σύμφωνα με το μοντέλο των Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochou, Sam, & Phinney (2012), το σχολείο είναι από τους βασικούς φορείς του πολιτισμού της χώρας υποδοχής και ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται με την ακαδημαϊκή επίδοση. Την θεωρία αυτή υποστηρίζουν και τα ευρήματα πολλών ερευνών σε πληθυσμούς έφηβων, όπως σε Εβραίους μετανάστες από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ (Trickett & Birman, 2005. Birman, Trickett, & Vinokurov, 2002) και σε Αλβανούς μετανάστες και Πόντιους παλιννοστούντες (Motti-Stefanidi, Pavloroulos, Obradovic, & Masten, 2008).

Υ1.6: Η αλληλεπίδραση της εθνικής ταυτότητας με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό σχετίζεται με υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση. Για την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, οι αναλύσεις θα είναι διερευνητικές.

Οι Wong, Eccles, & Sameroff (2003) έδειξαν ότι η ισχυρή εθνική ταυτότητα λειτουργεί προστατευτικά για την ακαδημαϊκή επίδοση απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Αντίστοιχα ήταν και τα ευρήματα των Eccles, Wong, & Peck (2006), που βρήκαν ότι η φυλετική ταυτότητα σε δείγμα Αφρό-Αμερικανών εφήβων λειτουργεί προστατευτικά για την ακαδημαϊκή επίδοση, όταν οι έφηβοι αντιλαμβάνονται διακρίσεις ενάντια στον εαυτό στο σχολείο. Συγκεκριμένα, όταν οι έφηβοι δεν αντιλαμβάνονται διακρίσεις, η ταύτισή με την εθνική ομάδα δεν διαφοροποιεί την επίδοσή τους, αλλά σε συνθήκες αντίληψης διακρίσεων, οι μαθητές που έχουν

υψηλή ταύτιση με την ομάδα έχουν καλύτερη επίδοση από τους μαθητές με μέτρια ή χαμηλή ταύτιση.

Για την αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε κάποια σχετικά ευρήματα

Υ1.7: Για την αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δύο προσανατολισμούς και τις αντιλαμβανόμενες διακρίσεις, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Για την αλληλεπίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό είτε της χώρας καταγωγής είτε της χώρας υποδοχής, η μία σχετική έρευνα που μπορέσαμε να εντοπίσουμε αφορά τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την σχέση της με τις αντιλαμβανόμενες διακρίσεις ενάντια στον εαυτό, και τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι δεν είναι προστατευτικός παράγοντας για την ακαδημαϊκή επίδοση (Berkel, και συν., 2010). Για την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε καθένα από τους δύο προσανατολισμούς και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε κάποια σχετικά ευρήματα.

8.2. Συμπεριφορά στο χώρο του σχολείου

Υ2.1: Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό σχετίζεται περισσότερο προβλήματα συμπεριφοράς.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται και προβλέπει προβλήματα συμπεριφοράς, σε μετανάστες έφηβους από την Καραϊβική και τις Φιλιππίνες (Rousseau, και συν., 2009), σε Αφρό-Αμερικανούς (Wong, Eccles, & Sameroff, 2003), Λατίνους (Berkel, και συν., 2010) και Μεξικανούς εφήβους (Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012). Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι μεγαλύτερη αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς.

Υ2.2: Για τη σχέση της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα με τα προβλήματα συμπεριφοράς, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Για τη σχέση της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα με τα προβλήματα συμπεριφοράς υπάρχουν λιγοστά ευρήματα στη διεθνή βιβλιογραφία. Σε ένα σχετικό άρθρο, οι Stevens, Vollebergh, Pels, & Crijnen τους (2005) βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην εθνική ομάδα συνδέεται με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς, σε δείγμα έφηβων μεταναστών από το Μαρόκο στην Ολλανδία, αλλά η σχέση αυτή δεν ήταν ιδιαίτερα ισχυρή.

Υ2.3: Για τη σχέση της εθνικής ταυτότητας με τη συμπεριφορά οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Σε σχέση με τα προβλήματα συμπεριφοράς, η έρευνα των Wissink, Dekonic, Yagmur, Stamsb, & de Haan (2008), με δείγμα Μαροκινών έφηβων μεταναστών στην Ολλανδία έδειξε ότι η εθνική ταυτότητα σχετίζεται με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς, αλλά η σχέση αυτή εξαφανίζεται με τη μεσολάβηση της αυτοεκτίμησης. Οι Shrake & Rhee (2004) βρήκαν ότι Βιετναμέζοι έφηβοι στην Αμερική με ισχυρή εθνική ταυτότητα παρουσίαζαν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Τα ευρήματα όμως των Le & Stockdale (2008) είναι αντίθετα και δείχνουν ότι η εθνική ταυτότητα δεν σχετίζεται με τα προβλήματα συμπεριφοράς. Καθώς τα αποτελέσματα είναι αντικρουόμενα οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Υ2.4: Για το ρόλο του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στα προβλήματα συμπεριφοράς οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Στη μόνη σχετική έρευνα που μπορέσαμε να εντοπίσουμε, οι Motti και συνεργάτες (2008) βρήκαν ότι ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής δεν συνδέεται με τα προβλήματα συμπεριφοράς. Τα λιγοστά σχετικά ευρήματα δε μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε κάποια υπόθεση, και οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Υ2.5: Για τη σχέση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής με τα προβλήματα συμπεριφοράς, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Τα λιγοστά ευρήματα είναι αντικρουόμενα. Οι Motti-Stefanidi, και συν. (2008) σε δείγμα Αλβανών μεταναστών και Πόντιων παλινοστούντων εφήβων βρήκαν ότι ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ οι Coatsworth, Maldonado-Molina, Pantin, & Szapocznik (2005) βρήκαν ότι ισπανικής καταγωγής

έφηβοι στην Αμερική προσανατολισμένοι στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής αναφέρουν περισσότερα προβλήματα στη συμπεριφορά.

Υ2.6: Η αλληλεπίδραση της εθνικής ταυτότητας με την αντίληψη διακρίσεων σχετίζεται με λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς. Για την ύπαρξη αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα σε σχέση με τα προβλήματα συμπεριφοράς, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Οι έρευνες της Wong και συνεργατών (Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012. Wong, Eccles, & Sameroff, 2003) σε Αφρό-Αμερικάνους και Μεξικανούς εφήβους αντίστοιχα, υποδεικνύουν ότι η ισχυρή εθνική ταυτότητα και η αίσθηση του «ανήκειν» λειτουργούν προστατευτικά για τη συμπεριφορά κάτω από συνθήκες αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό.

Για την αλληλεπίδραση μεταξύ της εθνικής ταυτότητας και της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα σε σχέση με τα προβλήματα συμπεριφοράς, δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε σχετικά ευρήματα.

Υ2.7: Για την ύπαρξη αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στους δύο προσανατολισμούς με την αντίληψη διακρίσεων σε σχέση με τη συμπεριφορά, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Σε ό,τι αφορά την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε καθέναν από τους δύο προσανατολισμούς με την αντίληψη διακρίσεων, δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε παρά μόνο τα ευρήματα της Berkel και συνεργατών σε Μεξικανούς έφηβους μετανάστες, όπου η ταύτιση με τις αξίες της χώρας καταγωγής λειτουργεί μειώνει την επικινδυνότητα από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό για τα προβλήματα εξωτερίκευσης (Berkel, και συν., 2010). Με δεδομένη την ένδεια των σχετικών ευρημάτων, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

8.3. Συμπτώματα συναισθήματος

Υ3.1: Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό σχετίζεται περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό σχετίζεται με την εμφάνιση περισσότερων συμπτωμάτων συναισθήματος (Cogburn, Chavous, & Griffin, 2011. Berkel, και συν., 2010. Huynh & Fuligni, 2010. Gaylord-Harden & Cunningham, 2009. Kiang, Yip, & Fuligni, 2008. Greene, Way, & Pahl, 2006. Virta, Sam, & Westin, 2004), μειωμένης αισιοδοξίας και περισσότερων συμπτωμάτων κατάθλιψης (Romero, Carvajal, Valle, & Orduña, 2007), στους έφηβους πρόσφυγες (Montgomery & Foldspang, 2007), και τους Αφρο-Αμερικάνους νέους (Brody, και συν., 2006).

Υ3.2: Για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τη σχέση της με τα συμπτώματα συναισθήματος οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Ο ρόλος της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα στα συμπτώματα συναισθήματος έχει διερευνηθεί ελάχιστα στη διεθνή βιβλιογραφία. Στο μόνο σχετικό άρθρο που βρήκαμε, οι McCoy & Major (2003) σε δείγμα νεαρών ενηλίκων βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα συνδέεται με περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης. Με δεδομένη την ένδειξη των σχετικών ευρημάτων, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Υ3.3: Η εθνική ταυτότητα σχετίζεται με λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Για τη σχέση της αίσθησης του ανήκειν με την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος, τα ευρήματα είναι λιγοστά. Έχει βρεθεί ότι η επίτευξη ταυτότητας συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα κατάθλιψης (Seaton, Scottham, & Sellers, 2006) και μοναξιάς (Roberts, Phinney, Masse, Chen, Roberts, & Romero, 1999) στους εφήβους. Επίσης, οι Motti και συνεργάτες βρήκαν ότι σε έφηβους Αλβανούς μετανάστες και Πόντιους παλινοστούντες, η αίσθηση του «ανήκειν» συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008). Σύμφωνα με τους Yip, Seaton, & Sellers (2006) στην εφηβεία η αίσθηση του «ανήκειν» δεν σχετίζεται με την εμφάνιση καταθλιπτικών συμπτωμάτων, κάτι όμως που αλλάζει στους νεαρούς ενήλικες με διάχυτη ταυτότητα.

Υ3.4: Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Σύμφωνα με το μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (2001), ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται με καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή και λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος. Η θεωρία αυτή επιβεβαιώνεται από την πλειοψηφία των ερευνών σε διάφορους πληθυσμούς, όπως των Virta, Sam, & Westin (2004), των Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten (2008) και των Rivas-Drake, Hughes, & Way (2008) σε αντίστοιχα δείγματα Τούρκων, Αλβανών και Πόντιων, και Κινέζων εφήβων μεταναστών που βρήκαν ότι η ταύτιση με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής προέβλεπε καλύτερη ψυχική υγεία και λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Υ3.5: Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται με λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Ευρήματα από μελέτες με βάση το μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006) υποδεικνύουν ότι ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται με χειρότερη ψυχολογική προσαρμογή. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με πολλές έρευνες σε έφηβους μετανάστες στην Αυστραλία (Barrett, Sonderegger, & Sonderegger, 2002), τις ΗΠΑ (Cho, Hudley, & Back, 2003), τη Νορβηγία (Orpedal, Røysamb, & Sam, 2004), και την Ελλάδα (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008) ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής σχετίζεται με την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος.

Υ3.6: Η αλληλεπίδραση της εθνικής ταυτότητας με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό σχετίζεται με λιγότερα συμπτώματα συναισθήματος. Για την ύπαρξη αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Ο ρόλος της αίσθησης του «ανήκειν» ως προστατευτικού παράγοντα απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος επιβεβαιώνεται από λιγοστές έρευνες σε ενήλικες (Mossakowski, 2003), και σε έφηβους Αφρό-Αμερικάνους (Tynes, Umaña-Taylor, Rose, Lin, & Anderson, 2012).

Για την ύπαρξη αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην εθνική ταυτότητα με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, δεν καταφέραμε να εντοπίσουμε σχετικά ευρήματα.

Υ3.7: Για την ύπαρξη αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στους δύο προσανατολισμούς με την αντίληψη διακρίσεων σε σχέση με τα συμπτώματα συναισθήματος, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Για την προστατευτική λειτουργία του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στην απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος, η μοναδική σχετική έρευνα που βρήκαμε ήταν των Berkel και συνεργατών (2010), που βρήκαν ότι η ταύτιση με αξίες της χώρας καταγωγής λειτουργεί προστατευτικά για την απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος όταν το άτομο αντιλαμβάνεται διάκριση ενάντια στον εαυτό σε δείγμα Μεξικανών εφήβων μεταναστών. Με δεδομένη την ένδεια των σχετικών ευρημάτων, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

8.4. Αυτο-εκτίμηση

Υ4.1: Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό σχετίζεται με χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση στους έφηβους μετανάστες, όπως έχουν δείξει ευρήματα από πληθώρα ερευνών. Συγκεκριμένα, στην Ευρώπη έχουν μελετηθεί έφηβοι μετανάστες από τη Ρωσία (Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2001), την Τουρκία (Virta, Sam, & Westin, 2004), το Βιετνάμ (Liebkind, Jasinskaja-Lahti, & Solheim, 2004), την Αφρική και την Ινδία (Neto, 2006), και Φινλανδοί παλιννοστούντες (Jasinskaja-Lahti & Liebkind, 2007). Επίσης, οι Verkuyten & Thijs σε δείγμα μεταναστών μαθητών δημοτικού από τρεις εθνικότητες στην Ολλανδία (2006), έδειξαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με χαμηλότερη αίσθηση αξίας (global self worth) και εθνική αυτοεκτίμηση. Στις ΗΠΑ οι έρευνες με αντίστοιχα ευρήματα εστιάζονται σε έφηβους μετανάστες από την Λατινική Αμερική (Zeiders, Umaña-Taylor, & Derlan, 2013. Armenta & Hunt, 2009), την Ασία (Huynh & Fuligni, 2010. Greene, Way, & Pahl, 2006) και την Κίνα (Rivas-Drake, Hughes, & Way, 2008).

Υ4.2 Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα σχετίζεται με υψηλότερη αυτο-εκτίμηση.

Τα λιγοστά σχετικά ευρήματα που μπορέσαμε να εντοπίσουμε δείχνουν ότι τόσο για τους Λατίνους εφήβους (Armenta & Hunt, 2009), όσο και για ενήλικες μετανάστες (Bourguignon, Seron, Yzerbyt, & Herman, 2006) η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα προβλέπει θετικά την αυτο-εκτίμηση.

Υ4.3: Η εθνική ταυτότητα συνδέεται με υψηλότερη αυτο-εκτίμηση.

Η προσέγγιση της Phinney και συνεργατών (2001) θεωρεί ότι η αίσθηση του «ανήκειν» σχετίζεται με περισσότερη αυτο-εκτίμηση. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα περισσότερα ερευνητικά δεδομένα σε έφηβους Αλβανικής και Ποντιακής καταγωγής (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008), Κινεζικής καταγωγής (Rivas-Drake, Hughes, & Way, 2008. Yip & Fuligni, 2002), σε Αφρό-Αμερικάνους, Μεξικάνους και Ευρωπαϊκής καταγωγής (Phinney, Cantu, & Kurtz, 1997), σε Λατίνους (Cavazos-Rehg & DeLucia-Waack, 2009. Eccleston & Major, 2006), και σε Σουριναμέζους (Verkuyten & Brug, 2002).

Υ4.4: Για τη σχέση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής με την αυτο-εκτίμηση οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Σύμφωνα με τους Motti και συνεργάτες (2008) σε δείγμα Αλβανών μεταναστών και Πόντιων παλιννοστούντων εφήβων, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται με υψηλότερη αυτοεκτίμηση. Καθώς δε μπορέσαμε να εντοπίσουμε άλλα σχετικά ευρήματα, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές

Υ4.5: Για τη σχέση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής με την αυτο-εκτίμηση, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Τα αποτελέσματα είναι αντικρουόμενα. Σύμφωνα με τους Motti και συνεργάτες (2008) σε δείγμα Αλβανών μεταναστών και Πόντιων παλιννοστούντων εφήβων, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται με υψηλότερη αυτοεκτίμηση. Αντίθετα ήταν τα ευρήματα των Smokowski & Bacallao (2007) σε Λατίνους εφήβους. Οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Υ4.6: Για την αλληλεπίδραση της εθνικής ταυτότητας με την αντίληψη διακρίσεων σε σχέση με την αυτο-εκτίμηση οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Τα ευρήματα είναι αντικρουόμενα. Για την αλληλεπίδραση της εθνικής ταυτότητας με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, οι Greene, Way, & Pahl (2006) έδειξαν ότι για τους εφήβους που πιο ενεργά εξερευνούν την εθνική τους ταυτότητα ή έχουν πιο ισχυρή εθνική ταυτότητα, η εθνική ταυτότητα μπορεί να αποτελέσει επιβαρυντικό παράγοντα για την αυτο-εκτίμηση, όταν αντιλαμβάνονται πολλές διακρίσεις ενάντια στον εαυτό. Παρόμοια ήταν και τα ευρήματα των Rivas-Drake, Hughes, & Way (2008) που βρήκαν ότι για εφήβους μετανάστες Ασιατικής καταγωγής, η εθνική ταυτότητα δεν αποτελούσε προστατευτικό παράγοντα απέναντι στις διακρίσεις ενάντια στον εαυτό. Αντίθετα, έρευνες των Branscombe, Schmitt και συνεργατών για έφηβους και νεαρούς ενήλικες Αφρό-Αμερικάνους (Branscombe, Schmitt, & Harvey, 1999) και σε δείγμα φοιτητών από διάφορες χώρες (Schmitt, Spears, & Branscombe, 2003) δείχνουν ότι η αίσθηση του «ανήκειν» προστατεύει την αυτο-εκτίμηση, όταν η ταύτιση με την ομάδα είναι ισχυρή, καθώς η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό εντείνει αυτή την ταύτιση. Αντίστοιχα ευρήματα υποστηρίζουν ότι η αίσθηση του «ανήκειν» είναι προστατευτική για την αυτο-εκτίμηση σε συνθήκες αντίληψης διάκρισης ενάντια στον εαυτό σε γηγενείς Αμερικάνους έφηβους (Galliher, Jones, & Dahl, 2011) και σε Λατίνους εφήβους (Armenta & Hunt, 2009).

Αντικρουόμενα ευρήματα υπάρχουν και για την αλληλεπίδραση της εθνικής ταυτότητας με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα. Σύμφωνα με τα ευρήματα των Armenta & Hunt (2009) η αίσθηση του «ανήκειν» είναι προστατευτική για την αυτο-εκτίμηση και σε συνθήκες αντίληψης διάκρισης ενάντια στην ομάδα. Από την άλλη πλευρά, οι McCoy & Major (2003), βρήκαν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την αυτο-εκτίμηση νεαρών ενηλίκων, όταν μεσολαβεί υψηλή ταύτιση με την εθνική ομάδα.

Καθώς τα ευρήματα στη διεθνή βιβλιογραφία είναι αντικρουόμενα, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Υ4.7: Για την ύπαρξη αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στους δύο προσανατολισμούς με την αντίληψη διακρίσεων σε σχέση με την αυτο-εκτίμηση, οι αναλύσεις είναι διερευνητικές.

Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε σχετικές έρευνες.

9. Μέθοδος

9.1. Σχεδιασμός της έρευνας

Για την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων, σχεδιάστηκε μία διαχρονική έρευνα πεδίου. Η έρευνα σχεδιάστηκε ώστε να εκπονηθεί σε δύο κύματα: το πρώτο κύμα ήταν η χορήγηση των ερωτηματολογίων σε μαθητές και μαθήτριες της Α' Γυμνασίου και το δεύτερο κύμα ήταν η επαναληπτική χορήγηση των ίδιων ερωτηματολογίων στους ίδιους μαθητές και μαθήτριες ένα χρόνο αργότερα, όταν φοιτούσαν στη Β' Γυμνασίου.

9.2. Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν οι μαθητές και οι μαθήτριες 12 Γυμνασίων της Αττικής. Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, εξετάζουμε μόνο τους 438 μαθητές και μαθήτριες αλβανικής και ποντιακής (από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ) καταγωγής μαθητές.

Ο μέσος όρος ηλικίας για τους Αλβανούς συμμετέχοντες ήταν 13,06 έτη με τυπική απόκλιση 0,85 και για τους Πόντιους 12,81 έτη με τυπική απόκλιση 0,67. Η σύγκριση των δύο ομάδων ως προς την ηλικία έδειξε ότι οι Αλβανοί ήταν σημαντικά μεγαλύτεροι [$F(1, 428) = 10,67, p = 0,001$]. Ως προς την εθνικότητα, 271 ήταν αλβανικής καταγωγής, και 167 Πόντιοι, με καταγωγή από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται συνοπτικά οι συμμετέχοντες ανά εθνικότητα, γενιά μετανάστευσης και φύλο.

Πίνακας 1. Απόλυτες και σχετικές συχνότητες εθνικότητας, γενιάς μετανάστευσης και φύλου των συμμετεχόντων

		Αλβανοί				Πόντιοι			
		1η γενιά		2η γενιά		1η γενιά		2η γενιά	
	f	%	f	%	f	%	f	%	
	219	80,8%	52	19,2%	59	35,3%	108	64,7%	
		Αγόρια		Κορίτσια		Αγόρια		Κορίτσια	
	f	%	f	%	f	%	f	%	
	149	55,0%	122	45,0%	88	52,7%	79	47,3%	
Σύνολο	271				167				

Στη δεύτερη φάση κύμα της έρευνας συμμετείχαν οι ίδιοι μαθητές που πλέον φοιτούσαν στη Β' Γυμνασίου, δηλαδή έγινε επαναληπτική χορήγηση των ερωτηματολογίων στα παιδιά που δεν άλλαξαν σχολείο και ταυτόχρονα σε όσους μαθητές είχαν πάρει μεταγραφή στη Β' Γυμνασίου. Από τους Αλβανούς συμμετέχοντες στην πρώτη φάση της έρευνας, το 64,6% ($N=175$) συμμετείχαν και στη δεύτερη φάση. Αντίστοιχα, το 89,2% ($N=149$) των Ποντίων συμμετεχόντων πήρε μέρος και στις δύο φάσεις της έρευνας. Η διαφορά αυτή στους Αλβανούς συμμετέχοντες οφείλεται στην άρνηση των διευθυντών δύο σχολείων να συνεχίσουν να συμμετέχουν στην έρευνα, μετά την πρώτη φάση της χορήγησης. Για να διερευνήσουμε τι σήμαινε η απώλεια του 26% του συνολικού δείγματος από την πρώτη στη δεύτερη, κάναμε μία σειρά αναλύσεων, που παρουσιάζεται στην πρώτη ενότητα των αποτελεσμάτων.

9.2.1. Χειρισμός ελλιπών τιμών

Το ποσοστό των ελλιπών τιμών στο δείγμα κυμαινόταν από 1,9% έως 48,3%. Το 48,3% συναντάται μόνο για τη δεύτερη φάση χορήγησης, και μόνο για το ερωτηματολόγιο συμπεριφοράς. Το Little's MCAR test ήταν αρνητικό ($\chi^2 = 3196.976$, $df = 2518$, $Sig. = .000$), και οι ελλειπείς τιμές δεν ήταν εντελώς τυχαίες (Baraldi & Enders, 2010. Schlomer, Bauman, & Card, 2010 Graham, 2009. Acock, 2005). Κρίναμε ότι για το ποσοστό και το είδος των ελλιπών τιμών, η προσέγγιση του Multiple Imputation ήταν καλύτερη για τον χειρισμό (Acock, 2012. Baraldi & Enders, 2010), ώστε να ελαχιστοποιηθούν τα τυπικά σφάλματα και το bias από τα ελλιπή στοιχεία (Updegraff, Umaña-Taylor, McHale, Wheeler, & Perez-Brena, 2012). Όλες οι αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με το IBM© SPSS© Statistics Version 20.

Για το Multiple Imputation χρησιμοποιήθηκαν τα συγκεντρωτικά σκορ και οι εξαρτημένες μεταβλητές, αφού όταν κάποια μεταβλητή παραλείπεται από το μοντέλο, η υπόθεση είναι ότι η συνάφεια της με τις μεταβλητές που υπάρχουν στο μοντέλο (τις ανεξάρτητες και τις συμμεταβλητές) είναι μηδενική. Αυτή η υπόθεση έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία bias για μηδενική συνάφεια ανάμεσα στις ανεξάρτητες και τις εξαρτημένες μεταβλητές (Graham, 2009).

Allison, 2001. Schafer & Olsen, 1998). Επιπλέον, χρησιμοποιήσαμε περισσότερες μεταβλητές από αυτές που μελετώνται εδώ, όπως προτείνεται από τον Allison (2001), σύμφωνα και με προηγούμενους ερευνητές (Lewin-Bizana, Bowers, & Lerner, 2010. Morrissey, 2009), και με δεδομένο ότι αυτή η δυνατότητα θεωρείται από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα του Multiple Imputation (Schafer & Graham, 2002). Για τις μεταβλητές που ήταν έντονα ασύμμετρες προτιμήσαμε να μη τις μετατρέψουμε πριν το multiple imputation, ώστε να μην αλλάξουμε την κατανομή ή τις σχέσεις με τις άλλες μεταβλητές (von Hippel, 2009). Τέλος, δημιουργήσαμε πριν το multiple imputation τις αλληλεπιδράσεις που θα χρησιμοποιούσαμε, και τις συμπεριλάβαμε σε αυτό (von Hippel, 2009).

Δημιουργήσαμε 48 imputation αρχεία σύμφωνα με τις προτάσεις του Bodner (2008), ότι δηλαδή πρέπει να δημιουργούνται τόσα αρχεία imputation, όσο είναι το ποσοστό των ελλিপών τιμών, αριθμός που κρίνεται ως επαρκής (Acock, 2012. Schafer & Olsen, 1998. Schafer, 1997).

Το μοντέλο για το Multiple Imputation ήταν το Markov Chain Monte Carlo (MCMC) (Schafer, 1997), και η προσέγγιση linear regression. Οι νέες τιμές στις μεταβλητές ανταποκρίθηκαν στις αληθινές τιμές της κλίμακας, παρά την αναμενόμενη και φυσιολογική κύρτωση που παρατηρήθηκε σε κάποιες μεταβλητές (π.χ. στην υποκλίμακα «συμπτώματα συναισθήματος» του SDQ) (Marshall, Altman, Royston, & Holder, 2010). Επίσης, επιλέξαμε να διατηρήσουμε τις αλληλεπιδράσεις, εφόσον συμπεριλαμβάναμε αλληλεπιδράσεις στις μεταβλητές που συμπληρώσαμε και θα συμπεριλαμβάναμε αλληλεπιδράσεις στις επόμενες αναλύσεις, όπως προτείνουν οι Schafer & Olsen (1998) και ο Allison (2001). Τέλος, το multiple imputation έγινε ταυτόχρονα και για τις δύο φάσεις της έρευνας, και αντλώντας πληροφορίες και από τις δύο φάσεις, όπως προτείνει και ο Allison (2001). Με τον τρόπο αυτό, εκμεταλλευθήκαμε το σύνολο των πηγών πληροφόρησης, ώστε οι νέες τιμές να είναι όσο το δυνατόν πιο κοντά στην πραγματικότητα.

9.3. Ψυχομετρικά εργαλεία

Όλα τα εργαλεία μεταφράστηκαν από τα ελληνικά στα αλβανικά και τα ρώσικα και το αντίθετο, από δίγλωσσους μεταφραστές με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης. Οι μαθητές μπορούσαν να επιλέξουν τη γλώσσα στην οποία θα συμπλήρωναν τα ερωτηματολόγια. Τα ερωτηματολόγια παρατίθενται στο Παράρτημα.

Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων: Πρόκειται για ένα αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο, στο οποίο ζητήθηκε από τα παιδιά να συμπληρώσουν το φύλο, το μήνα και το έτος γέννησης, τη χώρα γέννησης τους καθώς και τη χώρα γέννησης των γονέων, την οικογενειακή τους κατάσταση, το επάγγελμα και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, τα άτομα με τα οποία μοιραζόταν το σπίτι και τον αριθμό δωματίων του σπιτιού, και τον μέσο όρο βαθμολογίας στο σχολείο. Για τα παιδιά με μεταναστευτική καταγωγή ζητήθηκε επιπλέον να συμπληρώσουν πόσο καλά γνώριζαν ελληνικά και τη γλώσσα της χώρας καταγωγής των γονέων, τη γλώσσα που συνήθως μιλούσαν, τα χρόνια διαμονής στην Ελλάδα, και να εκτιμήσουν σε ποια χώρα θα μπορούσαν να ζήσουν πιο ευτυχισμένοι και πόσο δύσκολη ήταν η προσαρμογή τους στην Ελλάδα.

Κοινωνική και οικονομική αντιξοότητα: Αξιολογήθηκε με ένα σύνθετο δείκτη κοινωνικής και οικονομικής επικινδυνότητας που αποτελούταν από το σύνολο των αυτοαναφορών των μαθητών για την οικογενειακή κατάσταση (ύπαρξη μονογονεϊκής οικογένειας), χαμηλό επαγγελματικό επίπεδο γονέων (ανεργία, απασχόληση ως ανειδίκευτοι εργάτες κ.ο.κ.), και υψηλή πυκνότητα κατοικίας (δηλαδή τη μεγαλύτερη από ένα αναλογία ατόμων που διαμένουν σε μία κατοικία με τον αριθμό των δωματίων της κατοικίας). Το σύνολο των παραγόντων επικινδυνότητας συνδυάστηκε σε ένα συγκεντρωτικό δείκτη με δυνατό εύρος από 0 έως 4 (Motti-Stefanidi & Asendorpf, 2012).

Παράγοντες επικινδυνότητας

Ερωτηματολόγιο Αντιλαμβανόμενων Διακρίσεων Ενάντια στην Εθνική Ομάδα: Βασίστηκε στα ερωτηματολόγια των Phinney και συνεργατών (1998), και του Verkuyten, (1998), και βαθμολογήθηκε σε μία πεντάβαθμη κλίμακα συχνότητας, όπου το 1 σήμαινε «Σχεδόν ποτέ» και το

5 σήμαινε «Πολύ συχνά» (τα Cronbach α παρουσιάζονται στον Πίνακα 4 για κάθε ομάδα). Οι δύο ερωτήσεις αφορούσαν το πόσο συχνά τα παιδιά αισθανόταν ότι αδικούνταν παιδιά διαφόρων εθνικοτήτων λόγω της εθνικής τους προέλευσης (π.χ. «Πόσο συχνά αισθάνεσαι ότι συμμαθητές σου πειράζουν ή ενοχλούν τα παιδιά από την Αλβανία/τους Ελληνοπόντιους/τα παιδιά άλλων εθνικοτήτων»), και κάθε μετανάστης μαθητής βαθμολογούσε κάθε ερώτηση ξεχωριστά για τα παιδιά από την Αλβανία, τους Ελληνοπόντιους και τα παιδιά των άλλων εθνικοτήτων.

Ερωτηματολόγιο Αντιλαμβανόμενων Διακρίσεων Ενάντια στον Εαυτό: Βασίστηκε στα ερωτηματολόγια των Phinney και συνεργατών (1998), και του Verkuyten (1998), και βαθμολογήθηκε σε μία πεντάβαθμη κλίμακα συχνότητας, όπου το 1 σήμαινε «Σχεδόν ποτέ» και το 5 σήμαινε «Πολύ συχνά» (Cronbach $\alpha = 0,86$). Οι δύο ερωτήσεις ήταν αντίστοιχες με αυτές του Ερωτηματολογίου για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην εθνική ομάδα (π.χ. «Πόσο συχνά αισθάνεσαι ότι σε αδικούν ή σου φέρονται άσχημα λόγω της εθνικής σου προέλευσης οι συμμαθητές σου», «Πόσο συχνά αισθάνεσαι ότι οι Έλληνες σε απορρίπτουν λόγω της εθνικής σου προέλευσης»), αλλά αφορούσαν την συχνότητα με την οποία τα παιδιά αισθανόταν ότι τα ίδια αδικούνται ή τους φέρονται άσχημα λόγω της εθνικής τους προέλευσης.

Πόροι

Προσανατολισμός στον πολιτισμό: Οι μετανάστες μαθητές συμπλήρωσαν 22 από τις 50 ερωτήσεις από την κλίμακα Επιπολιτισμού των Nguyen και Von Eye (2002), για να αξιολογηθεί ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (ελληνικός πολιτισμός) και ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής (αλβανικός ή πολιτισμός των χωρών της πρώην ΕΣΣΔ). Οι ερωτήσεις αναφερόταν στις στάσεις, τις συμπεριφορές και τις αξίες των συμμετεχόντων για τρία διαφορετικά πεδία: την καθημερινή ζωή (π.χ. «Μου αρέσει να τρώω φαγητό όπως το φτιάχνουν στην Ελλάδα / οι συμπατριώτες μου», τις σχέσεις με τις άλλες ομάδες (π.χ. «οι πιο πολλοί από τους κοντινούς μου φίλους είναι Έλληνες / συμπατριώτες μου»), και τη συνολική εμπλοκή με τον πολιτισμό (π.χ. «Ως προς τη συμπεριφορά και τις αξίες μου, νιώθω ότι είμαι Έλληνας / σαν τους συμπατριώτες μου»). Κάθε ερώτηση αξιολογούταν σε μία πεντάβαθμη

κλίμακα Likert, όπου το 1 αντιστοιχούσε στο «σχεδόν καθόλου» και το 5 στο «σχεδόν πάντα». Η ανάλυση των κύριων στοιχείων αποκάλυψε δύο παράγοντες: τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής (11 ερωτήσεις, Cronbach $\alpha = 0,90$) και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (11 ερωτήσεις, Cronbach $\alpha = 0,89$). Στη συνέχεια, αθροίσαμε τις ερωτήσεις κάθε παράγοντα ώστε να δημιουργηθεί ένας μέσος όρος για κάθε υποκλίμακα (Motti-Stefanidi, Pavlouros, Obradovic, & Masten, 2008).

Ερωτηματολόγιο Εθνικής Ταυτότητας: Η εθνική ταυτότητα μετρήθηκε με το ερωτηματολόγιο της Phinney (1992). Αποτελούνταν από 13 ερωτήσεις και μετρούσε την ταύτιση με την εθνική ομάδα, την αίσθηση του «ανήκειν» στην εθνική ομάδα, τις στάσεις απέναντι στην εθνική ομάδα, και την εμπλοκή με την εθνική ομάδα. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν τις ερωτήσεις σε μία τετράβαθμη κλίμακα Likert, όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ απόλυτα» και το 4 «Συμφωνώ απόλυτα». Η ανάλυση των κύριων στοιχείων αποκάλυψε δύο παράγοντες: την αίσθηση του «ανήκειν» με 7 ερωτήσεις, (π.χ. «Χαίρομαι που είμαι μέλος αυτής της εθνικής ομάδας») και με 29,2% της διακύμανσης να εξηγείται (Cronbach $\alpha = 0,83$) και την αναζήτηση ταυτότητας με 5 ερωτήσεις, (π.χ. «Προκειμένου να μάθω περισσότερα για την εθνική μου ομάδα, έχω συζητήσει πολλές φορές με άλλους γι' αυτήν»), και 17,2% της διακύμανσης να εξηγείται (Cronbach $\alpha = 0,62$) (Motti-Stefanidi, Pavlouros, Obradovic, & Masten, 2008).

Δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας

Σχολική επίδοση: Υπολογίστηκε ο μέσος όρος της βαθμολογίας του πρώτου τριμήνου σε πέντε μαθήματα: Αρχαία Ελληνικά, Νέα Ελληνικά, Ιστορία, Μαθηματικά και Γεωγραφία (για την Α' Γυμνασίου) ή Φυσική (για τη Β' Γυμνασίου), διασφαλίζοντας έτσι την αξιολόγηση 3 τουλάχιστον διαφορετικών καθηγητών. Στη συνέχεια, οι βαθμοί αυτοί συνδυάστηκαν ώστε να προκύψει ένας μέσος όρος για κάθε μαθητή.

Συμπεριφορά: Για τη συμπεριφορά στην τάξη χρησιμοποιήσαμε ένα ερωτηματολόγιο πέντε ερωτήσεων σχετικά με την διαταρακτική συμπεριφορά (Motti και συν. 2008), το οποίο συμπλήρωσε ο υπεύθυνος καθηγητής του τμήματος για κάθε μαθητή ξεχωριστά. Οι ερωτήσεις βαθμολογήθηκαν

σε μία πεντάβαθμη κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε «καθόλου» και το 5 «πάρα πολύ» ανάλογα με το πόσο ισχύουν για κάθε μαθητή που πήρε μέρος στην έρευνα (Cronbach $\alpha = 0,90$). Η διαταρακτική συμπεριφορά αξιολογήθηκε βάσει του βαθμού που κάθε μαθητής ενοχλούσε την τάξη ή ήταν επιθετικός απέναντι στους συνομηλίκους (π.χ. «ενοχλεί με τη συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια του μαθήματος», «μπλέκεται συχνά σε καβγάδες», «κάνει παρέα με παιδιά που δημιουργούν προβλήματα»). Η βαθμολόγηση έγινε με τρόπο που το υψηλό σκορ να αντανακλά θετική προσαρμογή και τη σύμφωνη με τους κανόνες συμπεριφορά και το χαμηλό σκορ να αντανακλά διαταρακτική συμπεριφορά.

Απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος: Για την αξιολόγηση των συναισθηματικών συμπτωμάτων και άγχους χρησιμοποιήθηκε η υποκλίμακα Συμπτωμάτων συναισθήματος από το Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων και Δυσκολιών (SDQ) (Goodman, 1997). Οι συμμετέχοντες απάντησαν σε πέντε ερωτήσεις (π.χ. «έχω πολλούς φόβους, τρομάζω εύκολα», «έχω συχνά πονοκεφάλους, πόνους στο στομάχι ή αδιαθεσία», «ανησυχώ με το παραμικρό») σε μία κλίμακα 0-2, όπου το 0 σήμαινε «δεν ισχύει» και το 2 «ισχύει». Ο δείκτης Cronbach α ισούται με 0,64.

Αυτο-εκτίμηση: Η αυτο-εκτίμηση αξιολογήθηκε με το μεταφρασμένο ερωτηματολόγιο της Κλίμακας Αυτο-Εκτίμησης του Rosenberg (1965) με ικανοποιητική εσωτερική εγκυρότητα (Cronbach $\alpha 0,77$). Τα δέκα ερωτήματα (π.χ. «Γενικά, είμαι ικανοποιημένος/η με τον εαυτό μου», «Τα καταφέρνω το ίδιο καλά με τους άλλους», «Γενικά, βλέπω θετικά τον εαυτό μου») βαθμολογήθηκαν με μία πεντάβαθμη κλίμακα Likert από 1 έως 5.

Πίνακας 2. Δείκτες Cronbach α , ανά χώρα καταγωγής και κύμα έρευνας

Ερωτηματολόγια	Αλβανοί		Πόντιοι	
	Α' Γυμν.	Β' Γυμν.	Α' Γυμν.	Β' Γυμν.
Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό	0,83	0,86	0,90	0,89
Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα	0,56	0,65	0,67	0,59
Αίσθηση του «ανήκειν»	0,81	0,87	0,77	0,82
Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	0,88	0,90	0,90	0,88
Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	0,87	0,89	0,90	0,92
Συμπεριφορά	0,90	0,87	0,91	0,82
Απουσία συμπτωμάτων συναισθήματος	0,57	0,68	0,56	0,64
Αυτο-εκτίμηση	0,76	0,77	0,71	0,75

9.4. Διαδικασία

Αρχικά ζητήθηκε άδεια από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο για τη χορήγηση ερωτηματολογίων στα σχολεία. Στην αίτηση συμπεριελήφθησαν τα ερωτηματολόγια προς τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς. Μετά την έγκριση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, επικοινωνήσαμε με τους διευθυντές/ριες Γυμνασίων της Αττικής με υψηλό ποσοστό μεταναστών μαθητών και τους ενημερώσαμε για την έρευνα. Με όσους και όσες δέχτηκαν να συμμετάσχουν τα σχολεία τους στην έρευνα, κανονίστηκε μία πρώτη συνάντηση, την ημέρα και ώρα που προτιμούσαν. Η συνάντηση έγινε με την παρουσία της επόπτριας καθηγήτριας κας Μόττη-Στεφανίδη και τους εξηγήσαμε τους στόχους και τη διαδικασία της έρευνας. Στη συνέχεια, ήρθαμε σε επαφή και με τους εκπαιδευτικούς, τους ενημερώσαμε και ζητήσαμε τη συνεργασία τους. Ζητήσαμε από τη γραμματεία του σχολείου να μας πει πόσα τμήματα είχε η Α' Γυμνασίου και πόσοι ήταν οι μαθητές σε κάθε τμήμα. Τέλος, συμφωνήσαμε με το σχολείο για τις ημέρες χορήγησης και αφήσαμε γράμματα προς τους γονείς, με τα οποία ζητήθηκε να συναινέσουν στην συμμετοχή του παιδιού τους στην έρευνα (βλ. Παράρτημα). Το 90% των γονέων συναίνεσαν στη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα και το 95% των μαθητών που οι γονείς τους είχαν συναινέσει επέλεξαν να συμμετέχουν στην έρευνα.

Για να διασφαλίσουμε την ανωνυμία των μαθητών, σε κάθε ερωτηματολόγιο δόθηκε ένας μοναδικός εξαψήφιος κωδικός, ο οποίος αντιστοιχούσε στο σχολείο, την τάξη, το τμήμα και τον αύξοντα αριθμό του μαθητή στον κατάλογο της τάξης. Η αντιστοίχιση έγινε με τους ονομαστικούς καταλόγους της τάξης και καταστράφηκε με τη λήξη της έρευνας. Καθώς σε κάθε σχολείο θέλαμε να γίνει ταυτόχρονα η χορήγηση σε όλα τα τμήματα, ζητήσαμε τη συνεργασία μίας ομάδας προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών, τους οποίους και εκπαιδεύσαμε στη χορήγηση των ψυχομετρικών εργαλείων.

Για τη χορήγηση απαιτούταν τρεις σχολικές ώρες, καταναμημένες σε δύο συνεχόμενες ημέρες, δύο σχολικές ώρες για την πρώτη ημέρα και μία σχολική ώρα για τη δεύτερη. Κατά τη διάρκεια της

χορήγησης ζητήθηκε από τους εκπαιδευτικούς να παραμείνουν στις τάξεις. Ο/Η εκπαιδευτικός φώναζε τα ονόματα των μαθητών με τη σειρά που εμφανιζόταν στον κατάλογο της τάξης και ο/η βοηθός έρευνας τους έδινε το αντίστοιχο ερωτηματολόγιο. Για την πρώτη μέρα της χορήγησης απαιτούταν δύο σχολικές ώρες. Το διάλειμμα τηρούταν κανονικά για τα παιδιά, και κατά τη διάρκεια του ο συνεργάτης ερευνητής παρέμενε στην τάξη. Την επόμενη ημέρα επαναλαμβάνονταν η ίδια διαδικασία για το δεύτερο μέρος των ερωτηματολογίων.

Στο τέλος της χορήγησης, γινόταν η λήψη βαθμών απουσιών από το αρχείο του σχολείου. Τα δεδομένα αυτά καταγραφόταν σε ειδικές φόρμες, ώστε να αντιστοιχούν με τους κωδικούς των μαθητών στα ερωτηματολόγια. Οι βαθμοί και οι απουσίες αναφερόταν στο πρώτο τρίμηνο φοίτησης των μαθητών. Επίσης, με το τέλος της χορήγησης στους μαθητές, μοιράζαμε και τα ερωτηματολόγια που θα συμπληρωνόταν από τον υπεύθυνο καθηγητή για κάθε τάξη. Για τη συλλογή των ερωτηματολογίων αυτών, επιστρέψαμε στο σχολείο μετά από μία εβδομάδα.

Για την επαναληπτική μέτρηση, ήρθαμε σε επαφή με τα ίδια σχολεία ένα χρόνο αργότερα. Οι διευθυντές σε δέκα από τα αρχικά δώδεκα σχολεία συμφώνησαν να συνεχίσουν να συμμετέχουν στην έρευνα. Συμφωνήθηκαν οι ημέρες χορήγησης και επαναλήφθηκε η διαδικασία, όπως περιγράφηκε και για το πρώτο κύμα. Η σειρά με την οποία επισκεφτήκαμε τα σχολεία ήταν ίδια με της πρώτης χρονιάς.

10. Αποτελέσματα

10.1. Διερεύνηση απώλειας συμμετεχόντων στις δύο φάσεις της έρευνας

Αν και ο κύριος όγκος των ελλιπών τιμών οφειλόταν σε παράγοντες ανεξάρτητους από τους συμμετέχοντες, δηλαδή την άρνηση κάποιων διευθυντών σχολείων να συνεχίσουν να συμμετέχουν στην έρευνα, κρίθηκε απαραίτητη η διερεύνηση για τυχόν διαφορές στους μαθητές για τους οποίους είχαμε στοιχεία και στις δύο φάσεις της έρευνας με αυτούς για τους οποίους είχαμε στοιχεία μόνο στην πρώτη φάση. Όπως ήδη αναφέραμε, από τους Αλβανούς συμμετέχοντες στην πρώτη φάση της έρευνας, το 64,6% ($N=175$) συμμετείχαν και στη δεύτερη φάση. Αντίστοιχα, το 89,2% ($N=149$) των Ποντίων συμμετεχόντων πήρε μέρος και στις δύο φάσεις της έρευνας.

Συγκεκριμένα, εξετάσαμε για διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες σε ό,τι αφορά την εθνικότητα, το φύλο, τη γενιά μετανάστευσης, με το κριτήριο χ^2 . Στη συνέχεια πραγματοποιήσαμε με μία σειρά αναλύσεων διακύμανσης, για όλους τους δείκτες, και συγκεκριμένα για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, την αίσθηση του ανήκειν, τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, την ακαδημαϊκή επίδοση, τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, τα συμπτώματα συναισθήματος, και την αυτο-εκτίμηση.

Από τη σύγκριση μέσω όρων στις αναλύσεις διακύμανσης, παρουσιάστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μόνο σε τρεις τομείς: την εθνικότητα [$\chi^2 (1)=32,60, p=0,000$], τη γενιά μετανάστευσης [$\chi^2 (1)=33,63, p=0,000$], και τη αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό [$F (1, 370)=8,30, p=0,004, \eta^2=0,01$]. Συγκεκριμένα, η ομάδα που συμμετείχε μόνο στο πρώτο κύμα της έρευνας περιελάμβανε περισσότερους Αλβανούς μαθητές και περισσότερους μαθητές πρώτης γενιάς. Επίσης, οι μαθητές που συμμετείχαν μόνο στο πρώτο κύμα της έρευνας δήλωσαν ότι αντιλαμβάνονται σημαντικά περισσότερες διακρίσεις ενάντια στον εαυτό, σε σχέση με τους μαθητές που συμμετείχαν και στα δύο κύματα της έρευνας. Οι διαφορές στην εθνικότητα και τη γενιά μετανάστευσης ήταν αναμενόμενες, καθώς τα δύο σχολεία που αποχώρησαν από την έρευνα

είχαν μαθητές αλβανικής καταγωγής, που στην πλειοψηφία τους ήταν και πρώτης γενιάς μετανάστες. Για τις διαφορές στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ανάμεσα στις δύο ομάδες μαθητών, το μικρό μέγεθος του κριτηρίου η^2 δηλώνει ότι η μη συμμετοχή στη δεύτερη φάση της έρευνας εξηγεί μόνο το 1% της διακύμανσης .

10.2. Περιγραφικές αναλύσεις

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις και οι συνάφειες των υπό μελέτη μεταβλητών, για το σύνολο του δείγματος, ως προς την εθνικότητα και το φύλο στην Α' Γυμνασίου και στον Πίνακα 4 οι αντίστοιχες τιμές για τη Β' Γυμνασίου. Οι Αλβανοί έφηβοι αντιλαμβάνονται σημαντικά περισσότερες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα σε σχέση με τους Πόντιους. Επίσης, οι Αλβανοί έφηβοι είναι σημαντικά περισσότερο προσανατολισμένοι στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, και οι Πόντιοι έφηβοι σημαντικά περισσότερο προσανατολισμένοι στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής. Σε σχέση με τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας, δεν φαίνεται να υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στους μαθητές των δύο εθνικοτήτων. Η εικόνα αυτή διαφοροποιείται ελαφρά στο δεύτερο χρόνο της έρευνας (Πίνακας 4) με τους Αλβανούς εφήβους να αντιλαμβάνονται σημαντικά περισσότερες διακρίσεις τόσο ενάντια στον εαυτό όσο και ενάντια στην ομάδα. Οι Πόντιοι μαθητές και στο δεύτερο χρόνο της έρευνας προσανατολίζονται σημαντικά περισσότερο από τους Αλβανούς στη χώρα καταγωγής και εμφανίζουν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά.

Ως προς το φύλο, σε τρεις από τους τέσσερις δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας εμφανίζονται διαφορές. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση και συμπεριφορά, αλλά και περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος από τα αγόρια. Αυτή η εικόνα ισχύει και για τα δύο χρόνια της έρευνας.

Πίνακας 3. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για την εθνικότητα και το φύλο στην Α' Γυμνασίου

	Αλβανοί		Πόντιοι		F	p. η ²	Αγόρια		Κορίτσια		F	p. η ²
	ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ			ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ		
<i>Δημογραφικά στοιχεία</i>												
Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	1,17	0,87	1,03	0,80	2,69	0,01	1,15	0,85	1,09	0,84	0,54	0,00
<i>Παράγοντες επικινδυνότητας</i>												
Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό	1,67	0,90	1,66	1,03	0,01	0,00	1,73	0,94	1,59	0,97	0,86	0,00
Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα	2,95	1,11	2,46	1,28	10,88***	0,04	2,68	1,21	2,82	1,20	1,17	0,00
<i>Πόροι</i>												
Αίσθηση του ανήκειν Προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής	3,38	0,49	3,35	0,50	0,27	0,00	3,35	0,50	3,38	0,50	0,15	0,00
Προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής	3,06	0,95	3,70	0,90	28,72***	0,10	3,42	1,00	3,23	1,00	3,18	0,01
<i>Δείκτες προσαρμογής</i>												
Ακαδημαϊκή επίδοση	12,47	2,72	12,74	2,68	0,64	0,00	11,78	2,32	13,36	2,85	20,81***	0,08
Μη διαταρακτική συμπεριφορά	4,54	0,79	4,56	0,73	0,06	0,00	4,27	0,89	4,82	0,46	30,13***	0,11
<i>Δείκτες ψυχικής υγείας</i>												
Συμπτώματα συναισθήματος	0,50	0,42	0,58	0,46	2,21	0,00	0,40	0,37	0,67	0,45	24,73***	0,09
Αυτο-εκτίμηση	3,82	0,66	3,70	0,62	0,19	0,00	3,86	0,61	3,75	0,66	1,96	0,00

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 4. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις για για την εθνικότητα και το φύλο στην Β' Γυμνασίου

	Αλβανοί		Πόντιοι		F	p η ²	Αγόρια		Κορίτσια		F	p. η ²
	ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ			ΜΟ	ΤΑ	ΜΟ	ΤΑ		
<i>Δημογραφικά στοιχεία</i>												
Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	1,07	0,82	1,45	0,93	14,95***	0,05	1,14	0,87	1,36	0,90	4,86*	0,02
<i>Παράγοντες επικινδυνότητας</i>												
Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό	1,99	1,07	1,52	0,91	10,27**	0,05	1,87	1,07	1,72	0,99	2,18	0,00
Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα	2,98	1,17	2,33	1,11	15,04***	0,08	2,67	1,07	2,74	1,31	0,02	0,01
<i>Πόροι</i>												
Αίσθηση του ανήκειν	3,35	0,62	3,39	0,48	0,06	0,00	3,38	0,62	3,36	0,50	0,19	0,00
Προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής	3,32	0,86	3,70	0,83	8,61**	0,05	3,52	0,85	3,44	0,88	0,19	0,01
Προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής	3,79	0,80	3,68	0,92	0,48	0,00	3,63	0,87	3,86	0,83	4,02*	0,06
<i>Δείκτες προσαρμογής</i>												
Ακαδημαϊκή επίδοση	11,90	2,31	12,13	2,70	0,62	0,00	11,39	2,22	12,62	2,58	12,11***	0,08
Μη διαταρακτική συμπεριφορά	4,45	0,82	4,17	0,73	5,69*	0,03	4,08	0,90	4,60	0,56	19,07***	0,11
<i>Δείκτες ψυχικής υγείας</i>												
Συμπτώματα συναισθήματος	0,44	0,44	0,53	0,44	2,18	0,01	0,37	0,40	0,60	0,46	10,92***	0,09
Αυτο-εκτίμηση	3,96	0,65	3,88	0,59	0,77	0,00	4,02	0,57	3,83	0,67	3,51	0,01

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται οι συνάφειες μεταξύ των δεικτών της αντίληψης διακρίσεων, του επιπολιτισμού, της προσαρμογής και της ψυχικής υγείας για τους Αλβανούς και για τους Πόντιους στην Α' Γυμνασίου και τη Β' Γυμνασίου

10.2.1. Αλβανοί έφηβοι

Για τους Αλβανούς εφήβους, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό έχει θετική συνάφεια με τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, και αρνητική με τον πολιτισμό στη χώρα υποδοχής. Επίσης, υπάρχει θετική συνάφεια ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και όλους τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας, με την αναμενόμενη από τις υποθέσεις κατεύθυνση. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό έχει σημαντική θετική συνάφεια με τα προβλήματα συναισθήματος και σημαντική αρνητική συνάφεια με την ακαδημαϊκή επίδοση, τη μη διαταρακτική συμπεριφορά και την αυτο-εκτίμηση. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα φαίνεται να σχετίζεται μόνο με τους δείκτες ψυχικής υγείας, και συγκεκριμένα με περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς και χειρότερη αυτο-εκτίμηση.

Σε ό,τι αφορά τους δείκτες επιπολιτισμού, η αίσθηση του ανήκειν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική θετική συνάφεια μόνο με την αυτο-εκτίμηση. Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται αρνητικά και με τους δύο δείκτες προσαρμογής, την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, ενώ ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής λειτουργεί αντίστροφα και επιπλέον συνδέεται και με υψηλότερη αυτο-εκτίμηση.

Διαχρονικά, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό στην πρώτη φάση της έρευνας παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με όλους τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας στη δεύτερη φάση της έρευνας (Πίνακας 5), στην αναμενόμενη και πάλι κατεύθυνση. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα στην πρώτη φάση, όμως, έχει σημαντικά αρνητική συνάφεια μόνο με την αυτο-εκτίμηση στη δεύτερη φάση. Από από τους δείκτες επιπολιτισμού στην πρώτη φάση της έρευνας μόνο ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής έχει

στατιστικά σημαντική συνάφεια με τους δείκτες ψυχικής υγείας, αρνητική για τα συμπτώματα συναισθήματος και θετική για την αυτο-εκτίμηση.

10.2.2. Πόντιοι έφηβοι

Για τους Πόντιους έφηβους, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συνάφεια με τους δείκτες προσαρμογής, την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, αλλά όχι και με τους δείκτες ψυχικής υγείας. Μόνο η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα έχει σημαντικά θετική συνάφεια με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος.

Στους δείκτες επιπολιτισμού, η αίσθηση του ανήκειν σχετίζεται θετικά με την αυτο-εκτίμηση, όπως και ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής. Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής έχει σημαντικά θετική συνάφεια και με τους δύο δείκτες προσαρμογής, αλλά όχι και με αυτούς της ψυχικής υγείας.

Διαχρονικά, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό στην πρώτη φάση έχει σημαντικά αρνητική συνάφεια με την ακαδημαϊκή επίδοση στη δεύτερη φάση της έρευνας, ενώ και σε αυτή την ομάδα, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα στην πρώτη φάση έχει σημαντικά αρνητική συνάφεια στη δεύτερη φάση της έρευνας. Από τους δείκτες επιπολιτισμού, η αίσθηση του ανήκειν και ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής στην πρώτη φάση έχουν σημαντικά θετική συνάφεια με την ακαδημαϊκή επίδοση στη δεύτερη φάση. Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στην πρώτη φάση έχει σημαντική θετική συνάφεια μόνο με την αυτο-εκτίμηση στη δεύτερη φάση της έρευνας (Πίνακας 5).

Πίνακας 5. Συνάφειες για τα δύο κύματα της έρευνας για τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας, τους πόρους και την αντιξοότητα για τους Αλβανούς (κάτω) και τους Πόντιους (πάνω) μαθητές

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
<i>Δημογραφικά στοιχεία</i>																			
<i>1. Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα T1</i>																			
		-0,01	-0,13	0,01	-0,03	-0,11	-0,08	0,02	-0,13	0,04	-0,16	-0,16	-0,14	0,07	-0,04	-0,16*	-0,07	0,02	-0,01
<i>Αντιξοότητα</i>																			
<i>2. Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό T1</i>																			
	-0,01		0,25*	0,53**	0,30**	-0,17	-0,26**	-0,21*	0,05	-0,08	0,00	-0,25**	-0,20*	-0,25**	-0,17	0,04	0,03	-0,14	-0,15
<i>3. Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό T2</i>																			
	-0,05	0,39**		0,13	0,30**	-0,05	0,03	0,11	-0,19*	-0,12	-0,17	-0,08	-0,09	-0,18*	0,14	0,01	0,23*	-0,08	-0,15
<i>4. Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα T1</i>																			
	-0,01	0,42**	0,14		0,29**	-0,07	-0,18	-0,11	0,08	-0,21*	0,07	-0,16	-0,14	-0,08	-0,12	0,18*	0,10	-0,14	-0,20*
<i>5. Αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα T2</i>																			
	0,11	0,29**	0,45**	0,28**		-0,19*	-0,08	-0,07	0,04	-0,05	0,06	-0,03	-0,07	-0,01	-0,06	0,06	0,10	-0,24**	-0,20*
<i>Πόροι</i>																			
<i>6. Αίσθηση του ανήκειν T1</i>																			
	0,01	-0,06	-0,15	-0,03	-0,24**		0,27**	0,47**	0,15	0,20*	-0,01	0,11	0,18*	-0,06	0,08	-0,05	-0,04	0,34**	0,11
<i>7. Αίσθηση του ανήκειν T2</i>																			
	-0,05	0,01	0,11	-0,06	-0,06	0,42**		0,32**	-0,07	0,48**	-0,05	0,20*	0,20*	0,07	0,05	0,00	0,03	0,14	0,11
<i>8. Πολιτισμός της χώρας καταγωγής T1</i>																			
	0,13*	0,16*	0,02	0,03	-0,07	0,34**	0,31**		-0,13	0,38**	-0,14	0,03	0,07	-0,14	-0,05	-0,15	-0,10	0,23**	0,26**
<i>9. Πολιτισμός της χώρας υποδοχής T1</i>																			
	-0,12	-0,29**	-0,18*	-0,01	-0,04	-0,09	-0,23**	-0,36**		-0,08	0,66**	0,23**	0,21*	0,32**	0,13	0,14	-0,01	-0,02	-0,05
<i>10. Πολιτισμός της χώρας καταγωγής T2</i>																			
	-0,05	0,11	0,15	-0,05	0,02	0,38**	0,47**	0,70*	-0,36**		-0,05	-0,02	-0,05	-0,03	-0,09	-0,05	-0,05	0,08	0,14
<i>11. Πολιτισμός της χώρας υποδοχής T2</i>																			
	0,04	-0,27**	-0,32**	0,03	-0,06	-0,25**	-0,18*	-0,38**	0,72**	-0,44**		0,03	0,01	0,19*	0,00	-0,03	0,01	0,08	0,09
<i>Δείκτες προσαρμογής</i>																			
<i>12. Ακαδημαϊκή επίδοση T1</i>																			
	-0,16*	-0,28**	-0,09	-0,06	0,12	-0,02	-0,05	-0,22**	0,28**	-0,16	0,22*		0,88**	0,38**	0,18	0,01	-0,07	0,12	0,16
<i>13. Ακαδημαϊκή επίδοση T2</i>																			
	-0,07	-0,18*	-0,15	0,02	0,02	0,01	-0,06	-0,19*	0,06	-0,17*	0,14	0,87**		0,36**	0,28**	-0,04	0,00	0,18*	0,10
<i>14. Συμπεριφ T1</i>																			
	-0,08	-0,16*	-0,04	-0,03	-0,05	0,09	0,07	-0,21**	0,15*	-0,13	0,17*	0,37**	0,33**		0,29**	-0,05	-0,15	-0,01	0,06
<i>15. Συμπεριφ T2</i>																			
	0,06	-0,13	-0,02	0,06	0,14	0,05	0,12	-0,06	-0,01	-0,07	0,16	0,23*	0,29**	0,46**		-0,20	-0,02	0,23*	0,05
<i>Δείκτες ψυχικής υγείας</i>																			
<i>16. Συμπτώματα συναισθήματος T1</i>																			
	0,00	0,31**	0,28**	0,17**	0,20*	-0,12	-0,14	-0,07	-0,03	-0,10	-0,09	-0,16*	-0,14	0,13*	0,12		0,26**	-0,22**	-0,28**
<i>17. Συμπτώματα συναισθήματος T2</i>																			
	-0,03	0,18*	0,31**	0,08	0,25**	-0,04	-0,14	-0,21*	-0,05	-0,07	-0,14	-0,07	-0,04	0,10	0,07	0,59**		-0,27**	-0,34**
<i>18. Αυτο-εκτίμ T1</i>																			
	0,08	-0,36**	-0,13	-0,17**	-0,20*	0,13*	0,09	0,05	0,17*	0,09	0,11	0,23**	0,13	0,07	-0,05	-0,49**	-0,34**		0,48**
<i>19. Αυτο-εκτίμ T2</i>																			
	0,07	-0,23**	-0,24**	-0,20*	-0,32**	0,03	0,18*	0,19*	0,12	0,12	0,10	0,12	0,13	0,04	-0,05	-0,51**	-0,50**	0,62**	

Σημείωση: ** p<0,01, * p<0,05

10.3. Η αντίληψη διακρίσεων ως παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα, εξετάσαμε τις συνάφειες ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων και τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Στη συνέχεια σχεδιάσαμε ένα μοντέλο για μία σειρά ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, με εξαρτημένη μεταβλητή κάθε ένα από τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Όλες οι μεταβλητές μετατράπηκαν σε κανονικές τιμές (z-scores), πριν τις παλινδρομήσεις, σύμφωνα με τους Aiken και West (1991). Η λογική για τη σειρά των προβλεπτικών μεταβλητών βασίζεται στους Masten και συνεργάτες (1999). Σε όλες τις παλινδρομήσεις, ανάλογα με την υπό μελέτη αντιλαμβανόμενη διάκριση (απέναντι στην ομάδα ή απέναντι στον εαυτό), ελέγχουμε για την επίδραση της άλλης, στο πρώτο βήμα. Καθώς οι δύο αυτές μεταβλητές έχουν μέτρια θετική συνάφεια μεταξύ τους, ο τρόπος αυτός μας επέτρεψε να ελέγχουμε εάν συνιστά παράγοντα επικινδυνότητας μόνο η υπό μελέτη αντιλαμβανόμενη διάκριση. Στο δεύτερο βήμα, ελέγχουμε για δημογραφικά στοιχεία, δηλαδή για το φύλο, τη γενιά μετανάστευσης, και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Στη συνέχεια, στο τρίτο βήμα βάζουμε την υπό μελέτη αντιλαμβανόμενη διάκριση, και στο τέταρτο βήμα ξεχωριστά τους δείκτες επιπολιτισμού. Οι δείκτες επιπολιτισμού συμπεριλήφθησαν, ώστε να εξετάσουμε αν παραμένει η όποια επίδραση της αντίληψης διακρίσεων, ακόμη και αν λάβουμε υπόψιν τις διαστάσεις του επιπολιτισμού. Η σειρά με την οποία εισαγόταν οι μεταβλητές παρουσιάζεται συνοπτικά στον Πίνακα 6 και αφορά τη σειρά αναλύσεων που διερευνούσε αν η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας. Για τη διερεύνηση της επικινδυνότητας της αντίληψης διάκρισης ενάντια στην ομάδα, αντιστράφηκαν τα βήματα 1 και 3.

Όλες οι αναλύσεις έγιναν και παρουσιάζονται ξεχωριστά για τους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους, καθώς πρόκειται για δύο ανομοιογενείς πληθυσμούς, με διαφορετική μεταναστευτική ιστορία.

Πίνακας 6. Συνοπτική παρουσίαση της σειράς εισαγωγής των μεταβλητών στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για τις αντιλαμβανόμενες διακρίσεις ως παράγοντα επικινδυνότητας

Συνιστούν οι αντιλαμβανόμενες διακρίσεις παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία και την προσαρμογή;

Βήμα 1 Αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα

Βήμα 2 Δημογραφικά στοιχεία (φύλο, κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα, γενιά μετανάστευσης)

Βήμα 3 Αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό

10.3.1. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ως παράγοντας επικινδυνότητας για την προσαρμογή

Αλβανοί έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάψεις ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, υπάρχει στατιστικά σημαντική αρνητική συνάφεια με την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά (Πίνακας 5).

Για να εξετάσουμε το βαθμό στον οποίο η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό επηρεάζει την προσαρμογή, μετά από τον έλεγχο για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τις δημογραφικές μεταβλητές (φύλο, κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα και γενιά μετανάστευσης), σχεδιάσαμε τη σειρά των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης που περιγράφηκε, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάζονται στους Πίνακες 7, 8, και 9. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η διάκριση ενάντια στην ομάδα δεν έχει προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δείκτες προσαρμογής στην είσοδο ή το τελικό μοντέλο. Τα κορίτσια έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση, και περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά. Οι δεύτερης γενιάς μετανάστες, και η μικρότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα συνδέονται μόνο με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Η επίδραση των δημογραφικών παραγόντων παραμένει αμείωτη και στο τελικό μοντέλο και προβλέπει το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής στο μοντέλο.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό προβλέπει αρνητικά και αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας μόνο για την ακαδημαϊκή επίδοση, αλλά όχι και για τη μη διαταρακτική

συμπεριφορά. Η προβλεπτική ισχύς της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό διατηρείται αμείωτη μετά την είσοδο στο μοντέλο της αίσθησης του ανήκειν και του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, και μειώνεται, αλλά παραμένει στατιστικά σημαντική, μετά την είσοδο του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής.

Πόντιοι έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάφειες ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό έχει στατιστικά σημαντική αρνητική συνάφεια και με τους δύο δείκτες προσαρμογής, την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά (Πίνακας 5).

Τα αποτελέσματα της σειράς ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 7, 8, και 9) αποκαλύπτουν ότι, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για κανένα από τους δείκτες προσαρμογής. Από τους δημογραφικούς παράγοντες, τα κορίτσια και οι έφηβοι που αντιμετωπίζουν λιγότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Η επίδραση αυτών των μεταβλητών διατηρείται στο τελικό μοντέλο και ευθύνεται για το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής. Η γενιά μετανάστευσης φαίνεται να επιδρά μόνο στην μη διαταρακτική συμπεριφορά, με τους έφηβους δεύτερης γενιάς να έχουν λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά, αλλά αυτή η επίδραση εξαφανίζεται με την είσοδο της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό προβλέπει αρνητικά μόνο τη μη διαταρακτική συμπεριφορά και ευθύνεται για το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής στο μοντέλο, αλλά δεν είναι στατιστικά σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας για την ακαδημαϊκή επίδοση. Αυτή η προβλεπτική ισχύς παραμένει και μετά την είσοδο της αίσθησης του ανήκειν και του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στο τέταρτο βήμα, και αυξάνεται μετά την είσοδο του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Πίνακας 9).

Πίνακας 7. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,00 (0,06)	0,03 (0,07)	0,00	-0,13 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,02	-0,03 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	-0,07 (0,08)	0,03 (0,09)	0,00
Βήμα 2	Φύλο	0,23*** (0,06)	0,21*** (0,06)		0,21** (0,07)	0,20** (0,07)		0,46*** (0,06)	0,45*** (0,06)		0,14 (0,08)	0,12 (0,08)	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,11	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,06 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,18	0,10 (0,09)	0,08 (0,09)	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,18** (0,07)		-0,02 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,06 (0,08)	0,07 (0,08)		0,09** (0,09)	0,10 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,19** (0,07)	-0,18** (0,07)	0,03	-0,16 (0,09)	-0,15 (0,09)	0,02	-0,11 (0,07)	-0,10 (0,07)	0,01	-0,25* (0,10)	-0,26* (0,10)	0,04
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	0,05 (0,06)	0,05 (0,06)	0,00	0,04 (0,07)	0,04 (0,07)	0,00	0,10 (0,06)	0,10 (0,06)	0,01	-0,10 (0,09)	-0,10 (0,09)	0,01
Adjusted R ²		0,13			0,10			0,18			0,05		
F		1,23			0,47			3,46			1,40		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 8. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,00 (0,06)	0,04 (0,07)	0,00	-0,13 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,02	-0,03 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	-0,07 (0,08)	0,02 (0,09)	0,00
Βήμα 2	Φύλο	0,23*** (0,06)	0,19*** (0,06)		0,21** (0,07)	0,20** (0,07)		0,46*** (0,06)	0,43*** (0,06)		0,14 (0,08)	0,11 (0,08)	
	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,11	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,06 (0,06)	-0,06 (0,06)	0,18	0,10 (0,09)	0,10 (0,09)	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	0,19** (0,07)	0,15** (0,07)		-0,02 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,06 (0,08)	0,03 (0,08)		0,09** (0,09)	0,09 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,20** (0,07)	-0,18** (0,07)	0,03	-0,16 (0,09)	-0,16 (0,09)	0,02	-0,11 (0,07)	-0,10 (0,07)	0,01	-0,25* (0,10)	-0,27* (0,10)	0,04
Βήμα 4	Προσανατολι- σμός στη χώρα καταγωγής	-0,10 (0,06)	-0,10 (0,06)	0,01	0,03 (0,08)	0,03 (0,08)	0,00	-0,12 (0,07)	-0,12 (0,07)	0,01	-0,15 (0,10)	-0,15 (0,10)	0,02
	Adjusted R ²		0,14			0,10			0,18			0,06	
	F		3,29			0,42			3,36			3,26	
	df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 9. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,00 (0,07)	0,03 (0,07)	0,00	-0,13 (0,07)	-0,06 (0,07)	0,02	-0,03 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	-0,07 (0,08)	0,02 (0,09)	0,00
Βήμα 2	Φύλο	0,23*** (0,06)	0,20*** (0,06)		0,21** (0,07)	0,18** (0,07)		0,46*** (0,06)	0,44*** (0,06)		0,14 (0,08)	0,11 (0,08)	
	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,11	-0,14* (0,07)	-0,13* (0,07)	0,08	-0,06 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,18	0,10 (0,09)	0,10 (0,09)	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,16* (0,07)		-0,02 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,06 (0,08)	0,05 (0,08)		0,09** (0,09)	0,09 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,19** (0,07)	-0,17* (0,07)	0,03	-0,16 (0,09)	-0,16 (0,09)	0,02	-0,11 (0,07)	-0,10 (0,07)	0,01	-0,25* (0,10)	-0,26** (0,10)	0,04
Βήμα 4	Προσανατολι- σμός στη χώρα υποδοχής	-0,06 (0,07)	-0,06 (0,07)	0,00	0,09 (0,07)	0,09 (0,07)	0,01	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,00	0,25** (0,09)	0,25** (0,09)	0,05
Adjusted R ²		0,13			0,11			0,17			0,09		
F		1,24			2,18			0,20			9,97		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

10.3.2. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ως παράγοντας επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία

Αλβανοί έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάψεις ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό έχει στατιστικά σημαντική θετική συνάφεια με τα προβλήματα συναισθήματος και σημαντική αρνητική συνάφεια με την αυτο-εκτίμηση (Πίνακας 5).

Τα αποτελέσματα της σειράς ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 10, 11, και 12) αποκαλύπτουν ότι, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα προβλέπει θετικά τα συμπτώματα συναισθήματος και αρνητικά την αυτο-εκτίμηση με την είσοδό της στο πρώτο βήμα του μοντέλου, αλλά η επίδραση αυτή χάνεται με την είσοδο των δημογραφικών παραγόντων στο δεύτερο βήμα. Από τους δημογραφικούς παράγοντες, στο τελικό μοντέλο μόνο το φύλο προβλέπει με στατιστικά σημαντικό τρόπο την ψυχική υγεία. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια αναμένεται να έχουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος και χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση. Ειδικά για την αυτο-εκτίμηση, το φύλο ενώ δεν είναι σημαντικό στην αρχική είσοδό του στο μοντέλο, όταν μπαίνει στο τρίτο βήμα η αντίληψη διακρίσεων, αποκτά χαμηλή αλλά στατιστικά σημαντική προβλεπτική ισχύ. Οι δημογραφικοί παράγοντες στο δεύτερο βήμα ευθύνονται για το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής του μοντέλου αναφορικά με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό προβλέπει θετικά την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος και αρνητικά την αυτο-εκτίμηση. Η προβλεπτική ισχύς της αντίληψης διακρίσεων παραμένει αναλλοίωτη και μετά την είσοδο καθενός από τους δείκτες επιπολιτισμού στο τέταρτο βήμα. Ειδικά για την αυτο-εκτίμηση, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί και τον ισχυρότερο προβλεπτικό παράγοντα, εξηγώντας το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής του μοντέλου.

Πόντιοι έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάψεις ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, για

τους Πόντιους εφήβους, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό δεν έχει συναφειακή σχέση με κανένα από τους δύο δείκτες ψυχικής υγείας (Πίνακας 5).

Τα αποτελέσματα της ιεραρχικής ανάλυσης παλινδρόμησης (Πίνακες 10, 11, και 12), δείχνουν ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος, όπως και το φύλο, με τα κορίτσια να αναμένεται να έχουν σημαντικά περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος. Η επίδραση των μεταβλητών ελέγχου παραμένει και στο τελικό μοντέλο, και εξηγεί το σύνολο της αλλαγής του μοντέλου. Για την αυτο-εκτίμηση, καμία από τις μεταβλητές ελέγχου δεν έχει κάποια στατιστικά σημαντική προβλεπτική ισχύ.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό δεν προβλέπει την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος ή την αυτο-εκτίμηση, μετά από έλεγχο για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τις δημογραφικές μεταβλητές.

Αποτελέσματα

Πίνακας 10. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,15* (0,06)	0,01 (0,06)	0,02	0,13* (0,07)	0,15* (0,08)	0,02	-0,16** (0,07)	-0,01 (0,07)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,08 (0,08)	0,02
	Βήμα 2	Φύλο	0,32*** (0,06)	0,34*** (0,06)		0,22** (0,08)	0,22** (0,08)		-0,12 (0,06)	-0,15* (0,06)		-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	0,12	-0,12 (0,08)	-0,13 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,06 (0,06)	0,02	0,02 (0,08)	0,04 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευσης		-0,05 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,07 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,06 (0,08)	-0,07 (0,08)			0,00 (0,08)	-0,03 (0,08)
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,30*** (0,06)	0,29*** (0,06)	0,08	-0,03 (0,09)	-0,03 (0,09)	0,00	-0,36*** (0,07)	-0,36*** (0,07)	0,10	-0,08 (0,09)	-0,04 (0,09)	0,01
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	-0,06 (0,05)	-0,06 (0,05)	0,01	-0,05 (0,08)	-0,05 (0,08)	0,00	0,08 (0,06)	0,08 (0,06)	0,01	0,25*** (0,08)	0,25*** (0,08)	0,07
Adjusted R ²		0,20			0,08			0,13			0,08		
F		1,94			0,74			2,54			13,07		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Αποτελέσματα

Πίνακας 11. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,15* (0,06)	0,01 (0,06)	0,02	0,13* (0,07)	0,15* (0,08)	0,02	-0,16** (0,07)	-0,01 (0,07)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,07 (0,08)	0,02
	Βήμα 2	Φύλο	0,32*** (0,06)	0,34*** (0,06)		0,22** (0,08)	0,21** (0,08)		-0,12 (0,06)	-0,15* (0,06)		-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,02 (0,05)	0,12	-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,05 (0,06)	0,02	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευσης		-0,05 (0,07)	-0,04 (0,07)		0,07 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,06 (0,08)	-0,07 (0,08)		0,00 (0,08)	-0,01 (0,08)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,30*** (0,06)	0,30*** (0,06)	0,08	-0,03 (0,09)	-0,04 (0,09)	0,00	-0,36*** (0,07)	-0,37*** (0,07)	0,10	-0,08 (0,09)	-0,06 (0,09)	0,01
Βήμα 4	Προσανατολισμός στη χώρα καταγωγής	-0,04 (0,06)	-0,04 (0,06)	0,00	-0,09 (0,08)	-0,09 (0,08)	0,01	0,05 (0,07)	0,05 (0,07)	0,00	0,16* (0,08)	0,16* (0,08)	0,03
Adjusted R ²		0,20		0,08		0,12		0,04					
F		0,86		1,70		0,69		4,72					
df		1, 264		1, 160		1, 264		1, 160					

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Αποτελέσματα

Πίνακας 12. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση							
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι				
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2		
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>															
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,15* (0,06)	0,01 (0,06)	0,02	0,13* (0,07)	0,15* (0,08)	0,02	-0,16** (0,07)	-0,01 (0,07)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,08 (0,08)	0,02		
	Βήμα 2	Φύλο	0,32*** (0,06)		0,35*** (0,06)	0,12		0,22** (0,08)	0,21** (0,08)		0,08	-0,12 (0,06)		-0,17** (0,06)	0,02
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)		0,06 (0,06)	0,07 (0,06)	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)		0,02 (0,08)	0,02 (0,08)		
Γενιά μετανάστευσης		-0,05 (0,07)	-0,03 (0,07)	0,07 (0,08)	0,03 (0,08)		-0,06 (0,08)	-0,12 (0,08)	0,00 (0,08)	0,00 (0,08)					
<i>Κύριες επιδράσεις</i>															
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,30*** (0,06)	0,30*** (0,07)	0,08	-0,03 (0,09)	-0,03 (0,09)	0,00	-0,36*** (0,07)	-0,33*** (0,07)	0,10	-0,08 (0,09)	-0,08 (0,09)	0,01		
Βήμα 4	Προσανατολι- σμός στη χώρα υποδοχής	0,00 (0,06)	0,00 (0,06)	0,00	0,04 (0,08)	0,04 (0,08)	0,00	0,14 (0,08)	0,14 (0,08)	0,01	0,01 (0,08)	0,01 (0,08)	0,00		
Adjusted R ²		0,20			0,08			0,14			0,01				
F		0,17			0,49			4,47			0,31				
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160				

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

10.3.3. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα ως παράγοντας επικινδυνότητας για την προσαρμογή

Αλβανοί έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάψεις ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν σχετίζεται με κανένα από τους δείκτες προσαρμογής (Πίνακας 5).

Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται και από την σειρά ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 13, 14 και 15). Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, αλλά κυρίως οι δημογραφικοί παράγοντες είναι οι πιο σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες τόσο στο τελικό μοντέλο. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό είναι στατιστικά σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας στην είσοδο και στο τελικό μοντέλο για τους βαθμούς, αλλά για τη συμπεριφορά η σημαντικότητά που εξαφανίζεται με την είσοδο των δημογραφικών μεταβλητών. Τα κορίτσια, η χαμηλή κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα και η δεύτερη γενιά μετανάστευσης προβλέπουν σημαντικά την καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση, ενώ τα κορίτσια αναμένεται να έχουν και καλύτερη συμπεριφορά. Το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής και για τους δύο δείκτες προσαρμογής οφείλεται στους δημογραφικούς παράγοντες. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν προβλέπει την ακαδημαϊκή επίδοση ή τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, στην είσοδό της στο τρίτο βήμα ή στο τελικό μοντέλο.

Πόντιοι έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάψεις ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα σχετίζεται με κανένα από τους δείκτες προσαρμογής (Πίνακας 3).

Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται και από την σειρά ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 13, 14 και 15). Συγκεκριμένα, στο πρώτο βήμα η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό

φαίνεται ότι είναι σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας και για τους δύο δείκτες. Με την είσοδο των δημογραφικών μεταβλητών, η προβλεπτική ισχύς για την ακαδημαϊκή επίδοση χάνεται. Από τους δημογραφικούς παράγοντες, τα κορίτσια και οι έφηβοι που αντιμετωπίζουν λιγότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα προβλέπεται να έχουν σημαντικά καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση, με το βήμα αυτό να εξηγεί το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής του μοντέλου.

Μετά από τον έλεγχο για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και τους δημογραφικούς παράγοντες, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν προβλέπει την ακαδημαϊκή επίδοση ή τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, στην είσοδό της στο τρίτο βήμα ή στο τελικό μοντέλο. Ειδικά για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά των Πόντιων εφήβων, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό (στο πρώτο βήμα) εξηγεί το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής του μοντέλου.

Πίνακας 13. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,20** (0,07)	-0,18** (0,07)	0,04	-0,20** (0,08)	-0,15 (0,09)	0,05	-0,16* (0,07)	-0,10 (0,07)	0,02	-0,25** (0,09)	-0,27** (0,11)	0,05
	Φύλο	0,21*** (0,06)	0,21*** (0,06)		0,20** (0,07)	0,20** (0,07)		0,44*** (0,06)	0,46*** (0,06)		0,13 (0,08)	0,12 (0,08)	
Βήμα 2	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,10	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,17	0,09 (0,09)	0,08 (0,09)	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,18** (0,07)		-0,03 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,05 (0,08)	0,07 (0,08)		0,09 (0,09)	0,10 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,03 (0,07)	0,03 (0,07)	0,00	-0,06 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,00	-0,04 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	0,03 (0,09)	0,03 (0,09)	0,00
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	0,05 (0,06)	0,05 (0,06)	0,00	0,04 (0,07)	0,04 (0,07)	0,00	0,10 (0,06)	0,10 (0,06)	0,01	-0,10 (0,09)	-0,10 (0,09)	0,01
Adjusted R ²		0,15			0,10			0,18			0,04		
F		1,23			0,47			3,46			1,40		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Αποτελέσματα

Πίνακας 14. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,20** (0,07)	-0,18** (0,07)	0,04	-0,20** (0,08)	-0,16 (0,09)	0,05	-0,16* (0,07)	-0,10 (0,07)	0,02	-0,25** (0,09)	-0,27** (0,11)	0,05
Βήμα 2	Φύλο	0,21*** (0,06)	0,19*** (0,06)		0,20** (0,07)	0,18** (0,07)		0,44*** (0,06)	0,43*** (0,06)		0,13 (0,08)	0,11 (0,08)	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10 (0,05)	0,10	-0,14* (0,07)	-0,13* (0,07)	0,08	-0,07 (0,06)	-0,06 (0,06)	0,17	0,09 (0,09)	0,10 (0,09)	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,15* (0,07)		-0,03 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,05 (0,08)	0,03 (0,08)		0,09 (0,09)	0,09 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,03 (0,07)	0,04 (0,07)	0,00	-0,06 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,00	-0,04 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	0,03 (0,09)	0,02 (0,09)	0,00
Βήμα 4	Προσανατολισμός στη χώρα καταγωγής	-0,10 (0,06)	-0,10 (0,06)	0,01	0,03 (0,08)	0,03 (0,08)	0,00	0,12 (0,07)	0,12 (0,07)	0,01	-0,15 (0,10)	-0,15 (0,10)	0,02
Adjusted R ²		0,14			0,10			0,18			0,06		
F		3,28			0,42			3,36			3,26		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Αποτελέσματα

Πίνακας 15. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,20** (0,07)	-0,17* (0,07)	0,04	-0,20** (0,08)	-0,16 (0,09)	0,05	-0,16* (0,07)	-0,10 (0,07)	0,02	-0,25** (0,09)	-0,26** (0,11)	0,05
Βήμα 2	Φύλο	0,21*** (0,06)	0,20*** (0,06)		0,20** (0,07)	0,18** (0,07)		0,44*** (0,06)	0,44*** (0,06)		0,13 (0,08)	0,07 (0,08)	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,10	-0,14* (0,07)	-0,13* (0,07)	0,08	-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,17	0,09 (0,09)	0,12 (0,09)	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,16* (0,07)		-0,03 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,05 (0,08)	0,05 (0,08)		0,09 (0,09)	0,07 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,03 (0,07)	0,03 (0,07)	0,00	-0,06 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,00	-0,04 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	0,03 (0,09)	0,02 (0,09)	0,00
Βήμα 4	Προσανατολισμός στη χώρα υποδοχής	0,06 (0,07)	0,06 (0,07)	0,00	0,09 (0,07)	0,09 (0,07)	0,01	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,00	0,25** (0,09)	0,25** (0,09)	0,05
Adjusted R ²		0,13			0,11			0,17			0,09		
F		1,24			2,18			0,20			9,97		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

10.3.4. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα ως παράγοντας επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία

Αλβανοί έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάφειες ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα έχει στατιστικά σημαντική θετική συνάφεια με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος και σημαντικά αρνητική συνάφεια με την αυτο-εκτίμηση (Πίνακας 5).

Τα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 16, 17 και 18) δείχνουν ότι και για τους δύο δείκτες ψυχικής υγείας, οι πιο ισχυροί προβλεπτικοί παράγοντες είναι –στην είσοδο και στο τελικό μοντέλο– η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό (στο πρώτο βήμα) και το φύλο (στο δεύτερο βήμα). Συγκεκριμένα, οι έφηβοι που αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις ενάντια στον εαυτό και τα κορίτσια αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος και χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση. Το φύλο για τα συμπτώματα συναισθήματος και η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό για την αυτο-εκτίμηση εξηγούν το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής στα μοντέλα.

Μετά από τον έλεγχο για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και τους δημογραφικούς παράγοντες, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν προβλέπει την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος ή την αυτο-εκτίμηση, στην είσοδό της στο τρίτο βήμα ή στο τελικό μοντέλο.

Πόντιοι έφηβοι

Για την αρχική διερεύνηση αυτού του ερωτήματος, εξετάσαμε τις συνάφειες ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τους δείκτες προσαρμογής. Όπως αναφέρθηκε, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα έχει στατιστικά σημαντική θετική συνάφεια με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος, αλλά δεν έχει σημαντική συνάφεια με την αυτο-εκτίμηση (Πίνακας 5).

Τα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 16, 17 και 18) δείχνουν ότι για την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος στα δύο πρώτα βήματα, μόνο το φύλο αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα, με τα κορίτσια να αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος. Μετά από τον έλεγχο για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και τους δημογραφικούς παράγοντες, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα προβλέπει θετικά την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος, στην είσοδό της στο τρίτο βήμα και η προβλεπτική ισχύς παραμένει αναλλοίωτη και με την είσοδο των δεικτών προσαρμογής στο τέταρτο βήμα.

Αυτό δεν ισχύει για την αυτο-εκτίμηση, όπου ούτε οι δημογραφικοί παράγοντες, ούτε η αντίληψη διακρίσεων αποτελούν στατιστικά σημαντικούς προβλεπτικούς παράγοντες.

Αποτελέσματα

Πίνακας 16. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,27*** (0,06)	0,29*** (0,06)	0,08	0,03 (0,09)	0,03 (0,09)	0,00	-0,35*** (0,06)	-0,35*** (0,07)	0,11	-0,11 (0,08)	-0,04 (0,09)	0,01
	Βήμα 2	Φύλο	0,35*** (0,05)	0,34*** (0,05)		0,21** (0,08)	0,22** (0,08)		-0,16** (0,06)	-0,16** (0,06)		-0,13 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	0,14	-0,12 (0,08)	-0,13 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,06 (0,06)	0,03	0,02 (0,08)	0,04 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευσης		-0,03 (0,06)	-0,03 (0,07)		0,08 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)		-0,00 (0,08)	-0,03 (0,08)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01 (0,06)	0,01 (0,06)	0,00	0,15* (0,08)	0,15* (0,08)	0,02	-0,01 (0,07)	-0,01 (0,07)	0,00	-0,08 (0,08)	-0,08 (0,08)	0,01
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	-0,06 (0,05)	-0,06 (0,05)	0,01	-0,05 (0,08)	-0,05 (0,08)	0,00	0,08 (0,06)	0,08 (0,06)	0,01	0,25*** (0,08)	0,25*** (0,08)	0,07
Adjusted R ²		0,20		0,08		0,13		0,08					
F		1,94		0,74		2,54		13,07					
df		1, 264		1, 160		1, 264		1, 160					

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 17. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,27*** (0,06)	0,30*** (0,06)	0,08	0,03 (0,09)	0,04 (0,09)	0,00	-0,35*** (0,06)	-0,37*** (0,07)	0,11	-0,11 (0,08)	-0,06 (0,09)	0,01
	Βήμα 2	Φύλο	0,35*** (0,05)	0,34*** (0,05)		0,21** (0,08)	0,22** (0,08)		-0,16** (0,06)	-0,15* (0,06)		-0,13 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,02 (0,05)	0,14	-0,12 (0,08)	-0,13 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,05 (0,06)	0,03	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,02
Γενιά		-0,03 (0,06)	-0,04 (0,07)		0,08 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)		-0,00 (0,08)	-0,01 (0,08)	
μετανάστευσης													
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01 (0,06)	0,01 (0,06)	0,00	0,15* (0,08)	0,15* (0,08)	0,02	-0,01 (0,07)	-0,01 (0,07)	0,00	-0,08 (0,08)	-0,07 (0,08)	0,01
	Βήμα 4	Προσανατολι- σμός στη χώρα καταγωγής	-0,04 (0,06)	-0,04 (0,06)	0,00	-0,09 (0,08)	0,15 (0,08)	0,01	0,05 (0,07)	0,05 (0,07)	0,00	0,16* (0,08)	0,16* (0,08)
Adjusted R ²		0,20		0,08		0,12		0,04					
F		0,86		1,70		0,69		4,72					
df		1, 264		1, 160		1, 264		1, 160					

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 18. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,27*** (0,06)	0,30*** (0,06)	0,08	0,03 (0,09)	-0,03 (0,09)	0,00	-0,35*** (0,06)	-0,33*** (0,07)	0,11	-0,11 (0,08)	-0,08 (0,09)	0,01
	Βήμα 2	Φύλο	0,35*** (0,05)	0,35*** (0,05)		0,21** (0,08)	0,22** (0,08)		-0,16** (0,06)	-0,17* (0,06)		-0,13 (0,08)	-0,13 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	0,14	-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,07 (0,06)	0,03	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,02
Γενιά		-0,03 (0,06)	-0,03 (0,07)		0,08 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,07 (0,06)	-0,12 (0,06)		-0,00 (0,08)	0,00 (0,08)	
μετανάστευσης													
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01 (0,06)	0,01 (0,06)	0,00	0,15* (0,08)	0,15* (0,08)	0,02	-0,01 (0,07)	-0,01 (0,07)	0,00	-0,08 (0,08)	-0,08 (0,08)	0,01
Βήμα 4	Προσανατολι- σμός στη χώρα υποδοχής	0,00 (0,06)	0,00 (0,06)		0,04 (0,08)	0,04 (0,08)	0,00	0,14 (0,08)	0,14 (0,08)	0,01	0,01 (0,08)	0,01 (0,08)	0,00
Adjusted R ²		0,20			0,08			0,14			0,01		
F		0,17			0,49			4,47			0,31		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

10.4. Η επίδραση του επιπολιτισμού και η σχέση του με την αντίληψη διακρίσεων για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία

Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα, αρχικά εξετάσαμε τις συνάφειες ανάμεσα στους δείκτες επιπολιτισμού και τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Στη συνέχεια, όπως και για το προηγούμενο ερευνητικό ερώτημα, σχεδιάσαμε ένα μοντέλο για μία σειρά ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, με εξαρτημένη μεταβλητή κάθε ένα από τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας, σύμφωνα με τη διαδικασία που ήδη περιγράψαμε. Σε όλες τις παλινδρομήσεις, συμπεριλάβαμε την αντίληψη διακρίσεων (ενάντια στην ομάδα ή ενάντια στον εαυτό), και ελέγχουμε για την επίδραση της άλλης, στο πρώτο βήμα. Στο δεύτερο βήμα, ελέγχουμε για δημογραφικά στοιχεία, δηλαδή για το φύλο, τη γενιά μετανάστευσης, και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Στη συνέχεια, στο τρίτο βήμα βάζουμε ξεχωριστά τους δείκτες επιπολιτισμού, στο τέταρτο βήμα την μία από τις δύο αντιλαμβανόμενες διακρίσεις (ενάντια στην ομάδα ή ενάντια στον εαυτό) και τέλος στο πέμπτο βήμα την αλληλεπίδραση μεταξύ καθενός από τους δείκτες επιπολιτισμού με την αντιλαμβανόμενη διάκριση του τελευταίου βήματος. Οι αλληλεπιδράσεις έγιναν με σκοπό να διερευνηθεί η σχέση του επιπολιτισμού με την αντίληψη διακρίσεων, δηλαδή αν οι δείκτες επιπολιτισμού αποτελούν προστατευτικούς παράγοντες για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία σε συνθήκες αντίληψης διακρίσεων. Η σειρά με την οποία εισάγονταν οι μεταβλητές παρουσιάζεται συνοπτικά στον Πίνακα 19 και αφορά τη σειρά αναλύσεων που συμπεριλάβαμε την αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό. Για τη διερεύνηση της επίδρασης της αντίληψης διάκρισης ενάντια στην ομάδα, αντιστράφηκαν τα βήματα 1 και 4.

Στις επόμενες ενότητες, τα αποτελέσματα παρουσιάζονται με την εξής σειρά: α) οι κύριες επιδράσεις του επιπολιτισμού στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία, β) οι κύριες επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων, πάνω και πέρα από τις επιδράσεις του επιπολιτισμού και γ) όπου υπάρχουν, οι στατιστικά σημαντικές αλληλεπιδράσεις των δεικτών επιπολιτισμού με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και ενάντια στην ομάδα για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Και για αυτά τα ερωτήματα όλες οι αναλύσεις έγιναν και παρουσιάζονται ξεχωριστά για τους

Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους, καθώς πρόκειται για δύο ανομοιογενείς πληθυσμούς, με διαφορετική μεταναστευτική ιστορία.

Πίνακας 19. Συνοπτική παρουσίαση της σειράς εισαγωγής των μεταβλητών στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης

Συνιστούν οι δείκτες επιπολιτισμού προωθητικό παράγοντα για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία;

Βήμα 1	Αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα
Βήμα 2	Δημογραφικά στοιχεία (φύλο, κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα, γενιά μετανάστευσης)
Βήμα 3	Δείκτες επιπολιτισμού -ξεχωριστά
Βήμα 4	Αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό
Βήμα 5	Δείκτες επιπολιτισμού -ξεχωριστά x Αντιλαμβανόμενη διάκριση ενάντια στον εαυτό

10.4.1. Η επίδραση της αίσθησης του ανήκειν στην προσαρμογή

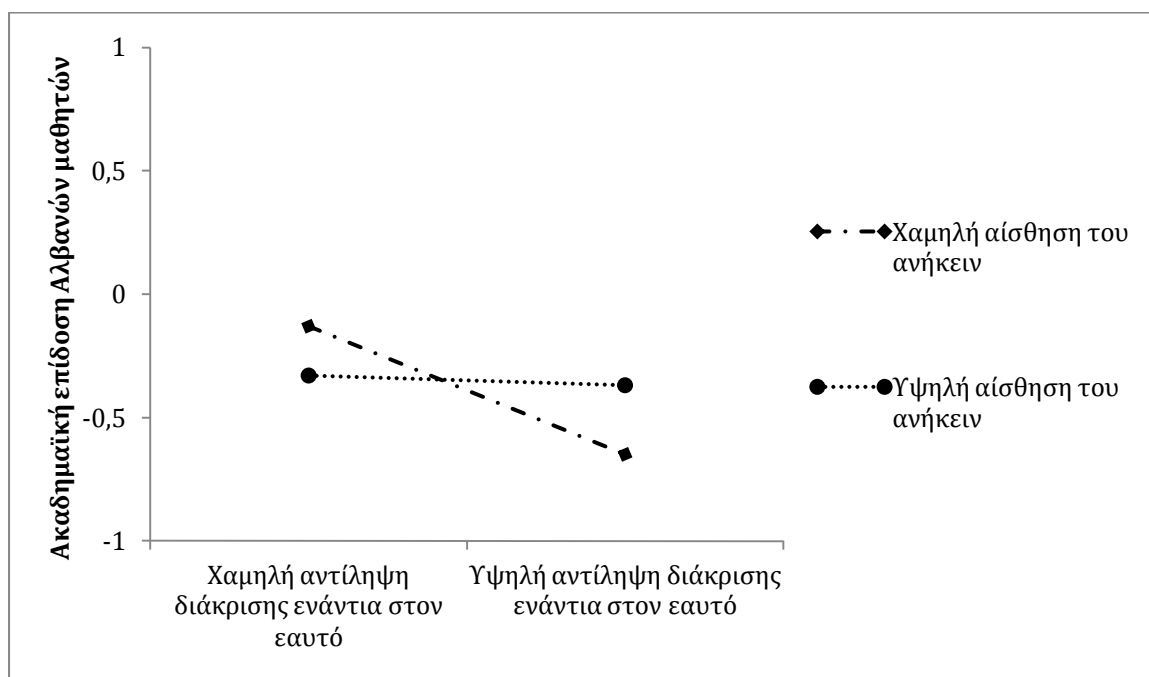
Αλβανοί έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια της αίσθησης του ανήκειν με τους δείκτες προσαρμογής. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η αίσθηση του ανήκειν δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με τους δείκτες προσαρμογής (Πίνακας 5).

Αντίστοιχα είναι και τα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 20 και 21). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η διάκριση ενάντια στην ομάδα δεν έχει προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δείκτες προσαρμογής, ενώ η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα στο τελικό μοντέλο για την ακαδημαϊκή επίδοση αλλά όχι και για τη συμπεριφορά. Τα κορίτσια έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση, και περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά. Οι δεύτερης γενιάς μετανάστες, και η μικρότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα συνδέονται μόνο με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Η επίδραση των δημογραφικών παραγόντων παραμένει αμείωτη και στο τελικό μοντέλο και προβλέπει το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής στο μοντέλο.

Η αίσθηση του ανήκειν δεν αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα για την προσαρμογή. Η μόνη ελάχιστα στατιστικά σημαντική επίδραση της αίσθησης του ανήκειν αφορά θετικά τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, αλλά μόνο όταν εισάγεται στο μοντέλο στο βήμα 3 (Πίνακας 20). Όταν

προστίθεται στο τέταρτο βήμα η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, τότε η προβλεπτική δύναμη της αίσθησης του ανήκειν εξαφανίζεται, και η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Όπως είναι εμφανές στον Πίνακα 21, όταν γίνεται έλεγχος για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό στο πρώτο βήμα, τότε η αίσθηση του ανήκειν δεν διατηρεί καθόλου προβλεπτική ισχύ. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση στους Αλβανούς στο τελικό μοντέλο.

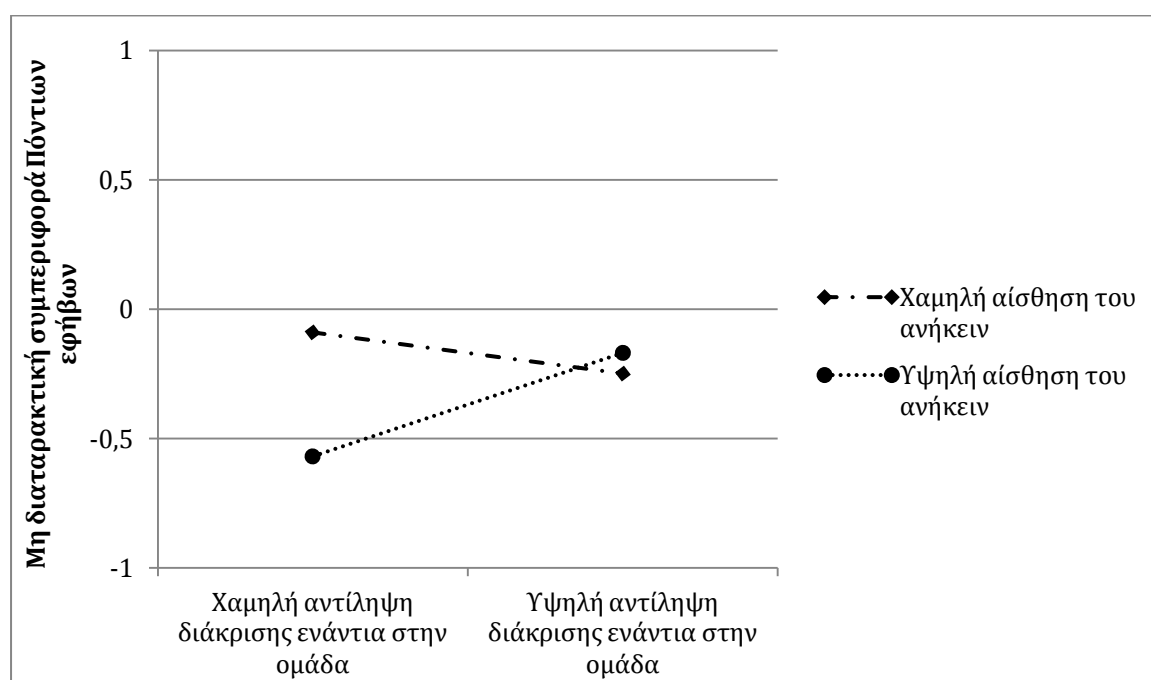
Σχήμα 2. Αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό για την πρόβλεψη της ακαδημαϊκής επίδοσης των Αλβανών εφήβων

Στο τελευταίο βήμα, η αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ήταν σημαντική για την ακαδημαϊκή επίδοση των Αλβανών εφήβων (Σχήμα 2) [$F(1, 263) = 7,80, \Delta R^2 = 0,02, p = 0,03$]. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί μαθητές με υψηλή αίσθηση του ανήκειν διατηρούν σταθερή ακαδημαϊκή επίδοση, σε συνθήκες χαμηλής και υψηλής διάκρισης ενάντια στον εαυτό. Αντίθετα, οι Αλβανοί μαθητές με χαμηλή αίσθηση του ανήκειν, ενώ παρουσιάζουν υψηλότερη επίδοση από τους μαθητές με υψηλή αίσθηση του ανήκειν σε συνθήκες χαμηλής αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, όταν αντιλαμβάνονται υψηλή διάκριση ενάντια στον εαυτό, η επίδοσή τους μειώνεται σημαντικά.

Πόντιοι έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια της αίσθησης του ανήκειν με τους δείκτες προσαρμογής. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η αίσθηση του ανήκειν δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με τους δείκτες προσαρμογής (Πίνακας 5).

Αντίστοιχα είναι και τα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, όπως φαίνεται στους Πίνακες 20 και 21. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα στο πρώτο βήμα δεν αποτελεί στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα. Αντίθετα, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, αποτελεί στην είσοδό της στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα και για τους δύο δείκτες, αλλά στο τελικό μοντέλο εξακολουθεί να προβλέπει σημαντικά μόνο τη μη διαταρακτική συμπεριφορά. Από τους δημογραφικούς παράγοντες, τα κορίτσια και οι έφηβοι που αντιμετωπίζουν λιγότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Η επίδραση αυτών των μεταβλητών διατηρείται στο τελικό μοντέλο και ευθύνεται για το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής. Η γενιά μετανάστευσης φαίνεται να επιδρά μόνο στην μη διαταρακτική συμπεριφορά, με τους έφηβους δεύτερης γενιάς να έχουν λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά, αλλά αυτή η επίδραση εξαφανίζεται με την είσοδο αίσθησης του ανήκειν.

Σχήμα 3. Αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα για την πρόβλεψη της μη διαταρακτική συμπεριφοράς των Πόντιων εφήβων

Η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό αποτελεί στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση στους Αλβανούς έφηβους και περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά στους Πόντιους εφήβους.

Στα τελικά μοντέλα, η αίσθηση του ανήκειν δεν αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα για την προσαρμογή, αλλά η αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια την ομάδα ήταν σημαντική για την μη διαταρακτική συμπεριφορά των Πόντιων μαθητών (Σχήμα 3) [$F(1, 159)=4,54$, $\Delta R^2=0,03$, $p=0,05$]. Σε συνθήκες χαμηλής αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, οι Πόντιοι έφηβοι με υψηλή αίσθηση του ανήκειν έχουν περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά, αλλά σε συνθήκες υψηλής αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, βελτιώνεται η συμπεριφορά των εφήβων με ισχυρή αίσθηση του ανήκειν, ενώ αντίθετα, γίνεται πιο διαταρακτική η συμπεριφορά των εφήβων με χαμηλή αίσθηση του ανήκειν.

Πίνακας 20. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,00 (0,06)	0,03 (0,07)	0,00	-0,13 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,02	-0,03 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	-0,07 (0,08)	0,03 (0,09)	0,00
Βήμα 2	Φύλο	0,23*** (0,06)	0,21*** (0,06)		0,21** (0,07)	0,20** (0,07)		0,46*** (0,06)	0,45*** (0,06)		0,14 (0,08)	0,12 (0,08)	
	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,11	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,06 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,18	0,10 (0,09)	0,08 (0,09)	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,18** (0,07)		-0,02 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,06 (0,08)	0,07 (0,08)		0,09** (0,09)	0,10 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Αίσθηση του ανήκειν	0,06 (0,06)	0,05 (0,06)	0,01	0,06 (0,07)	0,04 (0,07)	0,00	0,11* (0,06)	0,10 (0,06)	0,01	-0,07 (0,09)	-0,10 (0,09)	0,00
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,18** (0,07)	-0,18** (0,07)	0,03	-0,15 (0,09)	-0,15 (0,09)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,10 (0,07)	0,01	-0,26** (0,10)	-0,26** (0,10)	0,04
Adjusted R ²		0,13			0,10			0,18			0,04		
F		10,30			4,14			2,22			7,42		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 21. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,20** (0,07)	-0,18** (0,07)	0,04	-0,20** (0,08)	-0,15 (0,09)	0,05	-0,16* (0,07)	-0,10 (0,07)	0,02	-0,25** (0,09)	-0,26** (0,11)	0,05
	Βήμα 2	Φύλο	0,21*** (0,06)	0,21*** (0,06)		0,20** (0,07)	0,20** (0,07)		0,44*** (0,06)	0,45*** (0,06)		0,13 (0,08)	0,12 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,10	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,17	0,09 (0,09)	0,08 (0,09)	0,02
Γενιά μετανάστευσης		0,18** (0,07)	0,18** (0,07)		-0,03 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,05 (0,08)	0,07 (0,08)		0,09 (0,09)	0,10 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Αίσθηση του ανήκειν	0,05 (0,06)	0,05 (0,06)	0,00	0,04 (0,07)	0,04 (0,07)	0,00	0,10 (0,06)	0,10 (0,06)	0,01	-0,10 (0,09)	-0,10 (0,09)	0,01
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,03 (0,07)	0,03 (0,07)	0,00	-0,05 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,00	-0,04 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	0,03 (0,09)	0,03 (0,09)	0,00
Adjusted R ²		0,13			0,10			0,18			0,04		
F		0,66			0,80			0,46			0,31		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

10.4.2. Η επίδραση της αίσθησης του ανήκειν στην ψυχική υγεία

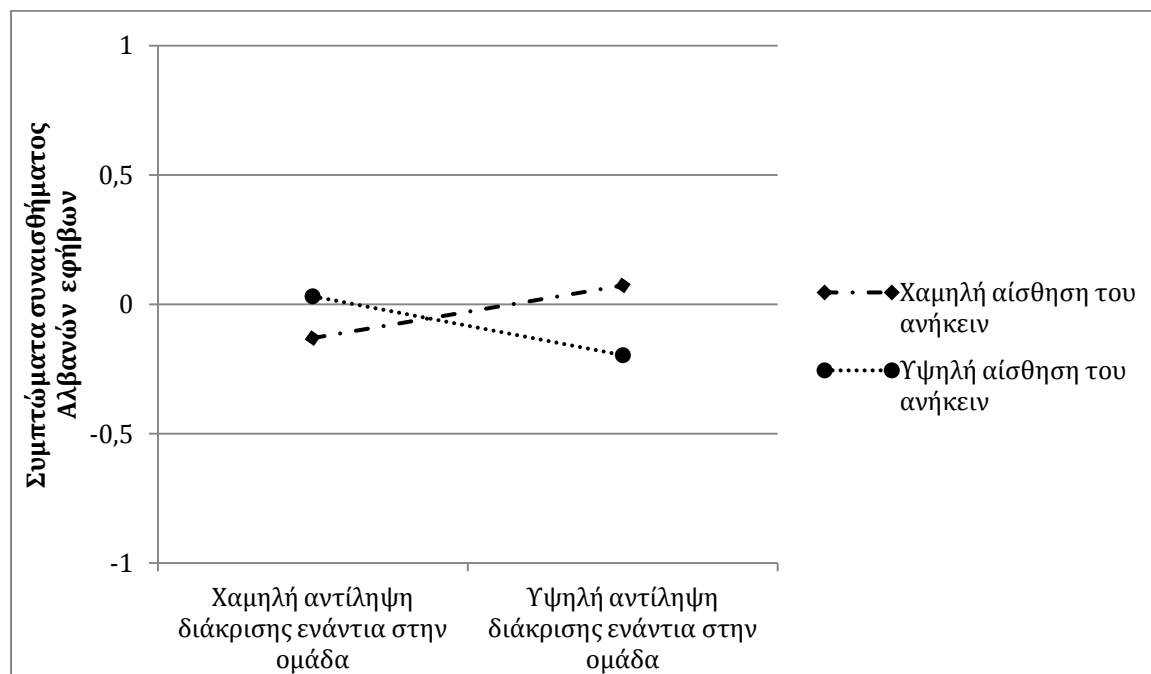
Αλβανοί έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια της αίσθησης του ανήκειν με τους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέρθηκε η αίσθηση του ανήκειν παρουσιάζει μία μικρή, στατιστικά σημαντική, θετική συνάφεια μόνο με την αυτο-εκτίμηση (Πίνακας 5).

Σύμφωνα με τις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης (Πίνακες 22 και 23) η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα προβλέπει θετικά τα συμπτώματα συναισθήματος και αρνητικά την αυτο-εκτίμηση με την είσοδό της στο πρώτο βήμα του μοντέλου, αλλά η επίδραση αυτή χάνεται με την είσοδο των δημογραφικών παραγόντων στο δεύτερο βήμα. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί ισχυρό προβλεπτικό παράγοντα, στην είσοδο και στο τελικό μοντέλο και για τους δείκτες ψυχικής υγείας. Από τους δημογραφικούς παράγοντες, στο τελικό μοντέλο μόνο το φύλο προβλέπει με στατιστικά σημαντικό τρόπο την ψυχική υγεία. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια αναμένεται να έχουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος και χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση. Ειδικά για την αυτο-εκτίμηση, το φύλο ενώ δεν είναι σημαντικό στην αρχική είσοδό του στο μοντέλο, όταν μπαίνει στο τρίτο βήμα η αντίληψη διακρίσεων, αποκτά χαμηλή αλλά στατιστικά σημαντική προβλεπτική ισχύ. Οι δημογραφικοί παράγοντες στο δεύτερο βήμα ευθύνονται για το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής του μοντέλου αναφορικά με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος. Η αίσθηση του ανήκειν δεν αποτελεί στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για κανένα από τους δείκτες ψυχικής υγείας, στην είσοδο ή στο τελικό μοντέλο. Αντίθετα, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με σημαντικά περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος και σημαντικά χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση, στο τελικό μοντέλο.

Η αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα ήταν σημαντική για την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος στους Αλβανούς εφήβους (Σχήμα 4) [$F(1, 263)=5,27, \Delta R^2=0,02, p=0,05$]. Ενώ σε συνθήκες χαμηλής αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, οι Αλβανοί έφηβοι με ισχυρή αίσθηση του ανήκειν αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος, σε συνθήκες υψηλής αντίληψης διάκρισης ενάντια στην ομάδα, η αναφορά

συμπτωμάτων συναισθήματος από τους εφήβους με ισχυρή αίσθηση του ανήκειν μειώνεται, ενώ αντίθετα αυξάνεται η αναφορά συμπτωμάτων συναισθήματος από τους Αλβανούς εφήβους με χαμηλή αίσθηση του ανήκειν.

Σχήμα 4. Αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα για την πρόβλεψη της ύπαρξης συμπτωμάτων συναισθήματος στους Αλβανούς εφήβους

Πόντιοι έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια της αίσθησης του ανήκειν με τους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέρθηκε η αίσθηση του ανήκειν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική, θετική συνάφεια μόνο με την αυτο-εκτίμηση (Πίνακας 5).

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα αποτελεί στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα για την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος. Αντίθετα η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό, ακόμη και στην είσοδό της στο πρώτο βήμα, δεν αποτελεί στατιστικά σημαντικό παράγοντα πρόβλεψης, για κανένα από τους δύο δείκτες ψυχικής υγείας. Από τους δημογραφικούς παράγοντες, στατιστικά σημαντική επίδραση έχει μόνο το φύλο, με τα κορίτσια να αναμένεται να έχουν σημαντικά περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος. Η επίδραση των μεταβλητών ελέγχου παραμένει και στο τελικό μοντέλο, και εξηγεί το σύνολο της αλλαγής του μοντέλου για τα

συμπτώματα συναισθήματος. Για την αυτο-εκτίμηση, καμία από τις μεταβλητές ελέγχου δεν έχει κάποια στατιστικά σημαντική προβλεπτική ισχύ.

Στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης φαίνεται ότι η αίσθηση του ανήκειν αποτελεί στατιστικά σημαντικό θετικό προβλεπτικό παράγοντα για την αυτο-εκτίμηση. Η προβλεπτική ισχύς της αίσθησης του ανήκειν παραμένει αναλλοίωτη ακόμη και μετά την είσοδο της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και ενάντια στην ομάδα στο τέταρτο βήμα (Πίνακες 22 και 23). Επίσης, η αίσθηση του ανήκειν παραμένει ο πιο σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας για την αυτο-εκτίμηση των Πόντιων εφήβων, ακόμη και όταν μπει στο τελευταίο βήμα του μοντέλο, με την αντίληψη διακρίσεων να προηγείται (Πίνακας 10).

Αποτελέσματα

Πίνακας 22. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,15* (0,06)	0,01 (0,06)	0,02	0,13* (0,07)	0,15* (0,08)	0,02	-0,16** (0,07)	-0,01 (0,07)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,08 (0,08)	0,02
	Βήμα 2	Φύλο	0,32*** (0,06)	0,34*** (0,06)		0,22** (0,08)	0,22** (0,08)		-0,12 (0,06)	-0,15** (0,06)		-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	0,12	-0,12 (0,08)	-0,13 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,06 (0,06)	0,02	0,02 (0,08)	0,04 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευσης		-0,05 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,07 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,06 (0,08)	-0,07 (0,08)		0,00 (0,08)	-0,03 (0,08)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Αίσθηση του ανήκειν	-0,08 (0,05)	-0,06 (0,05)	0,01	-0,04 (0,08)	-0,05 (0,08)	0,00	0,10 (0,06)	0,08 (0,06)	0,01	0,25*** (0,08)	0,25*** (0,08)	0,08
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,29*** (0,06)	0,29*** (0,06)	0,07	-0,03 (0,10)	-0,03 (0,10)	0,00	-0,36*** (0,07)	-0,36*** (0,07)	0,09	-0,04 (0,09)	-0,04 (0,09)	0,00
Adjusted R ²		0,20			0,08			0,13			0,08		
F		25,17			0,39			29,11			0,49		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 23. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,27*** (0,06)	0,29*** (0,06)	0,08	0,03 (0,09)	-0,03 (0,09)	0,00	-0,35*** (0,06)	-0,37*** (0,07)	0,11	-0,11 (0,08)	-0,04 (0,09)	0,01
	Βήμα 2	Φύλο	0,35*** (0,05)	0,34*** (0,05)		0,21** (0,08)	0,22** (0,08)		-0,16** (0,06)	-0,15** (0,06)		-0,13 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	0,14	-0,12 (0,08)	-0,13 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,06 (0,06)	0,03	0,02 (0,08)	0,04 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευσης		-0,03 (0,06)	-0,03 (0,07)		0,08 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)		-0,00 (0,08)	-0,03 (0,08)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Αίσθηση του ανήκειν	-0,06 (0,05)	-0,06 (0,05)	0,01	-0,05 (0,08)	-0,05 (0,08)	0,00	0,08 (0,06)	0,08 (0,06)	0,01	0,25*** (0,08)	0,25*** (0,08)	0,07
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01 (0,06)	0,01 (0,06)	0,00	0,15* (0,08)	0,15* (0,08)	0,02	-0,01 (0,07)	-0,01 (0,07)	0,00	-0,08 (0,08)	-0,08 (0,08)	0,01
Adjusted R ²		0,20			0,08			0,13			0,08		
F		0,18			4,41			0,123			1,34		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

10.4.3. Η επίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στην προσαρμογή

Αλβανοί έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στο πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες προσαρμογής. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέεται αρνητικά και με τους δύο δείκτες προσαρμογής, την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά (Πίνακας 5).

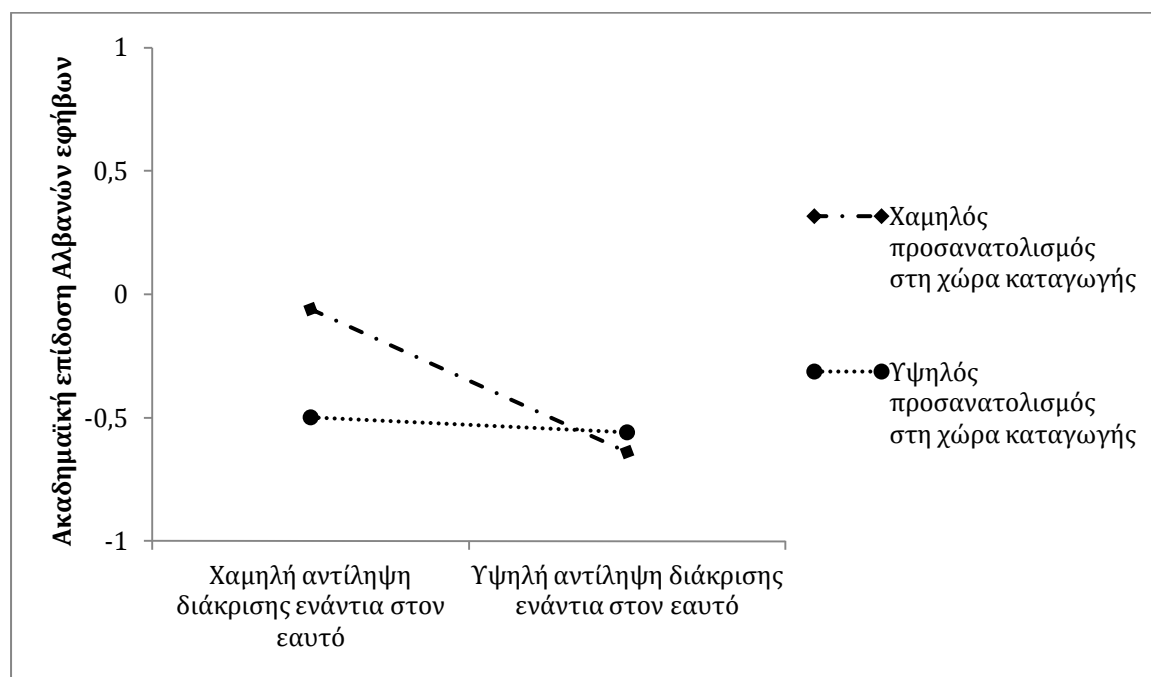
Οι ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης (Πίνακες 24 και 25) παρουσιάζουν μία διαφορετική εικόνα. Καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις διαφορές στο τελικό μοντέλο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η διάκριση ενάντια στην ομάδα δεν έχει προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δείκτες προσαρμογής. Η διάκριση ενάντια στον εαυτό προβλέπει σημαντικά αρνητικά μόνο την ακαδημαϊκή επίδοση. Τα κορίτσια έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση, και περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά. Οι δεύτερης γενιάς μετανάστες, και η μικρότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα συνδέονται μόνο με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Η επίδραση των δημογραφικών παραγόντων στο τελικό μοντέλο προβλέπει το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής.

Ο προσανατολισμός στη χώρα καταγωγής έχει μία στατιστικά σημαντική, αλλά μικρή, αρνητική προβλεπτική ισχύ μόνο για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, η οποία όμως εξαφανίζεται όταν εισάγουμε την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό στο τέταρτο βήμα. Επίσης, όταν ελέγξουμε πρώτα για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, και στη συνέχεια για τα δημογραφικά στοιχεία, τότε ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής δεν έχει καμία στατιστικά σημαντική προβλεπτική ισχύ. Η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό, προβλέπει στο προτελευταίο βήμα του μοντέλου σημαντικά χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση.

Η αλληλεπίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ήταν σημαντική για την ακαδημαϊκή επίδοση των Αλβανών εφήβων (Σχήμα 5) [$F(1, 263)=6,51, \Delta R^2=0,02, p=0,04$]. Ενώ όταν η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό

ήταν χαμηλή, οι Αλβανοί έφηβοι με χαμηλό προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής είχαν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση, σε συνθήκες υψηλής αντίληψης διάκρισης ενάντια στον εαυτό, οι Αλβανοί έφηβοι με χαμηλό προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής παρουσίαζαν πτώση της ακαδημαϊκής τους επίδοσης. Αντίθετα, οι Αλβανοί έφηβοι με υψηλό προσανατολισμό στη χώρα καταγωγής είχαν σταθερή επίδοση, ανεξάρτητα από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό.

Σχήμα 5. Αλληλεπίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό στη χώρα καταγωγής με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό για την πρόβλεψη της ακαδημαϊκής επίδοσης των Αλβανών εφήβων

Πόντοι έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες προσαρμογής. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής δεν έχει καμία στατιστικά σημαντική συνάφεια με τους δείκτες προσαρμογής (Πίνακας 5).

Στα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 24 και 25), καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις διαφορές στο τελικό μοντέλο. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν έχει στατιστικά

σημαντική προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δείκτες προσαρμογής. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνεχίζει να προβλέπει αρνητικά στο τελικό μοντέλο, μόνο τη μη διαταρακτική συμπεριφορά. Από τις δημογραφικές μεταβλητές, μόνο το φύλο και η κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα παραμένουν στατιστικά σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες για την ακαδημαϊκή επίδοση, με τα κορίτσια και τους έφηβους με λιγότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα να έχουν υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση. Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής δεν έχει καθόλου προβλεπτική ισχύ για την προσαρμογή.

Πίνακας 24. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,00 (0,06)	0,04 (0,07)	0,00	-0,13 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,02	-0,03 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	-0,07 (0,08)	0,03 (0,09)	0,00
Βήμα 2	Φύλο	0,23*** (0,06)	0,19*** (0,06)		0,21** (0,07)	0,20** (0,07)		0,46*** (0,06)	0,43*** (0,06)		0,14 (0,08)	0,12 (0,08)	
	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,11	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,06 (0,06)	-0,06 (0,06)	0,18	0,10 (0,09)	0,08 (0,09)	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,16* (0,07)		-0,02 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,06 (0,08)	0,03 (0,08)		0,09** (0,09)	0,10 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολι- σμός στη χώρα καταγωγής	-0,11 (0,06)	-0,10 (0,06)	0,01	0,05 (0,08)	0,03 (0,08)	0,00	-0,13* (0,07)	-0,12 (0,07)	0,01	-0,12 (0,10)	-0,15 (0,10)	0,01
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,17* (0,07)	-0,17* (0,07)	0,03	-0,15 (0,09)	-0,15 (0,09)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,10 (0,07)	0,01	-0,27** (0,10)	-0,27** (0,10)	0,04
	Adjusted R ²	0,14			0,10			0,18			0,06		
	F	9,19			4,23			1,94			7,83		
	df	1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 25. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,20** (0,07)	-0,18** (0,07)	0,04	-0,20** (0,08)	-0,16 (0,09)	0,05	-0,16* (0,07)	-0,10 (0,07)	0,02	-0,25** (0,09)	-0,27** (0,11)	0,05
	Φύλο	0,21*** (0,06)	0,19*** (0,06)		0,20** (0,07)	0,20** (0,07)		0,44*** (0,06)	0,43*** (0,06)		0,13 (0,08)	0,11 (0,08)	
Βήμα 2	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,10	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,07 (0,06)	-0,03 (0,06)	0,17	0,09 (0,09)	0,10 (0,09)	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,15* (0,07)		-0,03 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,05 (0,08)	0,03 (0,08)		0,09 (0,09)	0,09 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολι- σμός στη χώρα καταγωγής	-0,10 (0,06)	-0,10 (0,06)	0,01	0,04 (0,08)	0,03 (0,08)	0,00	-0,12 (0,07)	-0,12 (0,07)	0,01	-0,15 (0,10)	-0,15 (0,10)	0,02
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,04 (0,07)	0,04 (0,07)	0,00	-0,05 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,00	-0,04 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	0,02 (0,09)	0,02 (0,09)	0,00
Adjusted R ²		0,14			0,10			0,18			0,06		
F		0,72			0,77			0,38			0,27		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

10.4.4. Η επίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στην ψυχική υγεία

Αλβανοί έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής δεν έχει καμία στατιστικά σημαντική συνάφεια με τους δείκτες ψυχικής υγείας (Πίνακας 5).

Στα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 26 και 27), καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις διαφορές στο τελικό μοντέλο. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν διατηρεί την αρχική της προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δύο δείκτες ψυχικής υγείας, σε αντίθεση με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, που παραμένει σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας και για τους δύο δείκτες στο τελικό μοντέλο. Ειδικά για την αυτο-εκτίμηση, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνεισφέρει τη μεγαλύτερη αλλαγή στο μοντέλο. Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής δεν έχει καθόλου προβλεπτική ισχύ για την ψυχική υγεία, στην είσοδο ή στο τελικό μοντέλο.

Πόντιοι έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής έχει στατιστικά σημαντική θετική συνάφεια μόνο με την αυτο-εκτίμηση (Πίνακας 5).

Στα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 26 και 27), καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις διαφορές στο τελικό μοντέλο. Από τις μεταβλητές ελέγχου, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και το φύλο παραμένουν στατιστικά σημαντικοί προβλεπτικοί παράγοντες στο τελικό μοντέλο για τα συμπτώματα συναισθήματος, με τους εφήβους που αντιλαμβάνονται περισσότερες

διακρίσεις ενάντια στον εαυτό, και τα κορίτσια να αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής έχει στατιστικά σημαντική θετική προβλεπτική ισχύ για την αυτο-εκτίμηση στην είσοδό του στο τρίτο βήμα. Η προβλεπτική ισχύς διατηρείται ακόμη και μετά την είσοδο της αντίληψης διακρίσεων στο τελευταίο βήμα (Πίνακες 26 και 27). Επίσης, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής παραμένει στατιστικά σημαντικός θετικός προβλεπτικός παράγοντας για την αυτο-εκτίμηση, αν και σε μικρότερο βαθμό, ακόμη και όταν ακολουθεί την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό (Πίνακας 11).

Αποτελέσματα

Πίνακας 26. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (<i>T</i> Σ)	<i>B</i> (<i>T</i> Σ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>T</i> Σ)	<i>B</i> (<i>T</i> Σ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>T</i> Σ)	<i>B</i> (<i>T</i> Σ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>T</i> Σ)	<i>B</i> (<i>T</i> Σ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,15* (0,06)	0,01 (0,06)	0,02	0,13* (0,07)	0,15* (0,08)	0,02	-0,16** (0,07)	-0,02 (0,07)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,07 (0,08)	0,02
	Βήμα 2	Φύλο	0,32*** (0,06)	0,34*** (0,06)		0,22** (0,08)	0,21** (0,08)		-0,12 (0,06)	-0,15* (0,06)		-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,04 (0,05)	0,12	-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,05 (0,06)	0,02	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευσ ης		-0,05 (0,07)	-0,04 (0,07)		0,07 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,06 (0,08)	-0,07 (0,08)		0,00 (0,08)	-0,01 (0,08)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολι- σμός στη χώρα καταγωγής	-0,02 (0,06)	-0,00 (0,06)	0,00	-0,09 (0,08)	-0,09 (0,08)	0,01	0,01 (0,07)	0,05 (0,07)	0,00	0,17* (0,08)	0,16* (0,08)	0,03
	Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,30*** (0,06)	0,30*** (0,06)	0,08	-0,04 (0,10)	-0,04 (0,10)	0,00	-0,37*** (0,07)	-0,37*** (0,07)	0,10	-0,06 (0,09)	-0,06 (0,09)
Adjusted R ²		0,20			0,08			0,12			0,04		
F		26,58			0,45			30,55			0,71		
df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160		

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Αποτελέσματα

Πίνακας 27. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,27*** (0,06)	0,30*** (0,06)	0,08	0,03 (0,09)	-0,04 (0,09)	0,00	-0,35*** (0,06)	-0,37*** (0,07)	0,11	-0,11 (0,08)	-0,06 (0,09)	0,01
	Βήμα 2	Φύλο	0,35*** (0,05)	0,34*** (0,05)		0,21** (0,08)	0,21** (0,08)		-0,16** (0,06)	-0,15* (0,06)		-0,13 (0,08)	-0,12 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,02 (0,05)	0,14	-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,05 (0,06)	0,03	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευση		-0,03 (0,06)	-0,04 (0,07)		0,08 (0,08)	0,07 (0,08)		-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)		-0,00 (0,08)	-0,01 (0,08)	
ς													
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολι- σμός στη χώρα καταγωγής	-0,04 (0,06)	-0,04 (0,06)	0,00	-0,09 (0,08)	-0,09 (0,08)	0,01	0,05 (0,07)	0,05 (0,07)	0,00	0,17* (0,08)	0,16* (0,08)	0,03
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01 (0,06)	0,01 (0,06)	0,00	0,15 (0,08)	0,15 (0,08)	0,02	-0,01 (0,07)	-0,01 (0,07)	0,00	-0,07 (0,08)	-0,07 (0,08)	0,01
Adjusted R ²		0,20		0,08		0,12		0,04					
F		0,18		4,20		0,12		1,13					
df		1, 264		1, 160		1, 264		1, 160					

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

10.4.5. Η επίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής στην προσαρμογή

Αλβανοί έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται θετικά και με τους δύο δείκτες προσαρμογής, την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά (Πίνακας 5).

Στα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 28 και 29), καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις διαφορές στο τελικό μοντέλο. Η αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα δεν έχει και η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό δε διατηρεί προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δείκτες προσαρμογής στο τελικό μοντέλο. Τα κορίτσια έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση, και περισσότερο μη διαταρακτική συμπεριφορά. Οι δεύτερης γενιάς μετανάστες, και η μικρότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα συνδέονται μόνο με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Η επίδραση των δημογραφικών παραγόντων στο τελικό μοντέλο προβλέπει το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής .

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής δεν έχει καμία προβλεπτική ισχύ, για κανένα από τους δύο δείκτες προσαρμογής, μετά από έλεγχο για τους δημογραφικούς παράγοντες, στην είσοδο ή στο τελικό μοντέλο. Στο επόμενο βήμα, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό προβλέπει σημαντικά χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση.

Πόντιοι έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται θετικά και με τους δύο δείκτες προσαρμογής, την ακαδημαϊκή επίδοση και τη μη διαταρακτική συμπεριφορά (Πίνακας 5).

Στα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 28 και 29), καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις

διαφορές στο τελικό μοντέλο. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό δεν έχει προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δείκτες προσαρμογής, ενώ η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα παραμένει στατιστικά σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας στο τελικό μοντέλο μόνο για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά. Από τις δημογραφικές μεταβλητές, το φύλο και η κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα αποτελούν σημαντικούς προβλεπτικούς παράγοντες στο τελικό μοντέλο, με τα κορίτσια και τους εφήβους που αντιμετωπίζουν λιγότερη κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα να έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση.

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής προβλέπει θετικά την μη διαταρακτική συμπεριφορά, ακόμη και μετά την είσοδο της αντίληψης διακρίσεων στο τελευταίο βήμα. Αυτό ισχύει και όταν προηγείται η αντίληψη διακρίσεων, τόσο ενάντια στον εαυτό, όσο και ενάντια στην ομάδα (Πίνακες 9 και 15). Όμως, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό προβλέπει περισσότερη διαταρακτική συμπεριφορά στους Πόντιους εφήβους, πέρα και πάνω από την επίδραση του προσανατολισμού στη χώρα υποδοχής.

Αποτελέσματα

Πίνακας 28. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (<i>TΣ</i>)	<i>B</i> (<i>TΣ</i>)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,00 (0,06)	0,03 (0,07)	0,00	-0,13 (0,07)	-0,05 (0,07)	0,02	-0,03 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	-0,07 (0,08)	0,02 (0,09)	0,00
Βήμα 2	Φύλο	0,23*** (0,06)	0,20*** (0,06)		0,21** (0,07)	0,20** (0,07)		0,46*** (0,06)	0,44*** (0,06)		0,14 (0,08)	0,07 (0,08)	
	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	-0,10* (0,05)	-0,10* (0,05)	0,11	-0,14* (0,07)	-0,14* (0,07)	0,08	-0,06 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,18	0,10 (0,09)	0,12 (0,09)	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	0,18** (0,07)	0,16* (0,07)		-0,02 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,06 (0,08)	0,05 (0,08)		0,09** (0,09)	0,08 (0,09)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολι- σμός στη χώρα υποδοχής	0,10 (0,07)	0,06 (0,07)	0,01	0,08 (0,07)	0,09 (0,07)	0,01	0,05 (0,07)	0,02 (0,07)	0,00	0,24** (0,09)	0,25** (0,09)	0,05
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,17* (0,07)	-0,17* (0,07)	0,03	-0,16 (0,09)	-0,16 (0,09)	0,02	-0,10 (0,08)	-0,10 (0,08)	0,01	-0,26** (0,10)	-0,26** (0,10)	0,04
	Adjusted R ²		0,13			0,11			0,17			0,09	
	F		8,44			4,72			2,18			7,58	
	df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 29. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Ακαδημαϊκή επίδοση						Μη διαταρακτική συμπεριφορά					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2	<i>B</i> είσοδος (ΤΣ)	<i>B</i> (ΤΣ)	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,20** (0,07)	-0,17* (0,07)	0,04	-0,20** (0,08)	-0,16 (0,09)	0,05	-0,16* (0,07)	-0,10 (0,07)	0,02	-0,25** (0,09)	-0,26** (0,10)	0,05
	Βήμα 2	Φύλο	0,21*** (0,06)	0,20*** (0,06)		0,20** (0,07)	0,18** (0,07)		0,44*** (0,06)	0,44*** (0,06)		0,13 (0,08)	0,07 (0,09)
Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα		-0,10* (0,05)	-0,10 (0,05)	0,10	-0,14* (0,07)	-0,13* (0,07)	0,08	-0,07 (0,06)	-0,07 (0,06)	0,17	0,09 (0,09)	0,12 (0,08)	0,02
Γενιά μετανάστευσης		0,18** (0,07)	0,16* (0,07)		-0,03 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,05 (0,08)	0,05 (0,08)		0,09 (0,09)	0,07 (0,08)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολισμός στη χώρα υποδοχής	0,06 (0,07)	0,06 (0,07)	0,00	0,09 (0,07)	0,09 (0,07)	0,01	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,00	0,25** (0,09)	0,25** (0,09)	0,05
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,03 (0,07)	0,03 (0,07)	0,00	-0,06 (0,07)	-0,06 (0,07)	0,01	-0,04 (0,08)	-0,04 (0,08)	0,00	0,02 (0,09)	0,02 (0,09)	0,00
	Adjusted R ²		0,13			0,11			0,17			0,09	
	F		0,63			0,94			0,43			0,30	
	df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

10.4.6. Η επίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής στην ψυχική υγεία

Αλβανοί έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής παρουσιάζει στατιστικά σημαντική θετική συνάφεια με την αυτο-εκτίμηση, αλλά δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος (Πίνακας 5).

Στα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 30 και 31) καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις διαφορές στο τελικό μοντέλο. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δε διατηρεί προβλεπτική ισχύ για κανένα από τους δείκτες ψυχικής υγείας, αντίθετα με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό που παραμένει στατιστικά σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας για την αναφορά περισσότερων συμπτωμάτων συναισθήματος και χαμηλότερης αυτο-εκτίμησης. Επίσης, το φύλο είναι στατιστικά σημαντικός παράγοντας πρόβλεψης και στο τελικό μοντέλο και για τους δύο δείκτες, με τα κορίτσια να αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος και χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση. Ειδικά για τα συμπτώματα συναισθήματος, το φύλο ευθύνεται και για τη μεγαλύτερη αλλαγή στο μοντέλο.

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής έχει στατιστικά σημαντική θετική προβλεπτική ισχύ για την αυτο-εκτίμηση, η οποία όμως εξαφανίζεται με την είσοδο της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό στο τέταρτο βήμα (Πίνακας 30), η οποία προβλέπει χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση για τους Αλβανούς εφήβους, πέρα και πάνω από την επίδραση του προσανατολισμού στη χώρα υποδοχής. Όταν μάλιστα ο έλεγχος για την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό γίνει στο πρώτο βήμα, τότε ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής δεν εμφανίζει καμία προβλεπτική ισχύ (Πίνακας 31).

Πόντιοι έφηβοι

Αρχικά εξετάσαμε τη συνάφεια του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στους δείκτες ψυχικής υγείας. Όπως ήδη αναφέραμε, ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής δεν παρουσιάζει στατιστικά σημαντική συνάφεια με κανένα από τους δείκτες ψυχικής υγείας (Πίνακας 5).

Στα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (Πίνακες 30 και 31) καθώς δεν παρουσιάζονται διαφορές στην είσοδο για τις μεταβλητές ελέγχου, θα αναφερθούμε μόνο στις διαφορές στο τελικό μοντέλο. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα αποτελεί στατιστικά σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα και συνδέεται με την αναφορά περισσότερων συμπτωμάτων συναισθήματος. Το φύλο φαίνεται ότι ευθύνεται για το μεγαλύτερο μέρος της αλλαγής του μοντέλου για τα συμπτώματα συναισθήματος, με τα κορίτσια να αναφέρουν σημαντικά περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος.

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής δεν προβλέπει στατιστικά σημαντικά κανένα από τους δείκτες ψυχικής υγείας (Πίνακες 30 και 31). Στο τελικό μοντέλο όμως (Πίνακας 31), η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα προβλέπει περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος για τους Πόντιους εφήβους.

Πίνακας 30. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,15* (0,06)	0,01 (0,06)	0,02	0,13* (0,07)	0,15* (0,08)	0,02	-0,16** (0,07)	-0,01 (0,07)	0,02	-0,10 (0,07)	-0,08 (0,08)	0,02
	Φύλο	0,32*** (0,06)	0,35*** (0,06)		0,22** (0,08)	0,21** (0,08)		-0,12 (0,06)	-0,17** (0,06)		-0,12 (0,08)	-0,13 (0,08)	
Βήμα 2	Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα	0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	0,12	-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,07 (0,06)	0,02	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,05 (0,07)	-0,03 (0,07)		0,07 (0,08)	0,06 (0,08)		-0,06 (0,08)	-0,12 (0,08)		0,00 (0,08)	0,00 (0,08)	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολι- σμός στη χώρα υποδοχής	-0,07 0,06	-0,00 0,06	0,00	0,04 (0,08)	0,04 (0,08)	0,00	0,21** (0,08)	0,14 (0,07)	0,04	0,01 (0,08)	0,01 (0,08)	0,00
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,30*** (0,07)	0,30*** (0,06)	0,07	-0,03 (0,09)	-0,03 (0,09)	0,00	-0,33*** (0,07)	-0,33*** (0,07)	0,08	-0,08 (0,09)	-0,08 (0,09)	0,01
Adjusted R ²		0,20			0,08			0,14			0,01		
F		24,51			0,43			23,87			1,14		
df		1, 264			1, 60			1, 264			1, 160		

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 31. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 1.

		Συμπτώματα Συναισθήματος						Αυτο-εκτίμηση					
		Αλβανοί			Πόντιοι			Αλβανοί			Πόντιοι		
		B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²	B είσοδος (ΤΣ)	B (ΤΣ)	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>													
Βήμα 1	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,27*** (0,06)	0,30*** (0,06)	0,08	0,03 (0,09)	-0,03 (0,09)	0,00	-0,35*** (0,06)	-0,33*** (0,07)	0,11	-0,11 (0,08)	-0,08 (0,09)	0,01
	Βήμα 2	Φύλο	0,35*** (0,05)	0,35*** (0,05)		0,21** (0,08)	0,21** (0,08)		-0,16** (0,06)	-0,17** (0,06)		-0,13 (0,08)	-0,13 (0,08)
Κοινωνικο- οικονομική αντιξοότητα		0,01 (0,05)	0,01 (0,05)	0,14	-0,12 (0,08)	-0,12 (0,08)	0,08	0,06 (0,06)	0,07 (0,06)	0,03	0,02 (0,08)	0,02 (0,08)	0,02
Γενιά		-0,03 (0,06)	-0,03 (0,07)		0,08 (0,08)	0,06 (0,08)		-0,07 (0,06)	-0,12 (0,06)		-0,00 (0,08)	0,00 (0,08)	
μετανάστευσης													
<i>Κύριες επιδράσεις</i>													
Βήμα 3	Προσανατολι- σμός στη χώρα υποδοχής	0,00 (0,06)	0,00 (0,06)	0,00	0,04 (0,08)	0,04 (0,08)	0,00	0,14 (0,08)	0,14 (0,08)	0,01	0,01 (0,08)	0,01 (0,08)	0,00
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01 (0,06)	0,01 (0,06)	0,00	0,15* (0,08)	0,15* (0,08)	0,02	-0,01 (0,07)	-0,01 (0,07)	0,00	-0,08 (0,08)	-0,08 (0,08)	0,01
	Adjusted R ²		0,20			0,08			0,14			0,01	
	F		0,16			4,28			0,15			1,32	
	df		1, 264			1, 160			1, 264			1, 160	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

10.5. Διαχρονικές επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων και του επιπολιτισμού στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό σχεδιάσαμε μία νέα σειρά ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης. Όλες οι μεταβλητές μετατράπηκαν σε κανονικές τιμές (z-scores), πριν τις παλινδρομήσεις, σύμφωνα με τους Aiken και West (1991). Η λογική για τη σειρά των προβλεπτικών μεταβλητών βασίζεται στους Masten και συνεργάτες (1999). Ως εξαρτημένη μεταβλητή χρησιμοποιήσαμε κάθε φορά τις μετρήσεις των δεικτών στη δεύτερη φάση της έρευνας, ενώ ως μεταβλητές πρόβλεψης χρησιμοποιήσαμε τις μετρήσεις της πρώτης φάσης. Σε κάθε ιεραρχική ανάλυση παλινδρόμησης, στο πρώτο βήμα εισάγαμε την αντίστοιχη μέτρηση στην πρώτη φάση της έρευνας του δείκτη που υπήρχε ως εξαρτημένη μεταβλητή. Έτσι, η σειρά εισαγωγής των μεταβλητών διαμορφώθηκε, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 32.

Συνιστούν οι αντιλαμβανόμενες διακρίσεις παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία και την προσαρμογή διαχρονικά;

Βήμα 1 Δείκτης προσαρμογής/ψυχικής υγείας T1

Βήμα 2 Αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα T1

Βήμα 3 Δημογραφικά στοιχεία (φύλο, κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα, γενιά μετανάστευσης)

Βήμα 4 Αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό T1

Βήμα 5 Δείκτες επιπολιτισμού -ξεχωριστά T1

Πίνακας 32. Συνοπτική παρουσίαση της σειράς εισαγωγής των μεταβλητών στις ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την διερεύνηση των διαχρονικών επιδράσεων

Καθώς οι αναλύσεις δεν έδειξαν στατιστικά σημαντικές κύριες επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ή ενάντια στην ομάδα, τα αποτελέσματα θα παρουσιαστούν συνοπτικά. Για πιο λεπτομερή ανασκόπηση των αποτελεσμάτων, οι πίνακες παρατίθενται στο Παράρτημα.

10.5.1. Προσαρμογή

Τα αποτελέσματα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης διαφέρουν για τους δύο δείκτες της προσαρμογής, αλλά όχι για τις δύο μεταναστευτικές ομάδες. Συγκεκριμένα, σε ότι αφορά στην ακαδημαϊκή επίδοση, το σύνολο της επίδρασης του μοντέλου ($R^2=0,74$ για τους Αλβανούς και $R^2=0,76$ για τους Πόντιους εφήβους) αναφέρεται στην προβλεπτική ισχύ της ακαδημαϊκής επίδοσης

του προηγούμενου έτους. Το αποτέλεσμα αυτό δε διαφοροποιείται από την είσοδο καμίας από τις υπόλοιπες μεταβλητές στα επόμενα βήματα, και ισχύει για τους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους.

Τα μοντέλα ιεραρχικών παλινδρομήσεων που σχεδιάσαμε δεν φαίνεται να μπορούν να εξηγήσουν εξ΄ίσου τη μη διαταρακτική συμπεριφορά. Και για το δείκτη αυτό, η μέτρηση της πρώτης φάσης της έρευνας εξηγεί το μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με τις υπόλοιπες μεταβλητές, αλλά το ποσοστό αυτό είναι χαμηλό τόσο για τους Αλβανούς ($R^2=0,08$) όσο και για τους Πόντιους εφήβους ($R^2=0,02$). Οι δύο ομάδες διαφοροποιούνται μόνο στις δημογραφικές μεταβλητές, όπου μόνο για τους Αλβανούς εφήβους το φύλο παρουσιάζει μέτρια στατιστικά σημαντική προβλεπτική ισχύ για τη μη διαταρακτική συμπεριφορά, έως το τελευταίο βήμα όλων των μοντέλων, με τα κορίτσια να έχουν σημαντικά λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά

10.5.2. Ψυχική υγεία

Τόσο για τα συμπτώματα συναισθήματος, όσο και για την αυτο-εκτίμηση, δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων ή του επιπολιτισμού. Για τα συμπτώματα συναισθήματος, το σύνολο της προβλεπτικής ισχύος του μοντέλου τόσο για τους Αλβανούς μαθητές ($R^2= 0,12$) όσο και για τους Πόντιους ($R^2=0,06$) οφείλεται κυρίως στην προβλεπτική ισχύ της προηγούμενης μέτρησης, και ελάχιστα (αλλά στατιστικά σημαντικά στο τελικό μοντέλο) στο φύλο. Τα κορίτσια, και των δύο εθνικών ομάδων, αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος, μετά από έλεγχο για την αναφορά συμπτωμάτων συναισθήματος στην πρώτη φάση της έρευνας, και της αντίληψης διακρίσεων.

Παρόμοια είναι η εικόνα και για την αυτο-εκτίμηση (Αλβανοί μαθητές $R^2=0,11$, Πόντιοι μαθητές $R^2=0,14$), με την πρώτη μέτρηση της αυτο-εκτίμησης να περιέχει όλη σχεδόν την προβλεπτική ισχύ του μοντέλου. Καμία από τις υπόλοιπες μεταβλητές (αντίληψη διακρίσεων, φύλο, κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα, γενιά μετανάστευσης ή δείκτες επιπολιτισμού) δεν συνεισέφεραν με στατιστικά σημαντικό τρόπο στο μοντέλο.

11. Συζήτηση

Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να εξετάσει τη σχέση των αντιλαμβανόμενων διακρίσεων και του επιπολιτισμού με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των μεταναστών και παλιννοστούτων εφήβων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η αντίληψη διακρίσεων και ο επιπολιτισμός επιδρούν σε όλους τους υπό μελέτης τομείς της προσαρμογής και της ψυχικής υγείας, αλλά η επίδραση αυτή διαφέρει για τους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους, στις συγχρονικές μετρήσεις. Φαίνεται όμως ότι το διάστημα του ενός έτους δεν ήταν αρκετό για να παγιωθούν και να εμφανιστούν διαχρονικές επιδράσεις.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την ακαδημαϊκή επίδοση, την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος και την αυτο-εκτίμηση των Αλβανικής καταγωγής εφήβων, δηλαδή για τρεις από τους τέσσερις υπό εξέταση δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Για τους Πόντιους εφήβους, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας μόνο για τη διαταρακτική συμπεριφορά. Από την άλλη πλευρά, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα είναι σημαντικός παράγοντας επικινδυνότητας μόνο για την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος στους Πόντιους εφήβους. Το εύρημα αυτό συμφωνεί και με τις περισσότερες από τις αρχικές υποθέσεις, ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας, σε αντίθεση με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για την οποία οι περισσότερες αναλύσεις έγιναν διερευνητικά, καθώς τα ευρήματα ήταν λιγοστά ή αντικρουόμενα.

Αναφορικά με την επίδραση του επιπολιτισμού, και εδώ διαφοροποιούνται οι Αλβανοί από τους Πόντιους εφήβους. Για τους πρώτους, κανένας από τους δείκτες επιπολιτισμού δεν αποτελεί σημαντικό πόρο για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία, πέρα και πάνω από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Αντίθετα, για τους Πόντιους, και οι τρεις δείκτες επιπολιτισμού συνδέονται με πτυχές της προσαρμογής και της ψυχικής υγείας· η αίσθηση του ανήκειν και ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέονται με περισσότερη αυτο-

εκτίμηση, και ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής με λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά.

Παρότι δεν είναι προωθητικός παράγοντας, η ισχυρή αίσθηση του ανήκειν αποτελεί σημαντικό προστατευτικό παράγοντα από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος στους Αλβανούς και την συμπεριφορά στους Πόντιους εφήβους. Παράλληλα, η ασθενής αίσθηση του ανήκειν, όπως και ο χαμηλός προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής αποτελούν παράγοντες ευαλωτότητας που επιβαρύνουν την ακαδημαϊκή επίδοση των Αλβανών μαθητών, σε συνθήκες υψηλής αντίληψης διάκρισης ενάντια στον εαυτό. Αναφορικά με το ρόλο του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής επιβεβαιώνονται ο Berry και οι συνεργάτες του (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006) ότι συνδέεται λιγότερο με θετικά αποτελέσματα στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία, σε σύγκριση με τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής.

Σύγκριση μεταξύ Αλβανών και Ποντίων εφήβων

Οι Αλβανοί και οι Πόντιοι έφηβοι δε διαφέρουν ως προς τους δείκτες προσαρμογής και ψυχικής υγείας. Αντίθετα, από την εικόνα που παρουσιάζουν φαίνεται ότι κινούνται σε παρόμοια επίπεδα αναφορικά με την ακαδημαϊκή επίδοση, τη συμπεριφορά, την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος και την αυτο-εκτίμηση. Επιπλέον, αναφέρουν όμοια επίπεδα αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και αίσθησης του ανήκειν. Διαφέρουν όμως ως προς την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τις τακτικές του επιπολιτισμού.

Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί έφηβοι αναφέρουν σημαντικά περισσότερες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα, γεγονός που συμφωνεί και με την θεωρία της Triandafyllidou (2000), για την ιεράρχηση των διαφορετικών ομάδων ως προς την ελληνικότητά τους. Οι Πόντιοι θεωρούνται Έλληνες που επιστρέφουν στην πατρίδα, παρά τις πολιτισμικές διαφορές, ενώ αντίθετα, οι Αλβανοί μετανάστες θεωρούταν επικίνδυνοι και εγκληματίες (Karllani & Mai, 2005. Triandafyllidou, 2000). Καθώς οι Αλβανοί υπήρξαν η πρώτη μεταναστευτική ομάδα που έγινε ορατή στην Ελλάδα είναι αναμενόμενο ότι αποτέλεσαν και μεγαλύτερο στόχο διακρίσεων. Παρότι, όμως, οι Αλβανοί έφηβοι αναφέρουν

ότι αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα, αναφέρουν και μεγαλύτερο προσανατολισμό στον ελληνικό πολιτισμό, σε σχέση με τους Πόντιους εφήβους. Φαίνεται ότι οι Αλβανοί έφηβοι έλκονται περισσότερο από τον ελληνικό πολιτισμό, αν και στην πλειοψηφία τους γεννημένοι σε μια άλλη χώρα. Αυτός ο μεγαλύτερος προσανατολισμός στον ελληνικό πολιτισμό ενδέχεται να σχετίζεται με τις προσδοκίες για μία καλύτερη ζωή και περισσότερες ευκαιρίες στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, οι Πόντιοι έφηβοι αναφέρουν σημαντικά μεγαλύτερο προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, σε σχέση με τους Αλβανούς. Είναι πιθανό μέσα από αυτό τον προσανατολισμό να εκφράζεται η απογοήτευση για τη διάψευση των προσδοκιών με τις οποίες η οικογένεια ήρθε αρχικά στην Ελλάδα. Καθώς, οι περισσότεροι Πόντιοι έφηβοι είναι δεύτερης γενιάς παλινοστούντες, γεννημένοι στην Ελλάδα, δεν είχαν την ευκαιρία να ζήσουν στη χώρα καταγωγής των γονιών τους. Το εύρημα αυτό μπορεί να αντανακλά μια «αντιδραστική εθνικότητα» (reactive ethnicity· Rumbaut, 2008), δηλαδή τη στροφή στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, εξαιτίας της αντίληψης διακρίσεων εναντίον τους ή του αποκλεισμού τους από την κοινωνία υποδοχής, δύο συνθήκες που απαντώνται στην εμπειρία των Πόντιων εφήβων. Στην περίπτωση των Ποντίων εφήβων, ενδέχεται οι δυσμενείς συνθήκες υποδοχής στην ελληνική κοινωνία να παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διεργασία του επιπολιτισμού τους (Schwartz, Unger, Zamboanga, & Szapocznik, 2010).

11.1. Η αντίληψη διακρίσεων ως παράγοντας επικινδυνότητας

11.1.1. Η αντίληψη διακρίσεων ως παράγοντας επικινδυνότητας για την προσαρμογή

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για διαφορετικές πτυχές της προσαρμογής Αλβανών και Πόντιων εφήβων. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό είναι παράγοντας επικινδυνότητας για την ακαδημαϊκή επίδοση των Αλβανών εφήβων κάτι που συνάδει με προηγούμενα ερευνητικά αποτελέσματα (π.χ. Roche & Kuperminc, 2012. Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012. Huygh & Fuligni, 2010.

Alfaro, Umaña-Taylor, Gonzales-Backen, Bamaca, & Zeiders, 2009. Eccles, Wong, & Peck, 2006.

Wong, Eccles, & Sameroff, 2003) και επιβεβαιώνει την ερευνητική υπόθεση.

Καθώς το σχολείο είναι ο φορέας που περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο εκπροσωπεί για τους μετανάστες εφήβους τη χώρα υποδοχής, όπως αποτελεί και το χώρο που οι έφηβοι περνούν ένα σημαντικό μέρος του χρόνου τους, ήταν αναμενόμενο ότι η αντίληψη διακρίσεων θα αφορούσε και το σχολικό πλαίσιο. Αν και μετρήθηκε μόνο η αντίληψη διακρίσεων από τους συμμαθητές, γνωρίζουμε ότι το σχολικό κλίμα εξαρτάται και επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό, όχι μόνο από τους μαθητές, αλλά και από τους εκπαιδευτικούς (Polychroni, Hatzichristou, & Sideridis, 2012. Greene, 2006. Schniedewind, 2005) και ότι οι στάσεις και οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών μπορεί να επηρεάσουν τις στάσεις των μαθητών (Rosenbloom & Way, 2004). Επιπλέον, στην περίπτωση των μεταναστών εφήβων, οι καθηγητές συχνά αναμένουν από τους μεταναστευτικής καταγωγής μαθητές χαμηλότερη επίδοση (Eccles & Roeser, 2009. Eccles, 2004). Όπως αναφέρει η Motti-Stefanidi και οι συνεργάτες της (2008), οι Αλβανοί έφηβοι φοιτούν σε σχολεία του κέντρου της Αθήνας, τα οποία παρακολουθούν και πολλοί –αν όχι περισσότεροι- γηγενείς μαθητές. Οι διαφορετικές προσδοκίες που έχουν οι εκπαιδευτικοί για την επίδοση των Αλβανών εφήβων, σε σύγκριση με την επίδοση των γηγενών μπορεί να οδηγούν σε μία αυτο-εκπληρούμενη προφητεία, για την επίδοση των μεταναστών μαθητών από πλευράς των καθηγητών, αλλά και εσωτερίκευση των στερεοτύπων από τους ίδιους τους μαθητές (Allport, 1954). Επιπλέον, η αντίληψη διακρίσεων από τους συμμαθητές και τους καθηγητές μπορεί να επιβαρύνει τους εφήβους, καθώς δυσκολεύονται περισσότερο να συγκεντρωθούν στην τάξη και τη μαθησιακή διαδικασία, χάνουν την εμπιστοσύνη στις ακαδημαϊκές τους ικανότητες και καταλήγουν να αποεπενδύσουν από το σχολείο (Suárez-Orozco, Suárez-Orozco, & Todorova, 2008).

Ταυτόχρονα, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για τη συμπεριφορά και σχετίζεται με περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά για τους Πόντιους εφήβους, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση, σε συμφωνία και με ευρήματα προηγούμενων ερευνών (π.χ. Umaña-Taylor, Wong, Gonzales, & Dumka, 2012. Berkel, και συν., 2010). Η σχέση μεταξύ της

αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και των εξωτερικευμένων προβλημάτων συμπεριφοράς έχει καταγραφεί σε πολλές έρευνες με διαφορετικούς πληθυσμούς (Rousseau, και συν., 2009. Stevens, Vollebergh, Pels, & Crijnen, 2005). Στη σχέση μεταξύ αντίληψης διακρίσεων και συμπεριφοράς ενδέχεται να μεσολαβεί ο θυμός και η προσέγγιση συνομηλίκων με παρόμοιες συμπεριφορές και πεποιθήσεις, που ενισχύουν τα προβλήματα συμπεριφοράς (Brody, και συν., 2006). Τα προβλήματα συμπεριφοράς αποτελούν αρνητικό δείκτη για την προσαρμογή των εφήβων όχι μόνο στο παρόν, αλλά και στο μέλλον, αφού συνδέονται με διαφορετικούς τομείς, όπως η ακαδημαϊκή επίδοση, οι σχέσεις με τους συνομηλίκους, αλλά και η επαγγελματική αποκατάσταση στην ενήλικη ζωή (Monahan, Steinberg, Cauffman, & Mulvey, 2009. Masten, και συν., 2005).

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δεν αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας για την προσαρμογή για καμία από τις δύο εθνικές ομάδες. Αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών προέβλεπαν αντικρουόμενες σχέσεις ανάμεσα στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την ακαδημαϊκή επίδοση· αυτή η σχέση ήταν είτε αρνητική λόγω της απειλής από το στερεότυπο και της συνεπακόλουθης αποεπένδυσης από το σχολείο (Steele, 1997), είτε θετική, λόγω της προσμονής μελλοντικών διακρίσεων, που κινητοποιούν το παιδί να προσπαθήσει περισσότερο στο σχολείο (Eccles & Roeser, 2009). Επίσης, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα δε συνδέεται με προβλήματα στη συμπεριφορά. Φαίνεται ότι η προσαρμογή σχετίζεται περισσότερο με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, αν και με διαφορετικό τρόπο για καθεμία από τις δύο ομάδες.

Παρόλο που οι Αλβανοί και Πόντιοι έφηβοι αντιλαμβάνονται τις διακρίσεις ενάντια στον εαυτό με την ίδια συχνότητα, επηρεάζονται διαφορετικοί τομείς της προσαρμογής τους· στους Αλβανούς εφήβους επηρεάζεται αρνητικά η ακαδημαϊκή επίδοση, ενώ στους Πόντιους η συμπεριφορά, παρόλο που οι δύο αυτοί τομείς συνδέονται μεταξύ τους και αξιολογούνται από τους ίδιους κριτές. Ενδεχομένως, η διαφορά στον τρόπο που η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό επηρεάζει την προσαρμογή να οφείλεται στις διαφορετικές συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι δύο ομάδες. Οι Πόντιοι έφηβοι μένουν σε περιοχές και φοιτούν σε σχολεία στα οποία αποτελούν τη συντριπτική

πλειοψηφία. Το αποτέλεσμα είναι να ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες να γίνουν στόχοι διακρίσεων από τους συμμαθητές τους. Ταυτόχρονα, με δεδομένη την ιδιαίτερη σχέση των Ποντίων με την ελληνική κοινωνία, και της μεγαλύτερης νομικής εύνοιας που απολαμβάνουν, είναι πιθανό οι Πόντιοι μαθητές που αντιλαμβάνονται και αναφέρουν διακρίσεις να γίνονται αντιληπτοί ως «ταραχοποιοί» από τους καθηγητές τους, καθώς η εθνική τους ομάδα δεν θεωρείται ότι αποτελεί θύμα διακρίσεων (Hess, 2010. Kaiser & Miller, 2003). Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι οι ίδιοι οι Πόντιοι έφηβοι δηλώνουν ότι αντιλαμβάνονται σημαντικά λιγότερες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα τους, σε σύγκριση με τους Αλβανούς μαθητές, διαφορά που δεν συναντάται στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό.

11.1.2. Η αντίληψη διακρίσεων ως παράγοντας επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί παράγοντα επικινδυνότητας και για τους δύο δείκτες ψυχικής υγείας στους Αλβανούς εφήβους. Σε συμφωνία με την ερευνητική υπόθεση, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό προβλέπει περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος, κάτι που επιβεβαιώνει τη σχέση της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό με τα προβλήματα εσωτερίκευσης, όπως έχει καταγραφεί από πολλούς ερευνητές (πχ. Gaylord-Harden & Cunningham, 2009. Virta, Sam, & Westin, 2004). Ταυτόχρονα, οι Αλβανοί έφηβοι δηλώνουν και χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση, όταν αντιλαμβάνονται περισσότερες διακρίσεις ενάντια στον εαυτό, επιβεβαιώνοντας και σε αυτή την περίπτωση την ερευνητική υπόθεση και τη συντριπτική πλειοψηφία προηγούμενων ερευνών (πχ. Huynh & Fuligni, 2010. Greene, Way, & Pahl, 2006. Liebkind, Jasinskaja-Lahti, & Solheim, 2004).

Ταυτόχρονα, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα για τους Αλβανούς εφήβους δεν σχετίζεται με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος, αλλά ούτε και με την αυτο-εκτίμηση. Ειδικά για την αυτο-εκτίμηση, δεν επιβεβαιώθηκε η υπόθεση ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα σχετίζονται με περισσότερη αυτο-εκτίμηση, σύμφωνα με ευρήματα σε έφηβους (Armenta & Hunt, 2009) και ενήλικες μετανάστες (Bourguignon, Seron, Yzerbyt, & Herman, 2006).

Συγκεκριμένα, η μικρή επίδραση της αντίληψης ενάντια στην ομάδα για τους δείκτες ψυχικής υγείας εξαφανιζόταν μετά τον έλεγχο για τους δημογραφικούς παράγοντες. Φαίνεται ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα επικινδυνότητας για την ψυχική υγεία των Αλβανών εφήβων.

Στην περίπτωση των Ποντίων εφήβων, τα αποτελέσματα είναι διαφορετικά. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό δεν σχετίζεται με κανένα από τους δείκτες ψυχικής υγείας, αντίθετα με τις υποθέσεις. Όμως, οι Πόντιοι έφηβοι που αντιλαμβάνονται συχνότερα διακρίσεις ενάντια στην ομάδα αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος, αντίθετα με την ερευνητική υπόθεση. Αν και οι Πόντιοι έφηβοι γενικά αναφέρουν σημαντικά λιγότερες διακρίσεις ενάντια στην ομάδα σε σχέση με τους Αλβανούς, φαίνεται ότι σε σχέση με τα συμπτώματα συναισθήματος, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα παίζει σημαντικό ρόλο. Αυτή η εντονότερη επίδραση της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στην ομάδα πιθανά να οφείλεται στη διάψευση των προσδοκιών των Ποντίων εφήβων για πλήρη ένταξη στην ελληνική κοινωνία, προσδοκίες που δεν είναι μόνο των ίδιων των εφήβων αλλά και των οικογενειών τους (Hionidou, 2012. Voutira, 2006). Καθώς οι Πόντιοι, όπως και η ελληνική πολιτεία, θεωρούν εαυτούς Έλληνες, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα τους, η οποία προέρχεται από την ελληνική κοινωνία φαίνεται ότι οδηγεί την εμφάνιση περισσότερων συμπτωμάτων συναισθήματος. Ταυτόχρονα, όμως, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και ενάντια στην ομάδα δεν επηρεάζει την αυτο-εκτίμηση, η οποία προφανώς έχει αποσυνδεθεί από τις αντιλήψεις της ευρύτερης ελληνικής κοινωνίας. Αυτό συμφωνεί με την εκτίμηση της Liebkind (2001), ότι η υποτίμηση της ομάδας επηρεάζει την αυτο-εκτίμηση μόνο όταν εσωτερικεύεται.

Σύγκριση μεταξύ της αντίληψης διάκρισης ενάντια στον εαυτό και ενάντια στην ομάδα

Η σταθερότητα του φαινομένου της διαφοράς μεταξύ της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και ενάντια στην ομάδα επιβεβαιώνεται από τα ευρήματά μας και στις δύο εθνικές ομάδες. Η διαδικασία ελέγχου που ακολουθήσαμε για όλα τα μοντέλα μας επιτρέπει να αξιολογήσουμε καθεμία από τις αντιλήψεις διάκρισης χωρίς τον κίνδυνο για συγκεχυμένες επιδράσεις. Κατά

συνέπεια, τα αποτελέσματα τονίζουν τη διαφορά ανάμεσα στις δύο έννοιες, της αντίληψης διάκρισης ενάντια στον εαυτό και της αντίληψης διάκρισης ενάντια στην ομάδα, παρά τη μεταξύ τους συνάφεια. Φαίνεται ότι η διάκριση ενάντια στον εαυτό διαφοροποιείται από την διάκριση ενάντια στην ομάδα όχι μόνο ως προς τη συχνότητα αντίληψής της, αλλά και ως προς τις συνέπειες που έχει για το άτομο. Έτσι, η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό επηρεάζει εξίσου, αν και σε διαφορετικούς τομείς, την προσαρμογή Αλβανών και Ποντίων εφήβων, το σύνολο των δεικτών ψυχικής υγείας των Αλβανών και καθόλου την ψυχική υγεία των Πόντιων εφήβων.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, συνδέεται μόνο με περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος στους Πόντιους εφήβους και με καμία διάσταση της προσαρμογής και της ψυχικής υγείας των Αλβανών εφήβων. Το εύρημα αυτό μπορεί να συνδεθεί με τη θεώρηση των Postmes, Branscombe, Spears, & Young (1999) ότι δηλαδή τα άτομα προβαίνουν σε ενδομαδικές συγκρίσεις για την αναφορά διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, και σε διομαδικές για την αναφορά διακρίσεων ενάντια στην ομάδα. Σε αυτή την περίπτωση, ενδέχεται να παίζουν σημαντικό ρόλο οι διαφορετικές προσδοκίες που είχαν για τη θέση τους στην ελληνική κοινωνία οι δύο ομάδες. Έτσι, η διάψευση των προσδοκιών των Πόντιων εφήβων και των οικογενειών τους για πλήρη και ισότιμη ένταξη στην ελληνική κοινωνία φαίνεται ότι οδηγεί σε περισσότερα συμπτώματα συναισθήματος.

11.2. Ο ρόλος του επιπολιτισμού και της σχέσης του με την αντίληψη διακρίσεων στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία

11.2.1. Ο ρόλος της αίσθησης του ανήκειν και της σχέσης της με την αντίληψη διακρίσεων στην προσαρμογή

Η αίσθηση του ανήκειν δε συνδέεται άμεσα με την ακαδημαϊκή επίδοση για τους Αλβανούς ή τους Πόντιους εφήβους, απορρίπτοντας την ερευνητική υπόθεση. Για τους Αλβανούς εφήβους όμως, η αίσθηση του ανήκειν επηρεάζει την ακαδημαϊκή επίδοση όταν αλληλεπιδρά με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Η ισχυρή αίσθηση του ανήκειν διατηρεί σταθερή την ακαδημαϊκή επίδοση, ανεξάρτητα από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, ενώ όταν οι Αλβανοί έφηβοι που δεν αισθάνονται ισχυρή σύνδεση με την εθνική τους ομάδα και ταυτόχρονα

αντιλαμβάνονται συχνότερα διακρίσεις ενάντια στον εαυτό, έχουν σημαντικά χαμηλότερη επίδοση. Οι αλληλεπιδράσεις με τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν περιγραφεί από τους Luthar, Cicchetti, & Becker (2000) ως «σχέσεις σταθερότητας-ευαλωτότητας». Συνεπώς επιβεβαιώνεται η ερευνητική υπόθεση, στο βαθμό που εμφανίζεται η διεργασία της ψυχικής ανθεκτικότητας, αλλά όχι προς την αναμενόμενη κατεύθυνση, αφού η αίσθηση του ανήκειν δεν λειτουργεί προστατευτικά, αλλά η έλλειψή της λειτουργεί επιβαρυντικά.

Το εύρημα αυτό επαναλαμβάνει τα ευρήματα των Eccles, Wong, & Peck (2006), για τη σχέση της σύνδεσης με την εθνική ομάδα με την αντίληψη διακρίσεων και το κίνητρο για σχολική επιτυχία. Φαίνεται, ότι στην περίπτωση των Αλβανών εφήβων, η αίσθηση σύνδεσης με την εθνική τους ομάδα τους βοηθά να διατηρήσουν μία σταθερή επίδοση, ανεξάρτητα από τη συχνότητα αντίληψης διακρίσεων, ή όπως είπαν οι Suárez-Orozco & Carhill, «τους εμβολιάζει απέναντι στα τοξικά στοιχεία του νέου περιβάλλοντος» (Suárez-Orozco & Carhill, 2008, σ. 97). Αντίθετα, η έλλειψη αυτή της σύνδεσης με την εθνική ομάδα, μπορεί να φαίνεται ότι λειτουργεί βοηθητικά, όταν οι έφηβοι δεν αντιλαμβάνονται διακρίσεις, αλλά τους καθιστά ευάλωτους σε ό,τι αφορά την ακαδημαϊκή τους επίδοση, όταν εμφανίζονται οι διακρίσεις. Η σχέση της σχολικής επιτυχίας με μία σειρά βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία, όπως η παραμονή στο σχολείο, αλλά και η επαγγελματική επιτυχία στο μέλλον (Altschul, Oyserman, & Bybee, 2006), σημαίνει ουσιαστικά ότι η ισχυρή σύνδεση με την εθνική ομάδα δημιουργεί τις προϋποθέσεις για ομαλότερη προσαρμογή των μεταναστών εφήβων στη χώρα υποδοχής.

Ταυτόχρονα, η αίσθηση του ανήκειν φαίνεται να συνδέεται με λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά για τους Αλβανούς εφήβους. Η σχέση αυτή είναι αδύναμη και εξαφανίζεται, όταν ληφθεί υπόψη η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Για τους Πόντιους εφήβους όμως, η αίσθηση του ανήκειν αλληλεπιδρά με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα σε σχέση με τη συμπεριφορά. Το εύρημα αυτό είναι εντυπωσιακό, καθώς η αίσθηση του ανήκειν λειτουργεί προστατευτικά για τη συμπεριφορά, όταν οι Πόντιοι έφηβοι αντιλαμβάνονται συχνότερες

διακρίσεις ενάντια στην ομάδα, χωρίς όμως να απαλύνει την επίδραση της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Φαίνεται ότι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα συνδέεται με διακριτά διαφορετικές επιδράσεις και διεργασίες από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Παράλληλα, η ενεργοποίηση της αίσθησης του ανήκειν ως προστατευτικού παράγοντα συγκεκριμένα για τη συμπεριφορά ενδέχεται να σχετίζεται με τις κοινωνικές συνθήκες που αντιμετωπίζουν. Καθώς, οι Πόντιοι έφηβοι αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία στα σχολεία που φοιτούν, και ζουν σε περιοχές που θεωρούνται «γκέτο» με έντονες παραβατικές συμπεριφορές, με ενδεχόμενο να είναι πιο ευάλωτοι στην εμφάνιση προβλημάτων εξωτερίκευσης.

11.2.2. Ο ρόλος της αίσθησης του ανήκειν και της σχέσης της με την αντίληψη διακρίσεων στην ψυχική υγεία

Παρότι αναμενόταν από τις υποθέσεις, η αίσθηση του ανήκειν δεν επηρεάζει άμεσα την αναφορά συμπτωμάτων συναισθήματος, στους Αλβανούς ή τους Πόντιους εφήβους. Αποτελεί όμως σαφή προστατευτικό παράγοντα απέναντι στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα σε σχέση με τα συμπτώματα συναισθήματος για τους Αλβανούς εφήβους. Φαίνεται ότι και σε αυτή την περίπτωση είναι η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα που ενεργοποιεί την ευεργετική επίδραση της αίσθησης του ανήκειν. Το εύρημα ότι η αίσθηση του ανήκειν φαίνεται να ενεργοποιείται ως προστατευτικός μηχανισμός με την αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα, σε συμπτώματα εσωτερίκευσης για τους Αλβανούς, αλλά εξωτερίκευσης για τους Πόντιους εφήβους, ενδεχομένως να σχετίζεται με τη διαφορετική κοινωνική πραγματικότητα που βιώνουν οι δύο ομάδες (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012). Είναι πιθανό ότι η ισχυρή ταύτιση με την ομάδα οδηγεί και σε μεγαλύτερη ενημερότητα για θέματα που αφορούν την εθνική ομάδα, αλλά και αυξημένη γνωστική εγρήγορση αναφορικά με την ύπαρξη και την αντίληψη διακρίσεων, (Verkuyten, 2002. Tajfel & Turner, 1986). Καθώς οι Αλβανοί έφηβοι ζουν στο κέντρο της Αθήνας, έρχονται σε επαφή με διαφορετικές εθνικές ομάδες, χωρίς να αποτελούν την πλειοψηφία ανάμεσά τους. Έτσι, όταν αντιλαμβάνονται σημαντικά περισσότερες διακρίσεις ενάντια στην εθνική τους ομάδα, χωρίς να έχουν ένα υποστηρικτικό σύστημα με το οποίο να μπορούν να μοιραστούν

την εμπειρία, είναι πιθανότερο να αισθάνονται πιο απομονωμένοι και να είναι πιο επιρρεπείς στην εμφάνιση συμπτωμάτων συναισθήματος (Tatum, 1997).

Επιπλέον για τους Πόντιους, επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι οι έφηβοι με ισχυρότερη αίσθηση του ανήκειν θα αναφέρουν περισσότερη αυτο-εκτίμηση, σε συμφωνία και με προηγούμενα ευρήματα (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008. Rivas-Drake, Hughes, & Way, 2008. Yip & Fuligni, 2002). Η αίσθηση του ανήκειν συνδέεται άμεσα με την ένταξη σε μία ομάδα και, σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, το άτομο αντλεί αυτο-εκτίμηση και από τη σύγκριση με άλλες κοινωνικές ομάδες (Spears, 2011). Καθώς, η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας προϋποθέτει την «θετική διαφοροποίηση της ομάδας» (Tajfel & Turner, 1986), είναι πιθανό ότι με το να παραμένουν σε διακριτές γεωγραφικές περιοχές, οι Πόντιοι αποφεύγουν τον άμεσο ανταγωνισμό με τους γηγενείς ή τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες και μπορούν να διατηρήσουν υψηλή αυτο-εκτίμηση. Αυτός ο διαχωρισμός δεν πρέπει να θεωρηθεί ως αποκλειστική επιλογή των Ποντίων, αλλά μάλλον ως μία αναγκαστική επιλογή, λόγω της κατώτερης από τους γηγενείς θέσης των Ποντίων στην κλίμακα «ελληνικότητας» (Triandafyllidou & Veïkou, 2002). Παρόλα αυτά, ο γεωγραφικός διαχωρισμός επιτρέπει περισσότερη κοινωνική και πολιτική δύναμη, καθώς και τη δυνατότητα να συνεχίσουν να λειτουργούν σαν να αποτελούν ακόμη την πλειοψηφία στις χώρες καταγωγής και όχι τη μειοψηφία στη χώρα υποδοχής (Schwartz, Vignoles, Brown, & Zagefka, υπό έκδοση). Επομένως, η διαφορά της επίδρασης της αίσθησης του ανήκειν για τους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους να οφείλεται και στις διαφορετικές γεωγραφικές συνθήκες διαβίωσης.

11.2.3. Ο ρόλος του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και της σχέσης της με την αντίληψη διακρίσεων στην προσαρμογή

Δύο είναι οι επιδράσεις του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής στην προσαρμογή, και αφορούν τους Αλβανούς εφήβους. Μεγαλύτερος προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής προβλέπει περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά. Όπως και για την αίσθηση του ανήκειν, όμως, η αδύναμη αυτή σχέση εξαφανίζεται, όταν προσμετρηθεί η

επίδραση της αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, παρόλο που η αντίληψη διάκρισης ενάντια στον αυτό δεν καταλήγει να συνεισφέρει σημαντικά σε κανένα από τα δύο τελικά μοντέλα.

Σχετικά με την αλληλεπίδραση, όταν οι έφηβοι δεν αντιλαμβάνονται διακρίσεις ενάντια στον εαυτό, τότε ο χαμηλός προσανατολισμός στη χώρα καταγωγής συνδέεται με καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Όμως, σε συνθήκες συχνής αντίληψης διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, η επίδοση των εφήβων με χαμηλό προσανατολισμό στη χώρα καταγωγής μειώνεται, αλλά για τους έφηβους με υψηλό προσανατολισμό στη χώρα καταγωγής, παραμένει σταθερή. Σύμφωνα με τη Luthar και τους συνεργάτες της (2000), αυτό το είδος αλληλεπίδρασης ονομάζεται ευαλωτότητας και σταθεροποίησης. Όπως και για την αλληλεπίδραση της αίσθησης του ανήκειν με την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό για την ακαδημαϊκή επίδοση, φαίνεται ότι όταν εμφανίζεται η επικινδυνότητα, τότε οι έφηβοι με υψηλότερο προσανατολισμό στη χώρα καταγωγής παραμένουν αλώβητοι, ως προς την ακαδημαϊκή τους επίδοση. Από τη μία πλευρά, οι έφηβοι με υψηλό προσανατολισμό στη χώρα καταγωγής δεν επενδύουν εξ'αρχής στο σχολείο και την ακαδημαϊκή επιτυχία, αφού το σχολείο εκφράζει τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, με αποτέλεσμα να έχουν χαμηλότερη επίδοση, ανεξάρτητα από την αντίληψη διακρίσεων.

Παράλληλα όμως, είναι πιθανό οι Αλβανοί έφηβοι με χαμηλό προσανατολισμό στη χώρα καταγωγής να είναι πιο ευάλωτοι στην αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, καθώς δεν έχουν ένα υποστηρικτικό δίκτυο στο οποίο θα μπορούσαν να στραφούν. Όπως έχει αναφερθεί από την Tatum (1997), οι έφηβοι που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες και αντιλαμβάνονται διακρίσεις είναι πιο πιθανό να βρουν στήριξη από εφήβους με τους οποίους μοιράζονται τα ίδια χαρακτηριστικά, παρά από εφήβους που ανήκουν στην πλειοψηφία. Ο λόγος για τον οποίο αυτό μπορεί να συμβεί είναι ότι με τους πρώτους μοιράζονται την εμπειρία της αντίληψης διακρίσεων, εμπειρία που τα μέλη μιας πλειοψηφικής ομάδας δεν έχουν. Οι Αλβανοί έφηβοι είναι πιθανό να γίνονται αποδέκτες άμεσων ή έμμεσων διακρίσεων σχετικά με την ακαδημαϊκή τους ικανότητα, καθώς στο σχολείο έχουν χαμηλότερη επίδοση από τους γηγενείς (Motti-Stefanidi, και συν., 2008) και τα χαρακτηριστικά που συνήθως αποδίδονται στην εθνική τους ομάδα είναι αρνητικά (Triandafyllidou

& Kokkali, 2012. Tsaliki , 2008). Υπό αυτές τις συνθήκες, ο χαμηλός προσανατολισμός στη χώρα καταγωγής τους κάνει περισσότερο ευάλωτους στην αντίληψη διακρίσεων.

11.2.4. Ο ρόλος του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και της σχέσης της με την αντίληψη διακρίσεων στην ψυχική υγεία

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής επιδρά μόνο σε έναν από τους δύο δείκτες της ψυχικής υγείας για τους Πόντιους εφήβους, την αυτο-εκτίμηση. Για τους Αλβανούς εφήβους, δεν σχετίζεται ούτε με την ύπαρξη συμπτωμάτων συναισθήματος ούτε με την αυτο-εκτίμηση. Η σχέση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής με την αυτο-εκτίμηση για τους Πόντιους εφήβους ήταν στην αναμενόμενη κατεύθυνση και συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008).

Καθώς οι Πόντιοι έφηβοι είναι σημαντικά περισσότερο προσανατολισμένοι στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, είναι πιθανό να ευθυγραμμίζονται περισσότερο με τις αξίες της οικογένειας και της κοινότητάς τους και να αξιολογούνται θετικά γι' αυτό, κάτι που ενισχύει την αυτο-εκτίμησή τους (Oppedal, Røysamb, & Sam, 2004). Επιπλέον, είναι πιθανό οι Πόντιοι έφηβοι να απολαμβάνουν μέσα από την ταύτιση με τον προσανατολισμό της χώρας καταγωγής και περισσότερη κοινωνική στήριξη, η οποία να λειτουργεί μεσολαβητικά ανάμεσα στην αυτο-εκτίμηση και τον προσανατολισμό στη χώρα υποδοχής (Shen & Takeuchi, 2001).

Οι Αλβανοί έφηβοι είναι σημαντικά λιγότερο προσανατολισμένοι στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και ο προσανατολισμός στη χώρα καταγωγής δε συνδέεται με κανένα από τους δύο δείκτες ψυχικής υγείας για τους Αλβανούς εφήβους. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη βιβλιογραφία (π.χ. Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008. Rivas-Drake, Hughes, & Way, 2008), όπου καταδεικνύεται η σημαντικότητα των δεσμών και με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής για την ψυχική υγεία. Είναι πιθανό οι Αλβανοί έφηβοι να μην έλκονται από τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, λόγω των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της Αλβανίας μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, σε συνδυασμό με την απομόνωση και τις δυσκολίες που βίωναν οι Αλβανοί έως την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος (Vullnetari, 2007). Φαίνεται ότι για τους

Αλβανούς εφήβους, η αίσθηση του ανήκειν παίζει πιο σημαντικό ρόλο για την ψυχική υγεία, και δεν ταυτίζεται με τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής. Το εύρημα αυτό τονίζει την ανάγκη να διερευνηθούν περισσότερο οι διαφορετικές διεργασίες που συνδέονται με τους διαφορετικούς δείκτες επιπολιτισμού.

11.2.5. Ο ρόλος του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και της σχέσης της με την αντίληψη διακρίσεων στην προσαρμογή

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής σχετίζεται μόνο με λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά για τους Πόντιους έφηβους, πέρα και πάνω από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα της Motti-Stefanidi και των συνεργατών της (2008), καθώς και με τη θεωρία του Berry (2001), ότι δηλαδή ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής συνδέεται με καλύτερη κοινωνικο-πολιτισμική προσαρμογή. Καθώς η συμπεριφορά αξιολογείται από τους εκπαιδευτικούς μέσα στο σχολικό πλαίσιο, το πλαίσιο δηλαδή που είναι ο σημαντικότερος φορέας του πολιτισμού της χώρας υποδοχής, είναι αναμενόμενο ότι τα παιδιά που στρέφονται περισσότερο στον ελληνικό πολιτισμό θα θεωρείται ότι έχουν καλύτερη συμπεριφορά.

Είναι επίσης σημαντικό ότι ο προσανατολισμός στη χώρα υποδοχής συνδέεται με καλύτερη συμπεριφορά, πέρα και πάνω από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, και αντίστροφα η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό συνδέεται με περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά, πέρα και πάνω από την επίδραση του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Φαίνεται ότι η επίδραση καθενός από τους δύο αυτούς παράγοντες είναι ανεξάρτητη από τον άλλο· μαζί εξηγούν όλη τη διακύμανση της συμπεριφοράς για τους Πόντιους μαθητές, αφού καμία από τις μεταβλητές ελέγχου δεν παρουσιάζει σημαντικές επιδράσεις στα τελικά μοντέλα.

Ταυτόχρονα, είναι ενδεικτικό ότι για τους Αλβανούς εφήβους, ο προσανατολισμός στον ελληνικό πολιτισμό, αν και είναι σημαντικά υψηλότερος από των Ποντίων, δεν παίζει κανένα ρόλο στην προσαρμογή τους. Το εύρημα αυτό είναι εντυπωσιακό, καθώς οι Αλβανοί στοχεύουν στην ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία και για το λόγο αυτό προσανατολίζονται στον ελληνικό

πολιτισμό. Με δεδομένο όμως ότι και οι δύο δείκτες προσαρμογής αξιολογούνται από τους γηγενείς εκπαιδευτικούς και αφορούν το χώρο του σχολείου, φαίνεται δεν είναι αρκετό για την καλή προσαρμογή των Αλβανών μαθητών να είναι προσανατολισμένοι στον ελληνικό πολιτισμό.

11.2.6. Ο ρόλος του προσανατολισμού στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και της σχέσης της με την αντίληψη διακρίσεων στην ψυχική υγεία

Ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής προβλέπει θετικά μόνο την αυτο-εκτίμηση των Αλβανών εφήβων, σε συμφωνία και με προηγούμενες έρευνες (Motti-Stefanidi, Paniouroulos, Obradovic, & Masten, 2008). Επιπλέον, ο προσανατολισμός στον ελληνικό πολιτισμό είναι ο μόνος από τους τρεις δείκτες επιπολιτισμού που συνδέεται με την αυτο-εκτίμηση των Αλβανών εφήβων, αντίθετα με το μοντέλο του Berry (2001), ότι ο προσανατολισμός και στους δύο πολιτισμούς ή ο προσανατολισμός στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής συνδέονται κυρίως με καλύτερη ψυχολογική προσαρμογή. Φαίνεται ότι η αφομοίωση στον ελληνικό πολιτισμό, και η ηγεμονική θέση που του αποδίδεται από τους Αλβανούς μετανάστες στην Ελλάδα, όπως γίνεται αντιληπτή από την ελληνοποίηση των ονομάτων και το ότι ασπάζονται τη χριστιανική ορθόδοξη θρησκεία, έχει θετική επίδραση και στην αυτο-εικόνα των Αλβανών εφήβων, αφού ενδεχομένως αισθάνονται ότι με τον τρόπο αυτό δεν διαφοροποιούνται από τους γηγενείς συμμαθητές τους. Η ανάγκη για ένταξη φαίνεται και από το γεγονός ότι η θετική επίδραση του προσανατολισμού στον ελληνικό προσανατολισμό χάνεται, αν ληφθεί υπόψη η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό.

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό παραμένει ο πιο σημαντικός παράγοντας που συνδέεται με χαμηλότερη αυτο-εκτίμηση στους Αλβανούς εφήβους. Είναι πιθανό ότι η αντίληψη διακρίσεων αποτελεί τόσο σημαντικό παράγοντα επικινδυνότητας για την αυτο-εκτίμηση των Αλβανών εφήβων, ακριβώς επειδή φαίνεται να έχουν επενδύσει περισσότερο στον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, με αποτέλεσμα η αντίληψη διακρίσεων εναντίον τους να ακυρώνει και τον προσανατολισμό που έχουν επιλέξει. Άλλωστε, όπως έχει τονιστεί επανειλημμένως (Motti-Stefanidi, Berry, Chryssochoou, Sam, & Phinney, 2012. Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006), για την εναρμόνιση των μεταναστών στην χώρα υποδοχής δεν

αρκεί να το επιθυμούν οι ίδιοι οι μετανάστες, αλλά πρέπει να το επιδιώκει ή τουλάχιστον να το επιτρέπει η κοινωνία της χώρας υποδοχής. Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό δηλώνει ακριβώς το αντίθετο: ότι η ευρύτερη κοινωνία δεν είναι έτοιμη να αποδεχτεί την ένταξη των μεταναστών, είτε αυτή αφορά ένα πολυπολιτισμικό μοντέλο είτε την αφομοίωση τους. Και από τα ευρήματα, φαίνεται ότι η στάση της κοινωνίας απέναντι στους Αλβανούς εφήβους επηρεάζει περισσότερο την αυτο-εκτίμησή τους, απ'όσο η δική τους επιθυμία για ένταξη.

11.3. Διαχρονικές επιδράσεις

Όπως φάνηκε από τα ευρήματα, δεν υπάρχουν διαχρονικές επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων, ενάντια στον εαυτό και ενάντια στην ομάδα, ή των δεικτών επιπολιτισμού στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Σε κάθε μοντέλο, ο ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας ήταν η μέτρηση της πρώτης φάσης της έρευνας, αλλά η διακύμανση εξηγείται σε ικανοποιητικό ποσοστό μόνο για την ακαδημαϊκή επίδοση. Το εύρημα αυτό πιθανόν εξηγείται από τη μικρή χρονική απόσταση ανάμεσα στις δύο μετρήσεις. Σε πολλές από τις διαχρονικές μελέτες τα διαστήματα ανάμεσα στις μετρήσεις γίνονται μετά από μεγαλύτερα διαστήματα. Τα διαστήματα αυτά μπορεί να εκτείνονται από τρία (Pahl & Way, 2006) έως και δέκα χρόνια μετά τις αρχικές μετρήσεις, όπως στην περίπτωση της Masten και των συνεργατών της (1999). Από την έλλειψη στατιστικά σημαντικών ευρημάτων στα διαχρονικά μοντέλα της παρούσας έρευνας, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το διάστημα του ενός έτους που μεσολάβησε ανάμεσα στις μετρήσεις, ήταν πολύ σύντομο για την παγίωση επιδράσεων. Αυτό όμως το εύρημα, ή μάλλον η έλλειψη των στατιστικά σημαντικών ευρημάτων, συνεισφέρει στην κατανόηση του φαινομένου της «καθυστέρησης στην αιτιότητα» (causal lag) (Gollob & Reichardt, 1987). Το φαινόμενο αυτό αναφέρεται στο διάστημα που απαιτείται για να εμφανιστεί η επίδραση του αιτίου (ουσιαστικά της ανεξάρτητης μεταβλητής) στο υπό μελέτη αποτέλεσμα.

Καθώς το χρονικό διάστημα που απαιτείται για την εμφάνιση επιδράσεων από τη μία χρονική στιγμή στην άλλη στις περισσότερες σχέσεις και μεταβλητές δεν είναι γνωστό, συχνά ο ερευνητικός σχεδιασμός καθορίζεται αναγκαστικά από ρεαλιστικούς παράγοντες (Taris & Kompier, 2003), όπως

έγινε και στην παρούσα μελέτη. Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί ότι σε διαχρονικές μελέτες η σχέση μεταξύ των υπό μελέτη μεταβλητών μπορεί να αλλάζει ως προς την ένταση ή ακόμη και ως προς την κατεύθυνσή της (Taris, 2000). Κατά συνέπεια, αφού οποιαδήποτε συζήτηση ή αναφορά σε διαχρονικά ευρήματα δεσμεύεται από τα χρονικά περιθώρια της εκάστοτε μελέτης, για την παρούσα έρευνα η αντίληψη διακρίσεων και ο επιπολιτισμός δεν συνεισφέρουν σημαντικά στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία, τουλάχιστον μέσα σε χρονικό διάστημα ενός έτους. Το εύρημα αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν διαχρονικές επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων και του επιπολιτισμού στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία, αφού κανένα μοναδικό διάστημα μελέτης δεν μπορεί να δώσει με σαφήνεια την πλήρη διαχρονική εικόνα των σχέσεων (Gollob & Reichardt, 1987).

Ταυτόχρονα και με εξαίρεση την ακαδημαϊκή επίδοση, τα χαμηλά συνολικά ποσοστά εξήγησης της αλλαγής στα μοντέλα που εξετάσαμε αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο για άλλους παράγοντες, όπως η οικογένεια και οι σχέσεις με τους συνομηλίκους, να επιδρούν στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Σε σχέση με την ακαδημαϊκή επίδοση, όπου ένα συντριπτικό ποσοστό της ακαδημαϊκής επίδοσης στη δεύτερη φάση της έρευνας εξηγείται από την ακαδημαϊκή επίδοση στην πρώτη φάση, είναι μάλλον αναμενόμενο- και ονομάζεται επίδραση αυτο-παλινδρόμησης (autoregressive effect) (Gollob & Reichardt, 1987, σ. 82), καθώς η διαχρονική σταθερότητα στην ακαδημαϊκή επίδοση είναι καταγεγραμμένη σε πλήθος ερευνών, με μεσολάβηση πολλών επίσης σταθερών διαχρονικά χαρακτηριστικών, όπως για παράδειγμα η ευφυΐα (Laidra, Pullmann, & Allik, 2007) ή η ευσυνειδησία (Pullmann, Raudsepp, & Allik, 2006).

11.4. Η επίδραση των δημογραφικών παραγόντων

11.4.1. Η επίδραση του φύλου

Το φύλο είναι ο δημογραφικός παράγοντας με τη μεγαλύτερη επίδραση στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων, όχι μόνο στις μετρήσεις της πρώτης φάσης, αλλά και διαχρονικά. Τα κορίτσια έχουν ισχυρότερο προσανατολισμό στη χώρα υποδοχής, όπως έχει παρατηρηθεί και σε

άλλες έρευνες (π.χ. Phinney, Horenczyk, Liebkind, & Vedder, 2001). Είναι εξαιρετικά πιθανό ότι η χώρα υποδοχής προσφέρει περισσότερη ελευθερία και περισσότερους ρόλους που μπορούν να αναλάβουν οι γυναίκες, σε σύγκριση με τις πιο παραδοσιακές αξίες που –συνήθως- έχουν οι χώρες καταγωγής (Berry, 2001. Kwak & Berry, 2001).

Σε όλα τα τελικά μοντέλα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, τα κορίτσια έχουν σταθερά υψηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση, πέρα και πάνω από τις επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων και των δεικτών επιπολιτισμού, τόσο για τους Αλβανούς όσο και για τους Πόντιους εφήβους. Το εύρημα αυτό έχει καταγραφεί σε πληθώρα ερευνών και αφορά όλες σχεδόν τις ηλικίες, από το νηπιαγωγείο (π.χ. Matthews, Ponitz, & Morrison, 2009), μέχρι και το πανεπιστήμιο (Chee, Pino, & Smith, 2005). Οι διαφορές στην ακαδημαϊκή επίδοση των δύο φύλων δεν είναι μεγάλες, αλλά παραμένουν σημαντικές σε έρευνες των τελευταίων πενήντα ετών (για μία ανασκόπηση βλ. Nowell & Hedges, 1998). Στη σχέση αυτή, μεσολαβούν διάφορα χαρακτηριστικά, όπως, για παράδειγμα η αυτο-πειθαρχία (Duckworth & Seligman, 2006), και η ευσυνειδησία (Nguyen, Allen, & Fraccastoro, 2005). Τα αγόρια είναι πιο συχνόι στόχοι διακρίσεων και εκφοβισμού (Suárez-Orozco, Rhodes, & Milburn, 2009) Τα αποτελέσματα δε διαφοροποιούνται σε διαφορετικές εθνικές ομάδες, όπως οι Αφρό-Αμερικάνοι (Saunders, Davis, Williams, & Williams, 2004), ή σε μεταναστευτικές ομάδες (π.χ. (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008). Για τους Αλβανούς εφήβους, τα αγόρια παρουσιάζουν σημαντικά περισσότερο διαταρακτική συμπεριφορά, επίδραση που παραμένει σε όλα τα τελικά μοντέλα των ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες σε μετανάστες εφήβους (π.χ. Orpedal, Røysamb, & Heyerdahl, 2005). Αντίθετα, για τους Πόντιους εφήβους, το φύλο δεν προβλέπει τη διαταρακτική συμπεριφορά. Η διαφορά αυτή ανάμεσα στις δύο εθνικές ομάδες υποδεικνύει ότι υπάρχουν διαφορετικές διεργασίες επιπολιτισμού που μπορεί να λειτουργούν ως προστατευτικοί ή παράγοντες επικινδυνότητας για τις συμπεριφορές των Ποντίων εφήβων.

Η παρουσία περισσότερων προβλημάτων εξωτερίκευσης, όπως η διαταρακτική συμπεριφορά, στα αγόρια, και περισσότερων προβλημάτων εσωτερίκευσης, όπως τα συμπτώματα

συναισθήματος, στα κορίτσια είναι τυπική και συνδέεται με τους διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους για τα δύο φύλα (Leadbeater, Blatt, & Quinlan, 1995. Steinberg & Morris, 2001). Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα στην παρούσα έρευνα, με τα κορίτσια να αναφέρουν σημαντικά περισσότερα προβλήματα συναισθήματος σε σύγκριση με τα αγόρια, τόσο για τους Αλβανούς όσο και για τους Πόντιους. Η επίδραση του φύλου αποτελεί παραμένει σημαντική, πέρα και πάνω από τις επιδράσεις του επιπολιτισμού και της αντίληψης διακρίσεων. Ενδεχομένως τα κορίτσια να επιβαρύνονται περισσότερο από τη σύγκρουση ανάμεσα στις προσδοκίες της οικογένειας για διατήρηση των παραδοσιακών αξιών, και της περισσότερης ελευθερίας που προσφέρει η χώρα υποδοχής (Stevens & Vollebergh, 2008. Oppedal, Røysamb, & Heyerdahl, 2005).

Στους εφήβους Αλβανικής καταγωγής, τα αγόρια έχουν υψηλότερη αυτο-εκτίμηση από τα κορίτσια, ενώ για τους Πόντιους εφήβους το φύλο δεν προβλέπει την αυτο-εκτίμηση. Και εδώ, το εύρημα για τους Αλβανούς εφήβους είναι αναμενόμενο (Motti-Stefanidi, Pavlopoulos, Obradovic, & Masten, 2008. Rumbaut, 1994). Οι Portes & Rivas (2011) θεωρούν ότι ένας από τους παράγοντες που μεσολαμβάνει για τη διαφορά αυτή στην αυτο-εκτίμηση είναι οι συγκρούσεις με τους γονείς, λόγω των διαφορετικών επιπολιτισμικών προσανατολισμών, κάτι που είναι πιο πιθανό για τα κορίτσια. Για τους Πόντιους εφήβους, το φύλο δε προβλέπει την αυτο-εκτίμηση. Το εύρημα αυτό έχει επαναληφθεί σε Αφρό-Αμερικάνους εφήβους (Phinney, Cantu, & Kurtz, 1997) και σε έφηβους από διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες (Nesdale & Mak, 2003), χωρίς να έχει συζητηθεί. Υποθέτουμε ότι ενδέχεται να εμπλέκονται κοινωνικές και οικογενειακές διεργασίες, σχετικές με τις συγκεκριμένες συνθήκες που βιώνουν κάποιες από τις μεταναστευτικές ομάδες, και οι οποίες χρειάζεται να μελετηθούν σε περισσότερο βάθος.

11.4.2. Η επίδραση της κοινωνικο-οικονομικής αντιξοότητας

Η κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα έχει χαμηλή θετική συνάφεια με τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και αρνητική με την ακαδημαϊκή επίδοση για τους Αλβανούς εφήβους. Για τους Πόντιους εφήβους, έχει χαμηλή αρνητική συνάφεια με την ύπαρξη

συμπτωμάτων συναισθήματος. Στα μοντέλα ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης, οι Αλβανοί και Πόντιοι έφηβοι που βιώνουν υψηλή κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα έχουν χαμηλότερη ακαδημαϊκή επίδοση, πέρα και πάνω από τις επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων και του επιπολιτισμού. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με προηγούμενες έρευνες σε εφήβους μεταναστευτικής (π.χ. Motti-Stefanidi, και συν., 2008. Portes & Hao, 2004) και μη καταγωγής (Schoon & Parsons, 2002). Στην Ελλάδα, η οικονομική αντιξοότητα για τις οικογένειες μεταναστών δεν συνοδεύεται απαραίτητα και από χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (Motti-Stefanidi, 2008). Ανεξάρτητα από τυχόν αδυναμία των γονέων να βοηθήσουν τα παιδιά με τα σχολικά μαθήματα, η απασχόληση σε χαμηλότερα αμειβόμενες εργασίες συνεπάγεται πολύωρη απουσία, με αποτέλεσμα την μικρότερη εμπλοκή των γονέων με το σχολείο και την εκπαίδευση (Roeser & Peck, 2003). Επιπλέον, συχνά το χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο συνεπάγεται τη διαβίωση σε υποβαθμισμένες συνοικίες, με λιγότερες ευκαιρίες για θετικά ερεθίσματα (Felner, 2005).

11.4.3. Η επίδραση της γενιάς μετανάστευσης

Η γενιά μετανάστευσης φαίνεται να συνδέεται μόνο με τους δείκτες προσαρμογής. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί έφηβοι δεύτερης γενιάς έχουν καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση και οι Πόντιοι έφηβοι δεύτερης γενιάς έχουν λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά. Για τους Αλβανούς εφήβους, η δεύτερη γενιά μετανάστευσης προβλέπει θετικά την ακαδημαϊκή επίδοση, πέρα και πάνω από τις επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων και του επιπολιτισμού. Είναι πολύ πιθανό στη σχέση αυτή να μεσολαβεί η γνώση της γλώσσας στη χώρα υποδοχής (Suárez-Orozco, Rhodes, & Milburn, 2009). Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο και για τους Πόντιους εφήβους, όπου η αντίληψη διακρίσεων εκμηδενίζει τις θετικές επιδράσεις της επιδράσεως της γενιάς μετανάστευσης. Έτσι, ενώ όταν δεν λαμβάνεται υπόψη η αντίληψη διακρίσεων, οι Πόντιοι έφηβοι δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν λιγότερο διαταρακτική συμπεριφορά, με την είσοδο της αντίληψης διακρίσεων στο μοντέλο, οι Πόντιοι έφηβοι των δύο γενιών δε διαφέρουν ως προς τη συμπεριφορά.

Σε γενικές γραμμές, τα ευρήματα αυτά αυτό συμφωνούν με τη βιβλιογραφία, ότι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν καλύτερη προσαρμογή στην κοινωνία υποδοχής, (Motti-Stefanidi, Panloroulos, Obradovic, & Masten, 2008. Portes & Hao, 2004), αλλά έρχονται σε αντίθεση με το «παράδοξο της μετανάστευσης», όπως και προηγούμενες έρευνες στην Ελλάδα (π.χ. Motti, Panloroulos, & Tantaros, 2011). Η διαφορά ανάμεσα στους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους ενδέχεται να αφορά διαφορετικές στάσεις και αξίες ανάμεσα στις δύο εθνικές ομάδες. Από τη μία πλευρά οι αλβανικής καταγωγής έφηβοι που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα επενδύουν περισσότερο στο σχολείο και την εκπαίδευση, με κίνητρο ενδεχομένως αντίστοιχο των γονέων τους, για μια καλύτερη ζωή. Από την άλλη, οι Πόντιοι έφηβοι που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα υιοθετούν και συμμορφώνονται με τη συμπεριφορά που αναμένουν οι καθηγητές τους, αλλά η συμμόρφωση αυτή στις επιταγές του σχολείου, καταρρίπτεται όταν αντιλαμβάνονται διακρίσεις, οι οποίες επιβεβαιώνουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν για πλήρη ένταξη στην ελληνική κοινωνία.

11.5. Περιορισμοί και μελλοντικές κατευθύνσεις

Ο βασικός περιορισμός της έρευνας είναι η χρονική διάρκειά της. Όπως φαίνεται από την έλλειψη στατιστικά σημαντικών ευρημάτων, το χρονικό διάστημα του ενός έτους δεν ήταν αρκετό για να σημειωθούν διαχρονικές επιδράσεις της αντίληψης διακρίσεων και του επιπολιτισμού στην προσαρμογή και την ψυχική υγεία. Ενδεχομένως τα αποτελέσματα να διαφοροποιούνταν, αν οι μετρήσεις επαναλαμβανόταν μετά από μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Επιπλέον, λόγω του όγκου των δεδομένων, επιλέξαμε να μην διερευνήσουμε τις επιδράσεις των δημογραφικών στοιχείων. Όπως φάνηκε, και οι τρεις δημογραφικοί παράγοντες, το φύλο, η κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα και η γενιά μετανάστευσης συνεισφέρουν σημαντικά σε διαφορετικές πτυχές της προσαρμογής και της ψυχικής υγείας. Θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον να διερευνηθούν σε βάθος οι σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις των παραγόντων αυτών με τις επιπολιτισμικές διεργασίες και την αντίληψη διακρίσεων.

Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο εθνικές ομάδες που μελετήσαμε, τους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους, τονίζουν τη μη γραμμικότητα των διεργασιών που σχετίζονται με την

προσαρμογή. Είναι ενδεικτικό, ότι κανένας από τους παράγοντες επικινδυνότητας ή τους πόρους που μελετήσαμε δε σχετίζεται με κανένα τρόπο με την ακαδημαϊκή επίδοση των Πόντων εφήβων (παρά μόνο το φύλο). Αυτή η απουσία ευρημάτων σημαίνει ότι κάποιες όψεις τις προσαρμογής καθορίζονται από διεργασίες άσχετες από την πραγματικότητα της παλιννόστησης και των σχέσεων με τη χώρα υποδοχής και την πλειοψηφία. Ταυτόχρονα, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας σχετικά με τις διαφορές ανάμεσα στους Αλβανούς και Πόντιους εφήβους, που δεν διαφέρουν ιδιαίτερα στην εμφάνιση από τους γηγενείς, δεν είναι αντιπροσωπευτικά για τους εφήβους όλων των εθνικών ομάδων. Με την ολοένα αυξανόμενη εκπροσώπηση μεταναστευτικών ομάδων με εμφανείς διαφορές από τους γηγενείς, είναι απαραίτητη η διερεύνηση των διαφορετικών διεργασιών επιπολιτισμού που μπορεί να προκύψουν, καθώς και του ρόλου που παίζει η εμφανής διαφορετικότητα στην αντίληψη διακρίσεων.

Παρά τους περιορισμούς, η παρούσα έρευνα φωτίζοντας πτυχές της προσαρμογής και της ψυχικής υγείας των μεταναστών εφήβων, θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για παρεμβάσεις που θα ανταποκρίνονται στις διαφορετικές ανάγκες των μεταναστευτικών ομάδων. Αναδεικνύεται η διαβρωτική επίδραση των διακρίσεων, που μέσα από διαφορετικές διαδρομές για τους Αλβανούς και τους Πόντιους εφήβους, υπονομεύουν την προσαρμογή και την ψυχική υγεία των εφήβων. Το σχολείο αποτελεί το φορέα υποδοχής και ένταξης, και οι εκπαιδευτικοί καλούνται να αντεπεξέλθουν στο ρόλο αυτό εν μέσω αυξανόμενων δυσκολιών. Προφανώς και χρειάζονται ευρείες δράσεις για την καταπολέμηση των διακρίσεων, στο σχολείο και την ευρύτερη κοινωνία. Καθώς όμως η αλλαγή στάσεων και αντιλήψεων μπορεί να είναι χρονοβόρα, είναι ανάγκη να στηριχθούν οι παράγοντες που προστατεύουν από τη διαβρωτική επίδραση των διακρίσεων. Είναι απαραίτητο το σχολείο να δημιουργήσει το χώρο και τις συνθήκες, ώστε τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής να αισθάνονται ότι χωρά και ο πολιτισμός που φέρουν από την οικογένειά τους, να μην αισθάνονται ότι ένα κομμάτι τους δεν είναι καλοδεχούμενο. Αυτό μπορεί να συμβεί μόνο με την αποδοχή και τη συνεργασία των εκπαιδευτικών.

Τέλος, η ιδιαίτερη κοινωνική και οικονομική συγκυρία που έχει διαμορφωθεί στη χώρα τα τελευταία χρόνια, δημιουργεί φυσικές πειραματικές συνθήκες για τη διερεύνηση των διεργασιών πίσω από την ψυχική ανθεκτικότητα. Η οικονομική κρίση σε συνδυασμό με την εμφάνιση ιδεολογικά ακραίων αντιλήψεων για τη μετανάστευση και τους μετανάστες δημιουργεί ένα εντελώς διαφορετικό πλαίσιο από αυτό στο οποίο εκπονήθηκε η παρούσα μελέτη, στο οποίο καλούνται να προσαρμοστούν τα παιδιά μεταναστών. Οι συνεχείς αλλαγές στη νομοθεσία για την ιθαγένεια δημιουργούν μία γενιά εφήβων και νεαρών ενηλίκων, μεταναστών δεύτερης γενιάς, που δεν τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα παραμονής στη χώρα που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν. Ταυτόχρονα, οι διακρίσεις πλέον εκφράζονται με ρητορική και εγκλήματα μίσους, και οι επιδράσεις τους δεν αφορούν μόνο τις μεταναστευτικές ομάδες, αλλά κατακερματίζουν ακόμη περισσότερο το σύνολο της κοινωνίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η μελέτη των προστατευτικών διεργασιών και η εφαρμογή παρεμβάσεων με στόχο την προσαρμογή και την ένταξη αποτελεί απαραίτητη συνθήκη, για να κληροδοτήσουμε στην επόμενη γενιά μια πιο δίκαιη κοινωνία, που όλοι θα μπορούν να τη νιώθουν και δική τους.

12. Βιβλιογραφία

- Acock, A. C. (2005). Working with missing values. *Journal of Marriage and Family* , 67, 1012–1028.
- Acock, A. C. (2012). What to do about missing values. Στο H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Επιμ.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol 3: Data analysis and research publication* (σσ. 27-50). Washington, DC: American Psychological Association.
- Aiken, L. S., & West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Newbury Park, CA: Sage.
- Alfaro, E. C., Umaña-Taylor, A. J., Gonzales-Backen, M. A., Bamaca, M. Y., & Zeiders, K. H. (2009). Latino adolescents' academic success: The role of discrimination, academic motivation, and gender. *Journal of Adolescence* , 32, 941-962.
- Allen, J. P., Porter, M. R., Marsh, P., McFarland, F. C., & McElhaneey, K. B. (2005). Two faces of adolescents' success with peers; adolescent popularity, social adaptation, and deviant behavior. *Child Development* , 76, σελ. 747-760.
- Allison, P. D. (2001). *Missing Data*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Boston, MA: Addison-Wesley.
- Altschul, I., Oyserman, D., & Bybee, D. (2006). Racial-Ethnic Identity in Mid-Adolescence: Content and Change as Predictors of Academic Achievement. *Child Development* , 77 (5), 1155–1169.
- American Heart Association. (2003). *Stroke risk factors*. Ανάκτηση December 11, 2003, από <http://www.americanheart.org/presenter.jhtml?identifier=237>
- Ardelt, M., & Day, L. (2002). Parents, siblings, and peers: close social relationships and adolescent deviance. *Journal of Early Adolescence* , 22, σελ. 310-349.
- Armenta, B. E., & Hunt, J. S. (2009). Responding to Societal Devaluation: Effects of Perceived Personal and Group Discrimination on the Ethnic Group Identification and Personal Self-Esteem of Latino/Latina Adolescents. *Group Processes & Intergroup Relations* , 12 (1), 23–39.

- Arnett, J. J. (2010). *Adolescence and emerging adulthood* (4 ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. New York: Oxford University Press.
- Aycan, Z., & Berry, J. W. (1996). Impact of employment-related experiences on immigrants' adaptation to Canada. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 28, σελ. 240-251.
- Baldwin-Edwards, M. (2004). Albanian emigration and the Greek labour market: Economic symbiosis and social ambiguity. *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs*, 01, σελ. 51-65.
- Bandura, A. (2006). Adolescent development from an agentic perspective. Στο F. Pajares, & T. Urdan (Επιμ.), *Self-efficacy beliefs of adolescents* (Vol. 5, σελ. 1–43). Greenwich, CT: Information Age.
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., & Pastorelli, C. (2001). Self-efficacy beliefs as shapers of children's aspirations and career trajectories. *Child Development*, 72, σελ. 187-206.
- Baraldi, A. N., & Enders, C. K. (2010). An introduction to modern missing data analyses. *Journal of School Psychology*, 48, 5–37.
- Barrett, P. M., Sonderegger, R., & Sonderegger, N. L. (2002). Assessment of child and adolescent migrants to Australia: A crosscultural comparison. *Behaviour Change*, 220–235.
- Baumeister, R. F., Campbell, J. D., Krueger, J. I., & Vohs, K. D. (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles? *Psychological science in the public interest*, 4 (1), 1-44.
- Baumrind, D. (1987). A developmental perspective on adolescent risk taking in contemporary America. Στο C. E. Irwin (Επιμ.), *Adolescent social behavior and health* (σελ. 93–125). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Beilock, S. L., Rydell, R. J., & McConnell, A. R. (2007). Stereotype Threat and Working Memory: Mechanisms, Alleviation, and Spillover. *Journal of Experimental Psychology: General*, 136 (2), 256–276.

- Benner, A. D., & Graham, S. (2011). Latino Adolescents' Experiences of Discrimination Across the First 2 Years of High School: Correlates and Influences on Educational Outcomes. *Child Development Volume* , 82 (2), 508–519.
- Berkel, C., Knight, G. P., Zeiders, K. H., Tein, J. Y., Roosa, M. W., Gonzales, N. A., και συν. (2010). Discrimination and Adjustment for Mexican American Adolescents: A Prospective Examination of the Benefits of Culturally Related Values. *Journal of Research on Adolescence* , 20 (4), 893-915.
- Berry, J. W. (2006). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations* , 29, σελ. 697-712.
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues* , 57, σελ. 615-631.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology* , 46, σελ. 5-68.
- Berry, J. W. (1990). Psychology of acculturation. Στο R. W. Brislin (Επιμ.), *Applied cross-cultural psychology* (σελ. 232-253). Newbury Park, CA: Sage.
- Berry, J. W. (1983). Acculturation: A comparative analysis of alternative forms. Στο R. J. Samuda, & S. L. Woods (Επιμ.), *Perspectives in immigrant and minority education* (σσ. 65–78). New York: University Press of America.
- Berry, J. W., & Sabatier, C. (2010). Acculturation, discrimination, and adaptation among second generation immigrant youth in Montreal and Paris. *International Journal of Intercultural Relations* , 34 (3), 191–207.
- Berry, J. W., & Sam, D. L. (1997). Acculturation and adaptation. Στο J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kagitçibas (Επιμ.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 3, σελ. 291-326). Boston: Allyn & Bacon.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology: An International Review* , 55, σελ. 303–332.
- Birman, D., Trickett, E.J., & Buchanan, R. M. (2005). A Tale of Two Cities: Replication of a Study on the Acculturation and Adaptation of Immigrant Adolescents From the Former Soviet Union in a Different Community Context. *American Journal of Community Psychology* , 35 (1-2), 83-101.

- Birman, D., Trickett, E. J., & Vinokurov, A. (2002). Acculturation and Adaptation of Soviet Jewish Refugee Adolescents: Predictors of Adjustment Across Life Domains. *American Journal of Community Psychology*, 30 (5), 585-607.
- Bochner, S. (1986). Coping with unfamiliar cultures: Adjustment or culture learning. *Australian Journal of Psychology*, 38, σελ. 347-358.
- Bochner, S. (1982). The social psychology of cross-cultural relations. Στο S. Bochner (Επιμ.), *Cultures in contact: Studies in cross-cultural interaction* (σελ. 5–44). Oxford, England: Pergamon Press.
- Bodner, T. E. (2008). What Improves with Increased Missing Data Imputations? *Structural Equation Modeling*, 15 (4), 651–675.
- Boneva, B. S., & Frieze, I. H. (2001). Toward a concept of a migrant personality. *Journal of Social Issues*, 57 (3), σελ. 477-491.
- Bonifazi, C., & Sabatino, D. (2003). Albanian migration to Italy: what official data and survey results can reveal. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (6), σελ. 967–995.
- Bornstein, M. H., Hahn, C. S., & Haynes, O. M. (2010). Social competence, externalizing, and internalizing behavioral adjustment from early childhood through early adolescence: Developmental cascades. *Development and Psychopathology* ( ), , 22, σελ. 717–735.
- Bosson, J. K., Haymovitz, E. L., & Pinel, E. C. (2004). When saying and doing diverge: the effects of stereotype threat on self-reported versus nonverbal anxiety. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 247– 255.
- Bourguignon, D., Seron, E., Yzerbyt, V., & Herman, G. (2006). Perceived group and personal discrimination: Differential effects on personal self-esteem. *European Journal of Social Psychology*, 36, 773-789.
- Bourhis, R. Y., Moïse, L. C., Perreault, S., & Senécal, S. (1997). Towards an interactive acculturation model: A social-psychological approach. *International Journal of Psychology*, 32 (6), 369–386.
- Boyce, W. T., Frank, E., Jensen, P. S., Kessler, R. C., Nelson, C. A., Steinberg, L., και συν. (1998). Social context in developmental psychopathology: Recommendations for future research from the

- MacArthur Network on Psychopathology and Development . *Development and Psychopathology* , 10 (2), 143–164.
- Branje, S. J., van Lieshout, C. F., van Aken, M. A., & Hasela, G. J. (2004). Perceived support in sibling relationships and adolescent adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* , 45, σελ. 1385-1396.
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T., & Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology* , 77, 135–149.
- Brechwald, W. A., & Prinstein, M. J. (2011). Beyond Homophily: A Decade of Advances in Understanding Peer Influence Processes. *Journal of Research on Adolescence* , 21 (1), 166–179.
- Brody, G. H., Chen, Y.-F., Ge, X., Simons, R. L., Gibbons, F. X., Gerrard, M., και συν. (2006). Perceived Discrimination and the Adjustment of African American Youths: A Five-Year Longitudinal Analysis With Contextual Moderation Effects. *Child Development* , 77 (5), 1170 – 1189.
- Brody, G. H., Chen, Y-F., McBride Murry, V., Ge, X., Simons, R. L., Gibbons, F. X., και συν. (2006). Perceived discrimination and the adjustment of African American youths: A five-year longitudinal analysis with contextual moderation effects. *Child Development* , 77 (5), 1129-1520.
- Broman, C. L., Mavaddat, R., & Hsu, S. (2000). The experience and consequences of perceived racial discrimination: A study of African Americans. *Journal of Black Psychology* , 26, 165–180.
- Bronfenbrenner, U. (1993). Ecology of Cognitive Development: Research Models and Fugitive Findings. Στο R. Wozniak, & K. Fischer, *Development in Context. Acting and Thinking in Specific Environments*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. Στο R. M. Lerner, *Handbook of Child Psychology, Volume 1: Theoretical models of human development* (6 ed., σελ. 793-828). Hoboken, NJ: Wiley.

- Brown, B. B. (2004). Adolescents' relationships with pers. Στο R. M. Lerner, & L. Steinberg (Επιμ.), *Handbook of Adolescent Psychology* (2 ed., σελ. 363-394). Hoboken, NJ: Wiley.
- Brown, C. S., & Bigler, R. S. (2005). Children's Perceptions of Discrimination: A Developmental Model. *Child Development* , 76 (3), 533–553.
- Brumariu, L. E., & Kerns, K. A. (2010). Parent–child attachment and internalizing symptoms in childhood and adolescence: A review of empirical findings and future directions. *Development and Psychopathology* , 22, σελ. 177–203.
- Burt, K. B., & Roisman, G. I. (2010). Competence and psychopathology: Cascade effects in the NICHD Study of Early Child Care and Youth Development. *Development and Psychopathology* , 22, σελ. 557–567.
- Bushman, B. J., Baumeister , R. F., Thomaes, S., Ryu, E., Begeer, S., & West, S. G. (2009). Looking Again, and Harder, for a Link Between Low Self-Esteem and Aggression. *Journal of Personality* , 77 (2), 427–446.
- Cabrera, N. L., & Padilla, A. M. (2004). Entering and Succeeding in the “Culture of College”: The Story of Two Mexican Heritage Students. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences* , 26 (2), σελ. 152-170.
- Campione, J. C., Brown, A. L., Ferrara, R. A., & Bryant, N. R. (1984). The zone of proximal development: Implications for individual differences and learning. *New Directions for Child and Adolescent Development* , 23, σελ. 77–91.
- Caprara, G. V., Fida, R., Vecchione, M., Del Bove, G., Vecchio, G. M., Barbaranelli, C., et al. (2008). Longitudinal Analysis of the Role of Perceived Self-Efficacy for Self-Regulated Learning in Academic Continuance and Achievement. *Journal of Educational Psychology* , 100 (3), σελ. 525–534.
- Carletto, C., Davis, B., Stampini, M., & Zezza, A. (2006). A Country on the Move: International Migration in Post-Communist Albania. *International Migration Review* , 40 (4), σελ. 767–785.

- Carvajal, S. C., Hanson, C. E., Romero, A. J., & Coyle, K. K. (2002). Behavioural risk factors and protective factors in adolescents: A comparison of Latinos and non-Latino Whites. *Ethnicity & Health*, *7*, 181–193.
- Cavazos-Rehg, P. A., & DeLucia-Waack, J. L. (2009). Education, Ethnic Identity, and Acculturation as Predictors of Self-Esteem in Latino Adolescents. *Journal of Counseling & Development*, *87* (1), 47-54.
- Chee, K. H., Pino, N. W., & Smith, W. L. (2005). Gender Differences in the Academic Ethic and Academic Achievement. *College Student Journal*, *39* (3), 604-614.
- Chirkov, V. (2009). Critical psychology of acculturation: What do we study and how do we study it, when we investigate acculturation? *International Journal of Intercultural Relations*, *33*, 94–105.
- Cho, S., Hudley, C., & Back, H. Y. (2003). Cultural influences on ratings of selfperceived social, emotional, and academic adjustment for Korean American adolescents. *Assessment for Effective Intervention*, *29*, 3–14.
- Christopoulos, A.L. (2000). Clinical issues in psychodynamic psychotherapy with ex-patriates. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, *7*, 1, 76–82.
- Chrysochoou, X. (2003). *Cultural diversity: Its social psychology*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Cicchetti, D. (2006). Development and psychopathology. Στο D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Επιμ.), *Developmental Psychopathology Volume 1, Theory and Method* (2 ed., σελ. 1–23). New York: John Wiley & Sons.
- Cicchetti, D. (1990). A historical perspective on the discipline of developmental psychopathology. Στο J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein, & S. Weintraub (Επιμ.), *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology* (σελ. 2-28). New York, NY: Cambridge University Press.
- Cicchetti, D., & Curtis, W. J. (2006). The developing brain and neural plasticity: Implications for normality, psychopathology, and resilience. Στο D. Cicchetti, & D. Cohen (Επιμ.), *Developmental psychopathology: Vol 2. Developmental neuroscience* (2 ed., σελ. 1–64). New York: Wiley.

- Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (1996). Equifinality and multifinality in developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 8, σελ. 597-600.
- Clark, R. (2004). Interethnic group and intraethnic group racism: perceptions and coping in black university students. *Journal of Black Psychology*, 30, 506–526.
- Coatsworth, D. J. (2010). *A Developmental Psychopathology and Resilience Perspective on 21st Century Competencies*. Ανακτήθηκε στις 10/10/2010 από το Division of Behavioral and Social Sciences and Education (DBASSE):
http://www7.nationalacademies.org/dbasse/Coatsworth_Developmental_Psychopathology_Paper.pdf
- Coatsworth, J. D., Maldonado-Molina, M., Pantin, H., & Szapocznik, J. (2005). A person-centered and ecological investigation of acculturation strategies in Hispanic immigrant youth. *Journal of Community Psychology*, 33 (2), σελ. 157–174.
- Cogburn, C. D., Chavous, T. M., & Griffin, T. M. (2011). School-Based Racial and Gender Discrimination among African American Adolescents: Exploring Gender Variation in Frequency and Implications for Adjustment. *Race and Social Problems*, 3 (1), 25-37.
- Cohen, P., Crawford, T. N., Johnson, J. G., & Kase, S. (2005). The children in the community study of developmental course of personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 19, σελ. 466–486.
- Collins, W. A., & Laursen, B. (2004). Parent-adolescent relationships and influences. Στο R. M. Lerner, & L. Steinberg (Επιμ.), *Handbook of Adolescent Psychology* (2 ed., σελ. 331-361). Hoboken, NJ: Wiley.
- Collins, W. A., & Steinberg, L. (2006). Adolescent development in interpersonal context. Στο W. Damon, R. Lerner, & N. Eisenberg (Επιμ.), *Handbook of Child Psychology: Social emotional, and personality development* (Vol. 3, σελ. 1003-1067). New York: Wiley.
- Colón, Y., & Sánchez, B. (2010). Explaining the gender disparity in Latino youth's education: Acculturation and economic value of education. *Urban Education*, 45 (3), 252– 273.

- Contrada, R. J., Ashmore, R. D., Gary, M. L., Coups, E., Egeth, J., & et al. (2001). Measures of ethnicity-related stress: psychometric properties, ethnic group differences, and associations with well-being. *Journal of Applied Social Psychology* , 31, 1775– 1820.
- Corsini, R. (2002). *The Dictionary of Psychology*. New York: Routledge.
- Cristini, F., Scacchi, L., Perkins, D. D., Santinello, M., & Vieno, A. (2011). The Influence of Discrimination on Immigrant Adolescents' Depressive Symptoms: What Buffers its Detrimental Effects? *Psychosocial Intervention* , 20 (3), 243-253.
- Crocker, J., & Luhtanen, R. K. (2003). Level of self-esteem and contingencies of self-worth: Unique effects on academic, social, and financial problems in college freshmen. *Personality and Social Psychology Bulletin* , 29, 701–712.
- Crocker, J., & Park, L. E. (2004). The Costly Pursuit of Self-Esteem. *Psychological Bulletin* , 130 (3), 392–414.
- Crocker, J., Major, B., & Steele, C. (1998). Social stigma. Στο S. Fiske, D. Gilbert, & G. Lindzey (Επιμ.), *Handbook of Social Psychology* (Τόμ. 2, σσ. 504–553). Boston, MA: McGraw-Hill.
- Crocker, J., Voelkl, K., Testa, M., & Major, B. (1991). Social stigma: the affective consequences of attributional ambiguity. *Journal of Personality and Social Psychology* , 60, 218–28.
- Croizet, J. C., & Claire, T. (1998). Extending the Concept of Stereotype Threat to Social Class: The Intellectual Underperformance of Students from Low Socioeconomic Backgrounds. *Personality and Social Psychology Bulletin* , 24 (6), 588-594.
- Crosby, F. (1982). *Relative deprivation and working women*. New York: Oxford University Press.
- Crosby, F. (1984). The denial of personal discrimination. *American Behavioral Scientist* , 27, 371–386.
- Danopoulos, A. C., & Danopoulos, C. P. (2004). Albanian Migration into Greece: The Economic, Sociological, and Security Implications. *Mediterranean Quarterly* , Fall, σελ. 100-114.
- Deaux, K. (2000). Surveying the landscape of immigration: Social psychological perspectives. *Journal of Community and Applied Social Psychology* , 10, 421-431.

- Deaux, K., Bikmen, N., Gilkes, A., Ventuneac, A., Joseph, Y., Payne, Y. A., και συν. (2007). Becoming American: Stereotype Threat Effects in Afro-Caribbean Immigrant Groups. *Social Psychology Quarterly* , 70 (4), 384-404.
- Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2003). and, Culture, and Subjective well-being: Emotional and Cognitive Evaluations of Life. *Annual Review of Psychology* , 54, 403–425.
- Dimakos, I., & Tasiopoulou, K. (2003). Attitudes Towards Migrants: what do Greek students think about their immigrant classmates? *Intercultural Education* , 14 (3), σελ. 307-316.
- Din-Dzietham, R., Nembhard, W. N., Collins, R., & Davis, S. K. (2004). Din-Dzietham R, Nembhard WN, Collins R, Davis SK. Perceived stress following race-based discrimination at work is associated with hypertension in African-Americans. The metro Atlanta heart disease study, 1999–2001. *Social Science and Medicine* , 58, 449–461.
- Dornbusch, S. M., Erickson, K. G., Laird, J., & Wong, C. A. (2001). The relation of family and school attachment to adolescent deviance in diverse groups and communities. *Journal of Adolescent Research* , 16, σελ. 396–422.
- DuBois, D. L., & Flay, B. R. (2004). The Healthy Pursuit of Self-Esteem: Comment on and Alternative to the Crocker and Park (2004) Formulation. *Psychological Bulletin* , 130 (3), 415–420.
- Duckworth, A. L., & Seligman, M. E. (2006). Self-discipline gives girls the edge: Gender in self-discipline, grades, and achievement test scores. *Journal of Educational Psychology* , 98 (1), 198–208.
- Duncan, G. J., Dowsett, C. J., Claessens, A., Magnuson, K., Huston, A. C., Klebanov, P., και συν. (2007). School Readiness and Later Achievement. *Developmental Psychology* , 43 (6), 1428–1446.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2010). *Ελληνική Στατιστική Αρχή*. Ανακτήθηκε στις 7 Απριλίου 2010 από www.statistics.gr: http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/PAGE-themes?p_param=A1604

- Eccles, J. S. (2004). Schools, academic motivation and stage-environment. Στο R. M. Lerner, & L. Steinberg (Επιμ.), *Handbook of adolescent psychology* (2nd εκδ., σσ. 125 – 153). Hoboken, NJ: Wiley.
- Eccles, J. S., & Midgley, C. (1989). Stage-Environment Fit: Developmentally Appropriate Classrooms for Young Adolescents. Στο C. Ames, & R. Ames (Επιμ.), *Research on Motivation in Education: Goals and Cognitions*. Orlando, Fla: Academic Press.
- Eccles, J. S., & Roeser, R. W. (2009). Schools, academic motivation, and Stage-Environment Fit. Στο R. M. Lerner, & L. Steinberg (Επιμ.), *Handbook of Adolescent Psychology* (3 ed., σελ. 404-434). Hoboken, NJ: Wiley.
- Eccles, J. S., Vida, M., & Barber, B. (2004). The relation of early adolescents' college plans and both academic ability and task-value beliefs to subsequent college enrolment. *Journal of Early Adolescence* , 24, σελ. 63–77.
- Eccles, J. S., Wong, C. A., & Peck, S. C. (2006). Ethnicity as a social context for the development of African-American adolescents. *Journal of School Psychology* , 44, 407–426.
- Eccleston, C. P., & Major, B. N. (2006). Attributions to Discrimination and Self-Esteem: The Role of Group Identification and Appraisals. *Group Processes Intergroup Relations* , 9, 147-162.
- Egeland, B., Carlson, E., & Sroufe, L. A. (1993). Resilience as process. *Development and Psychopathology* , 5 (4).
- Elder, G. H. (1998). The Life Course as Developmental Theory. *Child Development* , 69, σελ. 1 -12.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth, and crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E. (1987). Late adolescence (1959). Στο S. Schlein (Επιμ.), *A way of looking at things* (σελ. 631–643). New York: Norton.
- European Commission. (2013, 3). *Eurostat*. Ανάκτηση 6 10, 2013, από Eurostat: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics

- Farver, J. M., Bhadha, B. R., & Narang, S. K. (2002). Acculturation and Psychological Functioning in Asian Indian Adolescents. *Social Development*, 11 (1), 11-29.
- Felner, R. D. (2005). Poverty in childhood and adolescence. Στο I. Goldstein, & R. B. Brooks (Επιμ.), *Handbook of resilience in children* (σελ. 125-148). New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Felsman, J., & Vaillant, G. (1987). Resilient children as adults: A 40-year study. Στο E. J. Anthony, & B. J. Coffey (Επιμ.), *The invulnerable child* (σελ. 289-314). New York: Guilford Press.
- Fergus, S., & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A Framework for Understanding Healthy Development in the Face of Risk. *Annual Review of Public Health*, 26, σελ. 399–419.
- Fishbein, H. D. (1996). *Peer prejudice and discrimination: Evolutionary, cultural, and developmental dynamics*. Boulder, CO: Westview.
- Fisher, C. B., Wallace, S. A., & Fenton, R. E. (2000). Discrimination Distress During Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 29 (6), 679-695.
- Fonagy, P., & Bateman, A. (2008). The development of borderline personality disorder—A mentalizing model. *Journal of Personality Disorders*, 22, σελ. 4–21.
- Freud, A. (1958). Adolescence. Στο R. S. Eisler (Επιμ.), *Psychoanalytic study of the child*. New York: International University Press.
- Freud, A. (1965). *Normality and pathology in childhood: Assessments of development*. New York: International Universities Press.
- Frick, P. J., & Viding, E. (2009). Antisocial behavior from a developmental psychopathology perspective. *Development and Psychopathology*, 21, 1111–1131.
- Fuegen, K., & Biernat, M. (2000). Defining Discrimination in the Personal/Group Discrimination Discrepancy. *Sex Roles*, 43 (5/6), 285-310.
- Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture shock: Psychological reactions to unfamiliar environments*. London: Methuen.

- Furnham, A., & Bochner, S. (1982). Social difficulty in a foreign culture: An empirical study of culture shock. Στο S. Bochner (Επιμ.), *Cultures in contact: Studies in cross-cultural interaction* (σελ. 161-198). Oxford: Pergamon.
- Galliher, R. V., Jones, M. D., & Dahl, A. (2011). Concurrent and Longitudinal Effects of Ethnic Identity and Experiences of Discrimination on Psychosocial Adjustment of Navajo Adolescents. *Developmental Psychology*, *47* (2), 509–526.
- Garcia Coll, C., & Magnuson, K. (1997). The psychological experience of immigration: A developmental perspective. Στο I. a. immigrants, A. Booth, A. C. Crouter, & N. Landale (Επιμ.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Garcia Coll, C., Akerman, A., & Cicchetti, D. (2000). Cultural influences on developmental processes and outcomes: Implications for the study of development and psychopathology. *Development and Psychopathology*, *12*, σελ. 333–356.
- Garcia Coll, C., Lamberty, G., Jenkins, R., McAdoo, H. P., Crnic, K., Wasik, B. H., et al. (1996). An Integrative Model for the Study of Developmental Competencies in Minority Children. *Child Development*, σελ. 1891-1914.
- Garnezy, N., Masten, A. S., & Tellegen, A. (1984). The study of stress and competence in children: A building block for developmental psychopathology. *Child Development*, *55*, σελ. 97–111.
- Gaylord-Harden, N. K., & Cunningham, J. A. (2009). The Impact of Racial Discrimination and Coping Strategies on Internalizing Symptoms in African American Youth. *Journal of Youth & Adolescence*, *38*, 532–543.
- Georgas, J., Berry, J. W., van de Vijver, F. J., Kağitçibaşı, Ç., & Poortinga, Y. H. (2006). *Families across cultures: A 30-nation psychological study*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Georgas, J., & Kalantzi-Azizi, A. (1992). Value acculturation and response tendencies of biethnic adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *23*(2), 228-238.

- Gibbons, F., Gerrard, M., Cleveland, M. J., Wills, T. A., & Brody, G. (2004). Perceived discrimination and substance use in African American parents and their children: a panel study. *Journal of Personality and Social Psychology* , 86, 517–529.
- Glytsos, N. (1995). Problems and policies regarding the socio-economic integration of returnees and foreign workers in Greece. *International Migration* , 33 (2), 155-172.
- Gollob, H. F., & Reichardt, C. S. (1987). Taking Account of Time Lags in Causal Models. *Child Development* , 58 (1), 80-92.
- Gonzales, P. M., Blanton, H., & Williams, K. J. (2002). The Effects of Stereotype Threat and Double-Minority Status on the Test Performance of Latino Women. *Personality and Social Psychology Bulletin* , 28 (5), 659-670.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* , 38, 581–586.
- Graham, J. W. (2009). Missing Data Analysis: Making It Work in the Real World. *Annual Review of Psychology* , 60, 549–576.
- Graham, S. (1992). "Most of the subjects were White and middle class": Trends in published research on African Americans in selected APA journals, 1970–1989. *American Psychologist* , 47 (5), 629-639.
- Graves, T. (1967). Psychological acculturation in a tri-ethnic community. *South-Western Journal of Anthropology* , 23, σελ. 337-350.
- Greene, M. B. (2006). Bullying in Schools: A Plea for Measure of Human Rights. *Journal of Social Issues* , 62 (1), 63-79 .
- Greene, M. L., Way, N., & Pahl, K. (2006). Trajectories of Perceived Adult and Peer Discrimination Among Black, Latino, and Asian American Adolescents: Patterns and Psychological Correlates. *Developmental Psychology* , 42 (2), 218–238.
- Gropas, R., & Triandafyllidou, A. (2007). *Cultural Diversity in Greek Public and Political Discourses*. Athens: ELIAMEP.

- Hahm, H. C., Ozonoff, A., Gaumond, J., & Sue, S. (2010). Perceived Discrimination and Health Outcomes: A Gender Comparison Among Asian-Americans Nationwide. *Women's Health Issues*, 20 (5), 350–358.
- Halkos, G., & Salamouris, D. (2003). Socio-economic integration of ethnic Greeks from the former USSR: obstacles to entry into the Greek labour market. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (23), 519-534.
- Hatziprokopiou, P. (2003). Albanian immigrants in Thessaloniki, Greece: processes of economic and social incorporation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (6), σελ. 1033-1057.
- Havighurst, R. J. (1972). *Developmental tasks and education* (3 ed.). New York: David McKay Company, Inc.
- Henry, K. L. (2010). Academic Achievement and Adolescent Drug Use: An Examination of Reciprocal Effects and Correlated Growth Trajectories. *Journal of School Health*, 80 (1), 38–43.
- Herman, K. C., Lambert, S. F., Reinke, W. M., & Ialongo, N. S. (2008). Low Academic Competence in First Grade as a Risk Factor for Depressive Cognitions and Symptoms in Middle School. *Journal of Counseling Psychology*, 55 (3), 400–410.
- Hernandez, D. J., Denton, N. A., & Macartney, S. E. (2008). Children in Immigrant Families: Looking to America's Future. *Social Policy Report*, XXII (III), σελ. 3-24.
- Hess, C. (2010). Post-Soviet Repatriation and Nationhood in Germany and Greece. *Political Perspectives*, 4 (2), 25-48.
- Hess, C. (2008). The Contested Terrain of the Parallel Society: The Other Natives in Contemporary Greece and Germany. *Europe-Asia Studies*, 60 (9), 1519-1537.
- Hess, T. M., Auman, C., Colcombe, S. J., & Rahhal, T. A. (2003). The Impact of Stereotype Threat on Age Differences in Memory Performance. *The Journals of Gerontology: Series B*, 58 (1), 3-11.
- Hetherington, E. M., & Elmore, A. M. (2003). Risk and resilience in children coping with their parents' divorce and remarriage. Στο S. S. Luthar (Επιμ.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (σελ. 182–212). New York: Cambridge.

- Hionidou, V. (2012). "Abroad I was Greek and in Greece I am a Foreigner": Pontic Greeks from Former Soviet Union in Greece. *Journal of Modern Greek Studies*, 30, 103–127.
- Horenczyk, G. (1996). Migrant identities in conflict: Acculturation attitudes and perceived acculturation ideologies. Στο G. Breakwell, & E. Lyons (Επιμ.), *Changing European Identities*. London: Pergamon.
- Horn, S. S. (2003). Adolescents' reasoning about exclusion from social groups. *Developmental Psychology*, 39, σελ. 71-84.
- Huurre, T., Lintonen, T., Kaprio, J., Marttunen, M., & Aro, H. (2010). Adolescent risk factors for excessive alcohol use at age 32 years. A 16-year prospective follow-up study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 45 (1), 125-134.
- Huynh, V. W., & Fuligni, A. J. (2010). Discrimination Hurts: The Academic, Psychological, and Physical Well-Being of Adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 20 (4), 916–941.
- Ivcevic, Z., Pillemer, D. B., & Brackett, M. A. (2010). Self-esteem memories and school success in early adolescence. *Applied Cognitive Psychology*, 24, 1265–1278.
- James, S. A., Hartnett, S. A., & Kalsbeek, W. D. (1983). John Henryism and blood pressure differences among black men. *Journal of Behavioral Medicine*, 6, 259–278.
- James, W. (1983). *The principles of psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press (Original work published 1890).
- Jasinskaja-Lahti, I., & Liebkind, K. (2007). A Structural Model of Acculturation and Well-Being Among Immigrants from the Former USSR in Finland. *European Psychologist*, 12 (2), 80–92.
- Jasinskaja-Lahti, I., & Liebkind, K. (2001). Perceived discrimination and psychological adjustment among Russian-speaking immigrant adolescents in Finland. *International Journal of Psychology*, 36 (3), 174–185.
- Jasinskaja-Lahti, I., Horenczyk, G., & Kinunen, T. (2011). Time and Context in the Relationship between Acculturation Attitudes and Adaptation among Russian-Speaking Immigrants in Finland and Israel. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37 (9), 1423-1440.

- Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., & Perhoniemi, R. (2006). Perceived Discrimination and Well-Being: A Victim Study of Different Immigrant Groups. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 16, 267–284.
- Johnson, W., McGue, M., & Iacono, W. G. (2006). Genetic and Environmental Influences on Academic Achievement Trajectories During Adolescence. *Developmental Psychology*, 42 (3), 514–532.
- Jordan, B., Strath, B., & Triandafyllidou, A. (2003). Comparing cultures of discretion. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (2), σελ. 373-395.
- Kaiser, C. R. (2006). Dominant Ideology Threat and the Interpersonal Consequences of Attributions to Discrimination. Στο S. Levin, & C. van Laar (Επιμ.), *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspectives*.
- Kaiser, C. R., & Miller, C. T. (2003). Derogating the Victim: The Interpersonal Consequences of Blaming Events on Discrimination. *Group Processes & Intergroup Relations*, 6 (3), 227–237.
- Kaiser, C. R., & Miller, C. T. (2001). Stop complaining! The social costs of making attributions to discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 254–263.
- Kalantzi-Azizi, A. (2008). The cognitive–behavioural approach in the psychological counselling of students: a proposal for a good-practice model. Στο A. Giovazolias, E. Karademas, & A. Kalantzi-Azizi (Επιμ.), *Crossing Internal and External Borders: Practices for an Effective Psychological Counselling in the European Higher Education*. Athina: Ellinika Grammata – Fedora Psyche
- Kandel, D. (1978). Similarity in real-life adolescent friendship pairs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 306–312.
- Kapllani, G., & Mai, N. (2005). 'Greece belongs to Greeks!' The case of the Greek flag in the hands of an Albanian student. Στο R. King, N. Mai, & S. Schwander-Sievers (Επιμ.), *The New Albanian Migration* (σελ. 153-172). Brighton: Sussex Academic Press.
- Karpozilos, A. (1999). The Greeks in Russia. Στο R. Clogg (Επιμ.), *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*. Oxford: Macmillan.

- Karuppana, C. M., & Barari, M. (2010). Perceived discrimination and international students' learning: an empirical investigation. *Journal of Higher Education Policy and Management* , 33 (1), 67-83.
- Kautiainen, S., Koivisto, A. M., Koivulsita, L., Lintonen, T., Virtanen, S. M., & Rimpela, A. (2009). Sociodemographic factors and a secular trend of adolescent overweight in Finland. *International Journal of Pediatric Obesity* , 4 (4), 360–370.
- Kiang, L., Yip, T., & Fuligni, A. J. (2008). Multiple Social Identities and Adjustment in Young Adults From Ethnically Diverse Backgrounds. *Journal of Research on Adolescence* , 18 (4), 643–670.
- Kiang, L., Yip, T., Gonzales-Backen, M., Witkow, M., & Fuligni, A. J. (2006). Ethnic Identity and the Daily Psychological Well-Being of Adolescents From Mexican and Chinese Backgrounds. *Child Development* , 77 (5), 1338 – 1350.
- Killen, M., Lee-Kim, J., McGlothlin, H., & Stangor, C. (2002). How children and adolescents evaluate gender and racial exclusion. *Monographs of the Society for Research in Child Development* , 67 (4), σελ. 1-180.
- King, R. (2003). Across the sea and over the mountains: Documenting Albanian migration. *Scottish Geographical Journal* , 119 (3), σελ. 283-309.
- Knecht, A., Snijders, T. A., Baerveldt, C., Steglich, C. E., & Raub, W. (2010). Friendship and Delinquency: Selection and Influence Processes in Early Adolescence. *Social Development* , 19 (3), 494–514.
- Kohlberg, L., LaCrosse, J., & Ricks, D. (1972). The predictability of adult mental health from childhood behavior. Στο B. B. Wolman (Επιμ.), *Manual of child psychopathology* (σελ. 1217-1284). New York, New York: McGraw-Hill.
- Kohlberg, L., Ricks, D., & Snarey, J. (1984). Childhood development as a predictor of adaptation in adulthood. *Genetic Psychology Monographs* , 110, σελ. 91-172.
- Konidaris, G. (2005). Examining policy responses to immigration in the light of interstate relations and foreign policy objectives: Greece and Albania. Στο R. King, N. Mai, & S. Schwander-Sievers (Επιμ.), *The New Albanian Migration* (σελ. 64-92). Brighton: Sussex Academic Press.

- Kosic, A., & Triandafyllidou, A. (2003). Albanian immigrants in Italy: migration plans, coping strategies and identity issues. *Journal of Ethnic and Migration Studies* , 29 (6), σελ. 997–1014.
- Kovacev, L., & Shute, R. (2004). Acculturation and social support in relation to psychosocial adjustment of adolescent refugees resettled in Australia. *International Journal of Behavioral Development* , 28 (3), 259-267.
- Krieger, N. (1999). Embodying Inequality: A review of concepts, measures, and methods for studying health consequences of discrimination. *International Journal of Health Services* , 29 (2), 295–352.
- Krieger, N., & Sidney, S. (1996). Racial discrimination and blood pressure: the CARDIA Study of young black and white adults. *American Journal of Public Health* , 86, 1370–1378.
- Krieger, N., Smith, K., Naishadham, D., Hartman, C., & Barbeau, E. M. (2005). Experiences of discrimination: validity and reliability of a self-report measure for population health research on racism and health. *Social Science Medicine* , 61, 1576–1596.
- Kwak, K., & Berry, J. W. (2001). Generational differences in acculturation among Asian families in Canada: A comparison of Vietnamese, Korean, and East-Indian groups. *International Journal of Psychology* , 36 (3), 152-162.
- LaFromboise, T., Coleman, H. L., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: Evidence and theory. *Psychological Bulletin* (114), σελ. 395–412.
- Laidra, K., Pullmann, H., & Allik, J. (2007). Personality and intelligence as predictors of academic achievement: A cross-sectional study from elementary to secondary school. *Personality and Individual Differences*, 42, 441–451.
- Larson, R., & Richards, M. H. (1994). *Divergent Realities: The Emotional Lives of Mothers, Fathers, and Adolescents*. New York, New York: Basic Books.
- Lazaridis, G., & Psimmenos, I. (2000). Migrant Flows from Albania to Greece: Economic, Social, and Spatial Exclusion. Στο G. Lazaridis, I. Psimmenos, R. King, G. Lazaridis, & C. Tsardanidis (Επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. New York: St. Martin's.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.

- Le, T. N., & Stockdale, G. (2008). Acculturative dissonance, ethnic identity, and youth violence. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 14 (1), 1-9.
- Leadbeater, B. J., Blatt, S. J., & Quinlan, D. M. (1995). Gender-Linked Vulnerabilities to Depressive Symptoms, Stress, and Problem Behaviors in Adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 5 (1), 1-29.
- Lerner, R. M. (2006). Developmental science, developmental systems, and contemporary theories. Στο R. M. Lerner (Επιμ.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 1: Theoretical models of human development* (Τόμ. 1, σσ. 1–17). Hoboken, NJ: Wiley.
- Levin, S., van Laar, C., & Foote, W. (2006). Ethnic Segregation and Perceived Discrimination in College: Mutual Influences and Effects on Social and Academic Life. *Journal of Applied Social Psychology*, 36 (6), 1471–1501.
- Lewin-Bizana, S., Bowers, E. P., & Lerner, R. M. (2010). One good thing leads to another: Cascades of positive youth development among American adolescents. *Development and Psychopathology*, 22 (04), 759-770.
- Lewinsohn, P. M., Rohde, P., Klein, D. N., & Seeley, J. R. (1999). Natural course of adolescent major depressive disorder: I. Continuity into young adulthood. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, σελ. 56–63.
- Lianos, T. P. (2007). Brain Drain and Brain Loss: Immigrants to Greece. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33 (1), σελ. 129-140.
- Liebkind, K. (2001). Acculturation. Στο B. H. Processes, R. Brown, & S. Gaertner (Επιμ.). Oxford, UK: Blackwell.
- Liebkind, K., & Jansiskala-Lahti, I. (2000). The influence of discrimination on psychological stress: A comparison of seven immigrant groups. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10, σελ. 1-16.

- Liebkind, K., Jasinskaja-Lahti, I., & Solheim, E. (2004). Cultural identity, perceived discrimination, and parental support as determinants of immigrants' school adjustments: Vietnamese Youth in Finland. *Journal of Adolescent Research* , 19, 635–656.
- López, E. J., Ehly, S., & García-Vázquez, E. (2002). Acculturation, social support and academic achievement of Mexican and Mexican American high school students: An exploratory study. *Psychology in the Schools* , 39 (3), 245-257.
- Luthar, S. S. (2006). Resilience in development: A synthesis of research across five decades. Στο D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Επιμ.), *Developmental psychopathology (2nd ed.)* (2 εκδ., Τόμ. 3, σσ. 739–795). Hoboken, NJ: Wiley.
- Luthar, S. S. (1993). Annotation: Methodological and conceptual issues in the study of resilience. *Journal of child psychology and psychiatry* , 34, σελ. 441-453.
- Luthar, S. S., & Cicchetti, D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology* , 12 , σελ. 857–885.
- Luthar, S. S., & Zigler, E. (1991). Vulnerability and competence: A review of research on resilience in childhood. *American Journal of Orthopsychiatry* , 61, σελ. 6–22.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development* , 71, σελ. 543–562.
- Lyberaki, A., & Maroukis, T. (2005). Albanian immigrants in Athens: new survey evidence on employment and integration. *Southeast European and Black Sea Studies* , 5 (1), σελ. 21-48.
- Lynch, W., Kaplan, G. A., & Salonen, J. T. (1997). Why Do Poor People Behave Poorly? Variation in Adult Health Behaviours and Psychosocial Characteristics by Stages of the Socioeconomic Lifecourse. *Social Science and Medicine* , 44 (6), σελ. 809–819.
- Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (1998). Η εξέλιξη της προσωπικότητας στην εφηβεία. Στο Γ. Τσιάντης (Επιμ.), *Εφηβεία* (2,1). Αθήνα: Καστανιώτης.

- Magnusson, D., & Stattin, H. (2006). The person in context: A holistic-interactionistic approach. Στο R. M. Lerner (Επιμ.), *Handbook of Child Psychology* (Τόμ. 1 Theoretical models of human development, σσ. 400–464). New Jersey: Wiley.
- Mai, N., & Schwandner-Sievers, S. (2003). Albanian migration and new transnationalisms. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (6), σελ. 939-948.
- Major, B., & O'Brien, L. T. (2005). The Social Psychology of Stigma. *Annual Review of Psychology*, 56, 393–421.
- Major, B., Kaiser, C. R., O'Brien, L. T., & McCoy, S. K. (2007). Perceived Discrimination as Worldview Threat or Worldview Confirmation: Implications for Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92 (6), 1068–1086.
- Major, B., Quinton, W. J., & Schmader, T. (2003). Attributions to discrimination and self-esteem: impact of group identification and situational ambiguity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 39, 220–231.
- Marcia, J. (1980). Identity in adolescence. Στο J. Adelson (Επιμ.), *Handbook of adolescent psychology* (σελ. 159-187). New York: Wiley.
- Markstrom, C. A., & Iborra, A. (2003). Adolescent Identity Formation and Rites of Passage: The Navajo Kinaalda Ceremony for Girls. *Journal of Research on Adolescence*, 13 (4), σελ. 399-425.
- Marshall, A., Altman, D. G., Royston, P., & Holder, R. L. (2010). Comparison of techniques for handling missing covariate data within prognostic modelling studies: a simulation study. *BMC Medical Research Methodology*, 10 (7).
- Martin, P., Martin, S., & Pastore, F. (2002). Best Practice Options: Albania. *International Migration*, 40 (3), σελ. 103-118.
- Masten, A. S. (2012). Resilience in children: Vintage Rutter and Beyond. Στο P. C. Quinn, & A. M. Slater (Επιμ.), *Developmental Psychology: Revisiting the Classic Studies* (σσ. 204-222). London: SAGE Publications Ltd.

- Masten, A. S. (2007). Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises. *Development and Psychopathology*, *19*, σελ. 921–930.
- Masten, A. S. (2004). Regulatory processes, risk and resilience in adolescent development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1021 Adolescent Brain Development Vulnerabilities and Opportunities*, σελ. 310-319.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, *56* (3), 227-238.
- Masten, A. S. (1991). Developmental psychopathology and the adolescent. Στο R. M. Lerner, A. C. Petersen, & J. Brooks-Gunn (Επιμ.), *The Encyclopedia of Adolescence*. New York: Garland Publishing.
- Masten, A. S., & Cicchetti, D. (2010). Developmental cascades. *Development and Psychopathology*, *22*, σελ. 491–495.
- Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1995). Competence, resilience, and psychopathology. Στο D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Επιμ.), *Developmental psychopathology: Vol. 2. Risk, disorder, and adaptation* (Vol. 2, σελ. 715-752). New York: Wiley.
- Masten, A. S., & Curtis, W. J. (2000). Integrating competence and psychopathology: Pathways toward a comprehensive science of adaptation in development. *Development and Psychopathology*, *12*, σελ. 529-550.
- Masten, A. S., & Motti-Stefanidi, F. (2009). Understanding and promoting resilience in children: Promotive and protective processes in schools. Στο T. B. Gutkin, & C. R. Reynolds (Επιμ.), *The handbook of school psychology* (4 ed., σελ. 721–738). New York: Wiley.
- Masten, A. S., & Obradović, J. (2006). Competence and Resilience in Development. *Annals New York Academy of Sciences*, *1094*, σελ. 13–27.
- Masten, A. S., & Powell, J. L. (2003). A resilience framework for research, policy, and practice. Στο S. S. Luthar (Επιμ.), *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities* (σσ. 1–28). New York: Cambridge University Press.

- Masten, A. S., & Wright, M. O. (2010). Resilience over the Lifespan: Developmental Perspectives on Resistance, Recovery, and Transformation. Στο J. W. Reich, A. J. Zautra, & J. S. Hall (Επιμ.), *Handbook of adult resilience*. New York: Guilford Press.
- Masten, A. S., Burt, K. B., & Coatsworth, J. D. (2006). Competence and psychopathology in development. Στο D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Επιμ.), *Developmental psychopathology* (2 ed., Vol. 3, σελ. 696-738). New York: Wiley.
- Masten, A. S., Burt, K., Roisman, G. I., Obradović, J., Long, J. D., & Tellegen, A. (2004). Resources and resilience in the transition to adulthood: Continuity and change. *Development and Psychopathology*, 16, σελ. 1071-1094.
- Masten, A. S., Desjardins, C. D., McCormick, C., Kuo, S. I., & Long, J. D. (2010). The significance of childhood competence and problems for adult success in work: A developmental cascade analysis. *Development and Psychopathology*, 22, 679-694.
- Masten, A. S., Faden, V. B., Zucker, R. A., & Spear, L. P. (2008). Underage Drinking: A Developmental Framework. *Pediatrics*, 121, σελ. 235-251.
- Masten, A. S., Hubbard, J. J., Gest, S. D., Tellegen, A., Garmezy, N., & Ramirez, M. (1999). Competence in the context of adversity: Pathways to resilience and maladaptation from childhood to late adolescence. *Development and Psychopathology*, 11, σελ. 143–169.
- Masten, A. S., Roisman, G. I., Long, J. D., Burt, K. B., Obradovic, J., Riley, J. R., και συν. (2005). Developmental Cascades: Linking Academic Achievement and Externalizing and Internalizing Symptoms Over 20 Years. *Developmental Psychology*, 41 (5), 733–746.
- Masten, A. S., Roisman, G. I., Long, J. D., Burt, K. B., Obradovic, J., Riley, J. R., et al. (2005). Developmental Cascades: Linking Academic Achievement and Externalizing and Internalizing Symptoms Over 20 Years. *Developmental Psychology*, 41 (5), σελ. 733–746.
- Masten, A.S., & Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53, σελ. 205–220.

- Masten, A.S., Best, K., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2, σελ. 425–444.
- Matthews, J. S., Ponitz, C. C., & Morrison, F. J. (2009). Early Gender Differences in Self-Regulation and Academic Achievement. *Journal of Educational Psychology*, 101 (3), 689-704.
- Mavrodi, G. (2005). *“Europeanising” national immigration policy: the case of Greece*. Bielefeld: Center on Migration, Citizenship and Development.
- McClain, D. B., Wolchik, S. A., Winslow, E., Tein, J. Y., Sandler, I. N., & Millsap, R. E. (2010). Developmental cascade effects of the New Beginnings Program on adolescent adaptation outcomes. *Development and Psychopathology*, 22, σελ. 771–784.
- McCoy, S. K., & Major, B. (2003). Group identification moderates emotional responses to perceived prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1005–1017.
- McKown, C., & Weinstein, R. S. (2002). Modeling the role of child ethnicity and gender in children’s differential responses to teacher expectations. *Journal of Applied Social Psychology*, 32, 159–184.
- McKown, C., & Weinstein, R. S. (2003). The development and consequences of stereotypes consciousness in middle childhood. *Child Development*, 74, 498–515.
- Mendoza-Denton, R., Purdie, V. J., Downey, G., Davis, A., & Pietrzak, J. (2002). Sensitivity to status-based rejection: implications for African American students’ college experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 896–918.
- Miller, A. L., Muehlenkamp, J. J., & Jacobson, C. (2008). Fact or fiction: Diagnosing borderline personality disorder in adolescents. *Clinical Psychology Review*, 28, σελ. 969–981.
- Minuchin, P. (2002). Looking toward the horizon: present and future in the study of family systems. Στο S. McHale, & W. Grolnick (Επιμ.), *Retrospect and Prospect in the Psychological Study of Families*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Mistry, R., Vandewater, A., Huston, A., & McLoyd, V. (2002). Economic well being and children's social adjustment: The role of family process in an ethnically diverse, low-income sample. *Child Development* , 73 (3), σελ. 935-951.
- Moffitt, T. E. (2006). Life-course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. Στο D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Επιμ.), *Developmental psychopathology* (2 εκδ., Τόμ. 3: Risk, disorder, and adaptation, σσ. 570-598). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc.
- Moffitt, T. E. (2003). Life-course persistent and adolescence-limited antisocial behavior: A 10-year research review and research agenda. Στο B. B. Lahey, T. E. Moffitt, & A. Caspi (Επιμ.), *Causes of conduct disorder and juvenile delinquency* (σσ. 49–75). New York: Guilford Press.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review* , 100 (4), 674-701.
- Moghaddam, F. M., Stalkin, A. J., & Hutcheson, L. S. (1997). A generalized personal/group discrepancy: Testing the domain specificity of a perceived higher effect of events on one's group than on oneself. *Personality and Social Psychology Bulletin* , 23, 743–750.
- Moilanen, K. L., Shaw, D. S., & Maxwell, K. L. (2010). Developmental cascades: Externalizing, internalizing, and academic competence from middle childhood to early adolescence. *Development and Psychopathology* , 22 , σελ. 635–653.
- Mok, A., Morris, M. W., Benet-Martinez, V., & Karakitapoglu-Aygun, Z. (2007). Embracing American Culture: Structures of Social Identity and Social Networks Among First-Generation Biculturals. *Journal of Cross-Cultural Psychology* , 38 (5), 629-635.
- Monahan, K. C., Steinberg, L., Cauffman, E., & Mulvey, E. P. (2009). Trajectories of Antisocial Behavior and Psychosocial Maturity From Adolescence to Young Adulthood. *Developmental Psychology* , 45 (6), 1654–1668.
- Montgomery, E., & Foldspang, A. (2007). Discrimination, mental problems and social adaptation in young refugees. *European Journal of Public Health* , 18 (2), 156–161.

- Morrissey, T. W. (2009). Multiple Child-Care Arrangements and Young Children's Behavioral Outcomes. *Child Development*, 80 (1), 59 – 76.
- Mossakowski, K. N. (2003). Coping with Perceived Discrimination: Does Ethnic Identity Protect Mental Health? . *Journal of Health and Social Behavior, Special Issue: Race, Ethnicity, and Mental Health*, 44 (3), 318-331.
- Motti-Stefanidi, F. (2008). The Role of Immigrant Children for the Economic Development and the Social Cohesion of Our Societies: A European Perspective. *Social Policy Report*, XXII (III), σελ. 14-15.
- Motti-Stefanidi, F., & Asendorpf, J. B. (2012). Perceived Discrimination of Immigrant Adolescents in Greece: How Does Group Discrimination Translate Into Personal Discrimination? *European Psychologist*, 17 (2), 93–104.
- Motti-Stefanidi, F., Berry, J., Chrysochoou, X., Sam, D. L., & Phinney, J. (2012). Positive immigrant youth adaptation in context: Developmental, acculturation, and social psychological perspectives. Στο A. S. Masten, K. Liebkind, & D. Hernandez (Επιμ.), *Capitalizing on migration: The potential of immigrant youth*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., & Tandaros, S. (2011). Parent-adolescent conflict and adolescents' adaptation: A longitudinal study of Albanian immigrant youth living in Greece. *International Journal of Developmental Science*, 5(1-2), 57-71.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., Dalla, M., Takis, N., Papathanassiou, A., και συν. (2008). Immigration as a risk factor for adolescent adaptation in Greek urban schools. *European Journal of Developmental Psychology*, 5 (2), 235-261.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradovic, J., & Masten, A. S. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology*, 43 (1), 45–58.

- Mun, E. Y., Fitzgerald, H. E., Von Eye, A., Puttler, L. I., & Zucker, Rita. A. (2001). Temperament characteristics as predictors of externalizing and internalizing child behavior problems in the contexts of high and low parental psychopathology. *Infant Mental Health Journal* , 22, σελ. 393–415.
- Nebesio, T. D., & Eugster, E. A. (2007). Current Concepts in Normal and Abnormal Puberty. *Current Problems in Pediatric & Adolescent Health Care* , 37, σελ. 50-72.
- Neblett, Jr., E. W., Philip, C. L., Cogburn, C. D., & Sellers, R. M. (2006). African American Adolescents' Discrimination Experiences and Academic Achievement: Racial Socialization as a Cultural Compensatory and Protective Factor. *Journal of Black Psychology* , 32, 199-218.
- Neff, K. D., & Vonk, R. (2009). Self-Compassion Versus Global Self-Esteem: Two Different Ways of Relating to Oneself. *Journal of Personality* , 77 (1), 23-50.
- Nesdale, D., & Mak, A. S. (2003). Ethnic identification, self-esteem and immigrant psychological health. *International Journal of Intercultural Relations* , 27, 23–40.
- Neto, F. (2006). Psycho-Social Predictors of Perceived Discrimination Among Adolescents of Immigrant Background: A Portuguese Study. *Journal of Ethnic and Migration Studies* , 32 (1), 89-109.
- Nguyen, H., & Von Eye, A. (2002). The acculturation scale for Vietnamese adolescents: A bidimensional perspective. *International Journal for Behavioral Development* , 26, 202–213.
- Nguyen, N. T., Allen, L. C., & Fraccastoro, K. (2005). Personality Predicts Academic Performance: Exploring the moderating role of gender. *Journal of Higher Education Policy and Management* , 27 (1), 105-117.
- Noh, S., & Kaspar, V. (2003). Perceived discrimination and depression: moderating effects of coping, acculturation, and ethnic support. *American Journal of Public Health* , 93, 232–238.
- Nowell, A., & Hedges, L. V. (1998). Trends in Gender Differences in Academic Achievement from 1960 to 1994: An Analysis of Differences in Mean, Variance, and Extreme Scores. *Sex Roles* , 39 (1/2).

- Oberg, K. (1960). Acculturative stress: adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7, σελ. 377-182.
- Obradović, J., & Boyce, W. T. (2009). Individual Differences in Behavioral, Physiological, and Genetic Sensitivities to Contexts: Implications for Development and Adaptation. *Developmental Neuroscience*, 31, σελ. 300–308.
- Obradović, J., & Hipwell, A. (2010). Psychopathology and social competence during the transition to adolescence: The role of family adversity and pubertal development. *Development and Psychopathology*, 22, σελ. 621–634.
- Obradović, J., van Dulmen, M. H., Yates, T. M., Carlson, E. A., & Egeland, B. (2006). Developmental assessment of competence from early childhood to middle adolescence. *Journal of Adolescence*, 29, σελ. 857–889.
- Ogbu, J. U., & Matute-Bianchi, M. A. (1986). Understanding sociocultural factors: Knowledge, identity, and social adjustment. Στο B. E. California State Department of Education, *Beyond language: Social and cultural factors in schooling* (σσ. 73-142). Sacramento, CA: California State University.
- O'Brien Caugh, M., O'Campo, P. J., & Muntaner, C. (2004). Experiences of Racism Among African American Parents and the Mental Health of Their Preschool-Aged Children. *American Journal of Public Health*, 94 (12), 2118–2124.
- Ong, A. D., Phinney, J. S., & Dennis, J. (2006). Competence under challenge: Exploring the protective influence of parental support and ethnic identity in Latino college students. *Journal of Adolescence*, 29, σελ. 961–979.
- Oppedal, B., Røysamb, E., & Sam, D. L. (2004). The effect of acculturation and social support on change in mental health among young immigrants. *International Journal of Behavioral Development*, 28 (6), 481 — 494.
- Oppedal, B., Røysamb, E., & Heyerdahl, S. (2005). Ethnic group, acculturation, and psychiatric problems in young immigrants. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46 (6), 646–660.

- Orth, U., Robins, R. W., & Roberts, B. W. (2008). Low Self-Esteem Prospectively Predicts Depression in Adolescence and Young Adulthood. *Journal of Personality & Social Psychology*, *95* (3), 695–708.
- Ouarasse, O. A., & van de Vijver, F. J. (2005). The role of demographic variables and acculturation attitudes in predicting sociocultural and psychological adaptation in Moroccans in the Netherlands. *International Journal of Intercultural Relations*, *29*, 251–272.
- Παυλόπουλος, Β., Ντάλλα, Μ., Καλογήρου, Σ., Θεοδώρου, Ρ., Μαρκούση, Δ., & Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2009). Επιπολιτισμός και προσαρμογή μεταναστών εφήβων στο σχολικό πλαίσιο. *Ψυχολογία*, *16*(3), 400-421.
- Pahl, K., & Way, N. (2006). Longitudinal Trajectories of Ethnic Identity Among Urban Black and Latino Adolescents. *Child Development*, *77* (5), 1403 – 1415.
- Paradies, Y. (2006). A systematic review of empirical research on self-reported racism and health. *International Journal of Epidemiology*, *35*, 888–901.
- Parker, J. G., Rubin, K. H., Erath, S. A., Wojslawowicz, J. C., & Buskirk, A. A. (2006). Peer relationships, child development and adjustment: A developmental psychopathology perspective. Στο D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Επιμ.), *Developmental psychopathology* (2 ed., Vol. 1, σελ. 419-493). New York: Wiley.
- Parsons, C. A., & Smeeding, T. M. (2006). *Immigration and the Transformation of Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Patterson, G. R., & Capaldi, D. M. (1992). Mediational model for boys depressed mood. Στο J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein, & S. Weintraub (Επιμ.), *Risk and Protective Factors in Development of Psychopathology* (σελ. 141–163). Cambridge: Cambridge University Press.
- Phelan, P., Davidson, A. L., & Cao, H. T. (1991). Students' multiple worlds: Negotiating the boundaries of family, peer, and school cultures. *Anthropology and Education Quarterly*, *22* (3), 224–250.

- Phinney, J. S. (1992). The Multigroup Ethnic Identity Measure: A new scale for use with diverse groups. *Journal of Adolescent Research* , 7, 156-176.
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin* , 3, 499–514.
- Phinney, J. S. (1989). Stages of ethnic identity development in minority group adolescents. *Journal of Early Adolescence* , 9 (1–2), 34–49.
- Phinney, J. S., & Ong, A. D. (2007). Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions. *Journal of Counseling Psychology* , 54 (3), σελ. 271-281.
- Phinney, J. S., Cantu, C. L., & Kurtz, D. A. (1997). Ethnic and American Identity as Predictors of Self-Esteem Among African American, Latino, and White Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence* , 26 (2), 165-185.
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues* , 57, 493–510.
- Phinney, J. S., Madden, T., & Santos, L. J. (1998). Psychological variables as predictors of perceived ethnic discrimination among minority and immigrant adolescents. *Journal of Applied Social Psychology* , 28, 937– 953.
- Phinney, J., Kim-Jo, T., Osorio, S., & Vilhjalmisdottir, P. (2005). Autonomy-relatedness in adolescent-parent disagreements: ethnic and developmental factors. *Journal of Adolescent Research* , 20, σελ. 8-39.
- Polychroni, F., Hatzichristou, C., Sideridis, G. (2012). The role of goal orientations and goal structures in explaining classroom social and affective characteristics. *Learning and Individual Differences*, 22, 2 σελ.. 207–217
- Popov, A. (2007). Crossing Borders, Shifting Identities: Transnationalism, 'Materialisation', and Commoditisation of Greek Ethnicity in Post-Soviet Russia. *Anthropology of East Europe Review* , 25 (1), 30-41.

- Portes, A., & Hao, L. (2004). The Schooling of Children of Immigrants. Contextual Effects on the Educational Attainment of the Second Generation. *Proceeding of National Academy of Science* , 101, 11920-11927.
- Portes, A., & Rivas, A. (2011). The Adaptation of Migrant Children. *The Future of Children* , 21 (1), 219-246.
- Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2001). *Legacies: The story of the immigrant generation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Postmes, T., Branscombe, N. R., Spears, R., & Young, H. (1999). Comparative Processes in Personal and Group Judgments: Resolving the Discrepancy. *Journal of Personality and Social Psychology* , 76 (2), 320–338.
- Psimmenos, I., & Georgoulas, S. (2001). *Migration pathways: a historic, demographic and policy review of the Greek case*. Brussels: European Commission, IAPASIS Project Report.
- Psimmenos, I., & Kassimati, K. (2004). Shifting Work Identities and Oppositional Work Narratives: The Case of Albanian Domestic and Construction Workers in Greece. Στο C. Inglessi, A. Lyberaki, H. Vermeulen, & G. J. van Wijngaarden (Επιμ.), *Immigration and integration in Northern versus Southern Europe*. Athens: Netherlands Institute at Athens.
- Pullmann, H., Raudsepp, L., & Allik, J. (2006). Stability and change in adolescents' personality: A longitudinal study. *European Journal of Personality* , 20, 447–459.
- Pyszczynski, T., & Cox, C. (2004). Can We Really Do Without Self-Esteem?: Comment on Crocker and Park (2004). *Psychological Bulletin* , 130 (3), 425–429.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why Do People Need Self-Esteem? A Theoretical and Empirical Review. *Psychological Bulletin* , 130 (3), 435–468.
- Quinn, K. A., Roese, N. J., Pennington, G. L., & Olson, J. M. (1999). The Personal/Group Discrimination Discrepancy: The Role of Informational Complexity. *Personality and Social Psychology Bulletin* , 25 (11), 1430-1440.

- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. (1936). Memorandum on the study of acculturation. *American Anthropologist* , 38, σελ. 149-152.
- Riley, J. R., & Masten, A. S. (2005). Resilience in context. Στο R. D. Peters, B. Leadbeater, & R. J. McMahon (Επιμ.), *Resilience in children, families, and communities: Linking context to practice and policy* (σσ. 13-25). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Rivas-Drake, D., Hughes, D., & Way, N. (2008). A Closer Look at Peer Discrimination, Ethnic Identity, and Psychological Well-being Among Urban Chinese American Sixth Graders. *Journal of Youth and Adolescence* , 37, σελ. 12–21.
- Roberts, R. E., Phinney, J. S., Masse, L. C., Chen, Y. R., Roberts, C. R., & Romero, A. (1999). The Structure of Ethnic Identity of Young Adolescents from Diverse Ethnocultural Groups. *The Journal of Early Adolescence* , 19 (3), 301-322.
- Roche, C., & Kuperminc, G. P. (2012). Acculturative Stress and School Belonging Among Latino Youth. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences* , 34 (1), 61– 76.
- Roeser, R. W., & Peck, S. C. (2003). Patterns and pathways of educational achievement across adolescence: A holistic-developmental perspective. Στο W. Damon, S. C. Peck, & R. W. Roeser (Επιμ.), *New directions for child and adolescent development: Vol. 101. Person-centered approaches to studying human development in context* (σελ. 39–62). San Francisco: Jossey-Bass.
- Roeser, R. W., Eccles, J. S., & Sameroff, A. J. (1998). Academic and emotional functioning in early adolescence: Longitudinal relations, patterns, and prediction by experience in middle school. *Development and Psychopathology* , 10, σελ. 321-352.
- Rogosch, F. A., & Cicchetti, D. (2004). Child maltreatment and emergent personality organization: Perspectives from the five-factor model. *Journal of Abnormal Child Psychology* , 32, σελ. 123–145.
- Roisman, G. I., Masten, A. S., Coatsworth, J. D., & Tellegen, A. (2004). Salient and emerging developmental tasks in the transition to adulthood. *Child Development* , 75, σελ. 1–11.
- Romer, D., & Walker, E. F. (Επιμ.). (2007). *Adolescent Psychopathology and the Developing Brain*. New York, NY: Oxford University Press.

- Romero, A. J., Carvajal, S. C., Valle, F., & Orduña, M. (2007). Adolescent bicultural stress and its impact on mental well-being among Latinos, Asian Americans, and European Americans. *Journal of Community Psychology*, 35 (4), 519–534.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenbloom, S. R., & Way, N. (2004). Experiences of discrimination among African– American, Asian–American, and Latino adolescents in an urban high school. *Youth & Society*, 35, 420–451.
- Rosenthal, D. A. (1987). Ethnic identity development in adolescents. Στο J. S. Phinney, & M. J. Rotheram (Επιμ.), *Children's ethnic socialization: Pluralism and development*. Newbury Park: Sage Publications.
- Rosenthal, D., Moore, S., & Flynn, I. (1991). Adolescent self-efficacy, self-esteem and sexual risk-taking. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 1 (2), 77–88.
- Rotheram, M. J., & Phinney, J. S. (1987). Introduction: Definitions and perspectives in the study of children's ethnic socialization . Στο J. S. Phinney, & M. J. Rotheram (Επιμ.), *Children's ethnic socialization: Pluralism and development*. Newbury Park: Sage Publications.
- Rousseau, C., Hassan, G., Meash, T., Moreau, N., Lashley, M., Castro, T., και συν. (2009). From the family universe to the outside world: Family relations, school attitude, and perception of racism in Caribbean and Filipino adolescents. *Health & Place*, 15, 751–760.
- Rovolis, A., & Tragaki, A. (2006). Ethnic Characteristics and Geographical Distribution of Immigrants in Greece. *European Urban and Regional Studies*, 13 (2), σελ. 99–111.
- Rubin, K., Bukowski, W., & Parker, J. G. (1998). Peer interactions, relationships, and groups. Στο N. Eisenberg, & W. Damon (Επιμ.), *Handbook of Child Psychology* (5 ed., Vols. 3, Social, Emotional, and Personality Development). New York: Wiley.

- Rubin, K., Chen, X., McDougall, P., Bowker, A., & McKinnon, J. (1995). The Waterloo Longitudinal Project: predicting internalizing and externalizing problems in adolescence. *Developmental Psychopathology*, 7, σελ. 751-764.
- Rudmin, F. W. (2003). Critical History of the Acculturation Psychology of Assimilation, Separation, Integration, and Marginalization. *Review of General Psychology*, 7 (1), 3–37.
- Ruggiero, K. M. (1999). The Personal/Group Discrimination Discrepancy: Extending Allport's Analysis of Targets. *Journal of Social Issues*, 55 (3), 519–536.
- Ruggiero, K. M., & Major, B. N. (1998). Group status and attributions to discrimination: Are low- or high-status group members more likely to blame their failure on discrimination? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 821–838.
- Ruggiero, K. M., & Taylor, D. M. (1997). Why minority group members perceive or do not perceive the discrimination that confronts them: The role of self-esteem and perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (2), 373-389.
- Rumbaut, R.G. (2008). Reaping What You Sew: Immigration, Youth, and Reactive Ethnicity. *Applied Developmental Science*, 12, 108-111.
- Rumbaut, R. G. (1994). The Crucible within: Ethnic Identity, Self-Esteem, and Segmented Assimilation among Children of Immigrants. *International Migration Review, Special Issue: The New Second Generation*, 28 (4), 748-794.
- Rutter, M. (1987). Psychological resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, σελ. 316–331.
- Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, σελ. 119–144.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the Face of Adversity Protective Factors and Resistance to Psychiatric Disorder. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611.
- Rutter, M., & Sroufe, L. A. (2000). Developmental psychopathology: Concepts and challenges. *Development and Psychopathology*, 12, σελ. 265–296.

- Sam, D. L., Vedder, P., Liebkind, K., Neto, F., & Virta, E. (2008). Immigration, acculturation and the paradox of adaptation. *European Journal of Developmental Psychology* , 5, 138–158.
- Sameroff, A. (2010). A Unified Theory of Development: A Dialectic Integration of Nature. *Child Development* , 81 (1), σελ. 6–22.
- Sameroff, A. J. (2000). Developmental systems and psychopathology. *Development and Psychopathology* , 12, σελ. 297–312.
- Saraiva Leão, T., Sundquist, J., Johansson, S. E., & Sundquist, K. (2009). The influence of age at migration and length of residence on self-rated health among Swedish immigrants: a crosssectional study. *Ethnicity & Health* , 14 (1), 93-105.
- Saunders, J., Davis, L., Williams, T., & Williams, J. H. (2004). Gender Differences in Self-Perceptions and Academic Outcomes: A Study of African American High School Students. *Journal of Youth and Adolescence* , 33 (1), 81–90.
- Schafer, J. L. (1997). *Analysis of Incomplete Multivariate Data*. London: Chapman & Hall.
- Schafer, J. L., & Graham, J. W. (2002). Missing Data: Our View of the State of the Art. *Psychological Methods* , 7 (2), 147–177.
- Schafer, J. L., & Olsen, M. K. (1998). Multiple imputation for multivariate missing-data problems: A data analyst's perspective. *Multivariate Behavioral Research* , 33, 545– 571.
- Schlomer, G. L., Bauman, S., & Card, N. A. (2010). Best Practices for Missing Data Management in Counseling Psychology. *Journal of Counseling Psychology* , 57 (1), 1–10.
- Schmader, T. (2002). Gender Identification Moderates Stereotype Threat Effects on Women's Math Performance. *Journal of Experimental Social Psychology* , 38 (2), 194–201.
- Schmader, T., & Johns, M. (2003). Converging evidence that stereotype threat reduces working memory capacity. *Journal of Personality and Social Psychology* , 85, 440–452.
- Schmader, T., Major, B., & Gramzow, R. H. (2001). Coping with ethnic stereotypes in the academic domain: Perceived injustice and psychological disengagement. *Journal of Social Issues* (57), 93-111.

- Schmitt, M. T., Spears, R., & Branscombe, N. R. (2003). Constructing a minority group identity out of shared rejection: The case of international students. *European Journal of Social Psychology*, *33*, 1–12.
- Schniedewind, N. (2005). “There Ain't No White People Here!”: The Transforming Impact of Teachers' Racial Consciousness on Students and Schools. *Equity & Excellence in Education*, *38* (4), 280-289.
- Schoon, I., & Parsons, S. (2002). Competence in the Face of Adversity: The Influence of Early Family Environment and Long-term Consequences. *Children & Society*, *16*, σελ. 260–272.
- Schwartz, S. J., Vignoles, V. L., Brown, R., & Zagefka, H. (υπό έκδοση). The identity dynamics of acculturation and multiculturalism: Situating acculturation in context. Στο V. Benet-Martínez, & Y.-Y. Hong (Επιμ.), *Oxford handbook of multicultural identity*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Schwartz, S. J., Unger, J. B., Zamboanga, B. L., & Szapocznik, J. (2010). Rethinking the concept of acculturation: implications for theory and research. *American Psychologist*, *65*, 237-251
- Seaton, E. K., Scottham, K. M., & Sellers, R. M. (2006). The Status Model of Racial Identity Development in African American Adolescents: Evidence of Structure, Trajectories, and Well-Being. *Child Development*, *77* (5), 1416 – 1426.
- Sellers, R., Caldwell, C. H., Schmeelk-Cone, K. H., & Zimmerman, M. A. (2003). Racial identity, racial discrimination, perceived stress, and psychological distress among African American young adults. *Journal of Health and Social Behavior*, *44*, 302–317.
- Sha, D. S., Trentacosta, C. J., & Shaw, D. S. (2009). Emotional self-regulation, peer rejection, and antisocial behavior: Developmental associations from early childhood to early adolescence. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *30* (3), 356–365.
- Shen, B. J., & Takeuchi, D. T. (2001). A structural model of acculturation and mental health status among Chinese Americans. *American Journal of Community Psychology*, *29* (3), σελ. 387–418.
- Shiner, R. L., & Masten, A. S. (2002). Transactional links between personality and adaptation from childhood through adulthood. *Journal of Research in Personality*, *36*, σελ. 580–588.

- Shrake, E. K., & Rhee, S. (2004). Ethnic identity as a predictor of problem behaviors among Korean American adolescents. *Adolescence* , 39 (155), 601-622.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Simons, R. L., Murry, V., McLoyd, V., Lin, K., Cutrona, C., & Conger, R. D. (2002). Discrimination, crime, ethnic identity, and parenting as correlates of depressive symptoms among African American children: A multilevel analysis. *Development and Psychopathology* , 14, 371–393.
- Sinclair, S., & Huntsinger, J. (2006). The interpersonal basis of selfstereotyping. Στο S. Levin, & C. van Laar (Επιμ.), *Claremont symposium on applied social psychology: Stigma and group inequality: Social psychological approaches*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of educational research* , 75 (3), 417-453.
- Skrinis, S. (2001). *Overview about Immigration, Integration, and Refugee Protection Politics in all Member States of the European Union: Greece*. Thessaloniki: Antigone.
- Smetana, J. G., Campione-Barr, N., & Metzger, A. (2006). Adolescent Development in Interpersonal and Societal Contexts. *Annual Review of Psychology* , 57, σελ. 255-284.
- Smokowski, P. R., & Bacallao, M. L. (2007). Acculturation, Internalizing Mental Health Symptoms, and Self-Esteem: Cultural Experiences of Latino Adolescents in North Carolina. *Child Psychiatry & Human Development* , 37 (3), 273–292.
- Smokowski, P. R., David-Ferdon, C., & Stroupe, N. (2009). Acculturation and Violence in Minority Adolescents: A Review of the Empirical Literature. *The Journal of Primary Prevention* , 30 (3-4), 215-263.
- Spear, L. P. (2000). The adolescent brain and age-related behavioral manifestations. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews* , 24, σελ. 417–463.
- Spears, R. (2011). Group identities: The social identity perspective. Στο S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Επιμ.), *Handbook of identity theory and research* (σσ. 201-224). New York: Springer.

- Spencer, M. B., Harpalani, V., Cassidy, E., Jacobs, C., Donde, S., Goss, T., και συν. (2006). Understanding vulnerability and resilience from a normative development perspective: Implications for racially and ethnically diverse youth. Στο D. Cicchetti, & E. Cohen (Επιμ.), *Handbook of development and psychopathology, 2nd ed.* (2nd εκδ., σσ. 627–672). New York: Wiley.
- Spencer, M. B. (1985). Cultural cognition and social cognition as identity correlates of Black children's personal-social development. Στο M. B. Spencer, G. K. Brookins, & W. R. Alen (Επιμ.), *Beginnings: The social and affective development of Black children* (σσ. 215–230). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Spencer, S. J., Steele, C. M., & Quinn, D. M. (1999). Stereotype Threat and Women's Math Performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 4–28.
- Spencer-Rodgers, J., & McGovern, T. (2002). Attitudes toward the culturally different: the role of intercultural communication barriers, affective responses, consensual stereotypes, and perceived threat. *International Journal of Intercultural Relations*, 26 (6), 609–631.
- Sroufe, L. A., Carlson, E. A., Levy, A. K., & Egeland, B. (1999). Implications of attachment theory for developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 11, σελ. 1–13.
- Sroufe, L. A., Duggal, S., Weinfield, N., & Carlson, E. (2000). Relationships, Development, and Psychopathology. Στο A. J. Sameroff, M. Lewis, & S. M. Miller (Επιμ.), *Handbook of Developmental Psychopathology* (2 ed.). New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers.
- Stancil, T. R., Hertz-Picciotto, I., Schramm, M., & Watt-Morse, M. (2000). Stress and pregnancy among African-American women. *Paediatric and Perinatal Epidemiology*, 14, 127–135.
- Stangor, C., Swim, J. K., Van Allen, K. L., & Sechrist, G. B. (2002). Reporting discrimination in public and private contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 69–74.
- Stattin, H., & Magnusson, D. (1995). Onset of official delinquency: Its co-occurrence in time with educational, behavioural, and interpersonal problems. *British Journal of Criminology*, 35, 417–449.

- Steele, C. M. (1997). A Threat in the Air: How Stereotypes Shape Intellectual Identity and Performance. *American Psychologist*, 52 (6), 613-661.
- Steele, C. M., & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 797–811.
- Steffen, P. R., McNeilly, M., Anderson, N., & Sherwood, A. (2003). Effects of perceived racism and anger inhibition on ambulatory blood pressure in African Americans. *Psychosomatic Medicine*, 65, 746–750.
- Steinberg, L. (2001). Adolescence. Στο Β. Strickland (Επιμ.), *Gale Encyclopedia of Psychology* (2 ed., σελ. 11-15). Detroit: Gale.
- Steinberg, L., & Morris, A. S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, σελ. 83-110.
- Steinberg, L., Dahl, R. E., Keating, D., Kupfer, D. J., Masten, A. S., & Pine, D. S. (2006). The study of developmental psychopathology in adolescence: integrating affective neuroscience with the study of context. Στο D. Cicchetti, & D. J. Cohen (Επιμ.), *Developmental psychopathology* (σελ. 710–741). Hoboken, N.J.: John Wiley & Sons.
- Sternberg, R., Roediger, H., & Halpern, D. (Επιμ.). (2007). *Critical thinking in psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Stevens, G. W., & Vollebergh, W. A. (2008). Mental health in migrant children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49 (3), 276–294.
- Stevens, G. W., Vollebergh, W. A., Pels, T. V., & Crijnen, A. A. (2005). Predicting externalizing problems in Moroccan immigrant adolescents in the Netherlands. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 40 (7), 571-579.
- Stevens, G. W., Vollebergh, W. A., Pels, T. V., & Crijnen, A. A. (2005). Predicting externalizing problems in Moroccan immigrant adolescents in the Netherlands. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 40 (7), 571-579.

- Stone, J., Lynch, C. I., Sjomeling, M., & Darley, J. M. (1999). Stereotype Threat Effects on Black and White Athletic Performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (6), 1213-1227.
- Stroebe, W., & Insko, C. A. (1989). Stereotype, prejudice and discrimination: Changing conceptions in theory and research. Στο D. Bar- Tal, C. F. Graumann, A. W. Kmganski, & W. Stroebe (Επιμ.), *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions* (σσ. 3-34). New York: Springer-Verlag.
- Stroink, M., & Lalonde, R. N. (2009). Bicultural Identity Conflict in Second- Generation Asian Canadians. *The Journal of Social Psychology*, 149 (1), 44-65.
- Suárez-Orozco, C., & Carhill, A. (2008). Afterword: New directions in research with immigrant families and their children. (H. Yoshikawa, & N. Way, Επιμ.) *New Directions for Child and Adolescent Development*, 121, σσ. 87–104.
- Suárez-Orozco, C., Rhodes, J., & Milburn, M. (2009). Unraveling the Immigrant Paradox: Academic Engagement and Disengagement Among Recently Arrived Immigrant Youth. *Youth & Society*, 41 (2), 151-185.
- Suárez-Orozco, C., Suárez-Orozco, M., & Todorova, I. (2008). *Learning a new land: Immigrant students in American society*. Cambridge, MA: Harvard.
- Suarez-Orosko, C., & Suarez-Orosko, M. M. (2001). *Children of Immigration*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Supple, A. J., Ghazarian, S. R., Frabutt, J. M., Plunkett, S. W., & Sands, T. (2006). Contextual Influences on Latino Adolescent Ethnic Identity and Academic Outcomes. *Child Development*, 77 (5), 1427 – 1433.
- Swanson, D. P., Spencer, M. B., Dell'Angelo, T., Harpalani, V., & Spencer, T. R. (2002). Identity processes and the positive youth development of African Americans: An explanatory framework. *New Directions for Youth Development*, 95, 73-99.
- Szalacha, L. A., Erkut, S., Coll, C. G., Fields, J. P., Alarcon, O., & Ceder, I. (2003). Στο P. d. resilience, & S. S. Luthar (Επιμ.), *Resilience and vulnerability* (σσ. 414–435). New York: Cambridge University Press.

- Szumski, G., & Karwowski, M. (2012). School achievement of children with intellectual disability: The role of socioeconomic status, placement, and parents' engagement. *Research in Developmental Disabilities*, 33 (5), 1615–1625.
- Τάνταρος, Σ. (2004). *Ανθρώπινη Ανάπτυξη & Οικογένεια*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. Στο S. Worchel, & W. Austin (Επιμ.), *Psychology of intergroup behaviour* (σσ. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Takanishi, R. (2008). Children in Immigrant Families: All Our Children? *Social Policy Report*, XXII (III).
- Taris, T. W. (2000). *A Primer in Longitudinal Data Analysis*. London, UK: Sage.
- Taris, T. W., & Kompier, M. (2003). Challenges in longitudinal designs in occupational health psychology. *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health*, 29 (1), 1–4.
- Tarrant, M. (2002). Adolescent peer groups and social identity. *Social Development*, 11, σελ. 110–123.
- Tartakovsky, E. (2007). A longitudinal study of acculturative stress and homesickness: high-school adolescents immigrating from Russia and Ukraine to Israel without parents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42 (6), σελ. 485-494.
- Tastsoglou, E., & Hadjicostandi, J. (2003). Never outside the labour market, but always outsiders: Female migrant workers in Greece. *The Greek Review of Social Research*, 110, σελ. 189-220.
- Tatum, B. D. (1997). *Why are all the Black kids sitting together in the cafeteria? And other conversations about race*. New York: Basic Books.
- Taylor, D. M., & McKirnan, D. J. (1984). A five-stage model of intergroup relations. *British Journal of Social Psychology*, 23, 291–300.
- Taylor, D. M., Ruggiero, K. M., & Louis, W. R. (1996). Personal/group discrimination discrepancy: Towards a two-factor explanation. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 28, 193–202.
- Taylor, D. M., Wright, S. C., & Porter, L. E. (1994). The psychology of prejudice: The Ontario Symposium. Στο M. P. Zanna, & J. M. Olson (Επιμ.), *Dimensions of perceived discrimination: The personal/group discrimination discrepancy*. 7, σσ. 233–255. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Taylor, D. M., Wright, S. C., Moghaddam, F. M., & Lalonde, R. N. (1990). The personal/ group discrimination discrepancy: Perceiving my group but not myself to be a target for discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *16*, 256–262.
- The Social Science Research Council Summer Seminar on Acculturation. (1954). Acculturation: An Exploratory Formulation. *American Anthropologist*, *56* (6).
- Theimer, C. E., Killen, M., & Stangor, C. (2001). Preschool children's evaluations of exclusion in gender-stereotypic contexts. *Developmental Psychology*, *37*, 1–10.
- Thomaes, S., Bushman, B. J., Stegge, H., & Olthof, T. (2008). Trumping Shame by Blasts of Noise: Narcissism, Self-Esteem, Shame, and Aggression in Young Adolescents. *Child Development*, *79* (6), 1792 – 1801.
- Thompson, A. R., & Gregory, A. (2011). Examining the Influence of Perceived Discrimination During African American Adolescents' Early Years of High School. *Education and Urban Society*, *43* (1), 3– 25.
- Tolbert Kimbro, R. (2009). Acculturation in Context: Gender, Age at Migration, Neighborhood Ethnicity, and Health Behaviors. *Social Science Quarterly*, *90* (5), 1145-1166.
- Tressou, E., & Mitakidou, C. (1997). Educating Pontian Immigrants in Greece: Successes and Failures. *Early Education & Development*, *8* (3), 323-338.
- Triandafyllidou, A. (2000). Racists? Us? Are You Joking? The Discourse of Social Exclusion of Immigrants in Greece and Italy. Στο R. King, G. Lazaridis, & C. Tsardanidis (Επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*. New York: St. Martin's.
- Triandafyllidou, A., & Kokkali, I. (2012). Greece. Στο R. Zapata-Barrero, & A. Triandafyllidou (Επιμ.), *Addressing tolerance and diversity discourses in Europe A Comparative Overview of 16 European Countries*. Barcelona: CIDOB edicions.
- Triandafyllidou, A., & Veikou, M. (2002). The Hierarchy of Greekness—Ethnic and National Identity Consideration in Greek Immigration Policy. *Ethnicities*, *2* (2).

- Triandis, H. C. (1993). Comment on Misra and Gergen's: Place of culture in psychological science. *International Journal of Psychology* , 28 (2), 249–250.
- Triandis, H., Bontempo, R., Villareal, M., Asai, M., & Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self - ingroup relationships. *Journal of Personality and Social Psychology* , 54, 323-338.
- Trickett, E. J., & Birman, D. (2005). Acculturation, school context, and school outcomes: Adaptation of refugee adolescents from the former Soviet Union. *Psychology in the Schools* , 42 (1), 27–38.
- Trzesniewski, K., Donnellan, M. B., Moffit, T. E., Robins, R. W., Poulton, R., & Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology* , 42 (2), 381-390.
- Tsaliki , L. (2008). 'How does the word Albanian make you feel?' A case study in the representation of the Albanian ethnic minority within the Greek media. *Media@lse Fifth Anniversary Conference, 21st - 23rd September, LSE*. London: <http://eprints.lse.ac.uk/21580/>.
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. Στο N. Ellemers, R. Spears, & B. Doosje (Επιμ.), *Social Identity: Context, Commitment, Content* (σελ. 6–34). Oxford, UK: Blackwell.
- Twenge, J., & Crocker, J. (2002). Race, ethnicity, and self-esteem: meta-analyses comparing whites, blacks, Hispanics, Asians, and Native Americans, including a commentary on Gray-Little and Hafdahl (2000). *Psychological Bulletin* , 128, 371–408.
- Tynes, B. M., Umaña-Taylor, A. J., Rose, C. A., Lin, J., & Anderson, C. J. (2012). Online Racial Discrimination and the Protective Function of Ethnic Identity and Self-Esteem for African American Adolescents. *Developmental Psychology* , 48 (2), 343–355.
- Umaña-Taylor, A. J., Wong, J. J., Gonzales, N. A., & Dumka, L. E. (2012). Ethnic identity and gender as moderators of the association between discrimination and academic adjustment among Mexican-origin adolescents. *Journal of Adolescence* , 35 (4), 773–786.

- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2009). *International Migration Report 2006: A Global Assessment*. United Nations.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2009). *Trends in International Migrant Stock: The 2008 Revision*.
- Updegraff, K. A., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2000). Adolescents' sex-typed friendship experiences: Does having a sister versus a brother matter? *Child Development*, *71*, σελ. 1597-1610.
- Updegraff, K. A., Umaña-Taylor, A. J., McHale, S. M., Wheeler, L. A., & Perez-Brena, N. J. (2012). Mexican-Origin Youth's Cultural Orientations and Adjustment: Changes From Early to Late Adolescence. *Child Development*, *83* (5), 1655–1671.
- Vaillant, G. E., & Vaillant, C. O. (1981). Natural history of male psychological health: X. Work as a predictor of positive mental health. *American Journal of Psychiatry*, *38*, σελ. 1433–1440.
- Vedder, P., & Virta, E. (2005). Language, ethnic identity, and the adaptation of Turkish immigrant youth in the Netherlands and Sweden. *International Journal of Intercultural Relations*, *29*.
- Verkuyten, M. (2009). Self-esteem and multiculturalism: An examination among ethnic minority and majority groups in the Netherlands. *Journal of Research in Personality*, *43*, 419–427.
- Verkuyten, M. (2002). Perceptions of ethnic discrimination by minority and majority early adolescents in the Netherlands. *International Journal of Psychology*, *37* (6), 321–332.
- Verkuyten, M. (1998). Perceived discrimination and self-esteem among ethnic minority adolescents. *The Journal of Social Psychology*, *138*, 479–493.
- Verkuyten, M. (1994). Self-esteem among ethnic minority youth in Western countries. *Social Indicators Research*, *32*, 21–47.
- Verkuyten, M., & Brug, P. (2002). Ethnic Identity Achievement, Self-Esteem, and Discrimination among Surinamese Adolescents in the Netherlands. *Journal of Black Psychology*, *28* (2), 122-141.

- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2006). Ethnic discrimination and global self-worth in early adolescents: The mediating role of ethnic self-esteem. *International Journal of Behavioral Development* , 30 (2), 107-116.
- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2001). Ethnic and Gender Bias among Dutch and Turkish Children in Late Childhood: The Role of Social Context. *Infant and Child Development* (10), σελ. 203–217.
- Verkuyten, M., Kinket, B., & van der Weilen, C. (1997). Preadolescents' understanding of ethnic discrimination. *Journal of Genetic Psychology* , 158, 97–112.
- Véronneau, M.-H., & Dishion, T. J. (2011). Middle School Friendships and Academic Achievement in Early Adolescence: A Longitudinal Analysis. *Journal of Early Adolescence* , 31 (1), 99– 124.
- Virta, E., Sam, D. L., & Westin, C. (2004). Adolescents with Turkish background in Norway and Sweden: A comparative study of their psychological adaptation. *Scandinavian Journal of Psychology* , 45, 15–25.
- von Bertalanffy, L. (1968). *General System theory: Foundations, Development, Applications*. New York: George Braziller.
- von Hippel, P. T. (2009). How To Impute Squares, Interactions, and Other Transformed Variables. *Sociological Methodology* , 39, 265–291.
- Voutira, E. A. (2006). Post-Soviet Diaspora Politics: The Case of the Soviet Greeks. *Journal of Modern Greek Studies* , 24 (2), 379-414.
- Voutira, E. A. (2004). Ethnic Greeks from the Former Soviet Union as “Privileged Return Migrants”. *Espace populations sociétés* , 3, 533-544.
- Vullnetari, J. (2007). *Albanian migration and development: state of the art review*. IMISCOE.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). *The psychology of culture shock* (2 ed.). Boston: Routledge Kegan Paul.
- Waters, E., & Sroufe, L. A. (1983). Social competence as a developmental construct. *Developmental Review* , 3 (1), σελ. 79-97.

- Waters, M. C. (1994). Ethnic and racial identities of second generation black immigrants in New York City. *International Migration Review* , 28, σελ. 795-820.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Whiteman, S. D., & Buchanan, C. M. (2002). Mothers' and children's expectations for adolescence: the impact of perceptions of an older sibling's experience. *Journal of Family Psychology* , 16, σελ. 157-171.
- Wild, L. G., Flisher, A. J., Bhana, A., & Lombard, C. (2004). Associations among adolescent risk behaviours and self-esteem in six domains. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* , 45 (8), 1454–1467.
- Wilden, A. (1980). *System am! structure*. London: Tavistock.
- Wissink, I. B., Dekovic, M., Yagmur, S., Stamsb, G. J., & de Haan, M. (2008). Ethnic identity, externalizing problem behaviour and the mediating role of self-esteem among Dutch, Turkish-Dutch and Moroccan-Dutch adolescents. *Journal of Adolescence* , 31, 223–240.
- Wong, C. A., Eccles, J. S., & Sameroff, A. J. (2003). The influence of ethnic discrimination and ethnic identification on African - Americans adolescents ' school and socioemotional adjustment. *Journal of Personality* , 71, 1197–1232.
- Worthman, C. M. (1993). Biocultural interactions in human development. Στο M. E. Pereira, & L. A. Banks (Επιμ.), *Juvenile primates: life history, development, and behavior* (σελ. 339–358). New York: Oxford University Press.
- Wright, M. O., & Masten, A. S. (2005). Resilience processes in development: fostering positive adaptation in the context of adversity. Στο S. Goldstein, & R. Brooks (Επιμ.), *Handbook of Resilience in Children* (σσ. 17–37). New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Χριστοπούλου, Α. (2008). *Εισαγωγή στην ψυχοπαθολογία του ενήλικα*. Αθήνα: Τόπος

- Ψημμένος, Ι. (1998). Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: Η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας. Στο Κ. Κασσιμάτη (Επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία* (σελ. 221-273). Αθήνα: Gutenberg.
- Yip, T., & Fuligni, A. J. (2002). Daily variation in ethnic identity, ethnic behaviors, and psychological well-being among American adolescents of chinese descent. *Child Development* , 73 (5), 1557-1572.
- Yip, T., Seaton, E. K., & Sellers, R. M. (2006). African American Racial Identity Across the Lifespan: Identity Status, Identity Content, and Depressive Symptoms. *Child Development* , 77 (5), 1504 – 1517.
- Zeiders, K. H., Umaña-Taylor, A. J., & Derlan, C. L. (2013). Trajectories of Depressive Symptoms and Self-Esteem in Latino Youths: Examining the Role of Gender and Perceived Discrimination. *Developmental Psychology* , 49(5), 951-963
- Zucker, R. A., Wong, M. W., Puttler, L. I., & Fitzgerald, H. E. (2003). Resilience and vulnerability among sons of alcoholics: Relationship to developmental outcomes between early childhood and adolescence. Στο S. S. Luthar (Επιμ.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (σελ. 76–103). New York: Cambridge.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

**Διαχρονικές σχέσεις της αντίληψης διακρίσεων και του
επιπολιτισμού με την προσαρμογή και την ψυχική υγεία**

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό ως παράγοντας επικινδυνότητας για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία στην 2η Φάση

Πίνακας 33. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18**		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Βήμα 5	Αίσθηση του ανήκειν	0,04	0,00	0,05	0,00	0,04	0,00	0,07	0,01
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		3,79		2,96		1,05		1,32	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 34. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18**		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,03	0,00	0,00	0,00	-0,05	0,00	-0,06	0,01
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	0,01	0,00	-0,01	0,00	0,04	0,00	-0,02	0,01
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		0,87		0,40		1,00		0,45	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 35. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,11	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,19**		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική ανιξοσύνη	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,08		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,03	0,00	-0,01	0,00	-0,06	0,00	-0,06	0,01
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,02	0,00	0,03	0,00	-0,07	0,01	0,01	0,01
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		1,19		1,14		1,92		0,37	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 36. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,12	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,01	-0,09	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		-0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,01		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,00
Βήμα 5	Αίσθηση του ανήκειν	0,01	0,00	-0,04	0,00	-0,03	0,00	-0,03	0,00
Adjusted R ²		0,12		0,05		0,11		0,14	
F		0,39		0,47		0,79		0,36	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 37. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,12	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,34***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,01	-0,09	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,14*		0,16*		-0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,02	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,02		0,09		-0,00		-0,06	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,06	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,02	0,00
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	-0,06	0,01	-0,02	0,00	0,07	0,01	0,13	0,02
	Adjusted R ²	0,13		0,05		0,11		0,15	
	F	1,83		0,32		1,50		3,16	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 38. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό και προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,12	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,36***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,01	-0,10	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		-0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,01		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,04	0,00	0,01	0,02	-0,01	0,00	-0,03	0,00
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,05	0,00	-0,06	0,01	0,04	0,00	-0,01	0,00
	Adjusted R ²	0,12		0,05		0,11		0,14	
	F	1,03		0,93		0,67		0,25	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Η αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα ως παράγοντας επικινδυνότητας για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία στην 2^η Φάση

Πίνακας 39. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR ²	B	ΔR ²	B	ΔR ²	B	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,05	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18*		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	0,01	0,00
Βήμα 5	Αίσθηση του ανήκειν	0,04	0,00	0,05	0,00	0,04	0,00	0,07	0,01
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		3,79		2,96		1,05		1,32	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 40. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18*		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,00
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	0,01	0,00	-0,01	0,00	0,04	0,00	-0,02	0,00
	Adjusted R ²	0,74		0,76		0,08		0,02	
	F	0,87		0,40		0,99		0,45	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 41. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18*		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,00
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,02	0,00	0,03	0,00	-0,07	0,00	0,01	0,01
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		1,19		1,14		1,92		0,37	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 42. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και την αίσθηση του ανήκειν, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,10	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,00		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,00	-0,09	0,01
Βήμα 5	Αίσθηση του ανήκειν	0,01	0,00	-0,04	0,00	-0,03	0,00	-0,03	0,00
Adjusted R ²		0,11		0,05		0,11		0,14	
F		0,40		0,47		0,79		0,36	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 43. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,10	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,00		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,00	-0,09	0,01
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	-0,06	0,01	-0,02	0,00	0,07	0,01	0,13	0,02
Adjusted R ²		0,12		0,05		0,11		0,15	
F		1,83		0,47		1,50		3,16	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 44. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα και τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,10	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,00		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,00	-0,09	0,01
Βήμα 5	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,04	0,01	-0,06	0,00	0,04	0,00	-0,01	0,00
	Adjusted R ²	0,11		0,05		0,11		0,14	
	F	1,03		0,93		0,67		0,25	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Οι δείκτες επιπολιτισμού ως προστατευτικοί παράγοντες για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία από την αντίληψη διάκρισης ενάντια στον εαυτό στη 2^η Φάση

Πίνακας 45. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR ²	B	ΔR ²	B	ΔR ²	B	ΔR ²
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18**		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	0,04	0,00	0,05	0,00	0,04	0,00	0,07	0,01
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		1,72		0,46		0,90		0,72	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 46. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,11	0,04	0,08	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18*		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	0,01	0,00	-0,01	0,00	0,04	0,00	-0,02	0,01
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,03	0,00	-0,01	0,00	-0,05	0,00	-0,06	0,01
	Adjusted R ²	0,74		0,76		0,08		0,02	
	F	1,91		0,47		1,04		1,01	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 47. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,11	0,04	0,08	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,19**		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,08		-0,11	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,02	0,00	0,03	0,00	-0,07	0,00	0,01	0,01
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,03	0,00	-0,01	0,00	-0,06	0,00	-0,06	0,01
	Adjusted R ²	0,74		0,76		0,08		0,02	
	F	1,97		0,46		1,36		0,95	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 48. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,12	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,01	-0,09	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		-0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,01	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,01		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	0,01	0,00	-0,04	0,00	-0,03	0,00	-0,03	0,00
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,00
Adjusted R ²		0,12		0,05		0,11		0,14	
F		1,22		0,35		0,59		0,49	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 49. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,12	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,01	-0,09	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,14*		0,16*		-0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,01	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,02		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	-0,06	0,00	-0,02	0,00	0,07	0,00	0,13	0,02
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,06	0,00	0,01	0,00	-0,02	0,00	-0,02	0,00
Adjusted R ²		0,12		0,05		0,11		0,15	
F		1,40		0,38		0,62		0,34	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 50. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στον εαυτό, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,12	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,00	0,05	0,00	-0,06	0,01	-0,09	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		-0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,01		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,05	0,00	-0,06	0,00	0,04	0,00	-0,01	0,02
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,04	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,00	-0,03	0,00
Adjusted R ²		0,12		0,06		0,11		0,15	
F		1,03		0,40		0,61		0,44	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Οι δείκτες επιπολιτισμού ως προστατευτικοί παράγοντες για την προσαρμογή και την ψυχική υγεία από την αντίληψη διάκρισης ενάντια στην ομάδα στη 2^η φάση

Πίνακας 51. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18*		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	0,04	0,00	0,05	0,00	0,04	0,00	0,07	0,01
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,00
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		1,06		0,40		0,54		0,42	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 52. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18*		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	0,01	0,00	-0,01	0,00	0,04	0,00	-0,02	0,00
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,00
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		1,07		0,38		0,54		0,42	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Πίνακας 53. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της προσαρμογής από τον προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Ακαδημαϊκή επίδοση				Μη διαταρακτική συμπεριφορά			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2	B	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,83***	0,74	0,86***	0,76	0,10	0,04	0,09	0,02
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	-0,02	0,00	0,00	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,06		0,06		0,18*		0,06	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	0,02	0,01	-0,01	0,01	0,04	0,04	-0,04	0,03
	Γενιά μετανάστευσης	-0,03		-0,03		0,07		-0,12	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,02	0,00	0,03	0,00	-0,07	0,00	0,01	0,00
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	0,01	0,00	0,01	0,00	0,02	0,00	-0,01	0,00
Adjusted R ²		0,74		0,76		0,08		0,02	
F		1,11		0,36		0,57		0,42	
df		1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 54. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από την αίσθηση του ανήκειν και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,10	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,00		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Αίσθηση του ανήκειν	0,01	0,00	-0,04	0,00	-0,03	0,00	-0,03	0,00
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,01	0,05	0,00	-0,06	0,00	-0,09	0,01
	Adjusted R ²	0,11		0,05		0,11		0,14	
	F	0,57		0,51		1,14		1,92	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 55. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,10	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,00		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας καταγωγής	-0,06	0,00	-0,02	0,00	0,07	0,00	0,13	0,00
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,01	0,05	0,00	-0,06	0,00	-0,09	0,01
	Adjusted R ²	0,11		0,05		0,11		0,15	
	F	0,56		0,50		1,18		1,83	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Πίνακας 56. Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης για την πρόβλεψη της ψυχικής υγείας από προσανατολισμό στον πολιτισμό της χώρας υποδοχής και την αντίληψη διακρίσεων ενάντια στην ομάδα, για τους Αλβανούς και Πόντιους μαθητές στη Φάση 2.

		Συμπτώματα Συναισθήματος				Αυτο-εκτίμηση			
		Αλβανοί		Πόντιοι		Αλβανοί		Πόντιοι	
		<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2	<i>B</i>	ΔR^2
<i>Μεταβλητές ελέγχου</i>									
Βήμα 1	Δείκτης T1	0,25**	0,10	0,17*	0,05	0,28***	0,10	0,37***	0,14
Βήμα 2	Διάκριση ενάντια στον εαυτό	0,05	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,00	-0,04	0,01
Βήμα 3	Φύλο	0,15*		0,16*		0,11		-0,10	
	Κοινωνικο-οικονομική αντιξοότητα	-0,02	0,02	-0,01	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,02
	Γενιά μετανάστευσης	-0,00		0,09		-0,00		-0,05	
<i>Κύριες επιδράσεις</i>									
Βήμα 4	Πολιτισμός της χώρας υποδοχής	-0,04	0,00	-0,06	0,00	0,07	0,00	-0,01	0,00
Βήμα 5	Διάκριση ενάντια στην ομάδα	-0,02	0,01	0,05	0,00	-0,06	0,00	-0,09	0,01
	Adjusted R ²	0,11		0,05		0,11		0,14	
	F	0,56		0,56		1,20		1,89	
	df	1, 263		1, 159		1, 263		1, 159	

Σημείωση: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Ερωτηματολόγια

ΓΕΝΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΜΑΘΗΤΩΝ

Παρακαλώ συμπλήρωσε τα παρακάτω στοιχεία ή σημείωσε με ✓ όπου χρειάζεται:

- 1) Φύλο: Αγόρι Κορίτσι
- 2) Ημερομηνία Γέννησης: Έτος: 19_____ Μήνας: _____
- 3) Τάξη: 1η Γυμνασίου 2α Γυμνασίου 3η Γυμνασίου
- 4) Σε ποια χώρα γεννήθηκες; _____
- 5) Σε ποια χώρα γεννήθηκε η μητέρα σου; _____
- 6) Σε ποια χώρα γεννήθηκε ο πατέρας σου; _____
- 7) Ποια είναι η οικογενειακή κατάσταση των γονέων σου;
☐ Παντρεμένοι	☐ Δεύτερος γάμος γονέα	☐ Συζούν χωρίς γάμο
☐ Χωρισμένοι ή σε διάσταση	☐ Θάνατος γονέα	☐ Άλλο
- ☞ Ποια είναι η εκπαίδευση των γονέων σου;
8) Του πατέρα σου	9) Της μητέρας σου
☐ Δημοτικό	☐ Δημοτικό
☐ Γυμνάσιο	☐ Γυμνάσιο
☐ Λύκειο	☐ Λύκειο
☐ Ανώτερη Σχολή (ΤΕΙ)	☐ Ανώτερη Σχολή (ΤΕΙ)
☐ Πανεπιστήμιο (ΑΕΙ)	☐ Πανεπιστήμιο (ΑΕΙ)
- 10) Τι σπούδασε ο πατέρας σου; _____
- 11) Τι σπούδασε η μητέρα σου; _____
- 12) Τι δουλειά κάνει ο πατέρας σου; _____
- 13) Τι δουλειά κάνει η μητέρα σου; _____
- 14) Με ποια από τα παρακάτω πρόσωπα μένεις μαζί στο ίδιο σπίτι;
☐ Και με τους δύο γονείς	☐ Με παππού/γιαγιά
☐ Μόνο με τη μητέρα	☐ Με θείο/θεία
☐ Μόνο με τον πατέρα	☐ Με ξαδέλφια
☐ Με αδέρφια	☐ Με άλλο πρόσωπο
- 15) Πόσα άτομα μένουν στο ίδιο σπίτι μαζί σου; (εκτός από σένα) _____
- 16) Πόσα δωμάτια έχει το σπίτι σου; (εκτός από την κουζίνα και το μπάνιο) _____

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

Όνομα μαθητή/τριας: _____ Τάξη/Τμήμα: _____

☞ Σε ποιο βαθμό ισχύουν τα παρακάτω:

<i>Το παιδί αυτό...</i>	Πάρα πολύ	Αρκετά	Μέτρια	Λίγο	Καθόλου
1) είναι δραστήριο, «ζωντανό» παιδί	5	4	3	2	1
2) κάνει παρέα με παιδιά που δημιουργούν προβλήματα	5	4	3	2	1
3) μπλέκεται συχνά σε καυγάδες	5	4	3	2	1
4) ενοχλεί με τη συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια του μαθήματος	5	4	3	2	1
5) τα άλλα παιδιά το κοροϊδεύουν, το πειράζουν	5	4	3	2	1
6) κοροϊδεύει, πειράζει τα άλλα παιδιά	5	4	3	2	1

Η ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΜΟΥ

Παρακάτω υπάρχουν μερικές προτάσεις που περιγράφουν τη συμπεριφορά των παιδιών της ηλικίας σου. Διάβασε προσεκτικά κάθε πρόταση και σημείωσε με ένα ✓ αν «δεν ισχύει» καθόλου, αν «ισχύει κάπως» ή αν «ισχύει» σίγουρα για σένα. Σε παρακαλούμε να απαντήσεις με βάση πώς είναι η δική σου συμπεριφορά τον τελευταίο καιρό και ΟΧΙ πώς ήσουν παλιότερα ΟΥΤΕ πώς θα ήθελες να είσαι. Δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις. Δεν χρειάζεται να σκέφτεσαι πολλή ώρα για κάθε πρόταση. Συμπλήρωσε την απάντηση που σου έρχεται αυθόρμητα στο νου.

	Δεν ισχύει	Ισχύει κάπως	Ισχύει
1) Έχω συχνά πονοκεφάλους, πόνους στο στομάχι ή αδιαθεσία			
2) Ανησυχώ με το παραμικρό			
3) Είμαι συχνά δυστυχισμένος/η, αποκαρδιωμένος/η ή κλαίω			
4) Είμαι νευρικός/ή σε καινούργιες καταστάσεις. Χάνω εύκολα την αυτοπεποίθησή μου			
5) Έχω πολλούς φόβους, τρομάζω εύκολα			

Ο ΕΑΥΤΟΣ ΜΟΥ

Διάβασε προσεκτικά τις παρακάτω προτάσεις. Στη συνέχεια, βάλε σε κύκλο τον αριθμό που δείχνει πόσο συμφωνείς ή διαφωνείς με κάθε πρόταση.

	Διαφωνώ απόλυτα	Μάλλον διαφωνώ	Δεν είμαι σίγουρος/η	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1) Γενικά, είμαι ικανοποιημένος/η με τον εαυτό μου	1	2	3	4	5
2) Μερικές φορές σκέφτομαι ότι δεν αξίζω τίποτα	1	2	3	4	5
3) Αισθάνομαι ότι έχω αρκετά καλά στοιχεία στο χαρακτήρα μου	1	2	3	4	5
4) Τα καταφέρνω το ίδιο καλά με τους άλλους	1	2	3	4	5
5) Αισθάνομαι ότι δεν μπορώ να είμαι περήφανος/η για πολλά πράγματα	1	2	3	4	5
6) Υπάρχουν φορές που αισθάνομαι άχρηστος/η	1	2	3	4	5
7) Αισθάνομαι ότι αξίζω ως άτομο, τουλάχιστον όσο και οι άλλοι	1	2	3	4	5
8) Μακάρι να σεβόμουν περισσότερο τον εαυτό μου	1	2	3	4	5
9) Γενικά, έχω την αίσθηση ότι είμαι αποτυχημένος/η	1	2	3	4	5
10) Γενικά, βλέπω θετικά τον εαυτό μου	1	2	3	4	5

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Στην Ελλάδα ζουν άνθρωποι που έχουν γεννηθεί εδώ, αλλά και άνθρωποι που γεννήθηκαν σε άλλες χώρες και μετά ήρθαν για να ζήσουν εδώ. Οι σχέσεις ανάμεσα σε όλους αυτούς τους ανθρώπους άλλοτε είναι καλύτερες και άλλοτε χειρότερες. Διάβασε τις παρακάτω ερωτήσεις και βάλε σε κύκλο την απάντηση που, κατά τη γνώμη σου, ταιριάζει καλύτερα στη σημερινή κατάσταση.

1) Πόσο συχνά αισθάνεσαι ότι αδικούνται λόγω της εθνικής τους προέλευσης;

	Σχεδόν ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά	Πολύ συχνά
τα παιδιά από την Αλβανία	1	2	3	4	5
οι Ελληνοπόντιοι	1	2	3	4	5

2) Πόσο συχνά αισθάνεσαι ότι συμμαθητές σου πειράζουν ή ενοχλούν;

	Σχεδόν ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά	Πολύ συχνά
τα παιδιά από την Αλβανία	1	2	3	4	5
τους Ελληνοπόντιους	1	2	3	4	5

Συμπλήρωσε αυτή τη σελίδα μόνο αν οι γονείς σου έχουν γεννηθεί σε κάποια άλλη χώρα (όχι στην Ελλάδα)

1) Πόσο συχνά αισθάνεσαι ότι σε αδικούν ή σου φέρονται άσχημα λόγω της εθνικής σου προέλευσης;

	Σχεδόν ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά	Πολύ συχνά
οι συμμαθητές σου	1	2	3	4	5

2) Πόσο συχνά αισθάνεσαι ότι:

	Σχεδόν ποτέ	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά	Πολύ συχνά
οι Έλληνες σε απορρίπτουν λόγω της εθνικής σου προέλευσης;	1	2	3	4	5

Συμπλήρωσε αυτή τη σελίδα μόνο αν οι γονείς σου έχουν γεννηθεί σε κάποια άλλη χώρα (όχι στην Ελλάδα)

Οι επόμενες προτάσεις αναφέρονται στις σχέσεις σου με τους συμπατριώτες σου, δηλ. τους ανθρώπους, παιδιά ή μεγάλους, που κατάγονται από την ίδια χώρα με την οικογένειά σου. Διάβασε προσεκτικά κάθε πρόταση και βάλε σε κύκλο την απάντηση που σου ταιριάζει καλύτερα.

	Σχεδόν καθόλου	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
1.Οι πιο πολλοί από τους κοντινούς μου φίλους είναι συμπατριώτες μου.	1	2	3	4	5
2.Αισθάνομαι άνετα με τους συμπατριώτες μου.	1	2	3	4	5
3.Μου αρέσει να πηγαίνω σε εκδηλώσεις και πάρτι που κάνουν οι συμπατριώτες μου.	1	2	3	4	5
4.Στο σπίτι, θέλω να μιλάω τη γλώσσα που μιλούν οι συμπατριώτες μου.	1	2	3	4	5
5.Μου αρέσει να τρώω φαγητό όπως το φτιάχνουν οι συμπατριώτες μου.	1	2	3	4	5
6.Θα ήθελα να κρατήσω τον τρόπο ζωής των συμπατριωτών μου.	1	2	3	4	5
7.Ως προς τη συμπεριφορά και τις αξίες μου, νιώθω ότι είμαι σαν τους συμπατριώτες μου.	1	2	3	4	5
8.Πόσο συχνά κάνεις παρέα με συνομήλικους συμπατριώτες σου;	1	2	3	4	5
9.Πόσο συχνά πηγαίνεις σε εκδηλώσεις και πάρτι που κάνουν οι συμπατριώτες σου;	1	2	3	4	5
10. Πόσο συχνά μιλάς τη γλώσσα που μιλούν οι συμπατριώτες σου;	1	2	3	4	5
11. Πόσο συχνά ακούς τη μουσική που ακούνε οι συμπατριώτες σου;.	1	2	3	4	5

Και τώρα, οι επόμενες προτάσεις αναφέρονται στις σχέσεις σου με τους Έλληνες. Διάβασε πάλι την κάθε πρόταση με προσοχή και βάλε σε κύκλο την απάντηση που σου ταιριάζει καλύτερα.

	Σχεδόν καθόλου	Σπάνια	Μερικές φορές	Συχνά	Σχεδόν πάντα
12.Οι πιο πολλοί από τους κοντινούς μου φίλους είναι Έλληνες.	1	2	3	4	5
13.Αισθάνομαι άνετα με τους Έλληνες.	1	2	3	4	5
14.Μου αρέσει να πηγαίνω σε εκδηλώσεις και πάρτι που κάνουν οι Έλληνες.	1	2	3	4	5
15.Στο σπίτι, θέλω να μιλάω Ελληνικά.	1	2	3	4	5
16.Μου αρέσει να τρώω φαγητό όπως το φτιάχνουν στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5
17.Θα ήθελα να ακολουθήσω τον ελληνικό τρόπο ζωής	1	2	3	4	5
18.Ως προς τη συμπεριφορά και τις αξίες μου, νιώθω ότι είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5
19.Πόσο συχνά κάνεις παρέα με συνομήλικους Έλληνες;	1	2	3	4	5
20.Πόσο συχνά πηγαίνεις σε εκδηλώσεις και πάρτι που κάνουν οι Έλληνες;	1	2	3	4	5
21.Πόσο συχνά μιλάς ελληνικά;	1	2	3	4	5
22.Πόσο συχνά ακούς ελληνική μουσική;	1	2	3	4	5

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Στην Ελλάδα ζουν άνθρωποι από διάφορες χώρες και πολιτισμούς. Για να διακρίνουμε την εθνική ομάδα στην οποία ανήκει κάποιος, χρησιμοποιούμε λέξεις όπως: Έλληνας, Αλβανός, Ρώσος, Ελληνοπόντιος, κλπ.

Οι προτάσεις που ακολουθούν, αναφέρονται στην εθνικότητα σου, στην εθνική ομάδα όπου ανήκεις και στο πώς νιώθεις γι' αυτήν. Διάβασε κάθε πρόταση προσεκτικά και βάλε σε κύκλο την απάντηση που σου ταιριάζει. Συμπλήρωσε, πρώτα, την παρακάτω πρόταση:

	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1) Γνωρίζω καλά την εθνική μου καταγωγή και τη σημασία που έχει αυτή για μένα	1	2	3	4
2) Χαίρομαι που είμαι μέλος αυτής της εθνικής ομάδας	1	2	3	4
3) Έχω μέσα μου έντονα την αίσθηση ότι ανήκω στην εθνική μου ομάδα	1	2	3	4
4) Καταλαβαίνω αρκετά καλά τι σημαίνει για μένα να είμαι μέλος της εθνικής μου ομάδας	1	2	3	4
5) Είμαι πολύ υπερήφανος για την εθνική μου ομάδα	1	2	3	4
6) Νιώθω ότι έχω ισχυρούς δεσμούς με την εθνική μου ομάδα	1	2	3	4
7) Αισθάνομαι καλά για την εθνική μου καταγωγή	1	2	3	4